

ISSN 1728-8940

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№1(57)**

Алматы, 2017

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№1(57) 2017

Алматы

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы
№1(57), 2017

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:
ҚР ҰҒА корр. - мүшесі, филос.ғ.д., проф.
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:
Г.О. Насимова – с.ғ.д., проф.

Редакция алқасы:

З.К. Шаукенова – а.ғ.д., проф.,
Г.С. Абдираимова – а.ғ.д., проф.,
З.Ж. Жаназарова – а.ғ.д., проф.,
Лим Че Ван – PhD докторы, проф.
(Корея),
Н.П. Нарбут – а.ғ.д., проф. (Ресей),
И.А. Рау – филос.ғ.д., проф. (Германия),
Т.Ж. Қалдыбаева – а.ғ.д., проф.,
С.В. Решетников – с.ғ.д., проф.
(Белоруссия),
Лоранс Тен – PhD докторы, проф.
(Франция),
А.И. Шалтыков – с.ғ.д., проф.,
Н.Б. Сейсен – с.ғ.к., доцент
Е.А. Харьковщенко – филос.ғ.д., проф.
(Украина)
Н.П. Медведев – с.ғ.д., проф. (Ресей),
А.Ж. Мұқажанова – с.ғ.д., доцент
Ж.А. Нұрбекова – а.ғ.д., доцент
(жауапты хатшы)

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2017

Қазақстан Республикасының мәдениет
және ақпарат министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген №10107-Ж

Басуға 27.04.2017 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 20.5 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 68.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

Абсагтаров Р.Б. Environmental safety is a universal issue.....	3
Мухамедов М.Б. Вопросы межэтнического и межконфессионального общения в Казахстане.....	8
Артемьев А.И. «Гражданское общество» и основные подходы к его определению.....	12
Сейсен Н.Б. Халықтардың саяси-қоғамдық өмірін жаңғырту.....	18
Аташ Б.М., Тлевалдиева М.Х. Ғұмар Қараштың қоғамдық-саяси қызметі.....	22
Рахимова Г.Д. Социо-культурные основы политики религиозной толерантности в светском государстве.....	26
Абсагтаров Г.Р. Правовой нигилизм в политическом процессе Казахстана.....	30
Сейсен Н.Б. Қазақстан халықтарының саяси бірлігі.....	34
Абеуова Ш.К. Формирование гражданской и этнической идентичности современного казахстанского студенчества.....	39

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

Нурбекова Ж.А., Жаназарова З.Ж., Рыскулова М.М. Значение религии в современном Казахстане: социологический анализ.....	42
Кенжалин Ж.О. И вечные ценности в заботах нуждаются.....	46
Артемьев А.И. Иудаизм - религия еврейского народа (социально-религиеведческий анализ).....	50
Seisen N. A Religious factor in themulti-confessional LIFE of Kazakhstan's society.....	58
Абенова К.А., Нұрбекова Ж.А. Әбу Насыр әл-Фараби – әдептану ілімінің негізін қалаушы.....	61
Джанкадыров С.С. Жастар саясаты – ел болашағын айқындайтын басты бағыт.....	65
Иманбекова Б.И., Карибаева Ж.П. Қоғамдағы жеке тұлғаның орны мен рөлі.....	68

Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и
политические науки»
№ 1(57), 2017

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
член-корр. НАН РК, д.филос.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:
Г.О. Насимова – д.полит.н., проф.

Редакционная коллегия:

З.К. Шаукенова – д.с.н., проф.,

Г.С. Абдираимова – д.с.н., проф.,

З.Ж. Жаназарова – д.с.н., проф.,

Лим Че Ван – д. PhD, проф.

(Южная Корея),

Н.П. Нарбут – д.с.н., проф. (Россия),

И.А. Рау – д.филос.н., проф. (Германия),

Т.Ж. Калдыбаева – д.с.н., проф.,

С.В. Решетников – д.п.н., проф.

(Белоруссия),

Лоранс Тен – д. PhD, проф. (Франция),

А.И. Шалтыков – д.полит.н., проф.,

Н.Б. Сейсен – к.полит.н., доцент,

Е.А. Харьковщенко – д.филос.н., проф.

(Украина),

Н.П. Медведев – д.полит.н., проф.,

(Россия),

А.Ж. Мукажанова – д.полит.н., доцент,

Ж.А. Нурбекова – д.с.н., доцент

(ответ. секретарь)

© Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2017

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10107-Ж

Подписано в печать 27.04.2017.
Формат 60x84 1/8. Объем 20.5 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 68.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического
университета имени Абая

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ
ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ
ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ
КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. К экологии человека и
его личности. Реальные и грозящие опасности..... 72

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ
ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

Ожукеева Т.О., Ботбаев А.Н. Роль Организации
Исламского сотрудничества в региональной
интеграции..... 83

Антанович Н.А. Стандарты качества научного
исследования по политическим наукам..... 89

Ожукеева Т.О., Кедейматов А.Д., Ботбаев А.Н.
Разработка инновационной политики - основа
устойчивого развития Кыргызской Республики в
современных условиях..... 94

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Тыныштық А. Бүгінгі Қазақстан жастарының
құқықтық санасы..... 99

Примжарова К.К., Калдина С.С.,
Нурбекова Ж.А. Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға
студенттік жастардың қатынасы: социологиялық
талдау..... 103

Джекебаева М.А. Ислам дініндегі еркіндік пен
жауапкершілік..... 108

Сеильбекова С.Д. Особенности женского
предпринимательства в Казахстане..... 113

Майжанова Г.А. Қазақстандағы жоғары білім
беру жүйесінің дамуы: элеуметтік талдау..... 120

Мукожанов А. Диалог конфессияаралық
қатынастардың формасы ретінде..... 124

Тыныштық А. Қазақстанда құқықтық сананы
дамытудағы философиялық мәселелер..... 128

Тукимбаева А.А. Феномен экзистенциального
опыта..... 134

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

Абсаттаров Р.Б., Шалтыков Ә.Е. Сарыарқа
өңірінен шыққан ұлы тұлға..... 140

**Kazakh national
pedagogical university after Abai**

BULLETIN

**Series of
«Sociological and Political sciences»
№ 1(57), 2017**

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
*member-correspondent of NSA
of RK, doctor of philosophical science, professor*
R.B. ABSATTAROV

Deputy Editor:
G.O. Nasimova – *doctor of political science, professor*

Editorial Board:

- Z.K. Shaukenova** – *doctor of sociological science,
professor,*
G.S. Abdiraimova – *doctor of sociological science,
professor,*
Z.Zh. Zhanazarova – *doctor of sociological science,
professor,*
T.Zh. Kaldybaeva – *doctor of sociological science,
professor,*
A.I. Shaltykov – *doctor of political science, professor,*
N.B. Seisen – *candidate of political sciences, associate
professor,*
Lim Chae Wan – *doctor of political science, professor
(South Korea),*
N.P. Narbut – *doctor of sociological science,
professor (Russia),*
I.A. Rau – *doctor of philosophical science, professor
(Germany),*
S.V. Reshetnikov – *doctor of political science,
professor (Belarus),*
Lourans Ten – *doctor of sociological science,
professor (France),*
Kharkovshchenko Ye.A. – *doctor
of philosophical science, professor (Ukraine),*
Medvedev N.P. – *doctor of political science,
professor, (Russia),*
Mukazhanova A.Zh. – *doctor of political science,
associate professor,*
Nurbekova Zh.A. – *doctor of sociological science,
associate professor
(executive secretary)*

©Kazakh National Pedagogical University after
Abai, 2017

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. N10107 – Ж

Signed to print 27.04.2017 Format 60x84 1/8.
Volume 20.5 – ubl.literature. Edition 300 num.
Order 68.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical University after Abai

Абсагтаров Г.Р. Правовой менталитет в
Казахстане: политологическое осмысление..... 151

**МЕРЕЙ ТОЙ
ЮБИЛЕЙ**

Абсагтаров Р.Б. Парасатты азамат..... 155

¹ Білім және ғылым саласындағы қадағалау және аттестаттау Комитеті (БҒСҚАК) 2003 жылғы 26 маусымдағы №433-3 ж бұйрығының негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-дың «Хабаршы» журналы «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясын саяси және әлеуметтанулық ғылымдар бойынша (23.00.00; 22.00.00 мамандықтары) диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

² На основании приказа Комитета по надзору и аттестации в сфере образования и науки (КНАСОН) №433-3 ж от 26 июня 2003 г. Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Социологические и политические науки» внесен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по политическим и социологическим наукам (специальность 23.00.00; 22.00.00).

Бас редактор:

ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, филос.ғ.д., проф.

Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:

Г.О. Насимова с.ғ.д., проф.

Редакция алқасы:

З.К. Шаукенова ә.ғ.д., проф.,

Г.С. Абдраимова ә.ғ.д., проф.,

З.Ж. Жаназарова ә.ғ.д., проф.,

Лим Че Ван PhD докторы, проф. (Корея),

Н.П. Нарбут ә.ғ.д., проф. (Ресей),

И.А. Рау филос.ғ.д., проф. (Германия),

Т.Ж. Қалдыбаева ә.ғ.д., проф.,

С.В. Решетников с.ғ.д., проф. (Белоруссия),

Лоранс Тен PhD докторы, проф. (Франция),

А.И. Шалтыков с.ғ.д., проф.,

Н.Б. Сейсен с.ғ.к., доцент

Е.А. Харьковщенко филос.ғ.д., проф. (Украина)

Н.П. Медведев с.ғ.д., проф. (Ресей),

А.Ж. Мұқажанова с.ғ.д., доцент

Ж.А. Нұрбекова ә.ғ.д., доцент

(жауапты хатшы)

Главный редактор:
член-корр. НАН РК, д.филол.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ
Зам. главного редактора:
Г.О. Насимова д.полит.н., проф.
Редакционная коллегия:
З.К. Шаукенова д.с.н., проф.,
Г.С. Абдраимова д.с.н., проф.,
З.Ж. Жаназарова д.с.н., проф.,
Т.Ж. Калдыбаева д.с.н., проф.,
А.И. Шалтыков д.полит.н., проф.,
Н.Б. Сейсен к.полит.н., доцент
Лим Че Ван д.PhD, проф.
(Южная Корея),
Н.П. Нарбут д.с.н., проф. (Россия),
И.А. Рау д.филол.н., проф. (Германия),
С.В. Решетников д.п.н., проф. (Белоруссия),
Лоранс Тен д.PhD, проф. (Франция),
Е.А. Харьковщенко д.филол.н., проф.(Украина),
Н.П. Медведев д.полит.н., проф., (Россия),
А.Ж. Мукажанова д.полит.н., доцент
Ж.А. Нурбекова д.с.н., доцент
(ответ. секретарь)

Editor-in-Chief:
member-correspondent of NSA of RK, doctor of philosophical science, professor
R.B. Absattarov
Deputy Editor:
Nasimova G.O. doctor of political science, professor
Editorial Board:
Z.K. Shaukenova doctor of sociological science, professor,
Abdraimova G.S. doctor of sociological science, professor,
Zhanazarova Z.Zh. doctor of sociological science, professor,
Kaldybaeva T.Zh. doctor of sociological science, professor,
Shaltykov A.I. doctor of political science, professor,
Seisen N.B. candidate of political sciences, associate professor,
Lim Chae Wan doctor of political science, professor (South Korea),
Narbut N.P. doctor of sociological science, professor (Russia),
Rau I.A. doctor of philosophical science, professor (Germany),
Reshetnikov S.V. doctor of political science, professor (Belarus),
Lourans Ten doctor of sociological science, professor (France),
Kharkovshchenko Ye.A. doctor of philosophical science, professor (Ukraine),
Medvedev N.P. doctor of political science, professor, (Russia),
Mukazhanova A.Zh. doctor of political science, associate professor
Nurbekova Zh.A. doctor of sociological science, associate professor
(executive secretary)

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

МРНТИ 02.41.41

ENVIRONMENTAL SAFETY IS A UNIVERSAL ISSUE

Absattarov R.B. – head of the department of political science and social and philosophical disciplines, KazNPU named after Abay, doctor of philosophical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of RK (Almaty, Kazakhstan)

The article addresses topical issues of environmental safety, which is still insufficiently studied in the socio-political literature. In the article in more detail addresses environmental threats to humanity: the greenhouse effect, environment pollution, and ozone hole, radioactive contamination of the biosphere, acid rain, soil pollution, fresh water shortage, water pollution, and pollution of the oceans. However, article also focuses on the questions.

Key words: ecology, government, policy, information, threat, disaster, industry, man, nature, earth, ocean, atmosphere, safety.

First of all it should be said that environmental safety issues are relevant, important issue of social and political Sciences, which are insufficiently studied in scientific literature. It should be noted that the most important element of socio-political security is the study of risks arising from the impact of human activities on the environment and reverse the effects of environmentally contaminated, transformed as a result of human exposure to natural environment on health, genetics, the world of human life, etc. Recall that environmental risks and threats are closely linked to man-made. A hasty and not well-calculated from the point of view of possible near and long-term environmental consequences of the action are usually associated with use in varying degrees harmful industrial and military technologies, recycling and disposal of radio-active and chemical waste, with industrial and transportation accidents, terrorist acts, whose objects are the enterprises of power plant, etc.,

Indeed, the undisputed fact is that the modern ecological crisis is a downside of scientific and technological progress and the benefits that it brought to the man. Not by chance the most outstanding public and technical innovations are ultimately the cause of the worst environmental disasters. Thus, the creation of nuclear weapons [1] and the development of nuclear energy during the second half of the twentieth century led to two major disasters in human history – the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki, and the explosion of the reactor at Chernobyl. The Chernobyl explosion in the biosphere were released more radioactive substances than the bombing of Hiroshima and Nagasaki.

The Chernobyl catastrophe has affected the destinies of over 7 million people and will affect the health of many, many more, including unborn generations. Its consequences have become a serious problem for several countries and proof the validity of the use of the term "ecological disaster". A terrible natural disaster that occurred in Japan in the current 2011 has become another tragedy of the radiative nature of the threatening environmental problems not only affected Japan but also around the world, representing the inseparable ecological system.

Even relatively recently (last century) the media gleefully reported on the construction of the Karakum canal, intended to drink water the desert and turn it into a fertile plain. Soon, however, the soil was that the joy was premature. However, it soon turned out that the joy was premature. Irrigation soils have not yielded the desired effect, the water of the Aral lake has decreased. To date, the area of the Aral Sea has decreased by half, and winds have brought toxic salt with its bottom on fertile land, distant thousands of kilometers. Some scientists say that drinking water has got such a number of chemical discharges that mothers in the Aral Sea region cannot breast-feed their children, not exposing them to the risk of poisoning.

Scientific analysis show that the forests on our planet have greatly reduced. Unsustainable deforestation and fires have led to the fact that in many places, once entirely covered by forests, to date, they survived only 10-30% of the territory. The area of tropical forests in Africa has decreased by 70%, South America - 60%, in China only 8% of the territory is covered by forest. Widely known other cases of environmental disasters which long time was suppressed. This radioactive contamination of the natural environment in the areas of the polygons, where for

many years he conducted tests of nuclear weapons (for example, near Semipalatinsk in the former Soviet Union, the Atoll Mururoa in the Pacific, etc.). It must be said those in recent years, cases of oil pollution of seas and oceans. Finally, the consequences of military operations in regional conflicts, such as multiple cancers in soldiers who participated in military actions on the territory of Serbia, in the result of NATO bombs containing slightly enriched uranium. The same as a result of hostilities in the soil and water sources in Yugoslavia hit 7 tons of mercury.

It should be said that the scientific analysis of the environmental threats of the day makes clear to realize that the man and his various activities are in close unity with nature. If in the past the normative ideal was the active transformation of nature, the subordination of it to the person that assumed the well-known confrontation, the confrontation of man and nature, the modern possibilities of self-destruction of human civilization requires replacement of this outdated paradigm of thought to another, in which man appears as part of the global natural environment, the state of which depends the health, well-being and the very life of present and future generations. With all of the uniqueness of man as a rational and creative living space of the subject it is involved in the ecological system along with other creatures. His behavior is therefore motivated not only specifically human and rational, socio-cultural factors, but also natural, woven into the system of natural connections, whereby any purposeful social action is not only expected, but also a variety of unintended consequences. Human activity in their capabilities are limited to physical and biological parameters and the surrounding natural environment is subject to environmental laws that can't be undone. As emphasized by U. Beck, "our age is the end of the opposition of society and nature. No nature outside of society, as no society outside of nature. At the end of the twentieth century nature is society, and it is also nature" [2]. According to the decision taken at the UN world conference on environment in Rio de Janeiro, economic growth and environmental protection can be compatible in that case, if to follow the model of development, called "ecological modernization".

The industrial age with its contempt for nature and the underestimation of the law of feedback gave rise to a series of long-term environmental problems that today threaten the health and lives of both present and future generations. In this regard, we will consider briefly the major environmental threats, the future of human society.

The greenhouse effect. In the twentieth century, human activities caused by the development of technology, violated the ratio of absorbed and emitted by Earth's surface energy. While the man did not intervene in global processes of Land change on its surface and in the atmosphere were related to the content in the nature of the gases, called "greenhouse".

Without sheath gas enveloping the Earth, the temperature on its surface would have been lower by 30-40° that would call into question the existence of highly developed organisms. Temporary greenhouse gases retain heat in the atmosphere, thereby creating the so-called greenhouse effect.

One of the most important environmental problems of today is that as a result of anthropogenic human activities percentage of some greenhouse gases in the atmosphere increases. Over the past 200 years as a result of human activity the content of carbon dioxide in the atmosphere has increased by 25%. This is due, on the one hand, intensive burning of fossil fuels: gas, oil, shale, coal, and with another – an annual reduction of areas of forests, which absorb carbon dioxide during photosynthesis. The increase in the area of city dumps leads to an increase of methane, nitrous oxide and some other gases. But if an increasing mass of the substance absorbing in the infrared region (e.g., carbon dioxide), the earth's surface absorbs more energy and its temperature increases. Today it is clear that the use predominantly of oil, gas, coal will inevitably lead to global climate change. According to some forecasts, the average temperature of the globe may start to increase, especially in areas with temperate and polar regions.

The level of the ocean by 2050. As a result of melting polar ice could rise by 1-1.2 m. coastal areas, which are home to tens of millions of people, will be flooded. But in some regions of the globe, such as Canada and Siberia, the climate may significantly improve.

This temperature rise is threatened by unprecedented environmental and social explosion. The increase in temperature will cause a decrease in soil moisture in many regions of the Earth. Drought and typhoons will become commonplace.

Global warming will affect the state of the world's forests. Most of the vegetation may die eco-system will be on the stage of destruction, and this will lead to a catastrophic reduction of species diversity of plants.

The ozone hole. Ozone is a molecular form of oxygen (O₃). It forms in the upper atmosphere (the stratosphere), a very thin layer – the ozone shield, which protects life on Earth from ultraviolet radiation. Getting to Earth the hard ultraviolet rays can cause skin cancer, harm to animals and plants. The ozone shield prevents this. At the same time the formation of ozone in the lower atmosphere can be harmful to living organisms.

Environmental threat is the impact of nitrogen oxides emitted by jet engines of supersonic aircraft at an altitude of 20-25 km (at this height is the protective layer of ozone molecules, which hold the hard ultraviolet radiation of the cosmos). Currently, the "ozone hole" had formed over Antarctica, Europe, and Asia. The "ozone hole" in the upper atmosphere over Antarctica reached record proportions.

Pollution of the natural environment. Often enough in the surrounding natural environment appear previously not in it the components that fall into it as a result of the active influence of man. This acquired state of the environment is called pollution. Under the pollution means the presence in the environment of harmful substances that violate the functioning of ecological systems or their individual elements and reducing the quality of the environment from the point of view of human habitation or the conduct of business activities.

In this regard, it should be said that there are natural and anthropogenic pollution. Natural pollution is a result of natural causes – volcanoes, earthquakes, floods and fires. Anthropogenic pollution is the result of human activity.

Anthropogenic sources of pollution are present in its harmful impact on the environment was more dangerous than natural. For example, natural sources of nitrogen oxides emit 30 million metric tons of nitrogen per year, while human – 30-35 million tons; sulfur dioxide, respectively, about 30 million tons and 150 million tons as a result of human activities lead enters the biosphere is almost 10 times more than in the process of natural contaminants.

Air pollution is associated with active human activities, in particular with the work of fuel-energy enterprises, internal combustion engines.

All the factors of anthropogenic pollution of the atmosphere can be divided into the following groups: Mechanical contaminants – industrial emissions, smoke from coal combustion, carbon black, and washable rubber tires, etc.; Chemical contaminants – dust or gaseous substances that can enter into chemical reactions; Radioactive pollutants – radionuclide emissions as a result of accidents at nuclear power plants, nuclear military installations, radioactive contamination from weapons of mass destruction and nuclear waste production.

Currently, with the development and implementation of efficient filters for industrial plants amount emitted into the atmosphere in particulate contamination has decreased. Paramount among the factors of atmospheric pollution took chemical pollutants. The release of a wide spectrum of gases containing toxic substances, leads to dangerous levels of air pollution in areas of chemical plants. Thus, in addition to gaseous pollutants, in the atmosphere there are many particles. There are dust, soot and soot. Atmospheric pollution by heavy metals such as lead, cadmium, mercury, copper, Nickel, zinc, chromium, vanadium is very dangerous. The impurities of these elements are constantly present in the air of large industrial cities.

It should be said that radioactive contamination has a significant difference from the other. A radioactive nuclide is the nucleus of unstable chemical elements emitting charged particles and short wavelength electromagnetic radiation. These particles and radiation, getting into the human body destroying the cells, which could cause various diseases, including radiation. Because of the prevalence of nuclear power plants, use of nuclear energy for military purposes, etc. This kind of air pollution is becoming an increasingly important and very dangerous.

Radioactive contamination of the biosphere. Currently, the radioactive elements widely used in various fields. Neglect of transport and storage of these elements leads to serious radioactive contamination. Emergency danger to life and health of many generations of people are testing nuclear weapons, and the recurrent disaster on the technical and military installations with nuclear reactors or warheads.

Acid rain. The development of industry, transport, the development of new sources of energy leads to a constant increase in the number of industrial emissions. This is mainly using fossil fuels in thermal power plants, industrial plants, internal combustion engines and in heating system. Consequently, combustion of fossil fuels in the earth's atmosphere do nitrogen compounds, sulphur, chlorine and some other elements. Among them is dominated by sulphur and nitrogen oxides. Connecting with the water particles, oxides of sulphur and nitrogen form a grey and nitric acid of different concentrations.

According to experts, the term "acid rain" is not precise enough. A more suitable expression is "acid rain". Indeed, contaminants can appear not only as rain but also as snow, clouds, fog ("wet draught"), or in the form of gas and dust ("dry deposits") during the dry season.

First of all, from acid rain affects water bodies – lakes and rivers. The acidification of bodies of water leads to the increase of aluminum content is extremely toxic to fish. Acidification is particularly dangerous for the oceanic shallow water, with the reduced mass of the phytoplankton of the World ocean leads to the rupture of the food chain and ecological balance in the oceanic ecosystem may change.

Although the soil and is less susceptible to acidification than water, acid rain can negatively affect their condition, and especially on the vegetation cover.

Pollution of the soil. In normal natural conditions, all the processes occurring in the soil are in balance. However, human activities can disrupt this balance. In such cases, the pollution, the change in the composition of the soil, even its complete destruction. Currently, each inhabitant of our planet has less than one hectare of arable land. And even this small area is gradually decreasing as a result of irresponsible and negligent management. The construction of cities and industrial enterprises, the development of mining industry leads to reduction of arable land. The destruction of forests and grass cover maintained not by the rules of ploughing of land contributes to the process of erosion of soil destruction and erosion of the topsoil by wind and water. Only in the last century, erosion has destroyed 2 billion hectares of fertile arable land.

The shortage of fresh water. The availability of fresh water is one of the main conditions for the emergence of civilization, human existence and development of any production. Mankind need not just water, but fresh water and a certain quality. And it's very little. Out of every 100 liters of water on Earth, 97 l. is salt water. Scientists have found that the total reserves of all types of fresh waters – rivers, lakes, groundwater and snow-ice resources amount to 2.5% of the total water on Earth.

In order to provide water to the modern city of a million people, you need at least 0.5 million m³ of water per day. Already, many cities have to replenish water supplies from sources located very far away from them, or to drill deep water wells. In modern conditions greatly increase the body's need for water for household needs. The amount of water depends on the region and standard of living and ranges from 3 to 700 HP for one person, in Moscow, for example, per capita is about 650 l, which is one of the highest rates in the world.

From scientific analysis of water use over the past 5-6 decades implies that the annual growth of irrevocable water consumption, which used water is irretrievably lost to the environment, is 4-5%. Perspective calculations show that at preservation of such rates of consumption and taking into account population growth and the production volumes by the year 2100, mankind may exhaust all reserves of fresh water.

It should be said that the problem is complicated by the fact that the quality of freshwater resources is getting worse, they are increasingly polluted by sewage and various waste.

Water pollution. Pollution of rivers and lakes, and groundwater occurs primarily for the following reasons: due to discharges of industrial enterprises with harmful chemical substances: heavy metals, phenols, acids, alkalis, cyanides, resulting in sewage runoff into the rivers without cleaning or insufficient cleaning, dumping of organic wastes pulp and paper, food, textile enterprises; as a result of falling into water radioactive substances improper storage of radioactive waste, in nuclear tests and disasters; when immersed in water mechanical pollutants – particles of clay, sand, slag, waste coal industry.

Pollution of the oceans. Special environmental threat is the pollution of the World Ocean. A historical perspective of all the destruction that man produces in their environment, the most dangerous is those that affect the life of the sea. Undoubtedly, due to the huge mass of the ocean to disturb the right balance is not easy. But for the same reason, it is difficult to restore the disturbed equilibrium. Today the river is continuously carried away into the sea of harmful dregs, and their accumulation there recalls growing account that will inevitably be presented for payment. A huge danger is ocean pollution with such metals as mercury, lead, cadmium, copper, zinc and chromium.

A lot of manufactures are responsible for the mercury pollution. These include the pulp and paper industry, use of organic mercury compounds for the protection of paper pulp from microbial infection, electrolytic production of chlorine and alkali, plastics, which use mercury catalysts, and many others.

Located in the ocean lead gets there as a result of natural leaching of the continental rocks, but today the flow of lead in the ocean occurs mainly from the air, which contaminates the exhaust gases. The use of tetraethyl lead as antiknock in operating on liquid fuel engines leads to the fact that each year from the atmosphere and rivers into the ocean is emitted 200 tons of lead.

Heaviest polluted them contaminated the surface water bodies and marine animals, especially filter organisms, which are equally able to accumulate and radioactive elements discharged into the ocean after the nuclear explosions and industrial garbage. The problem of disposing of radioactive waste is very complex, and their burial in the ocean is fraught with danger.

Since there was a marine carriage of oil by tankers, in the sea annually gets about 5 million tons of oil. Pollution by hydrocarbons is primarily due to these shipments. Well known how much dirt gets in the water when cleaning tankers in the open sea, but this problem is still not resolved by the international law - especially because tankers often go under the fictitious flag. But besides this reason there is another: the release of oil on the continental plateau in underwater drilling, which is becoming more common.

Thus, from the above, we see that threats to nature and man himself as a biological species resulting from the development and diffusion of industrial and military technologies generated by the industrial catastrophes, in other words, are the effects of ill-conceived and careless human activities, is very diverse. As society and nature are closely interrelated and this relationship is more clearly understood, one of the main tasks of social riskology or sociology of security is the study of the impact of environmental threats and risks on society and its functioning, the prevention of environmental disasters, methods and forms of maintaining a harmonious relationship between the natural and human factors [3] in the framework of the global environmental system. Considerable interest also represents the activity of various areas of the environmental movement (environmentalism). According to the Oxford English dictionary, environmentalist is a person preoccupied with the problem of protection of surrounding environment. In this regard, it should be noted that currently in the West most people fall under this definition. However, there is the phenomenon of social thought as "antienvironmentalist". The representatives of this recent direction accused of environmentalists that they are against any development and are pushing the world to the universal poverty. Other researchers believe environmentalists romantic rather than serious scientists, and others – all antihumanist because they ignore the welfare of animals and plants to the prosperity of the human race.

Common in all these attacks is that ignore differences between the various areas of environmentalism. However, such differences exist. So, the radical environmentalists require the adoption of strict measures in the protection of nature and against its excessive use. Reformists are more soft and able to compromise. They seek to reform capitalism from the perspective of "technocentrism". Technocentrism proclaims its faith in science, technology, and rational management of the ecosystem and society, aimed at solving ecological problems. The question here is how you can intervene in a market economy. While liberals believe that natural market forces combined with maximum private ownership of the environment can ensure the preservation of the past, social reformers require the introduction of specific restrictions on the activities of firms and individuals and recent taxation environmental tax.

Supporters of radical environmentalism aim to eradicate environmental problems. They require fundamental social changes, a complete overhaul of capitalism, often deviating in the direction of the old counter-cultural traditions such as romanticism, anarchism or utopian socialism [4]. These include social ecology, eco-socialism and deep ecology. Deep ecology is biocentrism: according to the worldview of its members, the values associated with the biosphere, more important than the humanity. Ecosocialism, in contrast is anthropocentric, considering man as the source of all values and media responsibility for all living things. Social ecology seeks to reconcile the two opposites.

For a long time, many environmentalists believed socialism responsible in the same way that capitalism, impending ecological crisis. However, socialism itself was more complicated than previously thought. For example, eco-socialism grows in the soil of the socialist tradition, but not of the Stalinist state socialism with the "iron curtain", and utopian socialist ideas. That is why it is inherent in counter-cultural orientation and critical attitude toward the established values of the day. Despite the fact that eco-socialism and social ecology are subjected to each other's criticism, they have much in common.

In General, the environmentalism includes a variety of ideas and motivations, combines the modernity's values and postmodernity, capitalist progress and the socialist utopia.

In conclusion, it should be said that the main problem of environmental safety is to study the mechanisms of human impact on the environment and the transformations in her that are the result of human activity. The problem of modern ecological security basically can be summarized as follows: on a planetary scale-a global forecast for population and resources in conditions of intensive industrial development and to identify ways of further development of civilization; regional scale-a study of the state of ecosystem at the level of regions and districts; microscale-study of the basic characteristics and parameters of urban living conditions. Their solution requires joint efforts of all States for environmental security in the world and overcome the dangers of environmental disaster. A consistent solution to the problems of environmental safety involves the establishment of a harmonious relationship between society and nature, the elimination of socio - political antagonisms, the transition of society on a co-evolutionary path of development, etc.

References

1. *A major current political science encyclopedia*. – M.: EKSMO, 2209. – P.403
2. Beck U. *The society of risk. On the way to another modern*. – M., 2000. – P.105.
3. *The newest sociological dictionary*. – Minsk: Book House, 2010. – C.227,1252-1253.
4. Ivanov SP. *Nature and Society*, St. Petersburg, 2016. – P.280.

Түйін

Экологиялық қауіпсіздік – жалпы адамзаттық мәселе

Әбсаттаров Р.Б. – ҚР ҰҒА корреспондент – мүшесі, философия ғ.д., профессор,

Абай атындағы ҚазҰПУ – нің саясаттану және әлеуметтік – философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі

Мақалада әлеуметтік – саяси әдебиеттерде әлі де жете зерттелмеген экологиялық қауіпсіздіктің өзекті мәселелері қарастырылады. Мақалада адамзатқа тигізетін қауіп-қатердің мәселелері: парниктің әсері табиғи органның ластануы, озондық (газдық) шұңқырлар, биосфераның радиациялық ластануы, қышқылдық жаңбырлар, топырақтың ластануы, тұщы судың тапшылығы, судың ластануы, әлемдік мұхиттардың ластануы қарастырылады. Сонымен қатар дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: экология, мемлекет, саясат, ақпарат, қауіп-қатер, апат, индустрия, адам, табиғат, жер, мұхит, ауа, қауіпсіздік

Резюме

Экологическая безопасность – общечеловеческая проблема

Абсаттаров Р.Б. – заведующий кафедры политологии и социально-философских дисциплин

КазНПУ им. Абая, член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор

В статье рассматриваются актуальные вопросы экологической безопасности, которые еще недостаточно изучены в социально-политической литературе. В статье более подробно рассматриваются вопросы экологических угроз человечеству: парниковый эффект, загрязнение природной среды, озоновые дыры, радиационное загрязнение биосферы, кислотные дожди, загрязнение почвы, дефицит пресной воды, загрязнение воды, загрязнение мирового океана. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: экология, государство, политика, информация, угроза, катастрофа, индустрия, человек, природа, земля, океан, атмосфера, безопасность.

МРНТИ 11.15.71

ВОПРОСЫ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО И МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Мухамедов М.Б. – депутат Сената Парламента Республики Казахстан,

д.п.н., профессор, (Астана, Казахстан)

В статье рассматриваются вопросы межэтнического и межконфессионального общения в Республики Казахстан. Социально-политологические исследования показывают высокий уровень доверия казахстанского общества структурам власти в вопросах межэтнической, межконфессиональной интеграции. Тем не менее, проблема укрепления межэтнического и межконфессионального общения остается актуальной и недостаточно изученной. Поэтому проблема межэтнического и межконфессионального общения в Казахстане представляет собой сложный и многогранный феномен, который требует пристального внимания и изучения политологов.

Ключевые слова: казахстанская модель межэтнического и межконфессионального согласия, межэтническое общение, межконфессиональное общение, национальная политика, казахстанское общество, модернизация, гражданское общество, этнополитика, этнос.

В период модернизации общественно-политической и социально-экономической жизни Казахстана, появления концепций «новой модернизации», межэтническое и межконфессиональное общение следует закономерно рассматривать в контексте процессов модернизации этнонациональной политики на должной научно-теоретической базе, используя положительный опыт, сохраняя преемственность и развитие. Следует отметить, что строя национальную политику, мы должны извлекать уроки из истории, учитывая этнический состав населения Казахстана и процесс его формирования. Межэтническое и межконфессиональное общение, согласие являются основными составляющими стабильности любого общества. В последнее время мы нередко становимся свидетелями многих этнических и религиозных конфликтов и столкновений в мире. Поэтому очень ценным достоянием нашей страны является именно согласие в этнической и религиозной сферах, которое подтверждается отечественными и зарубежными экспертами. Как известно, на современном этапе Казахстан стоит на рубеже нового этапа социально-экономической модернизации и политической демократизации.

В Послании народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентно способность» Президент Н.А. Назарбаев отметил:

«Мы все помним Первую модернизацию Казахстана. Помним, как начали свой путь четверть века назад на руинах СССР. Тогда наше поколение с фундамента создало новое государство, которого не было на карте мира. Был осуществлен переход от плановой экономики к рыночной. Для меня принципиально важно, что мы вместе тогда удержали страну от потрясений, гражданской войны и экономической разрухи. Казахстан вышел из того периода с минимальными потерями и наибольшими приобретениями.

Вторая модернизация началась с принятия Стратегии-2030 и создания новой столицы Астаны. Ее результаты бесспорны. Страна вырвалась из зоны экономического отставания и вошла в число 50 конкурентноспособных экономик мира. Две успешные модернизации дали нам бесценный опыт. Теперь мы должны смело шагнуть вперед и начать Третью модернизацию.

Эта модернизация – не план борьбы с текущими глобальными вызовами, а надежный мост в будущее, навстречу целям Стратегии-2050. Она будет проводиться на базе Плана 100 конкретных шагов» [1]. Также Президент отметил пять основных приоритетов поставленных задач.

Сегодня мы уверенно можем говорить, что нам удалось выстроить уникальную модель межэтнического и межконфессионального согласия. Наше государство, являющееся сегодня родным домом для представителей 140 этносов и 18 конфессий, с самого начала становления суверенитета обозначило одним из ключевых приоритетов своей внутренней и внешней политики формирование мирного и толерантного общества, устойчивого перед вызовами новой эры.

Как известно, Конституция Республики Казахстан начинается с таких слов: «Мы, народ Казахстана, объединенной общей судьбой...» [2]. В соответствии со статьей 1 Конституции Республики Казахстан, он утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. В основном законе государства провозглашается, что никто не может подвергаться какой-либо дискриминации, в том числе по признакам расы, национальности, языка, вероисповедания. Настоящие конституционные нормы прочно вошли в жизнь нашего многонационального, многоконфессионального общества.

В связи с этим, необходимо выделить такие аспекты казахстанской этнополитики, которые способствуют углублению межэтнических и межконфессиональных общений. К ним относятся: во-первых, укреплении гражданского мира и межэтнического и межконфессионального общения значительный вклад вносят политические партии, это прежде всего партия «Нұр Отан», последовательно отстаивающая демократические принципы в сфере межэтнических и межконфессиональных общении;

- во-вторых, создание и поддержка инфраструктуры «Дружбы» - Ассамблея народа Казахстана. На сегодняшний день Ассамблея стала центральным звеном в системе организации и регулирования межэтнических и межконфессиональных общений и способна играть значительную роль в поддержании политической стабильности и упрочнении общественного согласия и мира в стране. Также она является конституционным органом, имеющим правовой статус, определенный специальным Законом РК «Об Ассамблее народа Казахстана», «Положением об Ассамблее народа Казахстана». Главной ее особенностью является представительство интересов этнических групп в высшем законодательном органе - Парламенте. Ассамблея избирает 9 депутатов Мажилиса Парламента и имеет свой рабочий орган, именуемый Секретариатом АНК, в качестве самостоятельного отдела в структуре Администрации Президента, в чем и заключается ее действенность и эффективность. Механизм функционирования детально проработан и прошел апробацию временем. Актуальность и перспективность деятельности Ассамблеи народа Казахстана возрастает в связи с необходимостью дальнейшего совершенствования отечественной модели межэтнического и межконфессионального общения;

- в-третьих, это взвешенная государственная политика в религиозной сфере. Следует сказать, что религия в каждой нации играет огромную роль. Казахстан в настоящее время входит в число стран, отличающихся огромным конфессиональным разнообразием, где действуют 3636 объединений (представляющих 18 конфессий): из них 2529 – исламские, 331 – православные, 84 – католические, 666 – протестанские, 7 – иудейские, 8 – общество сознания Кришны, 6 – бахаи, 2- буддизм, мормоны – 2 и 1 объединение мунитов. За годы независимости православных приходов возросло в четыре раза, католических – вдвое. [3]. Как известно, все они существуют на основе постоянного диалога, инициированного и поддерживаемого государством, именно в Астане каждые три года по инициативе Главы государства проводятся Съезды лидеров мировых и традиционных религий;

- в-четвертых, это обеспечение безопасности казахстанцев. Следует сказать, что для укрепления единства народа Казахстана правительством постоянно проводятся действия по реформированию законодательных актов межконфессионального и межэтнического согласия. Так, в октябре 2011 г. Глава государства подписал Закон «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». Этот закон

«...направлен на обновление законодательства о религиозных объединениях путем четкой регламентации их статуса и деятельности, установления необходимых правовых ограничений, а также определения основ системной работы государственных органов в сфере регулирования конфессиональных отношений с учетом современных реалий и тенденций» [4].

Также Президент Н.А. Назарбаев подписал сопутствующий ему закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам религиозной деятельности и религиозных объединений» который предусматривает перерегистрацию религиозных организаций и запрещает незарегистрированную религиозную деятельность на территории республики.

Надо подчеркнуть, что государство в рамках юрисдикции создало равноправные условия для граждан республики. Тем более, учитывая тот факт, что Казахстан сегодня играет активную роль по снижению военного противостояния и неконтролируемого распространения ядерной угрозы, терроризма, экстремизма.

В Конституции Республики Казахстан записано: «...любые действия способные нарушать меж-национальное согласие, признаются неконституционными» [2]. Таковы основные примеры казахстанской модели межэтнического и межконфессионального согласия, принципы формирования единой казахстанской гражданской общности казахстанцев. И это все является результатом правильной проводимой в Казахстане национальной, конфессиональной политики.

Надо отметить, что одной из сильных сторон проводимой внутренней политики Казахстана является политическая стабильность и единство нашего общества. Особое внимание этому вопросу уделяется в стратегии «Казахстан-2050: новый политический курс состоящегося государства», которая на протяжении многих лет является одним из важнейших документов, определяющих развитие нашего государства. В числе важных приоритетов стратегии обозначено обеспечение межнационального и межконфессионального согласия в стране.

Глава государства Нурсултан Абишевич Назарбаев в своих выступлениях не раз подчеркивал, что «мы известны миру своей толерантностью, межэтническим и межконфессиональным согласием и диалогом. Растущий миротворческий потенциал нашей страны должен и дальше бережно сохраняться и развиваться» [5].

Конечно, согласие, мир и толерантность - это огромный труд, который требует от общества определенного вклада и усилий, но наградой за такой труд становятся стабильность и гражданское согласие, являющиеся высокой ценностью нашей повседневной жизни.

Одно из наиболее известных высказываний Президент касательно единства народов гласит: «Дружба народов Казахстана - бесценное достояние нашей страны! Без доверия между людьми разных национальностей, без равенства всех перед законом не будет процветания государства, а, значит, и счастливой жизни простых людей. Спасибо людям, которые бескорыстно трудятся над укреплением дружбы людей в многонациональном Казахстане» [6]. Данные слова были сказаны Главой государства еще в 1998 г., однако вряд ли исчерпают свою актуальность когда-либо.

Из всего вышесказанного можно сделать вывод, что Республики Казахстан удалось избежать социальных потрясений и экономических катаклизмов, сохранить и мир и согласие. Особенно в условиях мирового финансово-экономического кризиса, эффективная социально-экономическая политика государства способствовала сохранению культуры межэтнического и межконфессионального общения.

Политологический анализ общественного мнения показывает, что выдвинутая Президентом страны инициатива по преодолению кризисных явлений находят поддержку среди широких слоев населения независимо от их этнической, религиозной принадлежности. Можно четко констатировать, что межэтнические и межконфессиональные общения имеют прочную тенденцию и укрепление.

В связи этим, следует сказать, что государство делает все возможное для того, чтобы поддерживать мир, нравственность и согласие в казахстанском обществе, развивая институт социального партнерства. Сегодня при формировании государственной политики на основе межэтнического и межконфессионального согласия необходимо учитывать процессы, связанные с глобализацией и воздействием на население и, прежде всего, на молодежь массовой культуры, несущей в себе социальные и поведенческие стереотипы западного общества [7].

Разнообразие этносов и конфессий, в центре которых определено благо человека, расширяя кругозор молодых поколений, с самого детства учит как мультикультурализму, так и национальному единству. Как сказал об этом Глава государства: «Многообразие - не есть недостаток, наоборот, это неоценимый дар Божий, благодаря которому происходит настоящее взаимообогащение, подлинное развитие» [6].

И, правда, наше государство испокон веков, со времен Великого Шелкового пути, развивала прогрессивное, миролюбивое, толерантное и открытое общество, плоды которого мы видим сейчас. Разумеется, перед нашей страной будут появляться новые задачи новые цели, и мы верим, что модель сотрудничества государства, этносов и религий, выбранная нами сегодня неизменно послужит фактором стабильного политического развития казахстанской государственности и общественного сознания.

Следовательно, перед учеными Казахстана стоят задачи всестороннего изучения новых явления и процессов межэтнических и межконфессиональных общении, происходящих в их жизни, и теоретического обобщения.

Таким образом, изучение межэтнического и межконфессионального общения в Республики Казахстан, где есть все условия и предпосылки для гармоничного взаимоотношения всех национальностей и конфессии важно для будущего нашего государства, в котором от решения поставленных задач зависит совершенствование национально-государственного устройства страны, что, по сути, является нашим важнейшим долгом перед историей, перед народом и нашим суверенитетом.

Список использованных источников:

1. Послание Президента Республики Казахстан Назарбаев Н. А. Третья модернизация Казахстан: глобальная конкурентноспособность // *Казахстанская правда*. – 31 января. – 2017. – С.2
2. Конституция Республики Казахстан. – Астана, 1995. – С.3.
3. Стратегический план Министерства по делам религий и гражданского общества РК на 2014-2018 года. – Астана, 2016. – С.5-6
4. Закон «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» <https://online.zakon.kz>
5. Назарбаев НА. Демократизация есть условие для национального мира, но только условие, а не гарантия // *Панорама*, 2001, №50, 2 декабря.
6. Назарбаев НА. Критическое десятилетие. – Алматы: Атамұра, 2003. – С.12.
7. Сейсен Н.Б. Роль религии в жизни многоконфессионального казахстанского общества // *Вестник КазНПУ им.Абая*. Серия «Социологические и политические науки», 2016. №2(54). – С.49.

Түйін

Қазақстандағы этносаралық және конфессияаралық байланыс сұрақтары

Мұхамедов М.Б. – Қазақстан Республикасының Парламент Сенатының депутаты, с.ғ.д., профессор

Мақалада Қазақстан Республикасындағы этносаралық және конфессияаралық байланыс сұрақтары қарастырылған. Әлеуметтік-саяси зерттеулер нәтижелеріне сүйенсек қазақстан қоғамының этносаралық, конфессияаралық интеграция мәселелерін шешуде билік құрылымдарына үлкен сенімділік көрсететінін байқаймыз. Дегенмен де, этносаралық және конфессияаралық байланыстардың нақты тұрақтап дамуы мәселесі әлі де өзекті және толыққанды зерттелмеген болып табылады. Сондықтан да, Қазақстандағы этносаралық және конфессияаралық байланыстар мәселесі нақты көңіл аударатын және саясаттанушылардың зерттеуін талап ететін күрделі және көп қырлы құбылыс.

Түйін сөздер: этносаралық және конфессияаралық келісімнің қазақстандық моделі, этносаралық байланыс, конфессияаралық байланыс, ұлттық саясат, қазақстан қоғамы, жаңғыру, азаматтық қоғам, этносаясат, этнос.

Abstract

Problems of interethnic and interconfessional social intercourse in Kazakhstan

Mukhamedov M.B. – a deputy of Senate Parliament, Republic of Kazakhstan, doctor of political sciences, professor

The article considers the problems of interethnic and interconfessional communication in Kazakhstan. The social and political researches show the high level of trust of Kazakhstan society to the structures of authority in the problems of interethnic and interconfessional integration. Nevertheless, the problems of strengthening of interethnic and interconfessional communication are actual and they are not enough learned. So, the problems of interethnic and interconfessional communication and is complicated and many sided phenomenon which demand intent attention and learning.

Key words: Kazakhstan's model of interethnic and interconfessional agreement, interethnic communication, interconfessional communication, national politics, Kazakhstan society, modernization, civil society, modernization of ethnopolitics, ethnos.

МРНТИ 11.15.77

«ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО» И ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ЕГО ОПРЕДЕЛЕНИЮ

Артемьев А.И. – доктор философских наук, профессор
КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)

В данной статье рассматривается генезис трактовки гражданского общества, который своими корнями уходит в глубокую древность. На конкретном материале он показывает, что в литературе по общественным наукам существует хотя и близкие по смыслу, но различающиеся по содержанию подходы к описанию конкретных обществ, в том числе и гражданского, выявляя при этом то общее и особенное, что и составляет их суть. Автор убежден, что гражданское общество в своем идеале – это общество, где главным действующим лицом и субъектом исторического процесса выступает человек.

Ключевые слова: общества, гражданское общество, человек, гражданин, генезис, свобода личности, толерантность, веротерпимость.

Начну статью с двух, на мой взгляд, исключительно важных для нашей темы цитат из «Политики» Аристотеля.

Первая: «Государство создается не ради того только, чтобы жить, но преимущественно для того, чтобы жить счастливо...» [1].

Вторая: «Поскольку... всякое государство представляет собой своего рода общение, всякое же общение организуется ради какого-либо блага (ведь всякая деятельность имеет в виду предполагаемое благо), то, очевидно, все общения стремятся (stokhadzontai) к тому или иному благу, причем больше других и к высшему из всех благ стремится то общение, которое является наиболее важным из всех и обнимает собой все остальные общения. Это общение и называется государством или общением политическим» [2].

Эти высказывания свидетельствуют о том, что генезис трактовки гражданского общества своими корнями уходит в глубокую древность. Именно тогда была заложена идея политического сообщества, государства и гражданского общества.

Не вдаваясь в историю вопроса, отмечу лишь, что вплоть до второй половины XX века тема гражданского общества была уделом кабинетных размышлений и интерес вспыхнул с новой силой в связи с коренными политическими изменениями, которые ассоциируются с расширением ареала демократии. Новые политические реалии в современном мире со всей остротой поставили вопрос о гражданском обществе как факторе и необходимом условии утверждения демократии.

Однако в современной литературе по общественным наукам нет единого определения даже самого понятия «общество». А отсюда – самые разные подходы к описанию конкретных обществ, в том числе и гражданского.

К примеру, Большой толковый социологический словарь (составители Дэвид Джерри и Джулия Джерри) дает следующее определение:

«Общество (society) – 1. Вся сумма человеческих отношений. 2. Самоувековечивающееся объединение, занимающее относительно ограниченную территорию, обладающее собственной более или менее отличительной культурой и институтами (например, народ нуэр), либо давно и хорошо известное национальное государство (вроде Великобритании или США).

Несмотря на то, что это – одно из важнейших понятий в социологии, его использование сопряжено с рядом трудностей и споров, особенно во втором значении, которое легко применяется к известным национальным государствам с собственными семейными, экономическими и политическими институтами и четкими границами» [3].

А «Всемирная энциклопедия: Философия» определяет «общество» как: «Понятие, фиксирующее предмет социальной философии: в качестве базисной категориальной структуры фундирует собою концепции, развивающиеся в русле социального реализма; в традиции историцизма, фокусирующей внимание на истории как истории духа и на имманентных индивидуальных импульсах совершения человеком того или иного поступка, а не на интегральных (со стороны общества как общего) детерминантах, практически не употребляется. В социальном реализме определяется – в широком смысле – как выделившееся из природы системное образование, представляющее собой исторически изменяющуюся форму жизнедеятельности людей, которая проявляется в функционировании и развитии

социальных институтов, организаций, общностей и групп, отдельных индивидов; в узком смысле под обществом нередко понимается исторически конкретный тип социальной системы... или отдельный социальный организм. Общество – основополагающая категория философии и социологии. Философско-теоретический анализ общества возможен только на базе исследования его идеальной модели» [4].

Оба эти примера дополняют друг друга.

А вот политологические энциклопедические издания понятие «общество» вообще не включили в свои словники. И это понятно, ибо ещё в 1948 г. на Международной конференции по вопросам политической науки, состоявшейся в Париже по инициативе ЮНЕСКО, была предпринята попытка систематизировать составные элементы политической науки. Были выделены четыре блока таких элементов:

1. *Политическая теория*: а) политическая теория; б) история идей.

2. *Политические институты*: а) конституция; б) центральное управление; в) региональное и местное управление; г) публичная администрация;

д) экономические и социальные функции управления; е) сравнительный анализ политических институтов.

3. *Партии, группы и общественное мнение*: а) политические партии; б) группы и ассоциации; в) участие граждан в управлении и администрации; г) общественное мнение.

4. *Международные отношения*: а) международная политика;

б) политика и международные организации; в) международное право.

Таким образом, политология, определив свою нишу, сосредоточила внимание на социальной системе, т.е. на государственно-общественном устройстве, и вытекающих отсюда проблемах, оставив за социологией и социальной философией изучение феномена общества в целом как «всей суммы человеческих отношений».

Любое общество или любая организация, группа составляют социальную систему. И вот здесь интересы и политологии, и социологии, и социальной философии совпадают, несмотря на то, что, как в свое время отметил известный британский социолог Энтони Гидденс, социальные системы весьма переменны, они «редко имеют вид внутреннего единства».

А может быть, «не несмотря», а именно поэтому?

Гражданское общество в иерархии категорий современного обществознания представляет одну из ключевых позиций. И поэтому и политология, и социология, и социальная философия изучают этот феномен, но изучают своими методами, а значит заостряют внимание на тех деталях, которые входят в их компетенцию.

В этом легко убедиться, если сопоставить определения, которые даны в энциклопедических изданиях по этим наукам.

Так, Энциклопедический словарь «Политология» дает *гражданскому обществу* следующее определение:

«Общество с развитыми экономическими, культурными, правовыми и политическими отношениями между его членами, не зависимое от государства, но взаимодействующее с ним, общество граждан высокого социального, экономического, политического и морального статуса, создающих совместно с государством развитые правовые отношения. Реальность гражданского общества определяется соотношением идеала, идеального проекта и реально достигнутого состояния общества, которое действительно осуществляет такой проект. Это, в принципе, бесконечный процесс совершенствования общества, власти, политики и человека, охватывающий все без исключения стороны жизни, так же, как процессы достижения свободы, равенства, справедливости и др. социальных, политических, моральных и культурных ценностей. Бесконечность вечного совершенствования не повлияла на сам процесс становления гражданского общества для народов, сумевших добиться ощутимых результатов на этом пути» [5].

Большой толковый социологический словарь ставит акценты на несколько иных аспектах:

«Гражданское общество (civil society) (в смысле, применяемом Гегелем и Марксом) – рыночные и экономические отношения (в отличие от деятельности государства); промежуточная сфера между семьей и государством. В широком смысле - сфера обширных социальных отношений и общественного участия в качестве противовеса более строгим действиям государства или экономики» [6].

А в Новой философской энциклопедии написано: «Гражданское общество - 1) общество, в котором сочетаются частные и общие интересы; 2) общество, достигшее партнерских отношений с государством, способное поставить государство под свой контроль, в котором возможность его членов реализовывать свои права и обязанности дополняется способностью государства обеспечить безопасность общества в целом и отдельных граждан; 3) общество, контролирующее не только государство, но и богатство страны,

общество с развитыми партнерскими отношениями между обществом, государством и экономикой. В целом гражданское общество можно охарактеризовать как самоорганизующееся начало и сосредоточение негосударственных отношений» [7].

При всем несовпадении определений дефиниции «гражданское общество» общим для всех них является:

- *во-первых*, выделение в качестве главного высокого экономического, социального и политического уровня развития, что должно способствовать установлению соответствующих отношений;
- *во-вторых*, общественное участие в качестве противовеса государству, установление партнерских отношений с ним.

Но самое главное (и это напрямую подчеркивает политологическое определение, хотя опосредованно присутствует во всех трех толкованиях) состоит в том, что сегодня никто не может привести хотя бы один пример, который можно было бы взять за эталон в построении гражданского общества (хотя, конечно же, некоторые страны ушли далеко вперед в достижении данной идеи).

Казахстан же находится лишь в начале пути, при этом надо иметь в виду, что высокоразвитое гражданское общество - это высшая форма демократии, её устойчивости и стабильности. А этого мы тоже пока не достигли.

В своем идеале гражданское общество - это такое общество, где главным действующим лицом и субъектом исторического процесса выступает человек. Степень же защищенности отдельных граждан и общества в целом от жесткой регламентации со стороны государства определяется уровнем демократии (и это надо подчеркнуть особо), поэтому в гражданском обществе все связи идут не «сверху вниз», а наоборот, «снизу вверх», т.е. государство и его органы формируются обществом и находятся под его контролем. Поэтому гражданское общество может сформироваться лишь в правовом государстве.

Коль скоро основополагающей доминантой гражданского общества является отдельно взятая личность, то, естественно, формирование индивидуальной свободы, признание самоценности каждой отдельной личности есть главная цель при построении такого общества, а значит, как справедливо отмечает российский политолог К.С. Гаджиев, несущими его конструкциями «являются все те институты, организации, группы и т.д., которые призваны содействовать всесторонней реализации личности, её потенций, интересов, целей, устремлений. Эти институты, организации и прочее служат для отдельного индивида источником власти, влияния и авторитета» [8].

Безусловно, большая роль здесь принадлежит *семье*, ибо совершенно очевидно, что ни о каком гражданском обществе не может быть и речи, если не будет на должный уровень поднят институт семьи, его социальная значимость, морально-нравственные принципы. Сегодня, к сожалению, представления отдельных людей о содержании понятия «семья» весьма существенно отличается от модального типа этого института. Да, конечно, за примерно три тысячи лет своего существования семья прошла сложный путь: от расширенной семьи - к корневой или стержневой, в том числе и патриархальной, и далее - к нуклеарной... Но она была и остается одним «из шедевров природы» (Д. Сантаяна).

Всё самое лучшее закладывается в семье, а формируется всю жизнь. Но семья может заложить в человеке всё самое низменное, антигуманное, античеловеческое. Поэтому семья не может быть вне поля общественного внимания и влияния. Прав был известный американский педагог Феликс Адлер, когда назвал семью «обществом в миниатюре». Большое значение имеют родственные связи, соседские общины. Перефразируя известные стихи Н.Заболоцкого о В.Хлебникове, можно с уверенностью сказать, что прекрасный образ человека в душе природы заронить может каждый, но лишь своими добрыми делами.

«Каждый человек, - по словам И.В. Гёте, - это целый мир...». Не существуют ни одного одинакового процесса социализации и ни одной одинаковой личности: индивидуальный опыт каждой из них уникален и неповторим. Вместе с тем, человек - это плоть от плоти своей социальной среды, она и определяет, по крайней мере, в значительной степени, духовный облик человека, его мировоззрение, или, как остроумно сказал В.С. Соловьев, его «умственное окошко».

«Умственное окошко», или мировоззрение, зависит от ориентации человека. А ориентация, в свою очередь, от многих факторов: социальной среды, исторических условий, политической обстановки, национальных и религиозных традиций, общего культурного уровня, нравственных требований общества и т. д., и т. п.

При этом важно всегда помнить, что у каждого поколения свои духовные ценности, или, как говорил в одном из выступлений перед студентами русский историк В.О. Ключевский, «у каждого поколения могут быть свои идеалы, у моего свои, у вашего другие, и жалко то поколение, у которого нет никаких».

И все же, именно духовные корни и ценностные ориентации обеспечивают преемственность поколений, связь между ними. Общий стержень, который крепит связь поколений, - это общечеловеческие представления о месте каждого из нас в этом мире, это веками сложившиеся правила нашего совместного проживания, это, наконец, общечеловеческая мораль - фундамент нравственности и ответственности перед обществом.

Но было бы наивно думать, что все это приходит само собой. Нет! Здесь огромна роль семьи, школы, окружающей среды. «Наставь юношу при начале пути его: он не уклонится от него, когда и состарится», - говорится в Книге притчей Соломоновых.

И здесь во весь свой рост встает вопрос об уровне *образования*, его ответственности за духовное состояние общества, «стандарт цивилизации» (М. Пришвин), особенно гуманитарного.

На наш взгляд, для обеспечения определенного единства и рациональной направленности в социально-гуманитарном образовании следует:

- добиться обновления структуры и содержания преподавания социально-гуманитарных дисциплин, возрастания их роли в формировании личности, духовном воспитании;
- наполнить учебно-воспитательные программы элементами этнокультуры наций и народностей, проживающих в Республике Казахстан;
- восстановить единство учебно-воспитательного процесса, плановости и органичности форм и методов профессиональной и мировоззренческой, духовно-нравственной и общекультурной подготовки учащихся средних школ и студенческой молодежи;
- в процессе преподавания и формирования профессиональных навыков бакалавров и учащихся колледжей шире использовать внутренний гуманитарный потенциал любой науки, накопленный в ходе его исторического развития и становления как самостоятельной отрасли знания;
- сбалансированно подходить к религиозным этнофетишистским, изоляционистским умонастроениям в школьной и молодежно-студенческой среде, постоянно расширять сферу использования творческих форм и методов гуманитарного образования, мировоззренческого и духовно-культурного диалога преподавателей и студентов.

И ещё один вопрос: *уровень истинной образованности самих педагогов*. Ведь не секрет, что даже ученые степени докторов и кандидатов наук, к сожалению, не являются мерилем подлинной образованности, а тем более интеллигентности, высокой нравственности и духовности, а лишь отражают определенный уровень профессиональной подготовки. Еще великий В. Гёте говорил, что те, у кого мы учимся, правильно называются нашими учителями, но не всякий, кто учит нас, заслуживает это имя.

Необходимо четко видеть и понимать, что воспроизводство обществоведческих знаний – неотъемлемый компонент процесса социальной адаптации подрастающих поколений, индивидуальной, групповой дифференциации и интеграции общественной сущности каждого молодого человека, формирования духовно-нравственной Личности.

Нельзя не отметить и роль *религии* - самой тончайшей струны человеческой экзистенции, которая, говоря словами русского философа Вл. Соловьева, если это именно религия, а не спекуляция вокруг неё, старается уберечь человечество «от расхищения бунтующим материальным хаосом». Любая религия всегда старалась и старается ответить на самые злободневные вопросы, дать как бы новое подкрепление, мировоззренческую опору не только религиозным переживаниям и чувствам, но и жизненной позиции, ценностным ориентациям.

Сегодня всё чаще говорят о *гражданской религии*. Это - «общая, изоморфная характеристика религий, принадлежащих к различным культурно-историческим традициям и не просто лояльных к существующему в той или иной стране общественному строю, но стоящих на позитивно-гражданских позициях и выражающих позитивное, заинтересованное и активно-созидательное отношение к социальной действительности. Гражданская религия - это прежде всего общая социально-политическая идеология разнообразных религиозных объединений, существующих в данном общественном пространстве, «гражданами» которого эти объединения являются» [9].

Первый, кто обосновал значение гражданской религии, был Ж.-Ж. Руссо. Но проблема широкую дискуссию обрела в конце 60-х годов прошлого столетия, когда американский социолог Р. Белла выступил по вопросу общественного согласия представителей различных религий. На примере США и Японии, где религиозный плюрализм носит наиболее ярко выраженный характер, Р. Белла охарактеризовал гражданскую религию как единое измерение религиозной жизни и согласованной основы единства общества.

Некоторые ученые считают гражданскую религию как квази-религиозные убеждения и ритуалы, в частности, салютование национальному флагу, парады, церемонии коронации или даже международные

спортивные соревнования [10]. Даже если это принять во внимание, то нельзя всё же не увидеть воспитательную составляющую и социальную, солидарность, которые, безусловно, заложены в гражданской религии.

При этом, конечно же, надо иметь в виду, на наш взгляд, и очень точное определение Габриэля Алмонда - известного американского политолога и социолога - о том, что в гражданской культуре в целом политические ориентации участия сочетаются с патриархальными и подданническими политическими ориентациями, но при этом не отрицают их.

Поэтому, думается, и гражданская религия должна иметь место быть в формировании гражданского общества.

Безусловно, правы те, кто считает, что гражданское общество не является каким-то особым образованием, но оно должно давать возможность участия при его создании, а это означает расширение рамок вовлечения населения в организацию политической системы и воспитание соответствующей культуры поведения.

В корне неверно идентифицировать гражданское общество с государством, хотя первое, безусловно, не стоит изолированно от второго. В то же время нельзя согласиться с теми, кто утверждает, что гражданское общество характеризует государство, отражает степень его цивилизованности. Почему? Ответ, на наш взгляд, заложен уже в самом определении: «*гражданское общество*», а не «*гражданское государство*», ибо функции государства всё более активно передаются обществу, т.е. народу. А без этого, уже по определению, нельзя построить гражданское государство.

Гражданское общество должно иметь свои политические институты, которые обязаны не только способствовать развитию такого общества, но и осуществлять строгий контроль за государственными институтами сверху до низу. И хотя, как справедливо отмечает французский социолог, политолог и юрист Морис Дюверже, «ни термин «институт», ни термин «политический» совершенно точного значения не имеют: в этом-то и кроется трудность определения понятия политических институтов». И всё же мы примем его же формулировку: «Думается, что термин «институты» можно было бы резервировать для обозначения совокупности идей, верований, обычаев, составляющих упорядоченное и организованное целое (например, брак, семья, выборы, правительство, собственность и т.д.)» [11].

Гражданское общество включает и ряд так называемых «промежуточных институтов». Это, например, политические партии, организации, объединения, средства массовой информации.

Важной единицей гражданского общества является группа. По Н.Смелзеру, ею «называется совокупность людей, которые взаимодействуют друг с другом определенным образом, чувствуют свою принадлежность к данной группе и воспринимаются другими как члены этой группы» [12]. Группы различаются по роли, принадлежности и функциям.

К.С. Гаджиев типологизирует группы на первичные и вторичные. Он пишет:

«*Первичная группа* состоит из небольшого числа людей, вступающих в прямое и непосредственное взаимодействие, базирующееся на их индивидуальных особенностях. Примером такой группы является семья или любая группа друзей, сподвижников, соплеменников и т.д., между которыми сложились более или менее глубокие эмоциональные отношения. Объединяющим началом *вторичной группы* служат не столько эмоциональные отношения, сколько достижение определенной цели. Типичный пример такой группы - бригада рабочих, созданная для выполнения четко сформулированной цели. Очевидная характеристика группы - это функциональная взаимозависимость составляющих её членов. Группа существует и функционирует в силу разделяемых всеми её членами интересов, целей, установок, ценностей, что в свою очередь предполагает взаимную зависимость её членов друг от друга при реализации совместных целей и интересов».

Гаджиев К.С. выделяет также *заинтересованные группы*, которые, по его мнению, являются наиболее институционализированными и представляют собой разного рода организации или ассоциации рабочих, фермеров, предпринимателей, представителей различных профессий (например, врачей, адвокатов, инженеров и т.д.), церковные, женские, молодежные и иные общественные организации, члены которых объединены одинаковыми интересами [13].

Следует особо подчеркнуть, что без активных демократических процессов, которые и должны выступать в качестве базисных, построить гражданское общество невозможно. Демократия и гражданское общество не только тесно связаны, но могут действовать только во взаимодействии.

Во-первых, демократия - это, безусловно, равенство всех людей (как говорил пророк Мухаммед, «...все люди равны, как зубья расчески»). Любая попытка разрушить это равенство, возвысить один народ за счет других *деструктивна*. И здесь двух мнений быть не может;

Во-вторых, уровень демократии в том или ином обществе оценивается прежде всего по отношению общества и индивида, по тому, насколько развита свобода слова и печати, свобода совести и т.д.; демократия - это приверженность либеральным общечеловеческим ценностям, но они могут получить своё демократическое воплощение только при условии, если в обществе будут развиты *толерантность, веротерпимость, свободомыслие*.

Оставляя в стороне генезис этих важнейших для демократии и любого гражданского общества понятий, подчеркнём лишь главное: они являются ключевыми нравственными принципами, хотя их нельзя абсолютизировать, так как каждое из них имеет свои пределы, выходя за которые, открывается путь произволу и насилию.

Согласно определению, данному в Декларации принципов толерантности (подписана 16 ноября 1995 г. в Париже 185 государствами- членами ЮНЕСКО), толерантность означает «уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, наших форм самовыражения и способов проявлений человеческой индивидуальности. Ей способствуют знания, открытость, общение и свобода мысли, совести и убеждений. Толерантность - это свобода в многообразии. Это не только моральный долг, но и политическая, и правовая потребность. Толерантность - это добродетель, которая делает возможным достижение мира и способствует замене культуры войны культурой мира».

Следовательно, толерантность в качестве важнейшего элемента цивилизации является необходимым условием общественного единения людей самых разных взглядов, верований, национально-культурных традиции. Но при этом общество обязано предоставить, как говорил П.Гольбах, право «каждому гражданину рассуждать по-своему, если только действия его всегда согласуются с разумом». Важно научиться «ценить высоту иной точки зрения» (И.Залотусский), умению отстаивать свои идеи, вслушиваясь в доводы оппонента, а не размахивать кулаками или хвататься за оружие.

Толерантность - главное условие сосуществования и взаимопонимания в мире, разделённом культурными, национальными, религиозными, социальными, политическими перегородками.

По словам Гёте, толерантность должна быть, собственно, только предварающей посылкой, ведущей к взаимопризнанию.

Надо всегда помнить, что любая идеология, основанная на узконациональных, классовых и узкорелигиозных принципах, направлена на разобщение людей. А объединить, гармонизировать их отношения может только та национальная идея, которая служит нравственной общедуховности, взаимопониманию и уважению друг друга.

Без этого все рассуждения о гражданском обществе останутся только благими пожеланиями и демагогическим филистерством.

И ещё одно, на мой взгляд, существенное замечание: только зрелая демократия может сформировать *подлинно гражданское общество*. Но при этом надо иметь в виду, что демократия перед каждым новым поколением открывается как бы заново, ибо каждая историческая эпоха создает свою систему ценностей: материальных, общественно-политических, нравственно-этических. А значит и свое представление о наиболее рациональном и адекватном данному времени устройстве общества. Безусловно, что и каждое новое поколение ответственно за стандарт цивилизации, чего также нельзя забывать.

Гражданское общество – это бесконечно развивающийся процесс. Но стержень его – уровень демократии, т.е. демократизма власти и политики, коллективистских и индивидуальных начал гражданственности.

Мы все не только причастны, но и ответственны за то, какой *стандарт* этого процесса передадим следующим поколениям.

Список использованных источников

1. Аристотель. Политика. // Сочинения в четырех томах. – Том 4. – М.: «Мысль», 1983. – С.460.
2. Там же. – С.376.
3. Джерри Дэвид и Джерри Джулия. Большой Толковый Социологический словарь. – В двух томах. – Т.1(А-О) - М.: Вече. АСТ, 1999. – С.508.
4. Всемирная энциклопедия: Философия. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современная литература, 2001. – С.726.
5. Политология: Энциклопедический словарь. – М.: Изд. Publishers, 1993. – С.75.
6. Джерри Дэвид и Джерри Джулия. Большой Толковый Социологический словарь. – Т.1(А-О).- С.144-145.
7. Новая философская энциклопедия. – В 4-х томах. – Том первый (А-Д). – М.: «Мысль», 2000. – С.549.
8. См.: Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – М.: «Логос», 2000. – С.58-62.
9. Религиоведение: Энциклопедический словарь. – М.: Академический проект, 2006. – С.252.
10. См.: Джерри Дэвид и Джерри Джулия. Большой Толковый Социологический словарь. – Т.1 (А-О) - С.144.

11. См.: Duverger M. *Institutions politiques et elpoit constitutional*. – Paris: Themis, 1970.

12. Смелзер Н. *Социология*. – М.: Феникс, 1994.

13. См.: Гаджиев К.С. *Введение в политическую науку*. – С.61-62.

Түйін

«Азаматтық қоғам» және оны анықтаудағы негізгі тәсілдемелер

Артемьев А.И. – философия ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазНПУ профессоры

Профессор А.И. Артемьевтің бұл мақаласында тамыры ежелгі дүниеден таратылатын азаматтық қоғамды түсіндірудің генезисі қарастырылады. Нақты материалдарға сүйене отырып, автор қоғамдық ғалымдарға қатысты әдебиеттерде нақты қоғамдарды, соның ішінде азаматтық қоғамды сипаттайтын мәні жағынан жақын, мазмұны жағынан әртүрлі тәсілдемелердің бар екеніне көңіл аударып, олардың мәнін айқындайтын жалпы және ерекше жақтарын жеке талдайды.

Түйін сөздер: қоғам, азаматтық қоғам, адам, азамат, генезис, тұлғаның еркіндігі, толеранттылық, діни төзімділік.

Abstract

«Civil Society» and main approaches to its definition

Artemyev A.I. – doctor of Philosophical sciences, Professor of KazNPU named after Abay.

In the article Professor Artemyev considers the genesis of civil society interpretation, which has its roots in ancient times. Citing specific examples from the social sciences literature, the author shows that although there are similar meanings, but different content approaches to describing specific societies, including civil one, thus, he reveals at the same time general and particular, and through that - their essence. The author is convinced that civil society in its ideal is a society where the protagonist and subject of the historical process is a man.

Key words: societies, civil society, man, citizen, genesis, individual liberty, tolerance, religious tolerance

МРНТИ 11.15.37

ХАЛЫҚТАРДЫҢ САЯСИ-ҚОҒАМДЫҚ ӨМІРІН ЖАҢҒЫРТУ

Сейсен Н.Б. – с.ғ.к., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, (Алматы, Қазақстан)

Аңдатпа

Мақалада автор Қазақстан тәжірибесі негізінде жаңғырту мен жаһандану үрдісін жан-жақты талдаған. Қазіргі кезде Қазақстан әлемдік қоғамдастыққа кең көлемде кіруде, ғаламдық мәселелерді, соның ішінде, экономикалық, экологиялық және әлеуметтік мәселелерді тығыз ынтымақтастық пен өзара пайдалы әріптестік негізінде шешуде. Еліміз халықаралық аренада өте маңызды мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін бағытты ұстануда. Бұл жағдайларда мемлекеттің жоғары технологияларды құруға қатысуы міндетті түрде арта түсуі тиіс. Бұған мемлекеттік ғылым саясаттын тұрақты дамыту және әртараптандыру, фундаменталды зерттеулердің неғұрлым маңызды нәтижелерін іске асыруды қамтамасыз ету негізінде ғана жетуге болады. Осыған байанысты, бұл мәселені ғылыми тұрғыдан қарастыру Қазақстан Республикасы үшін де ерекше өзекті екендігін атап көрсетіп отыр.

Түйін сөздер: саяси жаңғырту, жаһандану үрдісі, қазақстандық қоғам, мемлекет, жоғары технология, саяси құндылықтар, саяси институттар.

Саяси жаңғырту, яғни саясаттың сапалық тұрғыдан жаңартылуы – бұл үнемі туындап отыратын және өзін өзі шешетін, әсіресе, өтпелі кезеңдегі қоғамдар үшін маңызды мәселе. Ол саясат сияқты саяси үрдіспен етене қабысып жатыр. Бұл жағдайда саяси құндылықтар, саяси институттар, саяси қызмет және саяси қатынастар, бүкіл саяси үрдіс қарама-қайшылықтарды айқындауға және оларды уақтылы жоюға қажет мәселелер мен құралдарды іздестіруге, қоғамның пісіп-жетілген қажеттіліктерін ескере отырып, инновацияларды енгізудің оңтайлы жолдарын таңдауға бағытталады. Оның мәні мен мақсаты - толғағы жеткен мәселелерді дер кезінде анықтау, оларды ойдағыдай шешу және қоғамның қарыштап дамуы үшін инновацияларды пайдалану.

Қазақстан қоғамының кеңестік кезеңі КСРО-ның егеменді республикасы түрінде рәсімделініп, жаңғыртудың социалистік үлгісінің жүзеге асуымен сипатталағаны белгілі. Сол кезде елде сауатсыздықты жою жаппай қолға алынды, тұрғындардың білім алу және біліктілік, кәсіби әлеуетінің деңгейі өсті, өнеркәсіп дамыды және т.б. Қысқа уақыт аралығынада жаңғыртудың бастапқы сатылары іске асырылды – мұнай мен газ өндірудің, жеңіл өнеркәсіптің іргетасы қаланды, әлеуметтік – мәдени кеңістікте ірі қайта құрулар жүзеге асырылды.

1991 жылы тәуелсіздік алу сәтінен бастап, Қазақстандық қоғамның кеңестік кезеңнен кейінгі жаңғыртылуы нарықтық экономика және демократияға өтумен байланысты болды. Жалпы алғанда, оған вестернизациялық сипат тән.

Бұрынғы кеңестік елдерде, соның ішінде Қазақстанда, жаңғырту қоғамдық өмірдің түрлі салаларында радикалды «жоюлар» және өзгерістермен жүргізілгені соншалықты, 90-шы жылдарының бірінші жартысында жаңғырту барысында қол жеткен бірқатар маңызды айқындалмалар жойылды және өнеркәсіптің құлдырауы, тұрғындардың кәсіби-білім деңгейінің төмендеуі, сондай-ақ, жоғары билікті орыс тілді мамандардың елден басқа мемлекеттерге жаппай кетуі, жұмыссыздық, өмір сүру деңгейінің төмендеуі, тұрғындардың көптеген топтарын, бірінші, кезекте, ауыл тұрғындарын, бюджеттік қызметкерлерін, әсіресе, қарт адамдарды құқықтық және әлеуметтік қорғаудың жойылуы секілді келеңсіз жәйттермен есте қалды.

XXI-ғасырда Қазақстан жаһанданудың сын-қатерлеріне қарсы тұру үшін алдымен кемелденген модернити бағытында одан әрі алға жылжуы қажет, яғни, оны ашық қоғамды қалыптастыру, өнеркәсіптік өндірістер мен халықтың әл-ауқатын түбегейлі көтеру, мемлекет өктемдігінен еркін нарықтық экономиканы қалыптастыру, азаматтардың құқықтары мен еркіндіктерінің кепілдіктерін және өкілетті демократияның даму негіздерін нығайту, әлеуметтік-орталықтандырылған идеологияны, содан кейін постмодернитидің идеологиясын қуаттау секілді шаралар күтіп тұр. Оның маңызды белгілері мыналар: 1) өндіріске және өзінің маңызды мақсаты ретінде, зияткерлік капиталды пайдалануға негізделген шаруашылық жүйесін құру, енгізілген техникалық жаңашылдықтардың алдыңғы қатарлы болуын бағалайтын, тек дәстүрлі ғана емес (таза экономикалық), экологиялық пайымдауларды да қарастыратын жаңа маңызды критерийді енгізу. Ол критерий осы жаңашылдық жеке адамның өзін тұлға ретінде көрсете алуын, оның еркіндігін кеңейтуге ықпал ете ме немесе жаңа қауіп-қатер мен құлдықта ұстаудың көзіне айналама деген сұраққа да жауап беру тиіс; 2) тікелей демократия мен өзін-өзі басқаруды кеңейту; 3) әлеуметтік-орталықтандырылған идеологияға қарсы тұрарлықтай парасаттылық идеологиясын нығайту; 4) адамзат пен жеке адамның ментальдық дүниелері мен құндылықты құрылымдарының көптүрлі және көпнұсқалығын мойындау және т.б. «Кемелденген модернити» және «постмодернити» деген терминдермен белгіленген осы мәреге жылжудың жылдамдығы, табыстылығы және әлеуметтік шығындардың «құны» – едәуір мөлшерде қазіргі заманғы саяси және экономикалық элиталар жүзеге асыратын экономикалық, саяси және әлеуметтік-мәдени стратегияның түріне тікелей қатысты болады [1].

XXI-ғасырда әлем жүйесін жаһандастыру және жаңғырту жағдайларында құндылықты бағдарлардың рөлі әлемнің түрлі түкпірлерінде өткен дәуірмен салыстырғанда көп есе өсетін болады. Жаңғырту және жаһандану үрдістерінің кеңістігінде басқарушы элиталардың қате «жүрістері» тудырған құндылықтардың саяси жаңғыртудың әсерінен жойылу қауіп-қатері күшейе түсуде. Біріншіден, тарихта бұрын-соңды болмаған қырулар материалды-техникалық, қаржы және адам ресурстары пайдаланылуда. Екіншіден, ғылыми-техникалық жетістіктерді пайдалануда бақылаудың әлсіздігі, экономикалық және табиғаттың астан-кестен өзгерісі (Э.Тидденс, У.Бек), этностар мен өркениеттердің қарама-қарсылығы және қақтығысы (С.Хантингтон) әсерінен әлемдік жүйенің өзінің белгісіздігі (энтропия), болашақтың болжамсыздығы арта түседі [2].

Әлемнің жаңғырту және жаһандану үрдістерінде, қоғамдық дамудағы құндылықты өлшемдердің рөлінің артуы олардың менталитетін, ойлау жүйесін, құндылықтардың құрылымын, үстемдік етуші идеологияларды, сан алуан пікірлерді мұқият зерттеуді қажет етеді. Бұл, әсіресе, өз тарихи таңдауын жасаушы ТМД елдері үшін өзекті мәселе. Осы мәреге қарай табысты алға жылжу қазіргі кезде іске асырылатын жаңғырту стратегиясының түріне тікелей байланысты болады.

Қазақстан күрделі жаңғырту жобасын жүзеге асырып жатқан жағдайларда, дәлірек айтқанда, өзіміз жоғарыда жан-жақты қарастырып өткен, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың жыл сайынғы халыққа жолдауларында көрсеткеніндей, әлемнің жаһандану және тез өзгеру жағдайларында құндылықты өлшемде саяси жаңғырту қазақстан қоғамының даму бағытын анықтайды. Басқаша айтқанда, елдегі жаңғырту мақсатындағы қайта құрулардың сипаты мен қарқыны, формасы мен мақсаттары қазақстандықтардың құндылықты бағдарларына, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамды құруға және республика тұрғындарының демократиялық құндылықтарды жете түсуіне тәуелді.

Жалпы алғанда, қазақстандық қоғамға қатысты саяси жаңғырту және жаһандану үрдісі бойынша мынаны айтуға болады: біріншіден, батыстық үлгі бойынша аса күрделі реформаларды жүргізу қарасты-

рылды; екіншіден, Қазақстан қоғамы азаматтарының санасына өркениеттің негізі нарықтық экономика, жеке меншік және демократия деген идея белсенді түрде енгізілуде; үшіншіден, батыстық өркениет дегеніміз әлемдік өркениеттік үрдістің эталоны деген көзқарас мықтап орныға бастады.

Бұл пікірлер ХІХ-ғасырда пайда болған, кейбір еуропалық ғалымдардың батыс елдерінің отарлау мүдделерін негіздеуге арналған еуропацентризмнің танымал қағидаларына сүйенетінін тағы да атап көрсетеміз. [3] Осы теорияға сай, Батыс өз дамуында «дұрыс жол» арқылы өткен бірден бір өркениет және қалған барлық мәдениеттер мен өркениеттер осы жолмен өтуі тиіс. Осы жолдың соңында барлық адамзат Батыстық түрдегі қоғамдық құрылым мен шаруашылықты жүргізудің бір ғана «дұрыс» жүйесіне жетеді деген пікір Қазақстанда бел алды.

Батыстық қоғамда жаңа технологиялық алға жылжу уақытымен сәйкес келген жаңғыртудың қазіргі үшінші толқынының басталуына негіз болды. Егер, бірінші толқын Еуропада алғашқы индустриалды қоғамның болуымен сәйкес келді десек, екіншісі – индустриалды қоғамның дамуымен, ал үшіншісі – батыстық қоғамның индустриалды қоғамнан кейінгі кезеңіне өтуімен тұспа – тұс келеді. Біздің жаңғыртушылық толқындарымыз қазіргі заманғы батыстық қоғамның қалыптасуының негізгі кезеңіне сәйкес келетіндей болып табылады: жаңғырту дегеніміз – жаңа бағытқа, оның қолданысына бағытталған әрекет. Ол Қазақстанға батыстық әлеммен қандай да бір азда болсын тепе-теңдікті ұстап тұруға мүмкіндік берді. Батыс болса, өз өмір тіршілігінің логикасына сай, одан әрі дамыды, ал біз стратегиялық жеңіліске ұшыраудан қауіптеніп, солардың өнегесін ұстанып жаңғыртыла бастадық. Қалай десек те, біздің ойымызша, жаңғырту кез келген жағдайда, кезінде біреу бастаған істі қайталау, көшіріп алу болып табылатын екінші үрдіс.

Түрлі кезендерде мазмұны өзгеріп отырғанына қарамастан, жаңғыртуды қалай түсінсек те, оның мәні кеңестік уақытта көпшілікке аян даңғазға ұран – «қуып жету және басып озу...» - да көрініс тапты. «Басып озу» әрдайым осы ұранның қияли элементін құраған, «қуып жету» болса, кезкелген жаңғыртудың шынайы міндеті, оны көбінесе, «қуып жетуге ұмтылу» деп атайды. Сондай-ақ, осындайда жаңғыртудың екі үлгісі болатындығын қадап айтқан жөн: вестернизация және «қуып жетуге ұмтылушы» жаңғырту. Біріншісі Батыстың батыстық емес елдерге өз құндылықты жүйесі мен тіршілік ету жағдайын (мысалы, оларды отарлау саясатын жүзеге асыру барысында) тікелей күштеп таңуды білдіреді. Мұнда жаңғырту субъектісі Батыстың өзі болды. Екінші үлгіде ұлттық – мемлекеттік тәуелсіздігін сақтаған жаңғыртылушы елдің өзі осындай субъекті болып танылады. Осы тәуелсіздік дәрежесі жаңғырту үрдісінде вестернизация және «қуып жетуге ұмтылушы үлгінің» арақатынасын анықтайды.

Екі жағдайда да жаңғырту дегеніміз – түпкілікті мақсатты нақты айқындау арқылы саналы түрде межесін болжау және күні бұрын жоспарланған нәтижелі даму.

Оңтүстік – Шығыс Азия елдерінің тәжірибесі нарықтық экономика өздігінен гүлденген қоғамды құрудың кепілі болып табылмайтындығын көрсеткенін атай кеткен маңызды. Нарықтық экономиканы басшылыққа алған елдер де бар, алайда, олар әлі күнге дейін кедейшілік тауқыметін тартуда. Мәселе мұнда тек нарықта ғана емес, оның құрылымдалуы экономикалық дамудың табысты болуын немесе сәтсіздікке ұшырауын анықтайды. Негізінде, дамыған нарықтық экономика кезінде ғана ел өз тұрғындарының өмірінің жоғары деңгейіне қол жеткізе алады. Ол кезде ұлттық экономика жоғары технологиялық өнімді, оның ішінде бірінші кезекте ғылымның дамуын қажет ететін өнімді өндіруге мамандандырылады.

Сондықтан, егер, Қазақстан шындығында бай мемлекет болғысы келсе, бірінші кезекте, тиімділігі жоғары нарықтық экономиканы құруы тиіс. Ол жаңа технологияларды өндіруде көшбасшы болуға ұмтылуы қажет.

Қазіргі уақытта «Қазақойл», «Қазақмыс», «Қазақмырыш» секілді бірнеше ірі шаруашылық субъектілерімен әлемдік көшбасшы болуға ұмтылудың қажеті жоқ. Олар да тек формальды түрде қазақстандық деп аталады, іс жүзінде, шет мемлекеттердікі болып табылатынын ұмытпаған жөн. Қазақстандық кендік статистиканың деректеріне сәйкес 2009 жылы республиканың экспорты 43,2 млрд. АҚШ долл. құрады. Өсім 2005 жылмен салыстарғанда (27,8 млн. АҚШ долл.) 55,1% алыс шет елдерге жеткізілмдердің (өсім 53,1%) көбеюімен байланысты бұл елдердің Қазақстандақ тауарлардың негізгі сатып алушылары болып табылатын және олардың үлесіне барлық экспорттың 84, 3% (немесе 36,4 млн. АҚШ долл.) келетінін, сонымен бірге ТМД елдерінің үлесі Қазақстанның жалпы экспортында 15,7% (немесе 6,8 млн. АҚШ долл.) құрайтынын атап өту қажет.

Қазақстаннан шығарылатын тауарлар. Қазақстандық өнімнің экспорттық жеткізілімдері көбінесе шикізаттық сипатта болады. Мәселен, отын – энергетикалық тауарларды шығару (мұнай және мұнай өнімдері) 69,5% (\$ 30 млрд.); қара металдар – 6,9% (\$ 3 млрд.); бейорганикалық химия өнімдері – 5% (2,1 млрд. АҚШ долл.); кендер, қож, күл – 4% (1,7 млрд. АҚШ долл.) құрайды. Экспорттың ұқсас құрылымы 2005 жылы да болды және іс жүзінде өзгерген жоқ.

Кеден одағына мүше елдерге шығарылатын тауарлар. Қазақстандық кедендік статистиканың деректері бойынша Ресейге экспорттың үлесіне 8,2% немесе 3,5 млрд, АҚШ долл., ал Беларусьқа экспорттың үлесіне – 0,1% немесе 54,7 млн. АҚШ долл. Келеді [4].

Басқаша айтсақ, тек шикізат, жанар-жағармай, астық, ет және өзге де өнімдерді экспортқа шығарумен айналысу арқылы жоғары деңгейде дамыған мемлекет болу мүмкін емес.

Біздің ойымызша, отандық экономиканы реформалауды жүзеге асырушылар тек нарықтық күштерге иек артып, мемлекеттің белсенді көмегінсіз жоғары дамыған елдер қатарына қосылу мүмкін емес екенін түсінуі қажет. Өйткені әлемдік тәжірибе көрсеткендей, мемлекет қолдамаса, халықаралық бәсеке дамушы елдердің әлсіз ұлттық компанияларын әлемдік нарықтың шетіне шығарып тастайды. Сондықтан, Қазақстан, егер өзінің экономикасын мұнай өндіру және құны төмен тауарлар шығаруға мамандандыруын жалғастыратын болса, онда ол ешқашан гүлденуге, өркендеуге жете алмайды, ал оның тұрғындары сол баяғы кедейшілік күн көрістен аса алмайды.

Барлық ұлттардың экономикалық гүлденуі үшін қажетті жағдайларды жасайтын, қазіргі кездегі болмысқа сай келетін мемлекеттік экономикалық саясатты белсенді түрде жүргізу керектігі шығады. Ал бұл үшін, біздің мемлекетіміз, бірінші кезекте, өзінің ұлттық бизнесін өз халқының мүдделеріне сай жұмыс істеуін талап етуі қажет. Біздің ойымызша, отандық реформаторлар өз әрекеттерінде тек жеке меншік секторының мүдделерін ғана қамтымай, мемлекеттің, сондай-ақ, Қазақстанның әлемде алатын орнын ескеруі тиіс. Мемлекет пен бизнес дайындалған ұлттық бағдарламалар мен жоспарлар негізінде өз күштерін үйлестіруі керек. Айтпақшы, сарапшылардың пікірі бойынша, бұл Оңтүстік – Шығыс Азия елдерінің табысқа жетуінің басты себебі болып табылады.

Қазіргі кезде біздің реформаторлар өздерінің экономикалық реформасының мақсаттары, міндеттері және кезеңдерін неғұрлым нақты және түсінікті тұжырымдағандары өте маңызды. Экономикалық саясаттың айқын да анық жарияланған жоспарларының болмауы, біздің ойымызша, қазақстандық қоғам мүдделерінің жүргізіліп жатқан реформалардан алшақ болуының басты себептерінің бірі. Құқықтық мемлекетті, нарықтық экономиканы құру идеясы тым бұлыңғыр, өйткені онда адамды қызықтыратындай басты мәселелер қамтылмаған: жеке тұлғаның әл-ауқатын жоғарылатудың нақты келешегі жоқ. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, реформалар елдің тұрғындары жүргізілетін реформа өздерінің әл-ауқатын жоғарылатуға көмектеседі деген сенімдері болған кезде ғана, табысты болады. Мысалы, Жапония, Оңтүстік Корея және Қытайда дәл осылай болды. Сондықтан, жүргізілетін реформа табысты болуы үшін, ең алдымен, азаматтар билікке сенім артуы қажет, ал билік өз азаматтарына сүйенетін болады.

Қазақстан үшін тұрақты даму мәселелерін шешу ел тәуелсіздігін сақтау және жаһандандудың шарты болып табылады. Жаһандану өнеркәсіпке, әсіресе, ғылымды қажет ететін және жоғары технологиялық салаларға әсер етеді, мұның өзі өнеркәсіптік, технологиялық зерттеулердің құндарының өсуін анықтайды. Отандық ғылыми әлеуетті дамыту тауарлардың бәсекеге қабілеттің жоғарылатудың кепілі, мұның өзі Қазақстанның әлемдегі неғұрлым дамыған 50 елдің қатарына кіруі үшін аса маңызды.

Қорыта айтқанда, қазіргі уақытта жаһандануға және республиканың тұрақты дамуына байланысты мәселелер бойынша зерттеулер табысты жүргізілуде, сондай-ақ, Қазақстанның аймақтық қоғамдастықтарға кіруінің және жаһандану үрдістеріне қатысуының үлгілері әзірленуде.

Қазақстан жаһандану жағдайларында елдің ішкі және халықаралық қатынастар жүйесінде орнықты дамуы мен тұрақты жүйесінің болуына мүдделі. Ұлттық капитал қызметін әртараптандыру айқындамасын кеңейту үрдісі жүргізілуде, отандық компаниялар, оның ішінде, мемлекеттің экономикалық қуатын анықтайтын траснұлттық компаниялар құрылуда. Ірі компаниялар экономиканы басқаруды жетілдірудің және оның өсуінің, инновациялық-инвестициялық серпінін шапшаңдатудың ұйымдық негізін құрайды. Осы мәселелердің бәрі де саясаттанушылық зерттеулердің тақырыбына айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Портер М. Установки, ценности, убеждения и микроэкономика процветания // *Культура имеет значение: каким образом ценности способствуют общественному прогрессу.* – М.: Московская школа политических исследований. 2002. – С.55-75.
2. См.: Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и изменение мирового порядка. – Нью-Йорк: *Foreign Affairs*; Льюис Б. Корни мусульманского гнева // *Atlantik Monthly.* – 1990. – сент. – С.47-60.
3. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. – М.: Логос, 2002. – С.9-14.
4. Шалтыков А.И. Таможенная политика: казахстанский опыт. – Алматы, 2013. – С.60.

Резюме

Модернизация политической и социальной жизни народов

Сейсен Н.Б. – к.п.н., ассоциированный профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин, КазНПУ им. Абая

В статье автор комплексно рассматривал процесс модернизации и глобализации на основе Казахстанского опыта. На данный момент Казахстан получил доступ к широкому спектру международного сообщества, решение глобальных проблем, в том числе экономических, экологических и социальных проблем, на основе тесного сотрудничества и взаимовыгодного партнерства. Наша страна осуществлять политику, которая очень важна для решения проблем на международной арене. В этих случаях государство должно увеличить обязательное участие в создании высоких технологий. Такая диверсификация и устойчивое развитие национальной политики в области науки, наиболее важные фундаментальные исследования могут быть достигнуты только на основе обеспечения осуществления результатов. В связи с этим, рассмотрение с научной точки зрения данного вопроса актуален для Республики Казахстана.

Ключевые слова: политическая модернизация, процесс глобализации, казахстанское общество, государство, высокая технология, политические ценности, политические институты.

Abstract

The modernization of the public society life of the people

Seisen N. - KazNPU named after Abay Chair of Political and social philosophy disciplines PhD

The author analyzed the process of modernization and globalization on the base of Kazakhstan experience. Now, Kazakhstan enters the world and solves the global economical, ecological and social problems with solidarity and on the useful base. Our state keeps right directions in the world arena. In this way, our state should use more new technology. It will be achieved by development of public sciences and its variety, executing the result of the basic researches. In this way, it is very actual to consider the problem in science aspects by the republic of Kazakhstan.

Key words: political modernization, the process of globalization, the society of Kazakhstan, a state, high technology, political valuables, political institutes.

МРНТИ 11.15.81

ҒҰМАР ҚАРАШТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІ

Аташ Б.М. – ф.ғ.д., Қазақ Мемлекеттік Қыздар Педагогикалық Университетінің қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының доценті,

Глевалдиева М.Х. – «Әлеуметтану» мамандығының 2 курс магистранты, ҚазМемҚызПУ (Алматы, Қазақстан)

Бұл мақалада XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы қоғамдық-саяси жағдайларға шолу жасалады. Еліміздің отаршылдық кезеңіндегі күрделі ахуалдар сараланады. Сол кезеңдердегі Алаш қозғалысының ұлттық идеясы туралы айтылып, сол дәуірдегі қазақ зиялыларының қоғамдық-саяси қызметтері, оның ішінде Ғ.Қараштың еңбектері туралы баяндалады. Ғ.Қараштың қысқаша өмірбаяны мен қоғамдық-саяси қызметтері, шығармашылығы туралы айтыла келе, оның тарихи маңызы сипатталады. Сонымен қатар, ойшылдың еңбектерінің қазіргі таңдағы зерттелу жайы да сөз болып, оның туындыларын, елге сіңірген еңбегінің тиянақты толыққанды жан-жақты зерттелмей келе жатқандығы айтылады. Сондықтан, автор Ғ.Қараштың идеяларын, туындыларын, атқарған қызметтерін одан әрі жан-жақты зерделей түсу қажеттігіне баса көңіл бөлу керектігі туралы тұжырым жасайды.

Түйін сөздер: дін, ұлт, тұлға, қайраткер, тіл, мәдениет, қоғам, саясат, ұлттық демократия, ғылым, мемлекет, әлеуметтік-экономика.

Кіріспе. Бүгінгі Қазақ Елінің тұтас келбеті халықаралық саяси сахнада өзінің мәртебесін биіктете отырып, экономикалық өрлеудің жаңа сатысына аяқ басып, өркениет талаптарының шарттарын қанағаттандыруға қарай бет түзеп, рухани салада өзінің тарихи танымдық құндылықтарын қайта жаңғыртатын бағдар ұстануымен ерекшеленеді. Осы орайда, рухани мәдениетімізді қайта түлету мен биік белестерге көтеріле түсудегі маңызды қадамдарының бірі – өткенімізге үңіліп, оның игіліктілігі мен жасампаздығын бүгінгі күнге және келер ұрпаққа паш ету болып табылады.

Бұл – халқымыздың тарихындағы елге елеулі еңбек сіңірген, ұлт мүддесі үшін қызмет еткен айтулы рухани тұлғаларды тереңірек танып білумен және оның шығармаларын ғылыми теориялық тұрғыдан зерделеумен толыға түседі.

Соның бірі – Ғұмар Қараш XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында өмір сүрген ғалым, саяси қайраткер, ақын, әрі жазушы, публицист, ағартушы-педагог, әлеуметтанушы ретінде халық жадында сақталғанмен, шығармашылығы толықтай зерттелмеген ақтандақтардың қатарында болатын. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі олардың мұраларына қайтадан бет бұру, мәдениетіміз бен руханиятымызды қайта түлету, ұлттық болмысымызға кері оралу қолға алынып, оған Елбасы Н. Назарбаевтың өзі қолдау көрсетіп отырған шақта – оның шығармашылығын тұтастай зерттеу – бүгінгі күнгі гуманитарлық саладағы ғылыми танымымыздың маңызды буындарының қатарынан орын алады.

Ғұмар Қараштың туған және өлген жылдары туралы зерттеушілер нақты бір шешімге келген жоқ. Дегенмен, оның 1875 жылы қазіргі Батыс Қазақстан облысы, Жәнібек ауданы, Қырқұдық деген шағын елді мекенде дүниеге келіп, 1921 жылы сол өңірде дүниеден өткендігі жөніндегі пікірлермен ғалымдарымыздың көпшілігі келіседі.

Ғұмар Қараш қазақ халқының қоғамдық-саяси, ағартушылық ой-пікірлерінің дамуына өлшеусіз үлес қосқан ірі қоғам қайраткері. Қазан төңкерісіне дейінгі Бөкей Ордасындағы әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси жағдайдың бірте-бірте қиындай түсуі оның ұлт жанашыры ретінде қалыптасуының алғышарты болған еді.

XIX ғасырдың 60-жылдарынан бастап Ресей империясының Қазақстандағы отарлық саясаты күшейді. Патша үкіметі қазақ халқы мекендеген жерді мемлекет меншігі деп жариялап, сулы да, нулы аймақтарды Қазақстанға қоныс аудару қорына, казак әскерлерін орналастыру қажеттеріне т.б. басқа да мақсаттарға пайдалану үшін күштеп тартып алып отырды. Қазақ халқы отарлық езгінің қанды шенгелінде қалды.

Осындай жағдайда XX ғасыр басында өрістей бастаған қазақ қауымына тән қоғамдық-саяси қозғалыс әуел баста өз алдына жалпы ұлттық мүдде мәселесін қойған болатын. Бұл істің басы-қасында екі ғасыр тоғысында қалыптасқан қазақ зиялыларымен бірге Ғұмар Қараш та тұрды.

Ғұмар Қараш қоғам қайраткері ретінде қазақ халқын өркениетті елдердің санатына көтеру үшін елді жаппай ағартушылыққа, білім мен ғылымды меңгеруге шақырды.

Ғұмар Қараш – халық жанашыры. Оның көптеген шығармалары мен қоғамдық-саяси қызметтері сол заманның көкейтесті, зәру мәселелерін, яғни, сол кездегі қазақ қоғамындағы әлеуметтік, саяси, экономикалық, құқықтық қайшылықтарды ашып көрсете отырып, олардан шығу жолдарын іздестірген мақсат-міндеттерден туындап жатты.

Ғұмар Қараш – XX ғасыр басындағы ұлт-азаттық қозғалыстың жаршысы ретінде өзіндік орны ерекше тұлға. Ол XX ғасыр басындағы ұлттық-демократиялық зиялыларымен бірге қазақ қоғамының әлеуметтік экономикалық және саяси мәселелерін шешуге белсене араласады. А.Байтұрсынов қызметінің басты бағыттарын анықтап алып, ой-пікірлерін халыққа кеңінен тарату үшін газет шығару ісін қолға алды.

Ғұмар Қараштың қоғамдық-саяси көзқарасы XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының әлеуметтік-экономикалық дамуымен тікелей байланыста болды. Оның Қазақстанның сол кезеңдегі ең көкейтесті маңызды мәселелерді шешуге ат салысуы, рухани ізденіс пен күйзелісі өзіне замандас алаш қайраткерлерінің пікірлерімен үндесіп жатты.

Ғұмар Қараш – жоғары діни білім алған рухани тұлға. Оның қоғамды өзгертуге бағытталған идеялары діни қағидалар мен шариғат заңдарына негізделгендіктен, дін халықты имандылыққа, өркениеттілікке жетелейді деген тұжырымға келіп тоғысады. Шариғат заңдары мен дін талаптарынан туындайтын имандылықтың негізінде қалыптасқан тақуалық, ар-ождан қасиеттері дағдарысқа ұшыраса, онда мемлекетте мәдени эрозия жайлайтындығын да түйсінді. Дегенмен, ол бастапқы дүниетанымында сопылық бағытты қолдаса, одан соң, ислам дініндегі жадидшілдік деп аталатын ағымды, кейіннен, қазіргі тілмен айтқанда, зайырлылық деп атауға үлгіні ұстанды.

Ғұмар Қараш – өткен ғасырдың 20-30 жылдары орын алған зорлық-зомбылықтың кінәсіз құрбаны болып жазықсыз жазаға ұшырап, кейін ақталған қазақ интеллигенциясының қайраткерлері қатарындағы ірі тұлғалардың бірі, қоғам және саяси қайраткер, философиялық, әлеуметтанулық, діни, әдеби еңбектер жазған шығармашылық иесі.

Тұлғаның өмірі мен қоғамдық-саяси қызметін Алаш қозғалысы, оған қатысқан қазақ зиялылар тарихымен тікелей байланыстыра отырып зерттеуді қажет етеді. Өйткені өткен ғасыр басында ұлт азаттық қозғалысқа қатысқан интеллигенция өкілдерінің дені ұлттық мәселені шешуді Алаш ұйымының алдына қойды. Осы мақсатта бұл ұлт-азаттық қозғалысқа қазақтың барлық оқыған зиялылары қатысты. Аталған

қозғалыс Қазақстандағы патша үкіметінің отарлық саясатына қарсы қазақ зиялыларын өз айналасына топтастырып, олардың қоғамдық-саяси ой-пікірлерінің қалыптасуына ықпал етті.

Ғұмар Қараш қысқа өмір сүргенмен, мынадай қоғамдық-саяси, ағартушылық мәдени істермен шұғылданған еді. 1902-1910 жылы туған мекеніне жақын Тіленшісай деген жерде жәдитше бала оқытып, Көлборсы деген ауылға мұғалім болып орналасады да, 1911-1913 жылдары «Қазақстан» газетін шығаруға атсалысады. 1917 жылы Ордада өткен Бөкей қазақтарының съезіне қатынасады, 1917-1919 жылдары Алаш қозғалысына белсене араласып, 1918 жылы Ордадағы педагогика техникумында сабақ беріп, сол жылдары Бөкей губерниясының мұғалімдерінің бірінші съезіне қатынасады да, 1918-1920 жылдары губерниялық кеңестердің бірінші, екінші, үшінші, төртінші съездеріне делегат болады. Сондай-ақ, 1919 жылы Бөкей губаткомында жұмыс істеп, Ордада ұйымдастырылған «Мұғалім» атты журналға басшылық жасап, 1919 жылы «Дұрыстық жолы» газетінің алқа мүшесі қызметін атқарады. Ал 1920 жылы маусымда Бөкейдің II губерниялық коммунистік партиясы конференциясында губкомның пленум мүшесі болған Ғ.Қараш кейіннен, бірінші пленумда губкомның үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі болып сайланады.

Қайраткердің дін, ұлт, тіл, мәдениет хақындағы озық ой-пікірлері мерзімді баспасөз беттерінде жарияланып, бүкіл қазақ сахарасының рухани саяси өрлеуіне ықпал етті. Ғ.Қараштың XX ғасыр басындағы қазақ халқының өркениетті мемлекеттер сапына қосылып, ілгері дамуы жөніндегі көзқарастары бүгінгі күні өзінің мәнін жойған емес.

Бүгінгі таңда, еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін, оның өмірі мен қоғамдық-саяси қызметі, жалпы дүниеге көзқарасы біртұтас кешенді ғылыми жеке тақырып ретінде арнайы зерттелмегенімен, әдебиет, заң саласындағы зерттеулерде белгілі дәрежеде ғылыми айналысқа енді.

Қазақ халқының патриот перзенті Ғ.Қараштың аз ғана ғұмырындағы шығармашылығы мен саяси қызметтерінің барлық қыры арнайы зерттеуге лайық. Ал бүгінгі әдебиет тарихын қайта саралау беталысы Ғ.Қараштың өмірі мен қызметінің толық ашылып, зерттелмеген тұстары көбірек екенін көрсетіп отыр. Ғалымдар Ғ.Қараштың әдеби-шығармашылық қызметінің қыр-сырын ашу бағытында көп еңбектенді. Ол туралы зерттеулердің басым көпшілігі оның ақын-жазушы, қаламгер ретіндегі шығармашылығын ашуға арналған. Ал Ғ.Қараштың қоғамдық-саяси қызметі мен әлеуметтанулық көзқарастары толымды түрде жазылмай келеді. Бұл жағдайдың қалыптасуы тиісті деректердің ғылыми айналымға енбеуімен байланысты.

XX ғасырдың жиырмамыншы жылдары Алаш тарихы бойынша жарық көрген зерттеу жұмыстарының қатарына Н.Мартыненко құрастырған Алаш қозғалысының тарихына арналған «Алаш Орда» атты құжаттар жинағы сол кезеңдегі идеологиялық тұрғыда Алаш қозғалысын сынау мақсатында жазылғанымен, осы қозғалыстың тарихынан құнды деректер бере алатын құжаттар жинағы ретінде бүгінгі күнге дейін қолданылып келеді.

1933 жылы желтоқсанда БК(б)П Қазақ Өлкелік Комитетінің жанындағы Партия тарихы институтында Алаш қозғалысы мәселесі төңірегінде болған қызу пікір-таласта аталмыш институт қызметкерлері С.Брайнин мен Ш.Шафиро «Алашорданың тарихи рөлі» атты баяндама жасайды. Кейін аталмыш авторлар осы баяндама негізінде «Очерки по истории Алаш Орды» атты еңбек жариялайды [1, 75-76 бб.].

Бұл еңбекте С. Брайнин мен Ш.Шафионың Алаш қозғалысы жөніндегі тұжырымдары сол кезеңдегі идеология талабына сай жазылғанына қарамастан, авторлардың Алаш партиясы мен Алаш орда тарихына қатысты нақтылы мәліметтері Алашорда идеологиясын шынайы түрде насихаттау деп бағаланды.

XX ғасырдың 80-жылдарына дейін ғұмартану бағытында бірді-екілі мақалалар болмаса, елеулі еңбектер жазылмады. Тек 1980 жылдардың екінші жартысынан басталған қоғамдық демократиялық жаңарулар және кейіннен Қазақстанның өз тәуелсіздігін жариялауы нәтижесінде ұлттық тарихымызға терең көңіл бөлініп, XX ғасырдың басындағы алаш қайраткерлерінің қоғам дамуындағы алатын орнын анықтау мәселелерін көтерген мақалаларда Ғұмар есімі қайта ауызға алынды.

Тоталитарлық жүйенің құрбаны болған Ғұмар Қараш сияқты қазақ мәдениеті мен ғылымының көрнекті қайраткерлерінің шығармашылық мұрасын қайта қарау үшін Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық комитеті жанынан құрылған комиссияның қорытындысы болды.

Қорытынды

«Ғұмар Қараштың шығармаларында патшалық отарлау саясаты да, өкіметтің екі жүзділігі де, жергілікті үстем таптың надандығы мен топастығы өлтіре сыналды. Оның өлеңдері өмірдің мәні туралы, болмыстың заңдары туралы, сол кезең дүниесіндегі өз халқының орны туралы философиялық ой-толғамдарға толы. Ұлтты қайта өрлеуге бастайтын жол ағарту арқылы өтеді» [2, 157 б.], - деп Ғұмар Қарашқа тағылған жазықсыз айыптың күшін жоққа шығарды.

Тек осы қаулы қабылданғаннан соң ғана мерзімді басылымдарда Ғұмар Қараштың өмірбаяны мен шығармашылық қызметін айқындайтын мақалалар жариялана бастады. Алайда бұл мақалалардың көпшілігі әдебиетшілер мен журналистердің үлесінде болды. Сонымен бірге Ғұмардың халқымен қайта табысуына мүмкіндік алған осы кезеңде әдебиеттанушы Қ.Сыдықов «Замана» деген атпен Ғұмар Қараштың шығармалары мен өлеңдері топтастырылған жеке кітап бастырып шығарды. Әрине, бұл Ғ.Қараштың соңына қалдырған мол мұраларын зерттеушілер үшін игілікті іс болғанын баса айтуымыз қажет [3].

Патшалық империяның отаршылдық саясаты дала өлкесінің барлық саласында үстемдік алып, «басынан ерік», «қолынан билік» кетіп, жерінен күштеп айырылған шақта көкірегі ояу қайраткер Ғұмар Қарашты бей-жай қалдыра алмады. Осылайша бөкейлік алаш қайраткерлерінің сапында ел жайын ерте білген Ғұмар басты назарын надандықпен күреске, саяси теңдікке аударып, қазақ халқына әуелі оқу, білім, ғылымды насихаттайды.

Кейіннен, Кеңес үкіметі орнаған шақта да оның қоғамдық істері мен идеясы ұлт мүддесіне қызмет етуін жалғастыра берді. Дипломатиялық саясат ұстанған Ғ.Қараш Кеңес үкіметінің стратегиясына да ашық қарсы шықпады, бірақ Алаш зиялыларының да көзқарастарына қолдау білдірді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. РФ АОММ. 1632-қор, 1-тізбе, 39-іс. – 35, 12 п. - архивтік құжат
2. Бектенов М. Қасиетіңнен айналдым. – Алматы: ҚазАқпарат, 2009. – 175 б. - Тарихи деректі баян
3. Ғұмар Қараш. Замана. – Алматы: Ғылым, 2000. – 236 б. - оқулық

Резюме

Политическая деятельность Гумара Караша Аташ Б.М., Тлевдалиева М.Х. – КазЖенПУ

В данной статье раскрыты основные положения общественно-политического устройства в Казахстане конца XIX – начала XX века. Рассмотрены сложные ситуации связанные с периодом колонизации. В тот момент впервые звучали национальные идеи движения Алаш. Особо отличались в тот период казаские ученые, мыслители, среди которых следует отметить Г.Караша. В статье дано краткое описание биографии, общественно-политическая деятельность, творчество и их историческая значимость. Вместе с тем отмечается, что исследование творчества ученого, его произведений, слуение народу до сих пор изучены не в полной мере. Именно поэтому, автор отмечает необходимость описания и понимания идей, произведений, деятельности Г.Караша.

Ключевые слова: религии, национальности, личность, деятель, язык, культура, общество, политика, национальная демократия, наука, правительство, социально-экономический.

Abstract

Political activity Gumar Karash-Kazakh State Women's teacher training University Atash B.M., Tlevdaliyeva M.Ch. – Kazakh State women's teacher training University

This article are about searching of basic norms of social-political formation in Kazakhstan since XIX to the beginning of XX century. There are the difficult situation connected with colonization has been abserved. At the moment it was the first time when the national ideas of Alash movement has been started. Especially, we can discribe a Kazakh scientist, among them G.Karash in the article, a short biography, social-political activity, creation, and their historical significance had been showed. By the way, scientist's creation, his works, activity were not searched totally yet. So why author deciotе a necessity of abserving and understanding of ideas, creation, activity of G.Karash.

Key words: religion, nationality, personality, language, culture, society, politics, national democracy, science, government, social and economic.

МРНТИ 11.01.39

СОЦИО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВЫ ПОЛИТИКИ РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В СВЕТСКОМ ГОСУДАРСТВЕ

Рахимова Г.Д. – к.ф.н., доцент,

Казахский национальный педагогический университет им. Абая (Алматы, Казахстан)

В данной статье рассматриваются социокультурные основы религиозности в современном казахстанском обществе. Наше государство впервые организовало и провело Съезд мировых религий, на котором представители всех мировых конфессий собрались за круглым столом. Данное мероприятие является уникальным явлением в мировой практике. Светское государство во главе с Президентом страны смогло собрать представителей трех мировых религий и найти объединяющие, а не разъединяющие приоритеты народов мира. Автор изучает особенности казахстанской религиозной толерантности, взаимоотношения религии со светским государством. Именно на территории нашей страны компактно, в условиях дружбы и взаимопонимания, проживают представители всех конфессий. Накопленный в этой области опыт заслуживает внимания мировой общественности. Приводятся мнения авторитетных ученых социологов и политологов государств СНГ по изучаемым вопросам. Они отмечают роль религии и религиозных отношений в современной мировой политике, а также возрастающую роль главы нашего государства в примирении конфликтующих стран, свидетельством чему является Астанинский процесс. Особое, пристальное внимание автор уделяет влиянию ислама в современных условиях в эпоху глобализации и всемирного кризиса.

Ключевые слова: глобализация, социальная политика, общество, религия, религиозное сознание, социокультурные основы религии, свобода совести, религия и личность.

Введение. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев выдвинул инициативу проведения форума мировых и традиционных религий в столице республики, в г.Астана, не случайно. Он руководствовался возросшей ролью религии в обществе. По его замыслу, диалог между лидерами мировых и традиционных религий, построенный на основе доверия и взаимопонимания, откроет широкие перспективы для международного сотрудничества в этой сфере и будет способствовать преодолению таких негативных проявлений нашего времени, как насилие, религиозный экстремизм и терроризм. На протяжении всего периода после обретения государственной независимости и полного суверенитета Республики Казахстан, согласно унаследованной от великих предков исламской веры, успешно строит светское государство, в котором каждому гражданину предоставлена абсолютная свобода вероисповедания.

Методы. В основе методологии данной статьи применен диалектический метод, освобожденный от материалистического или идеалистического монизма и основанный на плюралистической, многолинейной взаимозависимости всех общественных явлений. Использован также метод социо-культурного анализа проблем духовности, свободы совести и вероисповедания, диалектической взаимозависимости и взаимодействия методов: теоретического и эмпирического, исторического и логического, индукции и дедукции и др.

Результаты. В начале 90-х годов XX века в Казахстане можно было констатировать всплеск религиозной активности, обусловленный потерей последней веры и надежды в коммунистическое будущее. Появилось много кружков и религиозных сект, направлений и течений различных религий. Одновременно активизировался процесс построения исламских мечетей, сопровождавшийся притоком множества миссионерских организаций, собравших довольно значительное количество последователей.

Как известно, казахи-мусульмане суннитского вероисповедания ханифитского толка. Широкое распространение ислама на территории Казахстана затянулось на несколько столетий. Оно началось вначале в южных районах государства. Примерно в конце X века ислам окончательно утвердился среди оседлого населения Семиречья (Жетісу). Затем он стал официальной религией государства Караханидов. Уже в известном произведении «Құтты білік», или «Благодатное знание» Юсуфа Баласагунского мы находим подтверждение существования мусульманской идеологии. В Средние века ислам крайне активно продвигался в степь, овладевая умами и настроениями все большего числа людей.

Огромный вклад в процесс широкого распространения ислама среди кочевников Южного Казахстана внес известный основатель суфийского ордена, уроженец города Сайрам (Исфиджаб), что находится на границе Казахстана и Узбекистана, Ходжа Ахмет Яссави.

Дискуссия. Однако, многие исследователи ислама отмечают, что мусульманство у казахов не было так широко распространено, как у оседлого населения Средней Азии. Казахские женщины никогда не носили паранджу, или чадру пользовались большой свободой общения с противоположным полом.

Обычно историки связывают с именем хана Арынгазы активное внедрение ислам в казахской степи, который всесторонне поддерживал ислам и опирался на шариат. Параллельно с продвижением ислама шло утверждение грамотности населения. История проникновения ислама знает такой факт, когда пограничная комиссия запретила браки казашек с татарами и башкирами, повсеместно заключавшиеся с целью получения звания муллы. Подобная тенденция привела к зарождению джадидизма, т.е. мусульманского модернизма, широко распространенного среди татар Крыма и Поволжья.

Известный исследователь, этнограф, ученый и просветитель Ч.Ч. Валиханов в своей работе «О мусульманстве в Степи» тревожно подчеркивал: «Мусульманство еще не вьелось в нашу плоть и кровь. Оно грозит нам разьединением народа в будущем. У нас в Степи теперь период двоеверия, как было на Руси во времена преподобного Нестора. Россия в числе сыновей своих имеет немало народностей иноверческих и инородческих, которые ведут образ жизни, диаметрально противоположный образу жизни коренного русского населения, имеют обычаи и нравы, диаметрально противоположные нравам и обычаям русских славянского племени. Понятно, что преобразования, проектированные для христианского и оседлого русского населения, не принесут никакой пользы и будут бессмысленны, если будут всецело применены к кочевым и бродячим инородцам Европейской и Азиатской России».

Общеизвестно, что в исламе существуют три основных направления: суннизм (последователи Сунны), шиизм (последователи халифа Али) и хариджизм (ибадиты) (последователи династии Омейядов). В России же широко распространен суннизм суфийского толка. При этом различные направления ислама имеют множество богословско-правовых школ (мазхабов).

Огромное значение для верующих-мусульман сыграли печальные события в Узбекистане в 1999 году, в Кыргызстане в 2005 году, в Российской Федерации в 2006 году, а также на территории нашего государства (Тараз), террористические акты в других странах СНГ, бесконечные теракты в Афганистане, Ираке, Пакистане, Сирии, Турции, которые мотивировались борьбой за так называемую «веру», а фактически потрясли весь мир своей жестокостью и бесчеловечностью и унесли много невинных жизней мирных граждан. Религиозный экстремизм стал реальной угрозой религиозной толерантности не только в Казахстане, других центральноазиатских государствах и странах СНГ, но и во всем мире. Не случайно в нашей стране в 1999 году был принят Закон «О борьбе с терроризмом» [1], а в 2004 году - Закон Республики Казахстан «О борьбе с религиозным экстремизмом» [2].

Особо важную роль в гармонизации общественных отношений имеет воспитательная работа среди молодежи. Как отмечает член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор Р.Б. Абсаттаров, «вопросы воспитания культуры межнационального общения студентов в высших учебных заведениях Республики Казахстан занимают особое место в воспитании толерантности студенческой молодежи, принадлежащей к различным религиозным конфессиям» [3, С.108].

В настоящее время народ Казахстана, верующие мусульмане, прекрасно понимают существующую разницу между идеями и устными обещаниями мошенников и проходимцев, сеющих разрушения и насилие среди молодежи с неокрепшим сознанием. В современном Казахстане ныне мирно уживаются три мировые религии, что явно свидетельствует о толерантности и терпимости. В целом же деятельность представителей разнообразных религиозных конфессий во многом предопределена этническим составом населения страны. Как известно, в Республике Казахстан компактно проживают и трудятся представители 120 этносов. Причем самой крупной, преобладающей частью населения республики являются казахи, затем следуют русские, украинцы, белорусы, уйгуры, корейцы, турки, немцы, евреи, узбеки, таджики, киргизы, каракалпаки.

Столь разнообразный этнический состав населения нашей страны обязывает к проведению осторожной национальной политики, укреплению религиозной толерантности. Как отмечал прусский король Фридрих второй Великий, «ко всем религиям надо относиться терпимо, ибо каждый человек должен попасть на небо своим путем».

В своем обращении на V Съезде лидеров мировых и традиционных религий 10 июня 2015 года, в Астане, Президент Казахстана Н.А. Назарбаев обратил внимание на важность широкого диалога для выработки новой парадигмы безопасности и развития, в основе которой должны быть принципы равноправия, взаимного уважения, признания интересов друг друга, сотрудничества, толерантности и взаимопонимания. Глава государства отметил, что духовные и политические лидеры могут сообща сделать мир более нравственным и толерантным: «Всем противоборствующим сторонам надо сесть за стол переговоров и выработать соглашения о прекращении насилия, защите мирных граждан, мирном решении всех противоречий. В любой стране и межгосударственных отношениях должны быть решительно отвергнуты силовые методы решения любых политических противоречий. Важно призвать

политических лидеров всех ведущих держав остановить разрастание пропасти недоверия в современном мире. Всё это должно стать частью новой архитектуры безопасного и гармоничного мира» [4].

В теоретическом плане системы источников права небезынтересно сопоставление такого источника мусульманского права, как кияс, или суждение по аналогии, с западными источниками - судебной практикой и правилом прецедента. А что из себя как источник права представляет иджма, или единое соглашение мусульманского общества, не похоже ли это на что-то вроде единого акта гражданского общества в религиозной форме? Сунна в качестве источника права разъясняется как совокупность традиций, значит, это тоже не жесткая совокупность норм, не подверженная толкованию и разъяснению.

Три перечисленных источника мусульманского права даже при поверхностном взгляде заставляют усомниться в оценке Давида Р. и Жоффре-Спинози К. с пренебрежительным оттенком об этой системе как «незыблемой» и «идеальной». К тому же сам главный источник права - Коран вовсе не исключает разъяснений, толкования и комментариев, поскольку даже многие авторитетные деятели на Западе оценивали ислам как наиболее совершенную из всех мировых религий, вобравшую в себя все достижения других религиозных систем (Л.Н. Толстой, Наполеон, писатель М.А. Алданов и др.), как наиболее молодую и менее догматичную систему.

Общеизвестно, что среди казахов ислам получил широкое распространение в конце XVIII века. Доктор юридических наук, профессор З.Ж.Кенжалиев подчеркивает: «Особенно благоприятную почву учение Магомета обрело в период царствования Екатерины II. Как свидетельствуют документы, именно тогда начали возводить на средства казны мечети, при которых открывались школы. Так, в указе императрицы от 2 мая 1784 года (на имя генерал-поручика Апухтина) говорится «о скорейшем окончании мечетей для народов магометанского закона» [5, с.162]. В течение четырех лет мечети были построены в Оренбурге, Верхнеуральске, Троицке и Петропавловске. Тем не менее, в эпоху номинального присоединения Казахстана к России только немногие из ханов и султанов имели смутное представление о догмах ислама и исполняли кое-какие его обряды. Не было ни одной мечети и ни один мулла не отправлял там общественного мусульманского богослужения» [6, с.11].

Известный исследователь казахских адатов А. Левшин отмечал, что «число усердных мусульман так редко в сем народе, что исламу совсем бы мог в нем угаснуть, если бы не поддерживали его духовные, часто приезжающие из Бухары, Хивы, Туркестана, и муллы, определяемые Российским правительством к ханам и родоначальникам для исправления при них должности письмоводителей» [7, с.55].

Принятие ислама означало также постепенное распространение мусульманского права. Согласно мусульманской религии, правовые предписания исходят непосредственно от Аллаха и поэтому соблюдение их обеспечивалось не только мерами государственного принуждения, но и средствами идеологического воздействия, каковыми выступала религия ислама [6, с.12-13].

Мы полностью разделяем мнение блестящего ученого А.Х. Саидова о том, что «шариат-лишь одна из важных сторон ислама. Аш-Шари'а, или шариат, что в переводе с арабского означает «прямой, правильный путь», является комплексом закрепленных прежде всего Кораном и сунной предписаний, которые определяют убеждения, формируют нравственные ценности и религиозную совесть мусульман, а также выступают источниками конкретных норм, регулирующих их поведение» [8, с.31].

Заключение. Таким образом, Казахстан имеет многовековую историю и является обладателем культурных ценностей, вошедших в сокровищницу мировой цивилизации. Многочисленные археологические памятники подтверждают высокий уровень развития цивилизации оседло-земледельческой и кочевой культур племен, населявших территорию Казахстана. Все это свидетельствует о том, что на территории нашего государства пересеклись через Великий Шелковый путь геополитические интересы мировых культур. Целью данной статьи является утверждение в казахстанском обществе высоких духовно-нравственных ценностей, новых прогрессивных общественных идеалов и гуманитарных принципов. Социальное взаимодействие должно стать императивом государственной политики в сфере идеологии.

Хотелось бы отметить, что целенаправленное и последовательное проведение в жизнь основных направлений нового политического курса, зафиксированного в «Стратегии «Казахстан-2050», придало новый мощный импульс государственно-конфессиональным отношениям. Реализация данного политического курса выступает главным условием дальнейшего совершенствования Республики Казахстан, как состоявшегося государства.

Список использованных источников:

1. Республика Казахстан. Закон. О внесении изменений и дополнений в Закон О борьбе с терроризмом от 10.11.2016 // <https://online.zakon.kz>.
2. Республика Казахстан. Закон. О борьбе с религиозным экстремизмом от 18.02.2005 // <https://online.zakon.kz>.
3. Абсаттаров Р.Б., Садықов Т.С. Воспитание культуры межнационального общения студентов. – Монография. – Алматы: АГУ им. Абая. – 1999. – 212 с.
4. Назарбаев Н.А. Обращение на V Съезде лидеров мировых и традиционных религий.- 10 июня 2015. – Астана // www.religions-congress.org
5. Добромислов А.И. Тургайская область: Исторический очерк. – Тверь, 1902. – Т.1. – 341 с.
6. Кенжалиев З.Ж., Даулетова С.О. Казахское обычное право в условиях советской власти (1917-1937 гг.). – Алматы: Ғылым, 1993. – 285 с.
7. Левшин А. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей. – СПб., 1872. – Ч.3. – 196 с.
8. Саидов А.Х. Хидоя: комментарии мусульманского права. – Т.1. – Ташкент: Узбекистон, 1994. – 545 с.

Түйін

Зайырлы мемлекеттегі діни толеранттылықтың әлеуметтік-мәдени негіздері

Рахимова Г.Д. – КазНПУ имени Абая

Бұл мақалада қазіргі Қазақстан қоғамындағы діннің әлеуметтік-мәдени негіздері қарастырылады. Біздің мемлекет әлемде бірінші болып әлемдік діндер съезін ұйымдастырып өткізді, ол съезде дөңгедек стол айналасында әлемдік діндер мен конфессиялардың өкілдері бас қосты. Өткізілген бұл ісшара әлемдік тәжірибедегі бұрын соңды болмаған құбылыс еді. Алғашқы болып, зайырлы мемлекеттің Президенті басқарып әлемдік үш діннің дін басыларын қосып, оларды бір-бірінен алшақтататын емес, керісінше бір-біріне жақындататын әлем халықтарын қосатын идеялар айтты.

Мақаланың авторы қазақстандық діни толеранттылық мәселелерін зерттеп, дінменен зайырлы мемлекет арасындағы қатынастарды қарастырған. Себебі біздің еліміздің аумағында достық жағдайда, түсіністік пен сыйластық жағдайларында барлық конфессиялардың өкілдері өмір сүруде. Осы бағыттағы жиналған тәжірибе әлемдік қауымдас-тыққа үлгі бола алады. Мақалада осы мәселеге байланысты ТМД мемлекеттерінің әлеуметтанушы, саясаттанушы ғалымдарының көзқарастары қолданылған. Олардың негізгі ойлары бойынша қазіргі әлемде жүріп жатқан саяси процестерде діннің орыны ерекше маңызға ие болды.

Автор қазіргі кездегі жаһандану мен дағдарыстардан болып жатқан процесстердің исламға әсеріне де көңіл бөлген.

Түйін сөздер: жаһандану, әлеуметтік саясат, қоғам, дін, діни сана, діннің әлеуметтік-мәдени негіздері, ождан еркендігі, дін және тұлға.

Abstract

Sociocultural fundamentals of policy Religious tolerance in the Secular State

Rakhimova G.D. – KazNPU named after Abay

In article sociocultural basics of religiousness in modern Kazakhstan's society were researched. Our state has organized and held Congress of world religions, where representatives of world faiths gathered at "round table". This action is unique phenomenon in world practice. Secular state could join representatives of world religions and find uniting, but not separating priorities of people of world. Author studies features of Kazakhstan's religious tolerance in secular state. In territory of our country in conditions of friendship and mutual understanding, live representatives of all faiths. Experience deserves attention of world community. Opinions of famous scholars of CIS states were investigated. They note role of religion in modern world policy, increasing role of Head of state in conciliation of clashing countries, Astana process. Author pays special attention to influence of Islam in modern conditions in era of globalization and world crisis.

Key words: globalization, social policy, society, religion, religious consciousness, sociocultural fundamentals of religion, freedom of conscience, religion and person.

МРНТИ 11.01.39

ПРАВОВОЙ НИГИЛИЗМ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ КАЗАХСТАНА

Абсаттаров Г.Р. – кандидат политических наук,
зам. директора института филологии и полиязычного обучения
КазНПУ им. Абая (Алматы, Казахстан)

В статье рассматриваются вопросы правового нигилизма в политическом процессе Казахстана, которые еще недостаточно изучены в социально – политической науке. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам

Ключевые слова: право, политика, государство, общество, нигилизм, стабильность, угроза, процесс, сознание, явление, человек, правонарушитель, закон, справедливость.

Каждый из исследователей проблемы правового нигилизма обращает, уделяет внимание на изучающие, интересующие его аспекты, грани правового нигилизма как социально – политического явления. Нас же интересует, прежде всего на материалах Казахстана политологические аспекты правового нигилизма, поскольку правовой нигилизм функционирует в казахстанском обществе в связи с его политической идеологией, с его политической системой.

Изучив большое количество материалов Казахстана, мы обнаружили, что правовой нигилизм находится в тесной связи с политическим процессом.

Правовой нигилизм в Казахстане – широко распространенное явление. В ряде стратегических государственных документах Казахстана правовой нигилизм указывается в качестве фактора, явления, угрожающего социально – политической стабильности общества, значительного препятствия на пути развития правовой культуры и на пути демократических реформ.

Не случайно основные направления деятельности по борьбе с правовым нигилизмом получил свое отражение в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. В частности, как отмечено в концепции, в Казахстане образовался определенный разрыв между формальными нормами, законами и неформальными нормами, т.е. реальным поведением, что выражается в низком уровне исполнения законодательства и терпимом отношении к такому неисполнению со стороны власти, широких слоев населения [1], т.е. в правовом нигилизме в политическом процессе.

В связи с этим, следует подчеркнуть, что правовой нигилизм в политическом процессе Казахстана еще не стал объектом изучения казахстанских ученых - политологов. До сегодняшнего дня так и не опубликовано ни одной общеполитической статьи, посвященной социально – политической проблеме правового нигилизма в Казахстане. Отсутствует материал о правовом нигилизме в современных казахстанских учебниках и учебных пособий по обществоведческих дисциплинам.

Совершенно очевидно, что уровень и характер теоретическо – политологического осмысления одного из наиболее распространенных явлений правовой действительности Казахстана отстает от существующих потребностей социально – политической практики. Более того, многозначность понятия правового нигилизма делает проблематичным его использования в качестве устойчивого научного термина. Вместе с тем, принципиально важным является определение категориального статуса правового нигилизма в политическо – правовой системе.

Следует сказать, что в научной литературе существует около 30 определений понятия правового нигилизма. Такое многообразие подходов к определению правового нигилизма существенно затрудняет исследования в данной сфере. При этом, необходимо заметить, что правовой нигилизм есть динамичное, изменяющееся явление, также вызывает определенные трудности, сложности у ученых – исследователей.

Социально – политологический анализ подходов к пониманию правового нигилизма свидетельствует об отсутствии единой точки зрения в его определении, прежде всего среди юридической науки [2], а также многогранности изучаемого явления. Более того, его определяет абстрактно. Научное решение указанной проблемы возможно при определении его конкретно и при условии выделения специфических черт, признаков правового нигилизма, соотнесения его как с иными формами не правового сознания, так и с антиправовой культурой.

Сегодня распространение правового нигилизма в политической системе Казахстана представляет собой серьезную угрозу для демократического развития страны, проводимых реформ. Кроме того, правовой нигилизм поразил все наше общество снизу доверху, принял массовый характер. Масштабы

этого недуга в Казахстане все более разрастаются и принимают опасный для интересов государства и общества характер. При этом, правовой нигилизм в политическом процессе является тормозом на пути формирования правовой культуры и развития современного Казахстана.

Истоки правового нигилизма в политическом процессе Казахстана лежат и в прошлом, и в настоящем. Одним из причин этого социально – политического зла, связана с кризисным состоянием общества.

С данным явлением столкнулся Казахстан в период перехода от авторитарного к демократическому обществу. О глубоком кризисе свидетельствует снижение уровня жизни широких масс населения, рост социальной, нравственно – политической напряженности, достигшая критических размеров коррупция, рост преступности и т.д. Но смысловым, содержательным центром проводимых реформ является ориентация на построение правового государства и формирование гражданского общества в Казахстане, а это предполагает специфический тип и высокий уровень правовой культуры и массового правового сознания казахстанского населения. Правовое строительство в современном Казахстане объективно сталкивается с противоречием между устремлениям к правовому, демократическому государству и социально – политической реальностью, которая своим объективным состоянием толкает казахстанцев на осознанные или неосознанные, противоправные действия и т.д.

В связи с этим следует сказать, что в самом общем виде правового нигилизма можно определить как отрицательное или негативное отношение человека или общественной группы к праву. Ученые - исследователи отмечают, что подобное пренебрежительное отношение к праву и политике, законам и правилам было в Казахстане почти всегда. Правовой нигилизм нашел отражение в многочисленных пословицах в нашей стране: «Закон что дышло: куда хочешь, туда и воротишь», «Что мне законы, коли судьи знакомы», «Пред Богом с правдой, а пред судьей с деньгами» и т.д., и т.п.

Следует сказать, что негативное отношение к судебным органам, к праву вообще было свойственно не только простым обывателям, но и должностным лицам, политикам, юристам. Естественно, в подобной ситуации закон Казахстана нарушался всюду, где это можно было сделать безнаказанно. Это приводит к выходу казахстанца за рамки дозволенного, делает его опасной как для казахстанского общества, так и для самого себя. Конечно, власть заинтересована в бесперебойном функционировании правовой системы в государстве. Но это не тот случай, когда достаточно одной только инициативы «сверху». Шаг в этом направлении должен сделать сам казахстанский человек, но этого не происходило. Дело в том, что во все времена и у всех народов Казахстана считалось, что право должно быть справедливым [3]. При этом, как указывают ученые, либо оно рассматривалось как воплощение справедливости, либо выдвигалась цель привести его в соответствие со справедливостью. Но казахстанская практика показала, что справедливость со временем начинает восприниматься как равенство. Если на Западе пытались создать равенство перед законом, то в Казахстане (при социализме) боролись за фактическое равенство, т.е. пытались создать утопию. Неспособность советского (казахстанского) права создать абсолютное равноправие разочаровывало массы, возникало желание восстановить справедливость не правовыми методами. Законы воспринимались как несправедливые, направленные на поддержание существующего строя, защиту определенных слоев населения.

Надо сказать, что многие правонарушения не воспринимаются казахстанским населением как преступления. Например, кража государственной собственности. В сознании современного казахстанца по-прежнему сильны идеи коллективизма, общинности. Личность казахстанца включена в сложную совокупность систем: семья – община – государство. То есть здесь речь идет не о краже, а скорее о личном использовании общего (коллективного) имущества. Также правонарушители (преступники) руководствуются принципом: все воруют. Коррупционность, кроме того, во многом порождена правосознанием граждан вполне допускающим взяточничество, систему поборов, теневой рынок и т.д. Если наказание человека берущего взятку еще принимается обществом, то наказание человека дающего взятку вызывает всеобщее возмущение.

Таких примеров можно привести еще много, но это не является задачей нашего исследования. Мы обращаем внимание на то, что отчуждение человека от права проявляется не только в указанных выше случаях. Казахстанец замечая несовершенство политико – правовой системы, к сожалению не стремится как – то исправить ситуацию. Наоборот, наблюдается распространенное убеждение в неисправимости правовой системы. Граждане неохотно принимают участие в плебисцитах и референдумах, в выборах различного уровня. Нередко массовость участия населения страны в подобных мероприятиях достигается лишь вмешательством административного ресурса. Такая позиция населения страны свидетельствует, что граждане не очень то верят, что их мнение может что – либо изменить. Бытует убеждение в предзадан-

ности результатов выборов, референдумов. При этом не имеет место и позитивная критика права, политики Казахстана.

Например, в случаях критика казахстанского права может перерасти в свою противоположность – голое отрицание права, правовую демагогию. Отрицание права Казахстана не содержит конструктивную направленность, не является чаще всего компетентным. К тому же критике подвергаются не конкретные статьи и институты, а нормативно – правовые акты или даже вся правовая система в целом, абстрактном. Нередко отрицание права приводит к ухудшению правовой атмосферы в казахстанском обществе. Оно обычно «связано с кризисными эпохами исторического развития» [4].

Особым явлением последнего времени являются так называемые «запланированные нарушения правил», когда отдельные группы граждан претендуют на право осознанно нарушить закон по «вышестоящим» соображениям. Это нарушение неприкосновенности жилища, повреждение вещей или воровство самозваными «защитниками окружающей среды», блокировка улиц демонстрантами и др. Здесь вырисовывается опасное размывание границ права и не правовых поступков.

Следует сказать, что к «запланированным нарушениям правил» необходимо отнестись и злоупотребление правом. Наиболее распространенный пример – это так называемый потребительский «экстремизм», когда граждане Казахстана, пользуясь законно предоставленными им основаниями на те или иные льготы, права, намеренно превышали допустимые пределы. Например, стремление казахстанца к абсолютной свободе обладания большим объемом прав приводит к злоупотреблению этими правами.

Надо заметить, что весьма распространен в казахстанском обществе правовой фетишизм, представляющий собой гипертрофированное понимание роли юридических средств в осуществлении социально – экономических, политических и иных задач без учета их реальных возможностей. Достаточно вспомнить, например в Казахстане, как часто звучат настойчивые требования принять в самом срочном порядке по тому или иному поводу законодательный акт, полагая, что именно таким образом можно и нужно решать любую остросоциальную проблему – насытить рынок качественными товарами, преодолеть организованную преступность, повысить культуру в обществе и т.д. Как правило, вступивший в силу закон не приводит к улучшению ситуации в обществе, что вызывает необходимость принятия все новых законов. Причина неудач, нами видится чаще всего не в совокупности тех или иных факторов, а в самом законе.

Необходимо констатировать, что имеет место в современном Казахстане и так называемый правовой инфантилизм, заключающийся в недостаточной сформированности и пробельности правовых взглядов, знаний, установок, представлений и т.д. При этом следует заметить, что правовая неграмотность населения страны создает благоприятную почву для распространения негативных форм не правового сознания в нашего обществе, позволяет манипулировать общественным сознанием. Правовой инфантилизм в Казахстане свидетельствует о правовой незрелости нашего общества, его уязвимости. Таким образом, правовой инфантилизм населения страны есть скрытая угроза, предвестник будущих социальных, политических потрясений. Разве не правовая неграмотность населения государства в начале прошлого века сделала возможным построение уродливого механизма, именуемого советским правом? Но большие опасения традиционно у нас вызывают явные проблемы, лежащие на поверхности и являющиеся следствием, а не причиной. Так, например, достаточно много внимания наши юристы, политики уделяют проблеме преступного сознания и криминальной культуры, но недостаточно затрагивают вопросы профилактики отклоняющихся форм поведения.

Следует сказать, что рост преступности провоцирует формирование у людей негативных «культурных» установок, которые, в свою очередь, оказывают обратное воздействие на преступность, вызывая дальнейшее повышение ее уровня. При этом заметим, что преступный мир создает собственную систему ценностей, своего рода «культурную» среду, которую принято называть криминальной субкультурой. В условиях нравственного кризиса, утраты идеалов и крушения старой идеологии идет активное внедрение в массовое сознание криминальной идеологии. При этом неуклонно снижается уровень доверия к правоохранительным органам, приветствуется самосуд и самоуправство, углубляется противоречие закона и морали, проявляется этническая и религиозная напряженность и т.д.

Надо отметить, что экспансия криминальной субкультуры в Казахстане происходит не только противозаконно, но и с использованием прав и свобод, а также пробелов в казахстанском праве. Ситуация сегодня в Казахстане такова, что криминальная субкультура является частью общей культуры. Например, некоторые слова из уголовного жаргона («фени»), созданного «ворами» в годы советской власти, сегодня употребляются во всех слоях общества (например, «мент», «козел», «базар», «разборка», «стрелка» и т.д.). Сейчас этот «язык», как отмечают ученые насчитывает тысяча слов, количество которых постоянно

увеличивается. Подобных проявлений криминальной субкультуры в нашей повседневной жизни предостаточно.

В связи с этим, следует сказать, что главным противоречием существующего правопорядка является то, что мы в целом грамотно пишем законы, но думаем и поступаем как – то иначе.

Мы то, что рассмотрели вышеперечисленных случаев, примеров, которые свойственные казахстанцам, все они связаны с правовым нигилизмом. Правовой нигилизм в Казахстане – это один из видов деформированного правового сознания и антиправовой культуры населения в политическом процессе.

Своеобразное правовое сознание, присущее гражданам казахстанского общества, обусловлено спецификой функционирования правовых институтов на протяжении сотни лет истории. Правовой нигилизм в Казахстане не является порождением современной эпохи, корни его уходят вглубь казахстанской истории. Просто последние годы стали переломными для казахстанского общества, обозначили как явные, так и ранее скрытые противоречия общественно – политической жизни. На этом фоне ярко проявились и недостатки современной правовой системы и правовой политики казахстанского государства.

Следовательно, все это вынуждает обращать внимание ученых, исследователей на проблему правовой социализации и правового воспитания граждан Казахстана. Но необходимо учитывать, что на правовое сознание казахстанцев оказывает влияние глобализация и интернационализация правовых, политических систем, что проявляется во все большем распространении в нашем обществе западных правовых, политических идей и ценностей. При этом следует заметить, что не всегда подобное влияние на правовое сознание казахстанцев может быть положительными. Этот фактор также надо учитывать и при проведении работы, направленной на преодоление проявлений нигилизма, не правового сознания и антиправовой культуры казахстанцев в политическом процессе.

Рассматривая распространение правового нигилизма в Казахстане, нельзя не сказать о представителях власти позволяющих себе «переступить» через правовые нормы ради достижения собственных целей, подменять законность целесообразностью, издавать подзаконные акты в противовес законам. При этом, если учесть, что дает волю ведомствам корректировать законы по своему усмотрению, ущемляя при этом права и интересы граждан, если учесть, что в нашей стране еще не сформировался эффективный механизм защиты прав личности, по причине чего граждане не могут оказать заметного сопротивления несправедливым действиям чиновников, то становится понятным, почему граждане теряют доверие к праву и т.д.

Как известно, еще с советских времен органы привыкли работать на себя: приукрашиваются цифры статистики по совершенным преступлениям, работа по их раскрытию зачастую ведется в отрыве от реальных потребностей граждан. Правоохранительные органы допускают такие промахи, когда наказываются невинные, а преступники гуляют на свободе. Все это пугает население и препятствует развитию правовой культуры людей.

Следовательно, пагубно отражается в сознании людей безнаказанность за противоправные деяния. Безнаказанность вдохновляет, вселяет уверенность либо просто провоцирует новые средства и пути «обхода» права. Отсюда проистекает социальная и правовая, нравственная и политическая дезориентация граждан. В этих условиях правовой нигилизм, вступает мотивирующим факторам криминогенной обстановки в стране [5].

В связи с этим следует сказать, что настало время активировать политико – правовую работу по выработке путей преодоления и, что немаловажно, предупреждения правового нигилизма в Казахстане. Это сложная и многогранная политологическая проблема, от позитивного и своевременного разрешения которой зависит повышение правового сознания граждан, уровня правовой культуры, политическо – правовой активности казахстанцев, а значит, и построение правового государства и гражданского общества в нашей стране. При этом правовое сознание граждан – это «совокупность чувств, эмоций, традиций, представлений, идей и взглядов, отражающих отношение людей к действующей или желаемой правовой действительности» [6].

В заключении, можно сделать вывод, что в наши дни правовой нигилизм, особенно в форме коррупции в политическом процессе Казахстана, носящий деструктивный характер, наносит большой вред как гражданам, так и государству в целом. Для казахстанского государства ключевой проблемой является процесс оптимизации усилий как со стороны общества и государства, так и со стороны граждан по преодолению правового нигилизма и уважительное отношение к праву, осознанию его социально – политической ценности и значимости для справедливого регулирования общественно – политических отношений. Следовательно, сегодняшний день настоятельно требует более глубокого политологического осмысления причин правового нигилизма, сущности этого явления, выработки политически – правовых механизмов и средств борьбы с этим явлением.

Список использованных источников

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // *Казахстанская правда*. – 2009, 27 августа.
2. Петручак Л.А. *Правовая культура как детерминанта современного общества*. – М.: Юриспруденция, 2012. – С.168-169.
3. См.: Абсаттаров Г.Р. *Социально – политическая справедливость и практические вопросы правовой культуры* // *Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки*. – 2014, №3. – С.65 – 70.
4. *Философский словарь*. – Киев: А.С.К., 2006. – С.606.
5. См.: Петручак Л.А. *Правовая культура как детерминанта современного общества*. – М.: Юриспруденция, 2012. – С.186,189, 191.
6. Махнач В.Л., Елишев С.О. *Политика. Основные понятия: справочник, словарь*. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2008. – С. 259.

Түйін

Қазақстандағы саяси процестегі құқықтық нигилизм

Әбсаттаров Ғ.Р. – саяси ғылымдарының кандидаты,

Абай атындағы филология және көптілді институты директорының орынбасары

Мақалада әлеуметтік – саяси ғылымдарда әлі де жете зерттелмеген қазақстандағы саяси процестегі құқықтық нигилизмнің мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, мақалада дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: құқық, саясат, мемлекет, қоғам, нигилизм, тұрақтылық, қауіп-қатер, процесс, сана, құбылыс, адам, құқық бұзушы, заң, әділдік.

Abstract

Legal nihilism in the political process of Kazakhstan

Absattarov G.R. – candidate of political Sciences, deputy director of the Institute of Philology and multilingual education, KazNPU named after Abay

In the article are considered the questions of legal nihilism in the political process of Kazakhstan which is still insufficiently studied in social – political science. However, the article focuses on controversial issues. At the same time in article is paid the attention to debatable questions too.

Key words: law, politics, state, society, nihilism, stability, threat, process, consciousness, phenomenon, man, offender, law, justice.

МРНТИ 11.15.37

ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ САЯСИ БІРЛІГІ

Сейсен Н.Б. – с.ғ.к., *Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің*

саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры
(Алматы, Қазақстан)

Мақалада ғылыми әдебиеттерде әлі жете зерттелмеген халықтардың саяси бірігу мәнінің өзекті мәселелері қарастырылады. Халықтардың саяси бірігуінің саяси мазмұны демократиялық қоғамның атқарымы мен дамуын қамтамасыз етудің, заң алдында барлық ұлттардың тең болуының негізі болып табылады және әлеуметтік-экономикалық және саяси тұрақтылық, азаматтық бейбіт қатар өмір сүру, әртүрлі ұлттық құрылымдардың түсіністігі мен ынтымақтастығы арқылы көрніс табады. Саяси жаңғырту үрдісінің рухани – өнегелі жағын алсақ, халықтардың саяси бірігуі адамдар арасындағы қарым-қатынастарда сенім көрсетумен ашық-жарқындықты, құрмет пен сыйластықты орнататын, ұлттық мәдениеттердің кең ауқымды өзара қарым-қатынасы, олардың өзара әсері мен өзара түсіністігі, өзара қарым-қатынастағы субъектілердің бірін-бірі өз рухани құндылықтарына араластыруы, рухани қатынасты қалыптастыру болып табылатынын көрсетіп отыр.

Түйін сөздер: саяси бірігу, демократиялық қоғам, саяси жаңғырту, рухани құндылық, қоғамның бірігуі, құндылықты өлшем.

Саяси жаңғырту туралы сөз болғанда, бірігудің қуатты факторы болып табылатын дәл осы үрдіс қазіргі заманғы Қазақстан үшін, аса қажет екендігін атай кеткен орынды. Өз кезегінде бірігу – әрекет етуші саяси акторлардың әртүрлілігі мен бір-бірінің сеніміне негізделген келісім; саяси-факторлардың жаңғыртуға қатысушы әр жақтың және патриоттық күштердің ынтымақтастығы мен өзара көмегі; өз қызметіне, ең алдымен, демократияға, қазақстандық азаматтардың жоғары рухы мен қолдауына сүйенетін қазақстан-

дық мемлекеттің қалыптасып, нығаюына бағытталған отандастарымыздың көзқарастары мен ұстанымдарының ортақтығы.

Қазақстандық қоғамның бірігуі, біріктіруші ұстанымдардың нығаюы жалпы мақсаттарға жету үшін, қоғамдық ресурстарды жұмылдырудың ортақ мүдделеріне негізделген қалың бұқараны біріктіретін, түрлі әлеуметтік топтардың өкілдерінің мәмілеге келуін мүмкін ететін ортақ көзқарастарын іздестіріп табу болып табылады.

Саяси жаңғыртудың әлеуметтік міндеті, біздің ойымызша, өзіне тән механизмдердің көмегімен, қазақстандық қоғамды біріктіру және құндылықты дамуын қамтамасыз ету. Осындай мақсатпен қоғамның негізгі мәселелері бойынша көзқарастар мен ұстанымдар, идеялардың ортақтастығына негізделген, қоғамды біртұтас әлеуметтік организмге біріктіруге қабілетті рухани әсер ету механизмдерін; пайда болатын мәселелер мен қайшылықтарды шешудің консенсустық және мәмілеге келу сипаттын, мүдделердің келісушілігі, біртұтас мақсаттарды анықтайтын саяси стратегия негізінде саяси атқарымның механизмдерін; қоғамның барлық мүшелерінің қызметінің келісімді және мақсатты бағытын және қоғамның саяси-әкімшілік басқару жүйесін бекітуді қамтамасыз етуші ұйымдық-басқарушылық механизмдерін қарастыру маңызды.

Бүгінгі күнге дейін Қазақстанда мемлекет пен азаматтар арасында ерекше қатынастар орнады, қоғамда саяси мәселелерге жаңаша көзқарас қалыптасты, саяси, әлеуметтік, рухани құндылықтар және бағдарлар өзгерді, құндылықты өлшемде қоғамның бірігуі қажеттігін іске асыру үшін жаңа мақсаттар қойылуда. Қазақстандық қоғамның саяси жаңғыру кезеңінде осы үрдіске, оның саяси жақтарына, даму ерекшеліктеріне байланысты түрліше көзқарастар белең алуда. Осыған орай, отандық саясаттану ғылымында осы феноменді зерделеу және ғылыми пайымдау қажеттігі туындайды.

Бұл кезде, қоғам мен азаматтар үшін маңыздылығы ортақ ірі міндеттерді шешу барысында немесе қазіргі заманғы саясатты іске асыруда маңызды мәселелердің болуы қоғамда, қандай да бір ұйымда сенім білдіру (немесе сенбеу) үрдісінде бірігу мүмкіндігін мақсаты қарастыру да маңызды. Сондай-ақ, қандай факторлар және қандай шарттар көпұлтты қоғамның бірігуін нығайта түседі немесе әлсіретеді, бұл кезде орталықтағы және жергілікті жерлердегі, этносаяси мәселелер саяси үрдістің сипатын мүлдем өзгертетін көпэтникалық аймақтардағы саясаттың негізгі субъектілері арасында қандай қатынастар белең алатындығын талдау да қажет.

Саяси жаңғырту үрдісінде, көпұлтты қазақстандық қоғамның бірігуі үзінді сипатта болады. Саясаттану ілімі тұрғысынан бірігу туралы айтар болсақ, біздің ойымызша, негізінен, қазақстандық қоғамды құндылықты өлшемде саяси жаңғыртудың негізгі буыны ретінде, саяси бірігу туралы айтқан орынды болар еді.

Саяси жағдайлардың болуы, олардың ортақ және ерекше факторларын, оның ішінде, мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара әрекетін, ескере отырып, оларды одан әрі жетілдіру кезінде, келешекте бірігу біртұтас сипат алуы мүмкін, әсіресе дамудың саяси, әлеуметтік-экономикалық және этномәдени секілді негізгі бағыттары бойынша.

Бүгінгі таңда әлемдік және Қазақстандық тәжірибе айғақтап бергеніндей, ұлттық саясатта көрініс табатын халықтардың бірігуінің нақты тарихи мазмұны бар. Ұлттық саясат – ұлттық мүдделерді есепке алуға, үйлестіруге және іске қосуға бағытталған, мемлекет жүзеге асыратын шаралар жүйесі. Мемлекеттің ұлттық саясатының негізгі міндетті ұлтаралық қатынастарды оңтайландыру болып табылады.

Халықтардың саяси бірігуі мәнісі, ең алдымен, материалдық игіліктерді өндіру, өркениеттілік және өндірістік қатынастар тұрпатымен анықталады.

Халықтардың саяси бірігуі ұлттар, ұлыстар, ұлттық және этникалық топтар және мемлекеттердің өзара әрекет ету қажеттілігіне байланысты халықтардың жақындасуы және дамуының өзіндік заңдарына қызмет етеді. Осыған байланысты, аталған мәселені жан-жақты зерттеп, зерделеу Қазақстан Республикасы үшін де басымдылық болып табылатындығын атап өткен орынды. Президент Н.Ә. Назарбаев былай деген болатын: Мен, әсіресе, саясаттанушы мамандардан, қоғамдық ғылымдар аясының ғалымдарынан мына жәйттерге айрықша көңіл бөлулеріңізді сұрар едім. Менің ойымша, ұлтаралық қатынастар мәселелері сіздердің зерттеулеріңіздің шешуші түйіні болады және болуы тиіс. Қоғам осы салада өтіп жатқан үрдістерді айқын сипаттауға, тіптен, тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде, этникааралық қатынастарды қалыптасуының келешектегі мүмкіндіктерін білуге өте зәру. [1] Тәуелсіз, егеменді Қазақстанда саны 16 млн-ға жуық, 140 ұлт өкілдерін бір шаңырақ астына тұрады. Оның егемендігін 150 мемлекет мойындап таныды, солардың ішінде 120 мемлекетпен дипломатиялық қарым-қатынастар орнатылған. Ғалымдардың болжауынша, ХХІ-ші ғасырдың аяғында ел тұрғындарының саны 50 млн-ға жететін болады, ал солардың 30 млн. – қазақтар болмақ. Бұған қоса, Қазақстан Еуразия кіндігін мекендейтін бірегей

мемлекет болып табылады және Азия мен Еуропаны, сондай-ақ, Шығыс пен Батысты, дүниежүзілік діндерді, славян және түркі халықтары арасындағы қарым-қатынастарды байланыстырушы көпір іспеттес.

Қазіргі заманғы қоғамның саяси жаңғыру кезеңінде, қоғам өмірін жан-жақты қамтушы құбылысы ретінде қоғамдық үрдістегі халықтардың саяси бірігуі көңіл аударуға тұрарлық. Бұл қазіргі заманғы Қазақстан өмірінің күрделі мәселелерінің қилысу нүктесі болып табылады. Оның әлеуметтік мазмұны, оған қатысатын адамдардың бағыттылығы қоғамды дамытуға және қоғамдық қатынастарды ізгілігіне елеулі түрде ықпал жасайды. Кез келген адам қоғамдағы өмірін, тіршілігін басқа халықтармен байланысынсыз көз алдына елестете де алмайды. Саяси бірігу әрбір халыққа ауадай қажет. Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-ші бабының 2-ші тармағында былай делінген: «Республика қызметінің түбегейлі принциптері: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм; мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу» [2].

Бүгінгі халықтардың саяси бірігуі жеке өмір мәселесінен ғаламдық мәселеге айналған. Онда соғыс пен бейбітшілік мәселелері, әлеуметтік жүйелер мен мемлекеттер және халықтар арасындағы сұхбаттар, жекелеген адамдар арасындағы түсіністік секілді толғақты мәселелер шоғырландырылған. Құндылықты өлшемдегі саяси жаңғырту көпұлтты қазақстандық қоғамның бірігу факторы секілді нақты бір адам өмірін ғаламдық мәселе ретінде қарастырады, сол үшін өндіріс күштері ұлғаюда, ғылыми-техникалық революция жасалуда және ол өзінің даму барысында, бірегейлік дағдарысы деп аталатын жағдайға тап болуда.

Бүгінгі күні халықтардың саяси бірігуін күнделікті және әдеби-публистикалық түсінікте адамдардың мінез-құлқын сапалық жағынан бағалау деп қарастырады. Қазіргі кезде, бұрынғы уақытпен салыстырғанда, адамдарда халықтардың саяси бірігуіне үйрету қажеттілігі қалыптасты. Осындай қажеттілікке үн қосқан әлеуметтанушылар, саясаттанушылар, философтар саяси жаңғырту үрдісінде адамдар байланысының мәдениеті туралы және халықтардың қарым-қатынас мәдениеті туралы толғануда.

Біздің ойымызша, ең алдымен «саяси бірігу» және «ұлттық бірігу» ұғымдарын салыстырмалы тұрғыдан қарастырған орынды секілді. Өз кезегінде, ұлттық бірігу өзінің сипаты және мазмұны бойынша нақты тарихи құбылыс. Онда белгілі бір халықтың рухани даму ерекшелігі мен деңгейін сипаттаушы ұлттың қоғамдық болмысы жиынтықты көрсетілген. Бұл белгілі бір халық өмірінің ұлттық факторларының объективті жағдайын субъективті бейнеленуі. Ұлттық бірігу, мысалы, қазақ халқының немесе басқа халық өкілдерінде жекелей тумайды, ол ұлттық қауымдастықтың ұжымдық саласында туындайды және әрбір жеке адамда түрлі себептерге байланысты әркелкі көрніс табуы мүмкін.

Осыған байланысты, ұлттық бірігу ортақ мүдделерді қалыптастыру негізінде саналы түрде бірлесу, халықтың күш біріктіру мақсатымен топтасуы, белсенділігін арттыруы, толғағы жеткен міндеттерді шешу жөнінде бірлескен қызмет, ортақ мақсаттарға жету екендігін айта кетуге тиіспіз.

Ұлттық бірігудің өзегі және маңызды құрамдас бөлігі олардың саяси бірігуі болып табылады. Өзінің нысаны және көздеген мақсаты ретінде қарым-қатынастың қалыптасқан нақты тәртібін, оның өткені мен осы уақытын және болашақта басқа да халықтар арасында алатын орны мен рөлін қамтиды. [3] Сонымен, мысалы, қазақ халқының ұлттық сана-сезімінде басқа ұлттық құрылымға байланысты қарым-қатынастың түсінігі, сондай-ақ, өзі мен басқаның, сонымен бірге, өзіндегі және басқадағының айырмашылығы белгіленеді. Сөйтіп, әрбір жеке адамның «Мен»-інде үйлесімдік таба отырып, саяси бірігудің шынайы жағдайы дұрыс немесе бұрмалану түрінде көрініс табады. Ұлттық және шовинистік сезімге толы ғылыми емес ұғымдардан бос болғанда ғана, нағыз интернационализмге бойлай кіру арқылы бірігу халықтың шынайы ұлттық мүдделерін паш ете алады.

Қазақстан халықтарының саяси бірігуі тым серпінді және құбылмалы. Олардың саяси бірігуі –шындығына келгенде, өздерінің өз мәндерін тануы, әр халықтың өзі туралы қалыптасқан түсініктер жүйесі. Қазақстандықтардың саяси бірігуі белгілі бір құрылымды иемденген. Оның құрылымдық элементтеріне ұлттық құрамда болуды, өз халқының таңдаулы дәстүрлерін, этникалық танымды, ұлттық еліктеушілікті түсінуді, аумақ, мәдениет, тіл, тарихи өткен кезең, ұлттық мүдделер, басқа халықтарға деген қарым-қатынасты жатқызуға болады.

Осылайша, Қазақстан халықтарының саяси бірігуі – бұл ұлттық және жалпықазақстандық болмысты жете ұғыну: ұлттық қауымдастықтың әлеуметті-экономикалық, аумақты-мәдени, этнолингвистикалық мінез-құлықтарының көрінісі мен өрнектелуі, халықтың өзінің өткендегі және қазіргі орынын, сондай-ақ, қоғам дамуындағы рөлін бағалауы, сонымен бірге, қазақстандықтың басқа халықтармен терезесі тең халық ретінде және солармен қарым-қатынасын түсінуді.

Осыған орай, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев: «...бірақ қазірдің өзінде бізді біріктіретін бірқатар факторлар бар. Бұл – өз шекарамыздың шегіндегі жерміз, оны көркейтетін ата-аналарымыз, сәтсіздіктердің ауыртпалығын бірге көтеріп, жетістіктеріміздің қуанышын бірге бөліскен ортақ тарихымыз. Бұл – келешекте осы жерде бірге тұрып, бірге жұмыс істейтін біздің балаларымыз. Сондықтан біздің әрқайсымызды өз ата-анамыздың алдындағы борышымызды ұғынумен балаларымыздың өмірін одан әрі жақсартуға түсуге деген ұмтылысымыз біріктіреді. Бүгінгі таңда осы айқын мақсаттар бірлік пен топтасу үшін нақты тұғыр болып табылады», - атап көрсеткен. [4]

Халықтардың саяси бірігуі бірсапалы сипаттама болып табылмайды, қайта экономикалық, тарихи өткеніміз, болмысымыз, тіл, мәдениет, қоғамдық психология, географиялық ортасымен байланысқан әртүрлі факторлардың бірлігі болып табылатын көп компонентті құрылым. Міне, сондықтан, қоғамдық-тарихи үрдісте халықтардың саяси бірігуге ұмтылысының пайда болуы аталған үрдістің мазмұнындағы түбегейлі өзгерістерді көрсетеді. Мұндай өзгерістер, ең алдымен, саяси бірігуді барлық халықтарды ортақ тарихи үрдіске тартуға бағытталған қандай да бір тарихи қызмет ретінде пайда болуымен байланысты. Саяси бірігудің пайда болуына әсер еткен капитализм халықтарды әлемдік нарық айналымына тартады, ал халықтардың барлық шаруашылық, саяси және рухани өмірі бұрынғыдан да күшейіп, тұтаса түседі.

Халықтардың саяси бірігуі экономикалық, мәдени, тұрмыстық, басқа да байланыстары (оның ішінде, тілдік қарым-қатынастар) аясындағы, халықтардың аумақтық қоныстануындағы, сонымен бірге, идеология саладағы көріністерімен сипатталады. Осылайша, халықтардың саяси бірігуін жекелеген адамдардың еркінен және белгілі бір саяси стратегиядан айыра білу керек.

Саяси бірігудің алғышарты жер шарын географиялық игеру, ғаламшардың негізгі аудандарын және оның халықтарын зерттеп, зерделеу болып табылады. Соның негізінде халықаралық экономикалық байланыстарды, халықаралық сауданы дамыту үшін қолайлы жағдай жинақталды. Экономикалық байланыстарды дамыту мәдени байланыстарды қалыптастыруға, ғылыми қызметті айырбастауға, өнерді дамытуға бейімдеді.

Халықтардың саяси бірігуінің осы объективті үрдістері негізінде адамзаттың халықаралық біртұтастығын идеологиялық жағынан ұғыну туындайды. Эразм Роттердамский барлық халықтардың ортақтығы, гуманизм идеяларын ортаға салады; Руссо және француз ағартушылары қоғамның демократиялық дамуы мен әлеуметтік теңдігінің аргументі ретінде, барлық халықтардың ортақ табиғи болмысына сілтеме жасайды. Орталықтандырылған мемлекеттердің пайда болуы мен олардың тұрғындарының белгілі бір негіздер бойынша интеграциялануы тарихи үрдіс барысында халықтардың саяси бірігуі қажеттілігін күшейте түсті.

Саяси бірігу мемлекетті, оның халықаралық өміріндегі рөлі мен маңызын күшейтуге бағытталған халықтардың өзара іс-қимылдарының кеңейуіне реакциясы іспеттес туындады. Қазіргі кезде қоғам тарихының дамуы халықтардың саяси бірігуін бұлтартпайтын тарихи арнаға түсіруде.

Саяси бірігу, қарастырылып отырған шеңберде, халықтардың тек өткенін және қазіргі уақытын ғана қамтымайды, сонымен қатар, келешектің келбетін де болжау арқылы сипаттайды. Диалектикалық механизмдер көзқарасы тұрғысынан түсіндірілетін халықтардың саяси бірігуінің аталған жағдайда халықтардың келешек өмірінің кейбір белгілерін болжайтын тарихи үрдістің категориясы туралы айтуға болады.

Нақты бір халық өмірінің өзіндік ерекшелігін сипаттаушы саяси бірігу бірегей, ортақ формадағы тілдік факторды алға тартады. Халықтардың саяси бірігуі – бұл күн көру тәсілі, өз ұрпағын жалғастыруды қамтамасыз ету, алдыңғы буын жасап қалдырған мұраны сақтап, одан әрі молайту және осындай негізде адамзат баласының өздігінен құрып кетуіне жол бермеу. Халықтардың өз этностығын сақтау және одан әрі дамытуы ұлтшылдық немесе мәңгірттіктің, космополитизмнің қатал шеңберінде жүрсе, әсте мүмкін емес. Адамзат тарихының көптүрліліктің бірлігіне жету жолындағы қозғалысы күш көрсету және этникалық негізде мәжбүрлеу секілді сорақылықты болдырмайтын, халықтар арасындағы өзара қарым-қатынастарда саяси бірігуі ұстанымына ғана негізделген.

Құндылықты рефлексияның нысаны болып табылатын саяси бірігу тек халықтар арасындағы өзара қарым-қатынастарды ғана емес, сонымен бірге, осы қарым-қатынастардың құндылықты нормаларын, олардың дүниетанымдық негіздерін де қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда, саяси бірігу моральдық нормалардың тек жиынтығы ғана емес, сондай-ақ, әлеуметті-этникалық әрекет субъектісінің дүниетанымдық ұстанымы, ұлтаралық өзара әрекет жүйелерінің маңызды сапасы ретінде танылады. Қоғам үшін, векторлық құндылық болуымен қатар, ол қоғамның әлеуметті-экономикалық, саяси және рухани-мәдени қызметін анықтайтын маңызды бағдарларының бірі болып табылады. Оны іске қосу саяси ерікті конституциялық тұрғыда рәсімдеумен ғана емес, сондай-ақ, барлық халықтардың мейілінше күш жұмсаумен, оның

белсенділігінің неғұрлым артуымен, өзің құқықтары мен еркіндігіне тең болатын басқалардың құқықтарын және еркіндігін мойындаумен, заңның мәртебесін құрметтеумен байланысты.

Сонымен, саясатты жаңғырту кезінде халықтардың саяси бірігуі демократия, адам құқығы және бостандығымен бірге, Қазақстан темір қазықтай бағдарға алған жаңа қоғамдық құрылыстың базалық құндылық жүйесінің өзегін құрайды. Өзінің параметрлері бойынша толығымен гуманистік құндылықтарға жатады, өйткені, этникалық түріне қарамастан, барша адамдарды бірлесе өмір сүруге, өзара түсіністік және сын-дарлы ынтымақтастық негізінде бірлесе күш жұмсаумен ортақ мақсатқа қол жеткізуге бағдарлайды.

Қорыта келе, қазақстан халықтарының саяси бірігуі төмендегі ұстанымдарға негізделуі тиіс: тарихи және ұлттық дәстүрлерді ескеретін сабақтастық, конституциялық, барлық ұлттардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, қоғам мен билік арасындағы диалогты жетілдіру жолдары. Көпұлтты Қазақстан – бұл халықтардың саяси бірігуі және терең этникалық және тарихи тамырлары бар ұлттардың достастығы. Бұл, формула жекелей құқықтар мен мүдделерді құрметтеу және қолдау, оның ішіне, белгілі бір мәдениет немесе ұлттық топтың құрамында болу сезіміне негізделген базалық ұстаным да кіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Ортақ шаңырағымыздағы бейбіт қатар өмір сүру және келісім үшін» // Егемен Қазақстан, 25 наурыз 1995 ж.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы, 2001. – 4 б.
3. Ильин В.В. О природе политики // Вестник Московского университета. 12 серия. Политические науки. –1995, №2. – С.26.
4. Назарбаев. Н. Қазақстан 2030. Барлық қазақстандықтардың ауқатының жақсаруы, қауіпсіздігі мен өркендеуі. // Егемен Қазақстан, 11 қазан 1997 ж.

Резюме

Политическое единство народа Казахстана

Сейсен Н.Б. – к.п.н., ассоциированный профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин, КазНПУ им. Абая

В статье рассматриваются актуальные проблемы политической интеграции народов, которые еще не изучены в научной литературе. Политическое содержание политической интеграции народов является основой обеспечения развития демократического общества, равенства перед законом всех народов и сосуществования всех национальностей и социально-экономическая и политическая стабильность, мирная гражданская жизнь, находит свое отражение в различных национальных взаимопонимании и сотрудничестве. Если рассмотреть процесс политической модернизации в духовной и с моральной стороны, отношений между политической интеграции людей всех народов открытых сиянием доверия, уважения, отношения с широким кругом национальных культур, их взаимного влияния и взаимопонимания, взаимоотношения с одним из предметов сущностей объединить духовные ценности, это духовное становление.

Ключевые слова: политическая интеграция, демократическое общество, политическая модернизация, духовная ценность, консолидация общества, измерение значения.

Abstract

The political unity of Kazakhstan people

Seisen N. – KazNPU named after Abay Chair of Political and social philosophy disciplines PhD

The author considers unexplored topical problems of political unification of the people for the present time. The ensuring of the political association of the people and its development is a base that the law is equal to all the nationalities and social, economic and political stability, civil peaceful living are seen from the understanding of national associations and their solidarity. The spiritual process of the political modernization and in the political unification show trust in the social intercourse, respect, interact in the national cultures, the understanding and interchange of spiritual valuables – all these are observed in the spiritual social intercourse.

Key words: political association, democratic society, political modernization, spiritual valuables, unite of the society, the valuable measure.

МРНТИ 02.15.61

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ И ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНСКОГО СТУДЕНЧЕСТВА

Абеуова Ш.К. – к.ф.н. доцент КазНПУ им.Абая(Алматы, Казахстан)

В условиях глобализации молодые люди, в частности студенты, выступают носителями новых ценностей, моделей поведения и культурных образцов, которые впоследствии интериоризируются последующими поколениями. Это позволяет рассматривать молодежь как мощный потенциал развития общества. Рассматриваемая тема обретает особую значимость в связи переживаемым казахстанским обществом кризисом идентичности, который становится одним из факторов усиления социальной и межэтнической напряженности в обществе. Кризис идентичности обусловлен, прежде всего, уходящим в прошлое единой советской системой ценностей, девальвацией их в глазах молодого поколения и порождением массового феномена «поиска идентичности». Наиболее значимым следствием является также процесс реструктурирования идентичностей. Глобализация способствует размыванию сакральных ценностей, лежащих в основе этнокультурных идентичностей, создавая гомогенный прагматизированный и рационализированный контекст, лишенный сакрального измерения, чем провоцирует актуализацию протестных движений в защиту этнокультурной идентичности. В то же время благодаря глобализации происходит структурное усложнение и содержательное обогащение идентичностей, их гибридизация, в результате чего идентичность становится многослойной, соединяя в единой структуре этнокультурный и глобальный уровни.

Ключевые слова: глобализация, студенты, ценность, потенциал развития общества, идентичность, этнокультура.

Введение. Студенчество, представляя собой большую социально-демографическую группу структуры населения нашей страны и являясь главнейшим агентом социальных перемен, обладает значительным инновационным потенциалом, который можно эффективно использовать на благо всего общества. Поэтому данная проблема как важное условие реализации социального потенциала молодежи и основа сохранения целостности государства в условиях глобализации. Идентичность - комплексный феномен, в котором аксиологическое (ценностное) содержание национальной, культурной, религиозной, полиязычной, гражданской составляющих является базовым и определяющим компонентом.

В условиях глобализации молодые люди, в частности студенты, выступают носителями новых ценностей, моделей поведения и культурных образцов, которые впоследствии интериоризируются последующими поколениями. Это позволяет рассматривать молодежь как мощный потенциал развития общества. Казахстан, как все мировое сообщество находится в высокоактивной стадии трансформации, что обуславливает необходимость научного осмысления проблем социокультурной идентификации личности в условиях социальных перемен. В программной статье Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» прямо ставится вопрос: Есть ли риски модернизационному процессу? Да, и серьезным барьером на пути социальной модернизации является такое распространенное явление, как социальный инфантилизм. Ясно, что успешная социальная модернизация в Казахстане будет проведена в случае преодоления социального инфантилизма, достижения такого состояния, при котором каждый казахстанец должен осознать свое место и роль в обществе.

Рассматриваемая тема обретает особую значимость в связи переживаемым казахстанским обществом кризисом идентичности, который становится одним из факторов усиления социальной и межэтнической напряженности в обществе. Кризис идентичности обусловлен, прежде всего, уходящим в прошлое единой советской системой ценностей, девальвацией их в глазах молодого поколения и порождением массового феномена «поиска идентичности». Наиболее значимым следствием является также процесс реструктурирования идентичностей. Глобализация способствует размыванию сакральных ценностей, лежащих в основе этнокультурных идентичностей, создавая гомогенный прагматизированный и рационализированный контекст, лишенный сакрального измерения, чем провоцирует актуализацию протестных движений в защиту этнокультурной идентичности. В то же время благодаря глобализации происходит структурное усложнение и содержательное обогащение идентичностей, их гибридизация, в результате чего идентичность становится многослойной, соединяя в единой структуре этнокультурный и глобальный уровни.

На кризис идентичности значимым влиянием оказывает социальный контекст современной модернизации: реформы политических и экономических структур, усложнение стратификационной

системы общества, нарастание информационных потоков, а также серьезное обновление ценностной шкалы и моделей социального, экономического, политического поведения. Эти, по сути, глобальные факторы обуславливают нестабильность идентичности, аморфной социокультурной среды, в котором и вынуждено находиться и адаптироваться казахстанское студенчество. Утрата духовных ценностей, неспособность отождествить себя в национально - государственном плане рождает чувство неполноценности, ощущение незащищенности, провоцирует агрессию по отношению к представителям других этносов и культур, которая становится способом самозащиты, деструктивным механизмом общественной консолидации.

Пока в данных условиях социокультурная идентификация личности приобретает преимущественно адаптивный характер, когда индивид испытывает затруднение в выборе идентификационных ориентиров, что проявляется не только в «поиске идентичности», но и в структуризации идентификационной иерархии и поисках механизма формирования социальной идентичности. В том же программном обращении Президента Казахстана, отмечается декларативность Закона «О государственной молодежной политике», принятому в 2004 году. «Мы не можем оставить ситуацию с молодежью на самотек» - подчеркивает Назарбаев Н.А. В системе образования в целом задействовано около трети населения Казахстана. И самое главное здесь то, что именно в системе образования растут, формируются и взрослеют наши дети. Часть молодежи легко становится «добычей» религиозных сект, экстремистов, наркоманствующих и криминальных групп. Главная причина всего этого - социальный инфантилизм, неумение стать взрослым и зрелым гражданином, который сам отвечает за свою жизнь и благосостояние своей семьи. Необходимо модернизировать закон о государственной молодежной политике. Важно казахстанскому студенчеству не забывать о своей культурной, религиозной, этнической и языковой идентификации. Необходимо сохранить национальные корни и модернизировать свое национальное государство, поддерживая равновесие между принципами глобализации и основами социокультурной идентичности казахстанского студенчества. С другой стороны, создание единого образовательного пространства (в рамках подписания Болонской конвенции) предполагает трансформацию идентификационных оснований студентов по направлению унификации. Эти новые факторы могут по-разному отразиться в культурной идентичности студентов мегаполисов и городов масштаба областных центров. Выявление этих различий весьма актуально не только в теоретическом, но и в практическом отношении и требует специального детального социологического анализа. Успешность развития нашего государства в значительной мере зависит от того, признают ли её собственные молодые граждане - причисляют ли они себя к гражданам этой страны, ощущают ли свою связанность с ней, чувствуют ли ответственность за происходящее, гордятся ли её успехами, преемником которой она является. Так же, социально-культурной идентичности казахстанского студенчества в условиях глобализации дает возможность целостного осмысления этого процесса на уровне социально-философского обобщения, в том числе и в аспекте сопряженных с глобализацией рисков и перспектив для современного казахстанского общества.

Трансформации в сознании студенчества нужно учитывать при формировании молодежной политики страны. Формирование гражданской, этнической и социокультурной идентичности современного казахстанского студенчества в условиях глобализации, включающей в себя личностную идентичность и социальную идентичность. Первая относится к самоопределению в понятиях мировоззренческих, интеллектуальных и нравственных личностных черт. Вторая – социальная идентичность – складывается из отдельных идентификаций и определяется принадлежностью студента к различным социальным категориям: национальности, этносу, гражданству, полу и т.д.

Можно выделить два магистральных направления в исследовании идентичности. Наиболее полно проблема идентичности изучена в рамках психосоциологической традиции в трудах Р.Линтона, Э.Фромма, З.Фрейда, Э.Эриксона и других. Трудно переоценить вклад американского исследователя Эриха Эриксона в осмыслении сущности идентичности и понятия кризиса идентичности. Отметим значимость исследований Эриксона, определивших становление понятия «идентичность» как категории интердисциплинарного знания. Значимыми являются работы в рамках интегративной модели социальной реальности П.Бурдье, К.Дюбара, Ю.Хабермаса. Особо отметим концепцию Хабермаса, в которой был сделан акцент на значимости исторического контекста и проблемном характере идентичности.

Различные аспекты становления идентичности привлекали внимание таких ученых, как А.Ватерман, Дж.Марсиа, разработавших динамическую модель идентичности, которая позволяет изучать внутриличностные механизмы идентификационного процесса в нестабильных социокультурных условиях. Например П.Бергера, Т.Лукмана, А.Шюца, определявших социальную идентичность как, ключевой

элемент реальности, возникающий из взаимосвязи индивида и общества и осуществляющийся в ходе социализации.

Заключение. В Казахстане проблемы социокультурной идентичности находятся в процессе исследования. Среди казахстанских ученых можно выделить работы Г.Абдикерова, Г.Абдирайымова, Н.Калашникова, Д.Калетаева, З.Шаукенова, Г.Шойкина, и др., исследования в основном теории и практики социализации молодежи. Приведем проведенные ранее комплексные изучения проблем этно-религиозной идентификации молодежи в современном казахстанском обществе. Однако в настоящее время вопросы формирования социокультурной идентичности казахстанской молодежи остаются открытыми. На мой взгляд, в настоящее время из-за отсутствия масштабных системных исследований по вопросам формирования социокультурной идентичности казахстанской молодежи можно констатировать о затруднительных процессах социального прогнозирования и конструирования дальнейшего развития общества.

Список использованных источников:

1. Эриксон Э. *Идентичность: юность и кризис / пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых.* – М.: Прогресс, 1996.
2. Пиаже Ж. *Психология интеллекта.* Перев. А.М. Пятигорского. – СПб., 2003.
3. Целищев Н.Н. *Язык, этническая идентичность и национальное самосознание / http://aon.urgau.ru/uploads/article/pdf_attachment/101/13_ (дата обращения 13.03.2017 г.)*
4. *Основы формирования интеллектуального потенциала будущего специалиста. Учебное пособие.* – Алматы: Изд. «Ұлағат» КазНПУ им. Абая, 2014.

Түйін

Қазіргі қазақстандық студенттердің азаматтық және этникалық бірліктерінің қалыптасуы Абеуова Ш.К. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Жаһандану заманында қоғамның басты әлеуметтік өзгерістердің иесі қозғаушы күші жастар деп айтуға болады. Бұл жердегі негізгі ерекшелік өзіндік бірліктің жастар арасындағы әсіресе, студенттер арасындағы әлеуметтік-мәдени құндылықтардың мәнінің не екенін, мемлекет бүтіндігінің жаһандану кезеңіндегі жастар мәдениеті, ұлттық ерекшелігі, азаматтық көзқарастары қазіргі қоғамның өзегі болып табылады. Ол бірліктің-мәні және мағынасы болып отыр. Қазақстандық жастар арасындағы әлеуметтік-мәдениеттің ерекшеліктерін бағалау халқымыздың ұрпақ сабақтастығының мәнін ұғыну. Бұл ұғым қазақ халқының «өзіндік бірліктің» жүйелілік негізі. Қазақстандық жастардың өмірмәнділігін, олардың өмірсіру орнының ерекшелігін анықтауда, қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-мәдени өзгерістерді айтуға болады. Қазіргі қазақстандық жастардың әлеуметтік-мәдени бірліктің қалыптасуының механизмінің барысы мен студент жастардың өзіндік бірліктегі бейнесі еліміздің білім мен ғылым арасындағы танымдық бағытының дамуында болып отыр. Сонымен, өзіндік бірлік барлық тіршілік иесінің ажырамайтын қасиеті, ерекшелігі.

Түйін сөздер: жаһандану, студенттер, құндылықтар, қоғам дамуының потенциалы, бірлік, этномәдениет.

Abstract

The formation of civil and ethnic identity of modern Kazakhstan's students Abeuova Sh.K. – KazNPU named after Abai

In the context of globalization, young people, particularly students, are the carriers of new values, behavior patterns and cultural models, which are subsequently interiorized future generations. This allows us to consider the youth as a powerful potential of development of society. The topic takes on a special significance in the case of the Kazakhstan society are going through an identity crisis, which becomes a factor of strengthening of social and interethnic tension in the society. The identity crisis is due, primarily, leaving to the past the unified Soviet system of values, their devaluation in the eyes of the younger generation and a product of the mass phenomenon of "search of identity". The most significant consequence is the process of restructuring identities. Globalization contributes to the erosion of the sacred values underlying the ethnic and cultural identities, creating a homogeneous pragmatically and rationalized context, devoid of the sacred dimension, provoking the actualization of the protest movement in defense of ethnocultural identity. At the same time, globalization is a structural complexity and a meaningful enrichment of identities, their hybridization, resulting in the identity is multi-layered, combining in a single structure, ethno-cultural and global levels.

Key words: globalization, students, value, potential of society development, identity, ethnic culture.

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

МРНТИ 04.51.59

ЗНАЧЕНИЕ РЕЛИГИИ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Нурбекова Ж.А., Жаназарова З.Ж., Рыскулова М.М.

*КазНПУ имени Абая, КазНУ имени Аль-Фараби, Университет НАРХОЗ
(Алматы, Казахстан)*

В статье дается анализ цивилизации тюркского мира, цивилизованной самоидентификации. Эта близость, на взгляд автора, несомненна по многим причинам: языковым-все тюрки говорят на близких языках; культурным-элементы их культур сходятся во многом, для них характерны одинаковые эпосы, мифы; историческим-их объединяет общая история; экономическим – экономики их за время жизни стали взаимосвязаны. Кроме того в статье дается характеристика современному значению религии в обществе. Дается подробное определение суннизму, ваххабизму и исламскому экстремизму. Неоваххабиты добиваются возврата к традиционным исламским ценностям, по поводу «исламского экстремизма» можно сказать, что это проблема не столь проста, это явление носит международный характер, потому финансируется и направляется из одного центра.

Ключевые слова: тюркский мир, суннизм, ваххабизм, исламский экстремизм

Мир кочевья представлял «особую цивилизацию, связанную с пастбищным скотоводством в силу природных условий, включающую в себя технологические и культурные достижения, «конную культуру», плавку железа, города, ремесла, земледелие, в том числе ирригационное искусство. Наши предки вырабатывали свое отношение к миру, к вечности и вложили в общемировое духовное достояние опыт своих переживаний, раздумий, высоких представлений о человеческом достоинстве» [1]

Для образцового воина-кочевника не существовало ничего, пусть даже отдаленного сопоставимого с его собственными ценностями и образом жизни. В соответствии с этой доктриной происходило становление относительно автономного, типологически единого для номадного ареала комплекса особенностей хозяйственно-культурной деятельности, нравов, обычаев, мировоззрения и этнического самосознания тюркских кочевых народов, в том числе и формирование общенационального самосознания казахов в период создания ими собственной государственности [2].

Мировоззрение жырау в поэтической форме вбирала аутентичные духовно-нравственные устои и социокультурные ценности кочевой цивилизации. Древнетюркская мифология включала в себя универсальные сюжеты и темы, мотивы и образцы, социальные нормы, которые входили в состав любой мифической культуры. Поэтическая импровизация брала на себя функции выработки мировоззренческих постулатов, системы экзистенциальных смыслов, т.е. функции, возложенные в иных типах культуры на религию, философию, политическую идеологию. Синкретизм включал в себя зороастризм, митраизм, буддизм, манихейство и несторианство, а также авраамические религии, который ассимилировал их всех тюркским миром.

Тюрки переходили от исповедания одной религии к другой: от зороастризма – к буддизму, от буддизма - к несторианству и др. Существовал некий особый динамизм традиционного мировоззрения, вытекающий из духовной независимости, самозаконности, известной автаркии мира тюркской культуры. В казахской культуре отсутствовали развернутая мифология, а существовали только легенды и эпос, пословицы, поговорки, поэзия жырау. [3]

На глубинном уровне сохранялись в поэзии как создателей, интерпретаторов мифопоэтической традиции духовно-нравственные устои личной и общественной жизни. Основой мироотношения является идея мира, микро, макро-космоса, сакрального, профанного. Отчетливо эта структура проявлена в древнем культе вселенского верховного божества Тенгри. «Тенгри есть единое во многом, многое в едином, единичное во всеобщем, всеобщее в единичном» [4]

Тенгри соединял в себе достоинства онтологической первосущности и высшего этического принципа. В традиционном мировоззрении Буд-Тенгри непосредственно связан с происхождением божественных родоначальников. Тюрков, а также с образованием древнетюркского государства, с деятельностью

исторических личностей, мифических персонажей. Гунны обожествляли своих вождей, называя их Тенгри.

Кочевые сообщества обосновали собственно культурно-цивилизационную самодостаточность, выражающуюся в неприемлемости компромиссов с образом жизни, ценностями и нормами оседлых народов. Эпос кочевников формировал отрицательное отношение к активному земледелию и людям, практикующим соответствующий способ хозяйствования. Кочевое скотоводство создает благоприятные условия для формирования и развития своеобразных и самобытных культур. Сохранил на длительный срок единую культурную традицию для обеспечения непрерывности и преемственности содержательных форм хозяйственной деятельности, духовной жизни населения.

Таким образом, мы говорим о цивилизации тюркского мира, о цивилизованной самоидентификации. Эта близость несомненна по многим причинам: языковым - все тюрки говорят на близких языках; культурным-элементы их культур сходятся во многом, для них характерны одинаковые эпосы, мифы; историческим-их объединяет общая история; экономическим – экономики их за время жизни стали взаимосвязаны.

Следующие интегративные факторы характерны для этих стран:

- Общая для всех вера – ислам. Хотя и нет так широко распространенный во всех них в смысле единой приверженности к нормам ислама и разбавленности классических канонов веры местными элементами.

- Привнесенная исламом арабская культура, что нашло свое выражение в письменности, по крайней мере, до советских времен грамота была основана на арабском письме и связана с Кораном и богословием.

- Корневое родство всех тюркоязычных народов центрально-азиатского региона, особая культурная среда, созданная языком, который варьируется от этноса к этносу не настолько, чтобы нельзя было понять друг друга, сравнительно позднее выделение современных этносов, составляющих центральноазиатский тюркский мир, из общего субстрата. [5]

Широкое распространение и уже в течение многих веков демонстрируемое поступательное развитие исламской духовности, закрепленное и выраженное в священной книге мусульман – Коране, захватывает в свою орбиту многие государства и регионы мира. Не является исключением и Казахстан – зона традиционного распространения ислама, имеющая за собой длительную историю внедрения и пространственного расширения его духовного влияния. [5, с.5]

Новые течения и школы продолжали появляться путем отмеживания от приведенных выше направлений. Так как у ислама пять столпов: 1) вера, что нет достойного поклонения, кроме Аллаха, и что Мухаммад – Посланник Аллаха; 2) совершение саята (молитвы); 3) соблюдение саум (поста); 4) уплата закята (налога); 5) совершение хаджа (паломничества в Мекку), то и новообразования с их инновациями шли по признакам отношения к пяти столпам. [6]

Как известно, мусульмане Казахстана исповедуют в массе своей суннизм ханафистского мазхаба. Он отличается терпимостью к инакомыслию, широким использованием местного права, уважением доисламским традициям народа.

В VIII-IX вв. тюрки принимают ислам, провозглашенный при Караханидах государственной религией. В середине X века процесс исламизации степной Евразии был завершен. Как пишет Кодар А., в это время верования, системы культа, религиозные обряды тюрков органично вписались в вероисповедную догматику и сакральную историю авраамических религий - прежде всего исламской культуры, вплоть до того, что тюрки начинают возводить свою генеалогию к одному из сыновей ветхозаветного патриарха Ноя-Иафету. [3. с. 73] Как известно в Казахстане мусульмане в массе своей исповедуют суннизм ханафистского мазхаба, который отличается терпимостью к инакомыслию, широким использованием местного права (адата), уважением к доисламским традициям народов.

Если говорить в целом об исламе, то можно выделить следующие ключевые проблемы, которые появились в период зарождения ислама:

- проблема верховной власти (ал-имама, ал-хилафа): сунниты, шииты и хариджиты;

- проблемы веры (ал-иман): хариджиты, мурджииты, сунниты, му‘тазилиты, позднее из суннитов выделялись и ханбалиты;

- проблема предопределения и свободы воли (ал-кадар): джабариты, кадариты, мурджииты, му‘тазилиты, джахмиты и аш‘ариты;

- проблема сущности (аз-зат) и атрибутов (ас-сыфат) Аллаха: му‘аттилиты – му‘тазилиты, мушабихиты (хашвиты), позднее выделяются ханбалиты, захириты и каррамиты, джахмиты, сыфатиы, аш‘ариты условно здесь выделяют также и суфиев;

- проблема права (ал-фикх): ханафиты, ханбалиты, шифи иты, маликиты, а позднее зайдиты, исма'илиты и джа'фариты.

Иногда шариат ошибочно отождествляют с мусульманским правом. Шариат состоит из: нормы морали; мусульманские обряды; праздники; законы, регулирующие хозяйственную жизнь и многое другое, определяющее поведение верующих и порядок жизни всей мусульманской общины. [7]

Исследуя исламский фактор в истории тюрков, можно прийти к выводу, что суфизм является не только религией, но и философской концепцией. Слово «суфий» происходит от «суф» (шерсть) и было дано мусульманским подвижникам по их шерстяной одежде. Другие считают, что слово происходит от «сыфат» - свойство, качество, т.к. суфий воплощает в себя лучшие из человеческих качеств. Также «сафа» - чистота, «суффа» - навес. [8]

Суфизм – сложная система религиозных представлений, постепенно развивавшаяся из аскетизма и строгого следования заветам веры первых поколений мусульман. Самые ранние упоминания о суфиях – это христианская Хира на Ефрите и Куфу, а также буддийский Балх. В Хире еще в 9 веке существовала община подвижников из числа арабов-христиан, они называли себя рабами Бога. [9]

Суфизм преследует цель воспитания сердца человека и его очищения от всего, отвращающего нас от Аллаха. А фикх преследует улучшение внешних поступков человека, гарантирование соблюдения общественных норм и выявление значений его положений [10]

Толкование понятий «суфий» принадлежат множество работ. Толкование суфизма как оппозиционное, религиозно-мистическое учение в исламе возникло в 8 веке. Его возникновение связано с социально-экономическими, политическими условиями, сложившимися в мусульманском мире в тот период. Оно возникло в разности противоречиями, появившимися между учениями ислама и реальной жизнью. Он возник в Арабском Халифате как духовный протест против отхода от истинного ислама мусульманских правителей. Он прошел ряд этапов. Он проповедовал аскетизм, примирение с действительностью, он отвечал интересам феодальной верхушки и духовенства. К 9 в. суфизм эволюционировал, перестал быть оппозиционным течением в исламе и был включен в систему его вероучения и обрядности. [11]

Окончательное оформление суфизма связано с именем Абу Хамида аль-Газали (1058-1111), не только раскрывшего практическое значение суфийских терминов, но и труды подробно регламентировавшего условия их применения. Ранний суфизм был выражением личной веры индивида и отражением обыденной религиозности. Право обычных людей заключалось в проведении жизни в размышлениях. Это учение противопоставлено было догматическим религиям, основанным на власти и прямолинейности в отношениях между Господом и рабом Божьим. Акцент в этих религиях делался на строгом соблюдении ритуала и ортодоксально-религиозной морали. Дух благочестия отразился на образе жизни людей, в частности, на формах зикра-поминания имени Божьего, как у первых мусульман (зуххад), так и у аскетов (нуссак). Суфизм был естественным продолжением этих учений раннего ислама и в дальнейшем пропагандировал их как существенный компонент Пути [12]

Приблизительно к XIII веку возникают образовательные центры с наставниками, обучающими особой концепции тарика. Тарика – это практический метод руководства на пути мысли, чувствования и действия – пути, ведущем через последовательные стадии к переживанию единства с божественной реальностью. Такие центры были одними из первых, которые ограничивали свободный индивидуальный поиск пути постижения или слияния с Абсолютом рамками установок и предписаний определенного тарика. Тарика отличались друг от друга по признакам: преданность наставнику, вера в определенную линию преемственности духовной власти. Методы обучения и специфика ритуала следовала общим догматам ислама. Они не отвергали предписываемые ими формальные обязанности и не порывали связей с ортодоксальными мусульманами. [13]

В VII-XIV вв. сложились школы мистицизма, от которых вели происхождение разновидности и стили суфизма. Их насчитывалось двенадцать, тарикаты - пути, братства, ордены основывались на передаче мистической традиции и они образовывали цепочки преемственности. Они назывались силсила от учителя к ученику [14]

Насчитывалось около двухсот главных тарикатов. Большинство орденов назывались по имени известной личности, которую считали основателем. Это были наставники, которые систематизировали и утвердили учения и практики своих орденов [15]

Мусульмане реализуют свою религию в трех степенях, основываясь на Коране. Первая - исполнение шариата, вторую-следование тарикату, третью-хакикат.

Шариат – полный свод мусульманских законов. Входит в шариат светские нормы, религиозные проблемы, мусульманская этика. Вначале в шариате был религиозный элемент, затем мусульманское

правоведение - фикха. Суфию необходимо было глубокое знание шариата. Соблюдение его означает ведение праведной Аллаха жизни, ведущий мусульманина в рай. Непосредственное постижение Аллаха возможно только через соблюдение шариата. Все предписания Корана должны быть строго соблюдены мусульманами, а суфиями более строго к выполнению всех требований.

Тема исламской угрозы в Средней Азии, в частности в Казахстане в последнее время стала предметом обсуждений конференций, симпозиумов, открытой печати. Аналитики дают свою оценку и предсказывают, что Центральная Азия может стать «горячей точкой». Так, например, Президент России Путин В.В. предложил конфликтующим сторонам в Сирии продолжить процесс мирных переговоров в Астане. Эта площадка может дополнить женеvские переговоры. Президентом Казахстана Назарбаевым Н.А. была поддержана данная инициатива. Это еще одна попытка не только процесса мирных переговоров с подписанием временного перемирия в шестилетней войне, но и противодействия экстремизму (в том числе и религиозному) и терроризму.

Автор статьи согласен, что большинство авторов, находясь в плену «исламской угрозы», сознательно или бессознательно путаются в понятиях, пытаются приписать исламу как религии и культурной традиции те грехи, в которых они не виноваты. Соответственно возникает и набор практических мер по предотвращению «исламской угрозы», в которых в качестве первостепенных фигурируют меры типа «запретить».

Отдельно необходимо сказать о явлениях, связанных с проблемой «исламского экстремизма»: ваххабизме, исламского экстремизма. Правомерно ли отождествлять «ваххабитов» с исламскими экстремистами. Думается ответ должен быть отрицательным.

Термин «ваххабизм» может пониматься в двух значениях: собственно ваххабизм – учение Муххамеда бен Абд ал-Ваххаба и его араvийских последователей (араvийский ваххабизм). Собирательный термин, обозначающий все течения нового и новейшего времени, которые укладываются в определение возрожденческого направления в исламе, включая и те, которые в большей или меньшей степени связаны с араvийским ваххабизмом (неоваххабизмом) [16]

Неоваххабиты добиваются возврата к традиционным исламским ценностям, тем самым выступают в качестве непримиримой оппозиции как политической власти, так и местному исламскому духовенству.

По поводу «исламского экстремизма» можно сказать, что это проблема не столь проста, как может показаться на первый взгляд. Это явление носит международный характер, потому финансируется и направляется из одного центра. Следы одних и тех же участников можно найти в различных «горячих точках» по всему миру. Более того напрашивается мысль о том, что в некоторых случаях, терроризм стал для государства одним из способов «вести войну» с помощью подставных группировок, и даже с помощью секретных служб. У терроризма есть особенность переносить конфликт за пределы первоначальной территории, т.е. экспортировать его на территории других государств. Таким образом, он соответствует новой форме войны, менее доступной для понимания граждан, поскольку эти действия происходят в мирный период без видимой причины. [17]

Список использованных источников

1. Касымжанов А.Х. *Пространство и время великих традиций*. – Алматы, 2001. – С.88
2. Альжан К.У. *Мировоззренческие и концептуально-методологические основания интерпретации феномена номадизма // Вопросы философии. №3. – 2013. – С. 40.*
3. Кодар А. *Степное Знание: очерки по культурологии*. – Астана, 2002. – С. 73
4. Акатай С.Н. *Философия тенгризма / Казахстанская философия в канун XXI века*. – Алматы, 1998.
5. *Религия в политике и культуре современного Казахстана. Под ред. Нысанбаева А.Н.* – Астана: Елорда. – С.4
6. Артемьев А.И. *Содержание и сущность основных религиозных конфессий и деноминаций как объект государственной политики в современном Казахстане. Религия в политике и культуре современного Казахстана / Под ред. Нысанбаева А.Н.* – Астана: Елорда, 2004. – С.160
7. Керимов Г.М. *Закон жизни мусульман. Ответы Шариата на проблемы современности*. – СПб.: Диля, 2010. – С. 3
8. Абдуль-Кадыр И. *Истина суфизма*. – М.: Ансар, 2004. – С. 10
9. Шумов С.А., Андреев А.Р. *Ваххабиты 18-20 вв. Историческое исследование*. – М.:Крафт, 2003. – С. 100.
10. Сечжун Ч. *Идеи и характер суфизма как философской концепции // Вопросы философии. №1. 2016. – С. 133*
11. Баширов Л.А. *Мюридизм: история и современность // Вопросы научного атеизма. Вып.39. – М., 1989. – С. 44*
12. Тримингэм Дж. *Суфийские ордены в исламе*. – М. 2002. – С. 26-27.
13. Степанянц. *Историческая судьба суфизма *// Вопросы философии, 1980. №6. – С.109-110.*
14. Крымин А.В. *Таркат//Кавказский сборник. Том 1 (33). – М., 2003. – С. 138.*
15. Эрнст К. *Суфизм. Мистический ислам*. – М.: Эксмо: Наше слово, 2012. – С. 208.

16. Милославский Г.В. Ваххабизм в идеологии и политике мусульманских стран. В кн. Шумов С., Андреев А. Ваххабиты XVIII – XX вв. Историческое исследование. – М.: Молит-Евролино-традиция, 2002. – С. 169.

17. Нысанбаев А.Н., Сыроежкин К.Л., Колчигин С.Ю. Проблемы религиозно-политического экстремизма в контексте национальной безопасности государства. В кн. Религия в политике и культуре современного Казахстана. – Астана: Елорда, 2004. – С.225.

Түйін

Қазіргі Қазақстандағы діннің мәні: социологиялық талдау
Нұрбекова Ж.А.¹, Жаназарова З.Ж.², Рыскулова М.М.³

Абай атындағы ҚазҰПУ¹, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ², Университет НАРХОЗ³

Мақалада түркі әлемінің өркениеті, өзін-өзі айқындаған өркениет туралы талдаулар көрсетілген. Автор көзқарасы бойынша, бұл жақындықтар күмәнсіз бірнеше себептерден тұрады: тілдік - барлық түркілер бір-біріне жақын тілде сөйлеседі; мәдени - олардың мәдениеттері көп тұрғыдан сәйкеседі, эпостық жырлары мен аңыздары ұқсас; тарихи - ортақ тарих жақындастырады; экономикалық - олардың экономикасы осы аралықтарда бір-бірімен байланысты болды. Сонымен қатар, мақалада қоғамдағы діннің қазіргі мәніне сипаттама келтірілген. Суннизм, ваххабизм және ислам экстремизмі түсініктеріне толық анықтама берілген.

Неоваххабиттер исламның дәстүрлі құндылықтарын қайтарғысы келеді. "Ислам экстремизмі" жөнінде бұл мәселенің қарапайым, жеңіл еместігін айтуға болады, бұл құбылыс халықаралық сипатта қарастырылады. Сондықтан да белгілі бір орталықтармен қаржыландырылып, бағытталады.

Түйін сөздер: түркі әлемі, суннизм, ваххабизм, Ислам экстремизм

Abstract

The value of religion in modern Kazakhstan: Sociological analysis
Nurbekova Zh.A.¹, Zhanazarova Z.Zh.², Ryskulova M.M.³

KazNPU after named Abay¹, KazNU named after al-Farabi², University «Narxoz»³

The article analyzes the Turkic world civilization, civilized identity. This proximity, in the opinion of the author, doubtless for many reasons: the language-all Turks speak close languages; culture- elements of their cultures converge in many respects, they are characterized by the same epics, myths; historically they share a common history; Economic - the economy during their lives have become intertwined. Also in the article describes the modern meaning of religion in society. We give a detailed definition of the Sunni, Wahhabism and Islamic extremism. Neovahhabity seek a return to traditional Islamic values, about "Islamic extremism" we can say that the problem is not so simple, this phenomenon is international, because funded and directed from a single center.

Key words: Turkic world, Sunni Islam, Wahhabism, Islamic extremism

МРНТИ 11.15.81

И ВЕЧНЫЕ ЦЕННОСТИ В ЗАБОТАХ НУЖДАЮТСЯ

Кенжалин Ж.О. – кандидат политических наук, профессор,

генеральный директор-председатель совета редакторов ТОО «Қазақ газеттері», (Алматы, Казахстан)

В статье рассматриваются некоторые вопросы пути развития казахских средств массовой информации. Приведены примеры из истории казахской журналистики, рассматривались подходы и отношения к данному вопросу Т. Рыскулова со ссылкой на его специальную статью, где есть строки, что важнейшей задачей времени является распространение газет и журналов среди населения, на что следует обратить особое внимание. Автором дан анализ исторических корней маркетинговой деятельности периодической печати.

Ключевые слова: Казахская журналистика* печатное слово* новая эпоха развития Казахстана* демократические преобразования* маркетинг изданий.

Более ста лет существует казахская журналистика, готовя, издавая и распространяя газеты и журналы. Первые ласточки казахской журналистики – газеты «Қазақ» и «Айқап», которые издавались более ста лет назад, и их сотрудники никогда не уставали популяризировать свои издания и не сбивались с истинного пути. Скажем так, что журналист «Айқапа» Мухаметсалим Кашимов опубликовал 1912 году в 13 номере этой газеты статью под названием «В Шымкентском уезде». В ней он, удивляясь обилию яств и роскоши на празднестве Сартбека кажи, написал очень близкие для сегодняшнего дня строчки: «...Мы поговорили с шымкентским мырзой Габдолкадыром, отпрыском Хатки, и подумали, что то изобилие, которое льется

вокруг рекой, может помочь и «Айқапу», посоветовались, поговорили, но пользы для общего блага и просветительства от изобилия скота и добра не досталось, из наших попыток ничего не вышло. Но я рассказывал каждому встречному и поперечному, насколько нужна и важна наша газета, многим дал адреса «Айқапа». Пришли местные акыны, светлейший Мансур Кунанбаев, Орынбай и Исхак, и прочли мне самому свои творенья. Они мне дали рубль, досталась затем еще половина рубля, и я возблагодарил Аллаха за щедрость простых людей. А весомые и богатые оказались скупы» [Айқап, 1995: 128,129].

Эта интересная социально-бытовая картина, которую описал сто с лишним лет назад предок журналисткой братии Мухаметсалим Кашимов, повторяется в наши дни. Такое наблюдается даже в стенах Мажилиса Парламента Казахстана. К примеру, первый министр печати независимого Казахстана Куаныш Султанов, являющийся депутатом Парламента, выступил с речью, сказал, что ему хорошо известны чаяния национальной прессы больших и малых городов и селений, пожурил агентства по распространению печатной продукции за их неэффективность и слабую организацию.

Какие выводы из этого следовало бы сделать? Там, где есть роскошь и богатство, скупость присутствует и ныне. Начало 20 века, конечно, не сравнить с нашими временами. Голод, разруха, нищета... Но журналисты первых изданий, у которых нам следовало брать пример, несмотря на невнимательность к газетным делам и поголовную безграмотность населения, преодолевали расстояния и горные хребты, протирали подошвы ног, но свое печатное слово они до людей доводили. И доводили смело! Благодаря этому, тираж газеты «Қазақ» вырос до 8 тысяч экземпляров, что в то время считалось солидным массовым тиражом.

С тем 8 тысячным изданием газета «Қазақ» превратилась в рупор, который пробудил сознание миллионов, стала золотым мостом между духовным богатством «Алаша» и днем сегодняшним. Для «Айқапа» духовность и культура казахов были, словно младенцы в яслях, к которым они не подпускали ни пернатых хищников, ни явных недругов, и несли свое печатное слово к людям, к своим читателям. Эти традиции седой старины казахстанская журналистика всегда стремилась продолжать.

Лишь истиной соизмеряются дела прессы, а наша национальная журналистика была и остается летописью казахской литературы и истории культуры. Следовательно, современная казахская журналистика не должна считать, что дошла до истины, а должна искать ее, быть ее сказителем, хотя каждый работник пера отечественной журналистики желал бы того.

Не секрет, что на местах многие чины с высокомерием смотрят на такую задачу, хотя она является проблемой государственной важности. Считая подписку на газеты и журналы делом, зависящим от самих граждан, они прячут под попоной худую клячу. Разумеется, в пору соперничанья печатной продукции с электронными средствами массовой информации, которыми сегодня увлекается и стар, и млад, поневоле возникает мнение, а не проходит ли эпоха газет, журналов и книг? Конечно, нет, скажем мы сразу. Опыт развитых стран, столкнувшихся с данной проблемой лет 20-30 назад, доказывает, что эти два крыла средств массовой информации находятся рядом и развиваются параллельно друг с другом.

Таков закон развития человеческого общества. Старое уходит, новое приходит, происходит смена поколений, а такие понятия как культура, литература и искусство, таящие в себе вечно живые общечеловеческие ценности, не стареют и ветшают. А подметает за ними пыль, убирает обветшалость, желает им высокого полета и усиливает им крылья искрометная журналистика, его Величество СМИ! Поэтому общество, желающее того, чтобы средства массовой информации были сильны, обязано проявлять о них неустанную заботу.

В двадцатых годах прошлого столетия, если сказать точнее, то в 1922-1925 годах, Сакен Сейфуллин был Председателем Совнаркома Казахской АССР. В то время столицей Казахстана был Оренбург. Его руками были претворены в жизнь судьбоносные решения, принятые очень важные документы.

Для него были очень близки интересы и чаяния работников культуры и пера, особе внимание уделял он развитию литературы. К примеру, 22 августа 1923 года на заседании Совнаркома были выделены денежные средства для издания журналов «Қызыл Қазақстан» (Красный Казахстан) и «Советская Киргизия». При этом была одна существенная деталь: Председатель Совнаркома С.Сейфуллин потребовал от Министерства финансов незамедлительного исполнения принятого решения [Абсеметов, 2006: 308].

На заседании Совнаркома 2 октября 1924 года рассматривался вопрос о недостаточном финансировании радиовещания в 1924-1925 годах, то из казны дополнительно было выделено золотом 9020 рублей 45 копеек [Абсеметов, 2006: 370].

В 1926 году Турар Рыскулов, когда еще был заведующим отдела печати Казахского крайкома ВКП(б) и редактором газеты «Еңбекші қазақ», выступил с докладом в Кызылорде на торжественном заседании,

посвященном дню печати [Рыскулов, 1984: 127]. Заседание это проходило в городском клубе деловых встреч. Немного спустя 17 мая доклад этот был опубликован в газете «Советская степь».

В нем было сказано, что основной причиной экономической отсталости и бедственного положения масс являются последствия царской колониаторской политики. После этого докладчик задается вопросом, как теперь быть и что нужно делать, чтобы поставить на ноги народное хозяйство, и находит, что в данном вопросе одной из основных движущих сил является печатное слово.

Он сделал анализ состояния печати на тот период, акцентировал внимание сидящих на том, что печатное слово является родником национального духовного роста, после чего, словно придавая слепому поводья, дал указание каждому всаднику, отправляющемуся в путь. Тиражи и распространение газет, их разноязычие, обязательное освещение межнациональной проблематики, качество газет, состояние специализированных отраслевых изданий и многое другое были затронуты в докладе Т.Рыскулова. Об этих проблемах говорилось и говорится, казалось бы, но на то время многие основные вопросы казахской прессы затрагивались впервые.

Это программное выступление в печати Т.Рыскулова послужило для развития казахской печати мощным толчком. И надо бы признать то, что те вопросы и задачи, о которых говорил на заре советской власти Т.Рыскулов, во многом актуальны и сегодня.

Из приведенных выше примеров и публичных выступлений двух титанов видно, что печать в те годы была в почете, славилась своими делами, высоко держала знамя грядущих побед, была уважаема, чтима и пользовалась поддержкой государства все время. Если сказать, что эти традиции С.Сейфуллина и Т.Рыскулова не нашли продолжения и достойных преемников, то мы, наверное, против истины не согрешим. Темирбек Жургенов и Илияс Омаров, а позже Узбекали Жанибиеков, находясь в гуще дел государственной важности, всегда находили время, чтобы встретиться и поговорить с журналистами. И тогда они отодвигали в сторону государственные дела, потому что считали, что журналистика сама занимается государственными делами, о чем известно многим.

И, тем не менее, немало было в истории казахской журналистики трагических периодов, а также «срывов и неудач». В одно время, в пору засилья бюрократии и моноидеологии советской системы, было поветрие, что с казахской журналистики достаточно и того, если она будет заниматься переводами русских газет. Многие доблестные сыновья казахского народа, похожие на Жумабека Ташенова, положили свои головы на алтарь, воюя за справедливость и свободу слова.

Те личности, имена которых мы называли выше, заложили основы казахской журналистики. Их имена превозносятся не напрасно, их полузабытые традиции должны найти своих продолжателей среди лиц государственного ранга.

Следовало бы сказать, что традиции отцов нашли свое продолжение с начало новой эпохи в развитии Казахстана. Мы вправе считать, что преемственность и связующая нить поколений должны быть показателем роста самосознания не только населения, но и деятелей казахской журналистики и их покровителей. Закономерность общественного развития, как показывает опыт, не похожа на укатанной асфальт. На этом тернистом пути ушибленные коленки и падения не редкость, но за любыми перипетиями следуют удачи и подъем.

Если говорить о служении народу и отечеству, то эти высокопарные понятия заключают в себе смысл тогда, когда они видятся на расстоянии вытянутой руки с пьедестала почета, именуемого властью. Возрождение духовного наследия прошлого, забота о дне сегодняшнем и взгляд в будущее хорошо видятся с высоты. Соизмеряя свои дела с прошлым, мы, в конце концов, приходим к выводу, что власть должна быть ближе к журналисткой среде. И тогда слова члена-корреспондента Национальной академии наук и доктора философских наук профессора Р.Б. Абсаттарова приобретают своеобразный смысл. Никто на самом деле не может не быть благодарным средствам массовой информации. Она сыграла ключевую роль в пору реформ и демократических преобразований, встряхнув, пробудила сознание людей к новому и стала рупором надежд и свершений народа [Абсаттаров, 2011: 310].

Если взять в целом, то мы видим следующую картину. Со дня провозглашения Независимости прошло целых двадцать лет. За это время было принято много судьбоносных для казахской журналистики решений, многое поменялось. Это оказало свое влияние на средства массовой информации, произошли положительные сдвиги, появились новые тенденции. Рыночные условия возродили к жизни независимые СМИ.

Говорят, что караван выравнивает свои ряды, двигаясь по дороге. Это и произошло с нами. Иные газеты и журналы, не успевающие за общим движением, закрывались через пару номеров, на их места приходили другие. И все это теперь стало для СМИ привычным явлением, вошло в ее плоть.

В конечном итоге мы вправе сказать, что за эти прошедшие непростох двадцать лет казахская журналистика свою историческую миссию сумела выполнить.

Этот мир полон бурных событий. Жизнь не стоит на месте. И считать, что теперь можно расслабиться, передохнуть, казахской журналистике не к лицу. Очевидно то, что вчерашние мерки и единицы измерений для сегодняшнего дня не подходят. Они устарели. Ими мы уже не можем соизмерять свои дела в настоящем.

Поэтому возникают думы, какой ответ мы можем дать новым требованиям времени, - то ли считать достигнутое пределом возможностей казахской прессы, то ли предпринять новые шаги. Не лишне сказать, что мысли об этом одолевают каждого работника пера.

Что касается ТОО «Қазақ газеттері», то мы стараемся, чтобы любая публикация газет и журналов нашего сообщества была актуальной, выходила в срок, а производство все время было самокупаемым. Наш коллектив в постоянном поиске, чтобы менеджмент и маркетинг наших изданий соответствовал духу и требованиям времени. Идеи и духовность, сходя с пера журналистки, формируют имидж страны, влияют на экономику и быт. Политолог и ученый Н.Сейсенова не зря говорит следующее: «Результаты, достигнутые в ходе политического обновления и возрождения, проявляются в экономической сфере и в большей мере влияют на экономику...Справедливость в конкуренции, проявления частных инициатив, уважение к рядом идущему – все это и есть то, что является остоном рыночной экономики и возможностью дальнейшей демократизации общества» [Сейсенова, 2012: 50,51].

Каждый номер газеты и журнала нашего товарищества, начиная с его планирования и заканчивая распространением, требует постоянного внимания к каждому циклу издания. Для организации такой работы мы создали при нашем сообществе газет и журналов Совет Главных редакторов. Он следит за процессом работы, на каждом своем заседании обсуждает актуальные темы и задачи, находит им применение, а также решает дискуссионные моменты.

Быть может, поэтому после формирования Совета Главных редакторов при каждом издании стали появляться самостоятельные проекты, способные положительно влиять на маркетинг этих же изданий.

Чтобы каждый был политически образован и имел тягу к знаниям и новым высотам, очень важно, чтобы была социально активной сама личность, говорит об этом профессор Т.Ауелгазина [Ауелгазина, 2012: 69].

В начале этой статьи мы приводили ряд примеров из истории казахской журналистики, приглядывались к подходам и отношению к данному вопросу Т.Рыскулова, ссылались на его специальную статью, где есть строки, что важнейшей задачей времени является распространение газет и журналов среди населения, на что следует обратить особое внимание.

Целый век минул с тех пор, а проблема остается актуальной и сегодня. Хотелось бы, чтобы настоящее считалось с этим. Этому и посвящена данная статья.

Список использованных источников:

1. Абсаттаров Р.Б. Основы политологии. Двухтомник. Т.2. – Алматы: Изд-во «Карасай», 2011.
2. Абсеметов М., Сакен Сейфуллин. Председатель Совета Народных Комиссаров. – Астана: Изд-во «Рух – пресс», 2006.
3. Абсеметов М., Сакен Сейфуллин. Председатель Совета Народных Комиссаров. – Астана: «Рух – пресс». 2006.
4. Айқап. Главная редакция Казахской энциклопедии. – Алматы, 1995.
5. Ауелгазина Т. Национальное воспитание в системе социализации личности // Вестник Казахского Национального педагогического университета имени Абая №2 (38), 2012 г.
6. Рыскулов Т. Избранные труды. – Алма-Ата: Изд-во «Казахстан», 1984.
7. Сейсенова Н.Б. О формировании нового политического сознания в условиях становления независимой и суверенной Республики Казахстан и ее государственности. // Вестник Казахского Национального педагогического университета имени Абая №2 (38), 2012 г.

Түйін

Кенжалин Ж.О – саяси ғылымдар кандидаты, профессор,

«Қазақ газеттері» ЖШС-нің бас директорлары – редакторлар кеңесінің төрағасы

Мақалада қазақ бұқаралық ақпарат құралдарын дамытудың өзекті мәселелері қаралады. Мұнда қазақ журналистикасы тарапынан мысалдар алынып, осы мәселе бойынша Т.Рыскуловтың газеттер мен журналдарды тұрғындар арасында таратудың өте маңызды шаруа екендігіне назар аударғандығы айтылады. Автор маркетингтік қызметтің тарихи тамырына талдау, сараптау жасайды.

Түйін сөздер: Қазақ журналистикасы, баспасөз, Қазақстанның жаңа даму кезеңі, демократиялық жаңғырулар, басылым маркетингі.

Abstract

Kenzhalin Zh.O. – PhD in Political Science, professor,
Director General – Chairman of «Qazaqgazetteri» LLC Board of Editors

In the article there are considered some issues of kazakh mass media development. There are given the examples of kazakh journalism, as well as Turar Ryskulov's approaches and relations to this issue were considered. Namely the article contains the reference to his special article including lines, that important task of a modern time is a distribution of newspapers and journals among population, which requests a special attention. The author analyzed fundamentals of marketing related to periodicals.

Key words: kazakh journalism, printing word, new era of Kazakhstan's development, democratic transformation, marketing of editions.

МРНТИ 21.15.31

ИУДАИЗМ - РЕЛИГИЯ ЕВРЕЙСКОГО НАРОДА

(Социально-религиоведческий анализ)

Артемьев А.И. – доктор философских наук, профессор
КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)

Основа иудаизма – это взаимоотношения между Богом и народом Израиля. Именно, исходя из этого посыла, автор рассматривает данную религию, анализирует её с позиций социально-религиоведческого подхода. Он подробно рассказывает об основных принципах иудаизма, его теологических и идеологических позициях, важнейших обрядовых требованиях, культовой практике, а также об еврейском календаре. Как и в любой другой религии, в иудаизме за многовековую его историю были расколы, возникали и действовали секты, направления, движения. Не обошел их вниманием и автор данной статьи. Завершается она историей иудаизма в Казахстане.

Ключевые слова: иудаизм, талмудисты, Тора, раввины, Танах, Талмуд, синагога, Каббала.

Каждый, кто приезжает в Израиль, старается обязательно побывать в *Иерусалиме* – священном центре иудеев, христиан и мусульман, в городе, упоминание о котором относится к середине второго тысячелетия до нашей эры.

Раскинувшийся на холмах Иудеи, Иерусалим изначально был ханаанской крепостью Джебус, пока его не завоевал царь Давид около 1000 г. до н.э. Соломон построил и освятил здесь первый Храм. Последующие цари Иудеи правили в этом городе и погребены здесь же. Иерусалим был разрушен в 586 г. до н.э. вавилонянами. После долгого плена, отголоски которого звучат в «песнях скорби» псалмопевцев, евреям, по повелению персидского царя Кира, было позволено вернуться и отстроить разрушенный храм. Второй храм, впоследствии значительно улучшенный и расширенный Иродом Великим, стоял вплоть до разрушения римлянами в 70 г. н.э.

Именно здесь находится третья по значимости святыня мирового ислама – *мечеть Омара*, которую называют «жемчужиной Иерусалимской архитектуры». Мусульмане называют площадь, на которой находится мечеть, «Харам Э-Шариф» или «почитаемое святилище» и чтят ее со времен халифа Омара – 638 г. [1]. *Храм Гроба Господня* – «Главный объект христианского культа на холме Голгофа – сооружен на том месте, где, согласно Новому Завету, было положено тело Иисуса Христа после снятия его с Креста» [2]. А в сотне метров от него, рядом с мечетью Омара, – главная святыня Иудаизма – *Стена Плача*, место паломничества, где верующие иудеи каются в грехах и молятся о восстановлении Храма Иерусалимского, где Стена Плача входила в общий архитектурный ансамбль. Исторически на одном и том же месте существовало три Храма Иерусалимских:

1. Храм Соломона, или Первый храм (961 – 587 гг. до н.э.), построенный по воле царя Соломона (разрушен вавилонским царем Навуходоносором II).

2. Храм Зороавеля, или Второй храм (516/515 – 64 до н. э.), возведенный по приказу персидского царя Кира Великого и названный по имени первого после пленного правителя Иудеи.

3. Храм Ирода (64 до н.э. – 70 г. н.э.) сооружен на месте обветшавшего Второго храма при царе Ироде Великом. Во время первой Иудейской войны (66-70) был сожжен защитниками города и разграблен войсками Тита Флавия Веспасиана (39-81).

Все три храма были построены по единому образцу и отличались лишь по убранству и занимаемой площади.

Сохранившийся фрагмент западного участка внешней стены храма Ирода – это и есть Стена Плача [3].

Чтобы подойти к самой стене, надо пройти через специальный контроль и металлодетектор. У всех на голове должна быть кипа, т.е. шапочка или «ярмолка». Для тех, у кого ее нет, предлагается надеть разовую кипу из бумаги. Но вся эта процедура стоит того, ибо позволяет подойти к самой Стене и наблюдать за молящимися.

Для себя я сделал интересное открытие: оказывается, при окончании молитвенного дня, когда всем предлагается покинуть площадь перед Стеной Плача (это в полночь), находящиеся там молящиеся встают в круг и под собственное пение танцуют. Раньше я этого не знал.

Сам же *иудаизм* является одной из древнейших религий, которая ведет свою историю со второго тысячелетия до н.э. Он возник среди семитских (еврейских) племен, проживающих на территории Палестины (Ханаан).

Как гласит предание, Бог предложил принять Его закон всем семидесяти народам, но только племена Израиля ответили на Божий призыв и согласились вступить в отношения *живого завета со своим Создателем*. Потому в религиозном смысле «Израиль» означает объединение всех, кто отвечает на зов, кто признает единого Бога и стремится к подчинению ему через *Тору* – книгу закона (древнееврейское наименование *Пятикнижие*) [4], или учение, данное Богом патриархам, Моисею и пророкам [5].

Термин *иудаизм* (на иврите «яаадут») происходит от названия еврейского племенного объединения Иуды, считавшегося, по библейскому повествованию, самым многочисленным среди всех двенадцати колен израилевых [6].

Из рода Иуды был царь Давид, при котором объединенное Израильско-Иудейское царство достигло своего наивысшего могущества. Эти события происходили в конце XI века до н.э. Отсюда и исторически сложившееся привилегированное положение иудейского рода в древнееврейском государстве, что и обусловило эквивалентность, т.е. равнозначность, равноценность понятий «*иудей*» и «*еврей*».

Потому *иудаизм* можно рассматривать не только как религию в прямом смысле этого слова, но и в качестве комплекса правовых, морально-этических, философских и религиозных представлений, определявших на протяжении почти четырех тысячелетий *уклад жизни евреев*.

Известный дореволюционный исследователь иудаизма С.Дубнов писал, что иудаизм настолько «широк и многообразен», что почти всякий «может взять из него то, что соответствует его заветным убеждениям». Правильный еврей, подчеркивает он, признает все догмы и обряды иудаизма, свободомыслящий – находит в нем этический смысл, сторонник мистицизма видит в нем основу для слияния со сверхъестественным миром и т.п. [7].

В чем же суть, каковы основные принципы иудаизма?

Поиски ответа на эти вопросы велись не одно столетие. В Талмуде – своде трактатов, закрепивших основные идеологические, культовые и религиозно-правовые представления иудаизма, есть такая притча: один человек пришел к *рабби* и попросил объяснить ему всю Тору прежде, чем он примет иудейскую веру. При этом ответ должен был быть кратким и уложиться в те несколько минут, пока пришедший сможет устоять на одной ноге. Рабби на вопрос ответил следующее: «Не делай своему соседу то, что не хочешь, чтобы делали тебе. Вот тебе вся Тора. Остальное – это комментарий. Иди и учись» (Шабат, 31 а). Этот ответ вошел в историю как «золотое правило». В нем заключена *суть*: упор на «делание», а не на умствование в вере.

Основные принципы иудаизма обычно сводят, исходя из учения знаменитого философа-талмудиста XII века, рабби [8] Моисея бен Маймона, к следующим *13 положениям*:

1. Бог существует.
2. Бог один.
3. Бог не существует в телесной оболочке.
4. Бог вечен.
5. Иудеи должны поклоняться только Ему одному.
6. Общение с Богом происходит через пророков.
7. Моисей – величайший из пророков.
8. Тора имеет божественное происхождение.
9. Тора никогда не утратит своего значения.
10. Бог знает обо всех поступках людей.
11. Бог наказывает зло и вознаграждает добро.

12. Бог пошлет Своего Мессию.

13. Бог воскресит мертвых. [9]

Бог у иудеев носит имя *Яхве* (Яху, Яго, Иегова или Адонай). Он изначально занимал особое место в иудейско-израильском политеистическом пантеоне. Это имя (переводится как *суций*) избегали произносить, ибо, по древним представлениям, считалось, что назвать Бога, а тем более лицезреть его - это неминуемая гибель. Потому вместо *Яхве* говорили и читали *Адонай* («Господь мой»). «Когда в середине I тысячелетия н.э., - пишет П.И. Костюкович, - хранители иудейской ветхозаветной традиции изобрели специальные знаки для обозначения гласных звуков, к согласным имени Яхве присоединились гласные от слова «Адонай». В результате получилось слово «Йехова» (в традиционном написании – «Иегова»). Однако имя Яхве (Яху, Яго) продолжает существовать в таких собственных именах, как Йехосеф (т.е. Иосиф – «Яхве да прибавит!»), Элияху (т.е. Илья – «мой Бог - Яхве»), Йехоханан (т.е. Иоанн, Иван – «Яхве да будет милостив!») и т.п.» [10].

Первоначально в древнееврейском пантеоне богов Яхве выступал в качестве устроителя земли, громовержца, подателя благодатного дождя. С ним связывалось всеобщее благополучие. И лишь позднее он становится главным Богом, на него переносят атрибуты всех прочих богов. Этот процесс борьбы за централизацию культа Яхве и за признание его единственным богом всех евреев длился довольно долго.

Для любого верующего иудея Бог, Тора и еврейский народ имеют первостепенное значение. Это стало не только религиозной, но и национальной идеей, объединяющей всех евреев мира. Ее весьма лаконично выразил иудейский теолог Льюис Якобс: «Иудаизм без Бога – не иудаизм. Иудаизм без Торы – не иудаизм. Иудаизм без евреев – не иудаизм» [11].

Идея богоизбранности еврейского народа носит догматический характер. Согласно ей, Яхве заключил с евреями особый союз и только их считает своим народом [12].

Но при этом важно различать светский и религиозный иудаизм. «Светский иудаизм» - это понятие «характеризует философию евреев, которые «принимают определенные иудейские ценности и даже иногда в религиозных отправлениях, но не придавая им религиозного значения. Они могут называть себя иудеями и в то же время отвергать любую религиозную философию» [13].

«Иудаизм, – как подчеркивает Якоб Неснер в книге «Путь Торы: введение в иудаизм», - состоит из религиозной традиции, бережно хранимой в священных книгах, выраженной священными словами, постулатами, образом жизни, принципами веры, собранными вместе под словом «Тора» [14].

Он складывался в острой борьбе различных течений, братств, партий, монашеских групп и т.д. Наиболее известны из них: *фарисеи, книжники, саддукеи, ессеи и zelоты*.

Эти разногласия не всегда ограничивались чисто теологическими спорами, нередко они приводили и к кровавым столкновениям. К примеру, разногласия между саддукеями и фарисеями стали причиной гражданской войны. В результате римский полководец Помпей, вызванный из Сирии для разрешения ссоры, в 63 г. до н.э. захватил страну. Начался период жестокого римского угнетения. Иудеи, естественно, не могли смириться с таким положением. Но силы были неравными. После восстания 132 – 135 гг. н.э., жестоко подавленного завоевателями, *Иерусалим* был обращен в

руины (та же участь постигла и другие города). Иудея была переименована в Палестину, по имени древних филистимлян. Евреям было запрещено входить в Иерусалим (город был отстроен заново и назван Элия Капитолина). Лишь раз в год, в день разрушения главного Иерусалимского храма, им разрешалось за большую плату прислониться к тому, что от него осталось, – стене и оплакивать потерю святыни (знаменитая *Стена Плача*). Началась массовая депортация иудеев из Палестины и расширение географической зоны их расселения.

В этих условиях важным общественно-религиозным фактором *диаспоры* (гр. *diaspora* рассеяние – пребывание значительной части народа, или этнической общности, вне страны его происхождения) явилась *синагога*. Именно тогда ее функции значительно расширились: молитвенный дом стал местом проведения народных собраний, на которых решались важные политические и гражданские вопросы. Все это привело к тому, что жреческое сословие утрачивает господствующее положение и руководство еврейскими общинами переходит к *законоучителям Торы и Устной традиции – хахамам*. Во влиятельной вавилонской общине наиболее авторитетных толкователей *Письменного и Устного Закона* называли *раввинами* (от ивритского «рав» - «великий»). Очень скоро в Европе и ряде стран Востока раввины стали активно способствовать формированию разветвленного иерархического института руководства еврейскими общинами – *раввината*.

Постепенно приобретает четкие канонические формы *Танах* – еврейское Священное Писание (его еще называют *Ветхим Заветом*).

Помимо *Танаха* основная масса иудеев руководствуется также *Талмудом* (от древнеевр. «ламед» - изучение), состоящим из двух сборников, весьма значительных по объему: *Мишны* (Повторение закона), содержащей свод толкований Торы применительно к условиям диаспоры, и *Гемары* (Полное разъяснение) – собрание комментариев к Мишне. Согласно мнению ученых, *Мишна* была создана в III в. н.э., а *Гемара* – три века спустя (исключение составляют караимы – потомки древних хазар. Они отвергают Талмуд и не признают раввинов. Основные места современного компактного проживания – Украина и Литва).

В соответствии с четко разработанным вероучением и содержащимися в Торе и Талмуде представлениями, детально, до мелочей, была определена и сложная система обрядности, регламентирующая все стороны жизни верующих, вплоть до указаний, что пить и есть, во что одеваться, с чего начинать и чем заканчивать день, как соблюдать ритуалы и проводить иудейские праздники.

К числу важнейших обрядовых требований относятся:

- *обрезание* – обряд удаления крайней плоти мужского полового органа. Он проводится над мальчиками на восьмой день рождения как знак их приобщения к почитателям Яхве. Совершает обряд *могель* – лицо, производящее операцию обрезания;

- *почитание субботы* как дня покоя и молитв. Суббота на иврите – шаббат. В этот день нельзя работать (малаха); разрешаются только неотложные формы деятельности: скорой помощи, полиции, пожарников и т.д.; запрещается любая работа по дому. В субботу нельзя хоронить покойников и т.д.

«В начале шаббата, при заходе солнца вечером в пятницу, с благословения матери семейства зажигаются субботние свечи. Отец же посещает синагогу, нередко вместе с детьми, а по возвращении он благословляет своих детей и хвалит жену словами из Книги Притчей Соломоновых, глава 31. Затем вся семья принимается за субботнюю трапезу, которая начинается с благословения над хлебом и вином...

Огонь разводить на шаббат нельзя, хотя если он был зажжен ранее, то может остаться гореть...

Нельзя предпринимать далеких путешествий в субботу, однако находящимся на борту корабля не рекомендуется с него сходить. Ортодоксальный еврей будет жить в пределах пешеходного расстояния от своей синагоги, потому что он не может водить автомобиль в субботу или же пользоваться общественным транспортом» [15];

- *усиленные моления (тфила)*, при этом необходимо всецело отдаваться молитве (*кавана*). Молитвы надлежит произносить по всевозможным поводам: при омовении рук, до и после принятия пищи (при этом для каждого вида пищи имеется свой молитвенный текст), при зажигании субботних, праздничных свечей и т.д. «Большое разнообразие молитв, - отмечается в «Настольном иудейском календаре», - проявляется в содержании: мольба или благодарение, покаяние или славословие; в их форме: элегия, ода, гимн, безразмерный речитатив; в манере их совершения: громким возгласением или шепотом; в их объеме: от короткого славословия до оды в сотню строк и т.д.» [16].

Самих же молитв очень много. Вот лишь некоторые из них:

амида – основная молитва (другое название – «Шмане Эсре» и «Тфила»);

шегехеяну – праздничная молитва благословения, произносимая по многим радостным событиям;

шма – иудейская молитва, провозглашающая единство Бога (слово «Адонай» - «Господь» произносится только в молитве);

алейну – заключительная молитва службы в синагоге;

гошана Раба – молитва о спасении на седьмой день праздника Кущей;

кадши – молитва, которую читает скорбящий;

кидуш – молитва благословения, которую читают над вином в субботу и праздники;

кол Нидрей – молитва, которую читают накануне Дня Искупления;

слихот – молитва о прощении. Здесь необходимо обратить особое внимание на то, что совместные богослужения в синагоге совершаются лишь при наличии десяти взрослых и «правоспособных в религиозном отношении мужчин», но в исключительных случаях допускается и моление в одиночку.

Посты – в дни покаяния, очищения от грехов, по поводу великого бедствия и т.д. По мнению израильского теолога Иосефа Бурга, пост, «хотя... и изнуряет наше тело, зато просветляет нашу душу и возвышает ее до престола Яхве». Сюда же можно отнести культ дозволенной (*кошерной*) и недозволенной (*трефной*) пищи. Согласно иудейскому вероучению, можно питаться мясом лишь жвачных животных, домашних птиц, зарезанных по правилам *шехиты* (ритуального убоя). Запрещается есть свинину, конину, зайчатину, употреблять одновременно мясную и молочную пищу и т.д. Если в начале трапезы иудеи ели молочную пищу, то перед приемом мясной они должны или прополоскать рот, или съесть что-нибудь нейтральное (например, кусочек хлеба). Особый запрет на употребление в пищу крови. Поэтому мясо можно есть только обескровленное (ритуальный мясник на бойне – *шахет* – проходит специальную подготовку по разделыванию мясных туш, изучает *ихиту* – метод забивания животных);

- *омовение* – обязанность каждого верующего накануне субботы или других религиозных праздников окунуться в *микве* – специально оборудованный бассейн с дождевой или ключевой водой; предварять каждую молитву омовением рук; перед тем, как похоронить мертвеца, омыть его водой; у входа в синагогу помыть руки и т.д. и т.п. Вода в иудаизме – *основа ритуалов чистоты и синагогальной святости* и т.д.

«С точки зрения иудаизма, существуют универсальные требования, одинаковые для людей всех национальностей, какие бы религии они ни исповедовали. Это семь законов, данных, согласно Устной Торе (еврейская традиция, основы которой получены на Синае. Устная Тора, представляющая собой главным образом развернутое толкование Письменной Торы, передавалась из поколения в поколение без записи вплоть до периода Мишны. – А.А.), семье Ноя – единственной семье, уцелевшей в волнах потопа. Они распространяются на всех потомков этой семьи, т.е. на все человечество, и включают в себя:

- запрет идолопоклонства;
- запрет богохульства;
- запрет кровопролития;
- запрет воровства;
- запрет разврата;
- запрет жестокости по отношению к животным;
- повеление справедливости в суде и равенство человека перед законом...

Нет никакой необходимости обращать человека в иудаизм, чтобы спасти его. Если он будет выполнять семь Законов сыновей Ноя, с ним и так все будет в порядке...

Если для не евреев обязательны только семь Законов, то для евреев 613!» [17].

У иудеев свой *календарь*. Месяцы начинаются с новолуния, которое происходит каждые 29 – 30 дней. 12 месяцев составляют 354 дня. Семь раз каждые 19 лет в календарь добавляется один дополнительный месяц (называемый адар-2).

В иудаизме довольно много праздников, посвященных различным событиям религиозной жизни и важным моментам истории еврейского народа.

Хронологически первым праздником является *Рош-Ашана* (Рош-Хашана) – религиозный Новый год, называемый еще и Днем трубных звуков; вероятно, он был связан с праздником луны, который отмечался звуками труб, отгонявших злых духов. После вавилонского плена и под влиянием вавилонской культуры он превратился в праздник «небесного суда», когда Яхве выносит приговор всему живому.

Следующим важнейшим праздником является *Йом Киппур* – судный день, день всепрощения, покаяния и отпущения грехов, молитвенного поминовения покойных родителей, родных и близких. Согласно учению раввинов, в течение 10 дней после Рош-Ашана (они называются днями покаяния) Яхве проверяет дела всех людей и готовит свое окончательное решение о судьбе каждого человека на предстоящий год, которое и объявляет в Йом Киппур.

Суккот (Сукос – Кущи) – праздник в память того, что по выходе израильтян из Египта Яхве поселил их в кущах (шалашах). Это осенний земледельческий праздник, связанный со сбором урожая. Он полон радости и веселья.

Шмини Ацерет (Симхас - Тора) – Радость Закона. В этот день в синагогах совершаются торжественные процессии людей со свитками Торы в руках. Они поют хвалебные псалмы в честь Яхве. Праздник установлен в связи с тем, что в этот день заканчивается годичный цикл публичного чтения Торы и начинается повторное годичное чтение.

Ханука – Праздник света (восьмидневный праздник Огней).

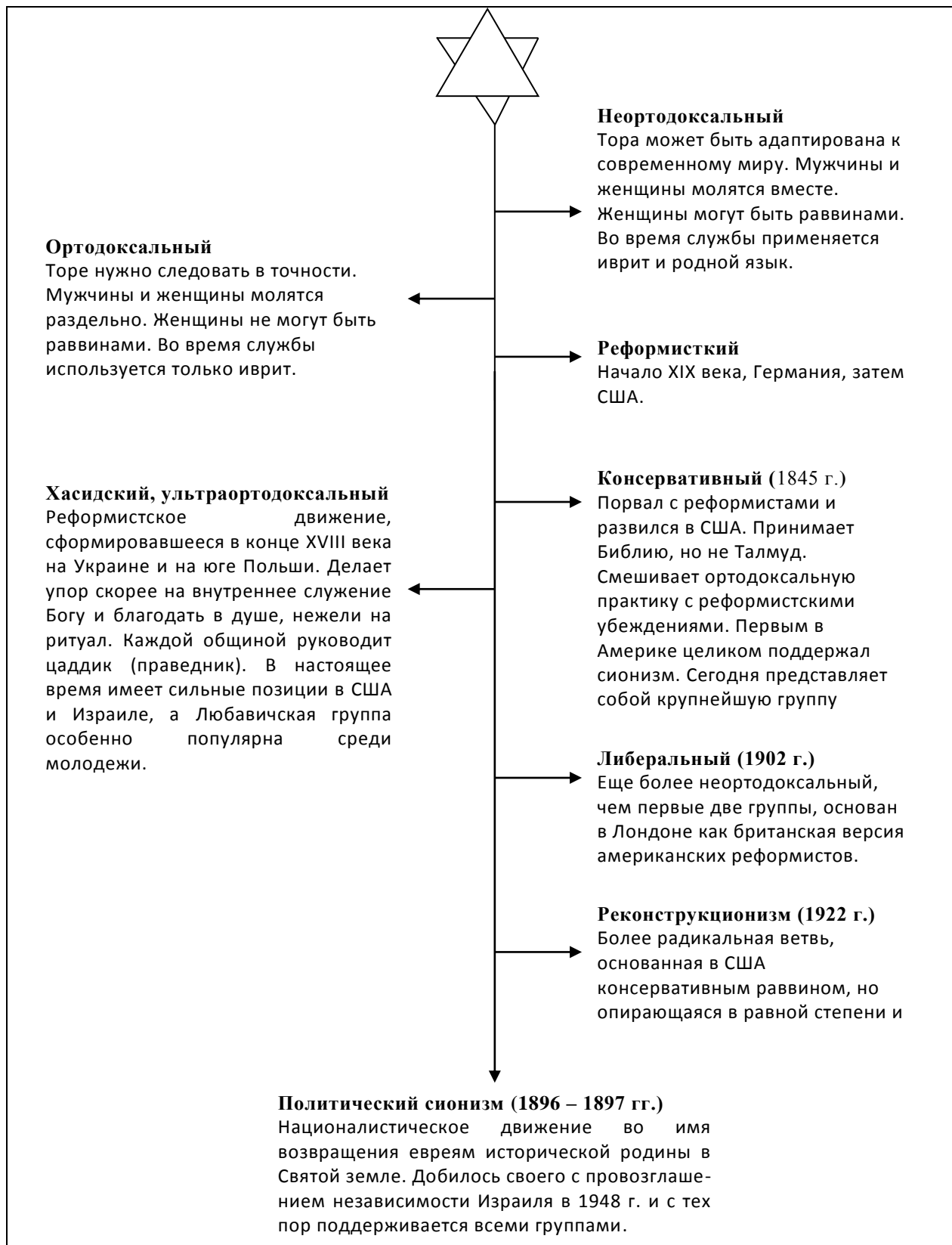
Пурим (от древнегреческого слова «пур» - «жребий») – праздник в честь Эсфири (Есфири). Им отмечается освобождение древних евреев от козней злого Амана во времена персидского царя Артаксеркса (IV в. до н.э.), о котором рассказывается в библейской книге «Есфирь».

Песах (Пейсах) – Пасха; праздник освобождения – восьмидневный праздник в память исхода евреев из Египта.

Йом Га-Шоа – День Катастрофы, или День памяти Холокоста. «Шоа» на иврите означает «смерч». Первоначально и сам траурный день назывался «Днем Холокоста и героизма» и был учрежден израильским парламентом в 1951 г. Его отмечают 27 числа месяца Ниссана, в годовщину восстания в Варшавском гетто. Но, учитывая, что этот день был введен светской властью, иудейские ультраортодоксы его не признают. Многие иудеи считают, что установление особого мемориального дня расходится с традицией и было бы целесообразнее соединить День памяти Холокоста с существующим постом «Тиша бе-Ав», во время которого поминаются прежние «разрушения», в частности, Первого и Второго Храмов в Иерусалиме [18].

Шавоут (шабуот) – праздник недель, или в память дарования Торы на горе Синае пророку Моисею. Его дата в Библии не обозначена, однако иудейские богословы считают, что этот праздник приходится на 50 день после первого дня Пасхи (отсюда и русское название *Пятидесятница*).

Как и в любой другой религии, в иудаизме за многовековую его историю были и расколы, возникали и действовали секты, направления, движения.

Новой вехой в развитии Каббалы явилась деятельность рабби Ицхака Лурии (1534 – 1572), известного также под именем Ари или Аари (Гаари) Святой, «Святой лев». Это одна из ключевых фигур на панораме иудаизма (галилейский город Цфат, где он учил и умер, до сих пор является местом паломничества).

В центре лурианской Каббалы стоит особая доктрина о «тиккуне», т.е. «сокращении» всенаполняющей сущности Бога с целью дать место космосу. Однако «сосуды» не могут долго выдержать божественного света и разбиваются (в свете этого тезиса толковалось и разрушение ветхозаветного Храма, рассеяние евреев, а также более новые катастрофы в жизни европейского еврейства); необходимо трудиться над мистическим делом воссоединения расточенных частиц света.

Особый аспект составляет так называемая «практическая Каббала», основанная на вере в то, что при помощи специальных ритуалов, молитв и внутренних волевых актов человек может активно вмешиваться в божественно-космический процесс истории (например, приближать пришествие Мессии), ибо каждому «возбуждению снизу» (от человека) не может не ответить «возбуждение сверху» (от Бога). Именно в таком смысле Каббала не вполне чужда миру магических практик. Как попытка ввести определенные компоненты Каббалы (прежде всего лурианской) в общенародный и притом специально «ашкеназийский» контекст может рассматриваться *хасидизм* [23].

Завершая разговор об *иудаизме*, важно, на наш взгляд, особо подчеркнуть, что *иудаизм* – религия небольшого, но талантливого народа, на долю которого выпало немало испытаний. Евреи не только пережили гонения, но и неоднократно подвергались прямому *геноциду* (гр. *genos* – род + лат. *caedere* – убивать), т.е. истреблению. И если этот народ выжил и сумел сохранить свою самобытную культуру, то это благодаря иудаизму, который был и есть для любого еврея не только религией, но и образом жизни, моральной опорой и поддержкой.

В Казахстане иудаизм первоначально был принят ограниченной группой хазарских аристократов во главе с Каганом. Согласно историческим данным, первые еврейские переселенцы прибыли в Туркестан из Персии еще в XIV в. в конце XIX–начале XX вв. в ряде мест уже проживали еврей-ремесленники.

А самый массовый приток евреев в нашу страну связан со сталинскими репрессиями, особенно после так называемого «дела врачей». Именно тогда в Казахстан переселились многие еврейские семьи из Украины, европейской части России, Прибалтики.

В настоящее время в нашей стране проживают последователи и ортодоксального (в основном это неоортодоксы и последователи хасидского движения ХаБаД), реформистского и консервативного течений, но ведущим является хасидизм ХаБаДа.

В 1998 г. в Алматы открыт Еврейский центр имени Менахема Шнеерсона – седьмого Любавичского Реббе. А синагога Центра носит имя отца Реббе – Леви Ицхака, который в 1939 г. был сослан в Казахстан, затем, в 1944 г., ему разрешили поселиться в Алматы, но здесь он вскоре скончался и похоронен недалеко от Центра.

В декабре 1999 г. был образован Еврейский конгресс Казахстана, в задачу которого входит содействие сохранению и популяризации национальных обычаев и традиций, культурного и религиозного наследия евреев республики. По специально разработанной программе в ряде городов Казахстана построены синагоги, практически во всех крупных городах действуют еврейские воскресные школы.

9 сентября 2004 г. в Астане была открыта крупнейшая в Центральной Азии синагога «Бейт-Рахель-Хабард Любавич».

Еврейским конгрессом издаётся ежемесячная газета «Шолом».

Иудаизм явился идейным источником для двух *мировых религий* – *христианства* и *ислама*. Две главные священные книги иудаизма – Тора и Танах – стали священными также и для христиан, а многие идеи этих книг нашли свое отражение в Коране – священной книге мусульман.

Список использованных источников

1. Подробнее см.: Рендалл Д. Смит. *Иерусалим и Святая земля*. – Иерусалим: изд. ДОКО, 1997. – С.122 – 127.
2. Подробнее см.: *Энциклопедия религий*. – М.: Академический проект; Гаудеамус, 2008 – С.1358.
3. См.: там же. – С.1358 – 1359.
4. Для культовых целей иудеи используют только текст, написанный вручную на свитке пергамента.
5. См.: Фишер М.П. *Живые религии*. – С. 165.
6. Строго говоря, в иврите – священном языке евреев – понятие «иудаизм» отсутствует. Нет и слова, которое означало бы религию. Термин «иудаизм» получил широкое распространение лишь в конце XIX века. Как отмечает С.М.Пилкингтон, «именно «иудаизм» как понятие отделил их (т. е. евреев – А.А.) от последователей других религий. Определение иудаизма как религии со своими специфическими верованиями и обрядами служило для

евреев в первую очередь противовесом христианизации всего общества» (см.: Пилкингтон С.М. Иудаизм. – М., 1999. – С. 5 - 17).

7. См.: С.Дубнов. Письма о старом и новом еврействе. – СПб., 1907. – С.17 -18.

8. Рабби (у хасидов «реббе») – духовный руководитель иудейской общины.

9. Принципы веры изложены и в гимне «Йигдаль» (по начальному слову, которое на иврите означает «величие»: «Величие и слава Бога (дающего) жизнь безграничны...»). Этот гимн исполняется верующими во время службы в синагоге.

10. Костюкович П.И. Религиоведение. – Минск, 2001. – С. 141.

11. Цит. по: Пилкингтон С.М. Иудаизм. – С. 23.

12. Эта идея составила религиозную основу сионизма – движения, призывающего всех евреев, проживающих в разных странах, воссоединиться у священной горы Сион, на которой был сооружен Иерусалимский Храм.

13. Пилкингтон С.М. Иудаизм. – С. 23.

14. Цит. по: Пилкингтон С.М. Иудаизм. – С. 24.

15. Религии мира. – Оксфорд, 1994. – С.309 – 310.

16. Цит. по: Бельский М.С. Иудаизм. – М.: Политиздат, 1966. – С.100.

17. Энциклопедия для детей. – Т. 6. – часть «Религии мира». – М., 1996. – С. 384 – 385.

18. Подробнее об этом см.: Пилкингтон С.М. Иудаизм. – С 330 – 352.

19. См.: Д-р Филипп Ш. Берг. Введение в Каббалу. – Ростов – на – Дону. 1995. – С. 17.

20. Там же. – С. 17.

21. Д-р Филипп Ш. Берг. Каббала: Чудеса, тайны и молитва. – Ростов–на–Дону. 1995. – С. 6.

22. См.: Новая философская энциклопедия в четырех томах. – Т. II. – С. 195.

23. См. там же: – С. 195.

Түйін

Иудаизм – еврей халқының діні (Әлеуметтік-дінтанулық талдау)

Артемьев А.И. – Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры, философия ғылымдарының докторы

Иудаизмнің негізі – Жаратушы мен Израил халқының арасындағы өзара қарым-қатынас. Автор аталмыш дінді әлеуметтік-дінтанулық тәсілдеме ауқымында дәл осы тұрғыда талдайды. Ол иуданизмнің негізгі ұстанымдарын, оның теологиялық және идеологиялық айқындамаларын, маңызды рәсімдік талаптарын, культтық тәжірибесін, сонымен бірге еврей күнтізбесін жан-жақты қарастырады. Кез келген діндегідей, иуданизмнің сан ғасырлық тарихында жікке бөлінулер орын алып, секталар мен бағыттар, қозғалыстар пайда болған және әрекет еткен болатын. Ол Қазақстандағы иудаизм тарихымен аяқталады.

Түйін сөздер: иудаизм, талмудистер, Тора, раввиндер, Танах, Талмуд, синагога, Каббала.

Abstract

Judaism - the religion of the Jewish people (Social and Religious Studies Analysis)

Artemyev A.I. – doctor of Philosophical sciences, Professor of KazNPU named after Abay

The basis of Judaism is the relationship between God and the people of Israel. On the basis of this message the author considers this religion, analyzing it from the standpoint of social and religious studies approach. The author describes the basic principles of Judaism and its theological and ideological positions, the most important ceremonial requirements, religious practice, and the Jewish calendar. As in any other religion, many centuries Judaism history saw schisms, and arise of different sects and movements and that was not by passed the author's attention. The article's concludes with the history of Judaism in Kazakhstan.

Key words: Judaism, the Torah, rabbis, the Tanakh, synagogue, the Kabbalah.

МРПТИ 21.41.45

A RELIGIOUS FACTOR IN THE MULTI-CONFESSIONAL LIFE OF KAZAKHSTAN'S SOCIETY

Seisen N. – *KazNPU named after Abay Chair of Political and social philosophy disciplines PhD*
(Almaty, Kazakhstan)

The article discusses the role of a religious factor in the life of multi-religious Kazakh society. Religion has come to play a significant role in a social development, also in maintaining stability of Kazakh society. It required the government to build an adequate relation with religious associations. Church-state relations have become one of the most important point for the Republic of Kazakhstan. In spite of its stability, the religious situation in the Republic of Kazakhstan is not so clear, many problems are still unsolved.

Keywords: religion, religious factor, Islam, Christianity, church-state relations, multi-ethnic structure of the population, confession, tolerance of Kazakhstan, interethnic relations.

As known, the importance of the religious factor in the political life of Kazakhstan prior to the 1990s was small.

The role of religion in Kazakhstan increases with the destruction of the totalitarian ideology. People tries to renew traditional values and moral foundations through religion. The role and place of religion was changing in a system of social relations.

It required the government to build an adequate relation with religious associations. Church-state relations have become one of the most important point for the Republic of Kazakhstan. Being that Kazakhstan is a secular state, specific tasks of forming Kazakhstan's model of secularism and forms of building state-confessional relations, became in all its sharpness nowadays.

Contemporary religious situation in the Republic of Kazakhstan is largely determined by the specific structure of the multi-ethnic population. During the years of independence, Kazakhstan provided peace and harmony to representatives of more than 140 nations and nationalities. A confessional view of Kazakhstan developed over the centuries of shared history and living of people with different languages who was always characterized by a significant degree of ethnic and religious stability and self-sufficiency.

In the years of sovereign development of Kazakhstan there is a significant increase in the number of religious associations, among believers, there are followers of almost all world religions: Islam, Christianity, Buddhism, and Judaism, Hinduism, ancient polytheistic cults and new religions.

The Law of the Republic of Kazakhstan "Regarding Freedom of following a religion and Religious Associations" (1992) created the legal environment for the wide range of faiths and denominations functioning in the country. Freedom of religion became one of the fundamental freedoms guaranteed by the Constitution of the country. In practice, it is embodied in inter-ethnic and inter-religious harmony between the followers of traditional and non-traditional religions in Kazakhstan.

Despite of the CIS countries' experience, there was no order in registration of religious associations in the form of activity in sovereign Kazakhstan. There were some cases of informal methods which used by religious associations considering an unsafe threat to the health of people.

During the period that the Law "Regarding Freedom of following a religion and Religious Associations" existed, it had been changed 7 times. But the changes referred to specific issues that were seeking comprehensive improvement of the legislation in view of the current religious situation. If in 1990 there were 670 religious associations in Kazakhstan, by the end of 2010 there operated more than four thousand, 2500 of them - Islamic, about 300 Orthodox, Protestant over 1200. There appeared a problem to analyze the confessional field and re-registration of religious organizations, to clarify the content of their activities.

On October 2011 the Government of the Republic of Kazakhstan adopted the Law "Regarding religious activity and religious associations". [1]

The main aim of the legislation in the field of religion was the need for better regulation of relations between the state and its organs with religious associations, including the order of creation and functioning of religious organizations, the mechanism of their re-registration, as well as the onset of legal responsibility in case of in violation of the provisions of the new Law.

So that the new Law took into account two main points:

1) consolidation of the provisions to protect citizens against the activities of pseudo-religious movements and cults;

2) development of provisions for the regulation of activities of religious associations.

The process of re-registration of religious organizations showed not only a quantitative picture of the spatial location of religious organizations, but also the attitude of religious associations to the state religious policy. Since October 2012 there were registered 3,088 religious organizations representing 17 denominations in Kazakhstan.

Re-registration of religious associations in Kazakhstan has become useful to the general religious view, and at the same time, did not allow to comprehensively assess the situation regarding the activities of religious associations. [2]

"Our country is not only a multi-ethnic, also multi-confessional", - underscores Kazakhstan's President Nursultan Nazarbayev, - "religious attitude inherent to the hundreds of thousands of people, and the number of followers of different faiths continues to grow. Religion - is a real component of the social and spiritual life. In order to consolidate the ideological society the dialogue of the clergy of various faiths is important " [3].

The most widespread religion in Kazakhstan is Islam, which according to a number of sociological studies conducted in 1995, 1997 and 2009, 70 percent identified themselves as representatives of the titular nation - the Kazakhs and representatives of more than 80 percent of other Asian ethnic groups living in the country.

The second largest denomination is the Russian Orthodox Church, to which, according to the same polls, holds more than 60 percent of the pro-Slavic population of Kazakhstan. The share of Muslims and Orthodox Christians account for 95 percent of the total number of believers in Kazakhstan.

By the "Islam - Christianity" axis in our country there can be formed the tolerance of Kazakhstan population, which has been said by the President Nursultan Nazarbayev in the "Development Strategy of the Republic of Kazakhstan for the period till 2030". This agreement is possible on the basis of the most important commandments of Islam and Christianity which preach love, compassion, trust, openness, respect for one's neighbor. [4]

the most widespread from other faiths and denominations are: the Roman Catholics, Protestants, Lutherans, Jews. In recent years the number of religious associations, non-traditional for Kazakhstan, significantly increased. These include many of the non-traditional confessions and new formations that exist today in the world community.

In general, the religious situation is characterized as stable in the country. At the same time, it would be wrong to assume that the religious situation in Kazakhstan is absolutely perfect. There are still many problems.

The activities of several denominations politicized mainly influenced by external factors. The proximity of Kazakhstan and Uzbekistan, Kyrgyzstan, where, as we know, extremist groups hiding behind fundamental slogans, repeatedly violated the borders of these countries that makes Kazakhstan to seriously treat opportunities of similar events on its southern border.

An important problem is the situation associated with the identification of the faithful of their religious and ethnic background. The dominant ethnic group in Kazakhstan - Kazakhs - are Muslims, the second largest ethnicity - Russian - Russian Orthodox belong to the Church. Thus, belonging to a denomination is considered by believers as an element of national self-determination.

However, not every Russian is automatic ally Christian or every Kazakh - is Muslim. The percentage of real religious people, those whose social behavior is defined by the relevant precepts, covers only part of the ethnic and national diaspora. This part forms a minority ethnic group.

Declaring unconditional freedom of speech and religion, the government consistently seeks to regulate relations with religious associations. At the same time there are pursued the aims to prevent conflicts in multi-ethnic and multi-confessional society.

The government seeks to make a social life enriched by genuine human values, the true faith, the formation of the spiritual ideals of the youth.

The past years for Kazakhstan have been a period of re-evaluation of a whole complex of ideological orientations and values. It is beginning of realizing that the formation of citizenship, concern for the preservation of interethnic consent, approval of democratic ideas and norms of political life is organically linked with the development of national culture and the spirituality of the Kazakhstan society.

As noted by the head of Kazakhstan: "Kazakhstan - is a multiethnic state. In cultural terms, this means some fairly stringent conditions for a democratic state." Underestimating the culture not only leads to a significant depletion of civilization as a whole, but also leads to the emergence of conflicts, fraught with civil wars. [5]

There is implemented a balanced language policy in Kazakhstan, which shows that even the minority ethnic groups such as Assyrians, Iranians, Nogai, have every opportunity to develop their language and culture. It creates a legal framework that guarantees freedom of conscience.

One of the mechanisms for preserving inter-ethnic harmony in the country is the Assembly of People of Kazakhstan as a public body of citizens of all nationalities consolidation. In order to enhance the role of the Assembly of People of Kazakhstan's national policy is necessary: first, to raise the status of the Assembly itself,

and secondly, the Assembly should encourage, to avoid the politicization of interethnic relations. Hence, the main task of the Assembly should not be to stand response to events, and to establish a system of preventive measures and recommendations to inter-ethnic relations are not turned into a political issue.

Religion (especially, world and traditional religions) is a powerful factor in the development of spiritual and moral principles of man. The true purpose of religion is to preserve and increase in man all that is human, to help a person maintain his "face". The task of the modern world is to actively use the universal values of humanism and tolerance, interfaith harmony and dialogue, which for centuries developed the principles and paradigms of world and traditional religions to maintain peace in the modern world of human civilization.

To strengthen the role of religion as an integrating, spiritually and morally-forming factors, it should improve the educational status of the population, we are referring not only to increase religious literacy of the population, but also it means increasing of political literacy, the formation of a certain political culture and political consciousness and self-awareness of the population.

This need is related primarily to the fact that one of the serious threats to modern civilization - religious extremism has not only a direct result of the lack of religious knowledge, but the fusion of religion and politics. Fusion of religion and politics quite a dangerous thing, as the religious and political leaders are appealing to the religious feelings of religious norms and dogmas to achieve their goals and ambitions. Today there is the strong interaction of religion and politics. On the one hand, there is the politicization of religious processes, on the other hand, the use of religion and religious factors in the solving of a political situation.

A confessional identity plays a specific role in strengthening inter-religious peace and harmony and religious tolerance. In this regard, some work is required on the part of world and traditional religions, that aimed at eradicating these kinds of negative religious self-identities as selfishness, isolationism, bigotry, the basis of which is a konfessiotsentrizm and ubiquitous rooting positive religious identity.

The condition of a positive religious identity, on the one hand, is an independent and stable existence of confessional groups, on the other hand, the peaceful interaction in multi-confessional world. Creating a positive religious identity involves, on the one hand, the development of respect for their confessions, pride in its history, customs and traditions, on the other - comprehension of diversity multi-religious world, the rejection of the opposition "ours - foreign", adoption of the "other" regardless of their religious affiliation, understanding otherness and unity.

Thus, we can say that religion can be a powerful integrating factor, if we do not look for differences in our religions and the common features and principles, common ground and common values, unifying principle. And only in this case the religious harmony and dialogue can play a positive role in society, serve as the basis for the national security of the state and to act as a condition of survival in today's globalized world.

References

1. *Ivanov V. Trofimov Ya. Religiya Kazakhstan: Directory. – Almaty, 1999. Page 4*
2. *Global dialogue for peace // Kazakhstanskaya Pravda, 2011.15 November.*
3. *Nazarbaev N.A. Critical decade. – Almaty: Atamura 2003.*
4. *Nazarbayev N.A. Democratization is a condition for national peace, but only a condition, not a guarantee // Panorama, 2000, 22 December, №50*
5. *Nurpesova G. Tolerance as a factor of peace // Kazakhstanskaya Pravda, 2006.13 of June.*

Резюме

Религиозный фактор в жизни многоконфессионального казахстанского общества

Сейсен Н.Б. – к.п.н., ассоциированный профессор

кафедры политологии и социально-философских дисциплин, КазНПУ им. Абая

В статье рассматривается религиозный фактор в жизни многоконфессионального казахстанского общества. Религия стала играть значительную роль в общественном развитии, в сохранении стабильности казахстанского общества. Это потребовало от государства выстраивания адекватных отношений с религиозными объединениями, государственно-конфессиональные отношения встали в ряд важнейших задач для Республики Казахстан. Несмотря на свою стабильность, религиозная ситуация в Республике Казахстан не столь однозначна, много не решенных проблем.

Ключевые слова: религия, религиозный фактор, вероисповедания, ислам, Христианство, государственно-конфессиональные отношения, полиэтничная структура населения, конфессии, толерантность казахстанцев, межэтнические отношений.

Түйін

Көпконфессиялы қазақстандық қоғам өмірінің діни факторы

Сейсен Н.Б. – с.ғ.к., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры

Мақалада конфессиялы қазақстандық қоғам өмірінің діни факторы қарастырылған. Қазақстан қоғамының тұрақтылығын сақтауда, қоғамдық дамуда діннің алатын рөлі зор. Бұл мәселені шешуде мемлекеттен діни бірлестіктерді реттеу мақсатында дұрыс байланыс орнатуды талап етті. Мемлекеттік-конфессиялық байланыстар Қазақстан Республикасы үшін маңызды мәселелердің қатарына қосылды. Еліміздегі тұрақтылыққа қарамастан, Қазақстан Республикасындағы діни жағдай бірқалыпты емес, әлі де болса шешілмеген мәселелер жетерлік.

Түйін сөздер: дін, діни фактор, діни сенім, ислам, христиандық, мемлекеттік-конфессиялық байланыстар, халықтың көп ұлтты құрамы, конфессиялар, қазақстандық толеранттылық, этносаралық байланыс.

МРНТИ 04.11.21

ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИ – ӘДЕПТАНУ ІЛІМІНІҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ

Абенова К.А., Нұрбекова Ж.А. –

«Нархоз» университеті¹, Абай атындағы ҚазНПУ² (Қазақстан, Алматы)

Мақалада Әбу Насыр әл-Фарабидің этиканы жақсылық пен жамандықты айыруға мүмкіндік беретін ғылым ретінде қарастырылғаны көрсетіледі. Оның жеке тұлғаны тәрбиелеу барысында оның гуманистік көзқарастары мен адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру мәселелерін шешудегі этикалық көзқарастары келтіріледі. Оның түсінігінше, адам жаратылыстағы ең қасиетті жан. Сондықтан оған үлкен құрметпен қарау керек. Оның ойынша адамның бойына «этикалық ізгіліктерді – білім, тәрбие арқылы дарыту керек, сол арқылы адам игілікті істерге талпынады». Әл-Фарабидің этикалық еңбектері оның адамзаттық сипатын, қоғам дамуындағы рөлін ғана ашып қоймай, жеке тұлғаның адамгершілік санасын қалыптастыру жолдарын да көрсетеді. Сонымен қатар мақалада ғалымның әлеуметтік философиялық және әдептану көзқарастарына талдау жасалынды. Әл-Фарабидің көзқарасымен бірге В.А. Канкенің «Қазіргі заманғы этика» және шығыс философтарының көзқарастарына салыстырмалы талдау жасалды.

Түйін сөздер: әдептілік, адамгершілік, ізгілік, жеке тұлға, адамзат дамуы

Кіріспе. Қазақ топырағында әдептануды арнаулы ілім ретінде қарастырған ғұлама-философ, әмбебап ғалым - Әбу Насыр әл-Фараби. Ол этиканы жақсылық пен жамандықты айыруға мүмкіндік беретін ғылым ретінде қарастырды. Оның түсінігінше, адам жаратылыстағы ең қасиетті жан. Сондықтан оған үлкен құрметпен қарау керек.

Инструмент. Мақалада, таңдалынып алынған тақырыптың маңыздылығын ашу мақсатында ғылыми инструмент ретінде жан-жақты зерттеулерді салыстырмалы теориялық талдап, шетелдік және отандық зерттеуші авторлардың еңбектеріндегі тақырыпқа байланысты болған мәтіндерге салыстырмалы талдау және контекстік зерттеу әдістері қолданылды. Сонымен қатар, этика, адамгершілік қағидаларына сәйкес, жеке тұлғаның ерекшеліктері мен психологиялық аспектілеріне феноменологиялық талдау әдістері де қолданылады.

Негізгі бөлім. Ғұлама данамыз әл-Фараби «Қайырымды қаланың бірінші басшысы, қайырымды халықтың басшысы және жер жүзін мекендейтін елдің басшысы өз бойында туа біткен 12 қасиетті ұштастырған адам ғана бола алады деген. 1) Бұл адамның мүшелері мүлде мінсіз болуға тиіс, бұл мүшелерінің күші өздері атқаруға тиісті қызметті аяқтап шығу үшін мейлінше жақсы бейімделген болуы керек, сонда егер адам әлдебір мүшесінің жәрдемімен әлденедей бір іс істемек болса, ол мұны оп-оңай атқаратын болады; жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін жете түсінетін, айтылған сөзді сөйлеушінің ойындағысындай және істің жай-жағдайына сәйкес ұғып алатын болуы керек; 2) өзі түсінген, көрген, естіген және аңғарған нәрселердің бәрін жадында жақсы сақтайтын, бұлардан ешнәрсені ұмытпайтын болуы керек; 3) әйтеуір бір заттың кішкене ғана белгісін байқаған заматта сол белгінің ишаратын іліп әкелетіндей алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі болу шарт; өткір сөз иесі және ойына түйгеннің бәрін айдан-анық айтып бере алатын тілмар болу шарт; өнер-білімге құштар болу, оқып-үйренуден шаршап-шалдықпай, осыған жұмсалатын еңбектен қиналып азаптанбай, бұған оңай жететін болу керек; 4) тағамға, ішімдік ішуге, сыр-сұхбат құруға келгенде қанағатшыл болу керек, жаратылысынан сауыққұмарлықтан аулақ болып, бұдан алатын ләззатқа жирене қарауы шарт; 5) шындық пен шыншыл адамдарды сүйіп, өтірік-жалған мен суайттарды жек көру керек; 6) жаны асқақ және ар намысын ардақтайтын болуы шарт; жаны жаратылысынан пасық

істердің бәрінен жоғары болып жаратылысынан игі істерге ынтазар болуы тиіс; 7) жаман атауға, жалған дүниенің басқа да белгілеріне жирене қарау керек; 8) жаратылысынан әділеттілік пен әділеттілерді сүйіп әділетсіздік пен озбырлықты және осылардың иелерін жек көру керек; 9) жақындарына да, жат адамдарға да әділ болып жұртты әділеттілікке баулып, әділетсіздіктен зардап шеккендердің залалын өтеп, жұрттың бәріне де өз білгенінше жақсылық пен ізгілік көрсетіп отыруы қажет; 10) әділ болу керек, бірақ қыңыр болмау керек; 11) әдептілік; 12) өзі қажет деп тапқан істі жүзеге асырғанда шешімпаздық көрсетіп, бұл ретте қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ержүрек болуы керек...» - дейді [2]. Осы қасиеттердің бәрін келер ұрпақ бойына қалыптастыра отырып мінсіз адамды тәрбиелеп шығарамыз деп тұжырым жасайды ғұлама ғалым. Әл-Фараби шығармашылығындағы көрнекті орын алатын тәрбие мәселесі. Ол өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактатында тәрбие туралы сөз ете келіп, оған нағыз ғылыми анықтама берді:

«Тәрбиелеу дегеніміз халықтардың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту деген сөз»; «Тәрбиелеу кезінде халықтар мен қала тұрғындарына білімге негізделген қасиеттерден тұратын іс-әрекеттер дағдысы сіңіріледі»; «Этикалық ізгіліктерді – білім, тәрбие арқылы дарыту керек, сол арқылы адам игілікті істерге талпынады» [2. б.251].

Әл-Фарабидің «Философияны үйрену үшін алдымен нені білу керек?», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Азаматтық саясат» атты трактаттарында: ұстаз қандай болу керек, ұстаз бен шәкірттің ара қатынасындағы психологиялық мәселелер туралы көп айтылған. Ғұлама бабамыздың түсінігінше ұстаздар да, қала басшысы да тәрбиелік қызмет атқаратын адамдар: «Ұстаз баланы тәрбиелесе, қала басшысы барша халықты тәрбиелейді. Олай болса екеуі де «Сегіз қырлы, бір сырлы» халыққа қай жағынан болса да үлгілі адамдар болуы тиіс», - деді. Әл-Фараби болашақ мұғалім даярлауда ең алдымен еңбек етуге тәрбиелеу ең басты - қасиет деп санайды және еңбекті бірнеше түрге бөліп көрсетеді. Олар: адал еңбек, пайдалы еңбек, халықтық еңбек, көпшілік еңбек, бірлескен еңбек. Ол жастарды халықтық еңбекпен айналысуын жөн көрді, және мынадай өлең жолдарын да арнады: Халықтың қамын жесең, таза еңбек ет, дәстүрді ұста, көксеген мұратқа жет. Болашаққа апарар бірақ жол бар, Білім, еңбек, тәрбие, ол – парасат [2. б.92]. Бұл жерде әл-Фараби таза, адал еңбекті – тәрбиенің алғы шарты етіп алды. «Тәрбиені неден бастау керек?» деген еңбегінде ғылымды, оқу-ағартуды меңгеруді, білім-тәрбие алу, еңбекке үйрену, философияны үйрену үшін адамның ар тазалығын, оның жеке басының тазалығын, еңбексүйгіштігі мен қызығушылығын бірінші орынға қояды.

Қазақ халқының моральдық-этикалық тәрбиесінің басқа халықтарға ұқсамайтын өзіне тән мән-мазмұны, ерекшеліктері бар. Осылардың бәрі атадан-балаға жазылмаған заң ретінде халық педагогикасы құралдары арқылы өнделіп, толықтырылып отырған. Біздің пайымдауымызша: моральдық-этикалық дәстүрлер дегеніміз моральдық сана тәжірибесіне ендірілген, адамгершілік қатынас мазмұнында көрініс тапқан моральдық ережелер мен нормалар. Тарихи кезеңдердің жаңа дәуірі туғанымен ешқашан құнын жоймайтын моральдық-этикалық категорияларға: ар, ұят, намыс, абырой, ұждан, абырой, борыш, парыз, борыш т.б. жатады. Оған қазақ халқының «Ақылды болсаң, арыңды сақта, ар-ұят керек әр уақытта», «Жігіттің құны - жүз жылқы, ары - мың жылқы», «Ұят кімде болса, иман сонда», «Әдептілік, ар-ұят – адамдықтың белгісі», «Өз ұятын білген кісі, бір кісіге төрелік береді» т.б. деген мақал-мәтелдері дәлел бола алады. Қазақ халқы ар-ожданды, абыройды қатты қастерлеген, оны адамгершіліктің туы етіп көтерген, сондықтан жастарға бата бергенде «Абыройлы бол!», «А, құдай абыройыңнан айырма» - деп тілек білдіріп отырған. Ал, намыс – адамның ішкі сезімі, абыройды қорғайтын құралы. Намыс – адамның қадір-қасиетіне байланысты өте нәзік, өткір, күшті лап етпе сезім. Ол адамды жаман әрекеттерден сақтайтын таза ұлы қасиет. Қазақ халқының моральдық-этикалық тәрбиесі туған жерге, отбасына, үлкен-кішілерге, қоғамға т.б. көрініс береді. Үлкендерге деген сыйластықты орнату мақсатында қалыптасқан нормалар мінез-құлықтың қалыптасуына зор ықпал етеді. Бұған мысал: үлкеннің жолын кесіп өтпе, сөзін бөлме, үлкендерге сәлем бер, үлкендердің көңілін қалдыратындай қылық жасама, т.б. Мораль, адамгершілік, парыз деген ұғымды ең алғаш отбасынан яғни ата-анасы арқылы біліп, түсінеді. Ата-ана парызы – өтелмейтін парыз. Соның ішінде ананың орны ерекше. «Ана сүтін оны Меккеге үш рет арқалап апарсаң да өтей алмайсың», - деп халық бекер айтпаған. Халықтық тәлім-тәрбиеде әкенің де орны ерекше құрметті. Аналарының балаларына «әкең біледі», «әкеңмен ақылдас», «әкеңнен бұрын асқа отырма» деп барлық нәрсені әкесінің нұсқауымен істеуге үйретуі әкенің қазақ отбасындағы орнын көрсетеді. Мұның бәрі қазақ халқының бала тәрбиесіне үлкен мән бергенін дәлелдейді. «Он үште отау иесі» деген ұғым бойынша бабаларымыз ес білген шағынан бастап баланы өмірге даярлаған, әсіресе ер бала шыр етіп келген сәтінен он үшке дейінгі кезеңде өмірдің құпия сырын, ауыртпашылығын, тұрмыс-қарекетінің жыл мерзіміне сай ерекшелігін үйретіп, құлағына құйып отырған. Он үш жасқа дейін осынау ғаламды дұрыс

игерген бала өзінің өмірін де басқара алады, елін қорғауға да ақал-парасаты жетеді деп түсінген. Халық педагогикасында ең негізгі қағида адамнан, адамның өмірінен артық, одан қымбат, одан қасиетті ешқандай құндылық жоқ деген көзқарасты ұстану және адамды айырбастайтын, оны өмірі пида боларлық дүниеде ешқандай құндылықтың жоқтығын түсіну болып табылады. «Адам деген ардақты ат», «Адам болып туған соң, адам болып өлу лазым», «Атаның баласы болма, адамның баласы бол», т.с.с. халық даналығындағы мақал-мәтелдер адамның құндылық екенін дәлелдейді. Қазақ халқының моральдық-этикалық нормалары болашақ мұғалімдерді мақсаттылыққа, ішкі сұраныспен өмір сүру және жұмыс істеу дағдысын қалыптастыру ісіне, барлық жағдайда моральдық кодекс принциптері мен жоғары адамгершілік идеяларды басшылыққа ала отырып, оларды оқу-тәрбие ісінде жүзеге асыруға, кәсіби парызылық сана-сезімінің қалыптасуына көмектеседі.

Дискуссия. Этика-әдеп ілімінде өткен заманғы, осы заманғы Батыс ғылымы ғұламаларын тізбектей зерттеген этик-ғалым В.А. Канке өзінің «Қазіргі заманғы этика» /Современная этика/ деген университеттік оқулығында 296 жазушы-ғалымдардың әдебиеттері тізімін келтіріп, ең бастысы, ғалым оқулықта олардың әрқайсысы ғылымға этика саласы бойынша нендей үлес қосқанын талдап көрсеткен [3]. Бірақ, олардың ішінде Шығыс философиясы жұлдыздары жоқ. Демек, Шығыс әлемі этикалық құндылықтары - әлемдік өркениетте өз орнын табуы тиіс деген қорытынды жасауға болады. Бұған дәлел ретінде бірғана әл-Фарабидің /870-950/ этика іліміне қысқаша тоқталып өтейік. Әл-Фараби этикасы біздің халқымыздың бабалар тағылымының жалғасы, әдептік-теориялық ілім негізінің бастауы. Ол ақыл-парасат күші – адамның ойлауына, пайымдауына, ғылым мен өнерді ұғынуына және жақсы қылық пен жаман қылықты айыруына көмектесетін күш деп білген. Шын беріле қызықтаған нәрсе ғана адамның жүрегінен орын алады. Бұл сөз жүзінде ғана емес, іс жүзінде мінез-құлықты жөндеу арқылы іске асады. Мақсатқа адам ең алдымен өзін-өзі жетілдіру арқылы, содан кейін басқаларды жетілдіру арқылы жетеді. Жаман мінез-құлық – рухани кесел. Бұл кеселді жою үшін тән кеселін емдеу тәжірибесіне жүгінген жөн. Білімді болу дегеніміз – белгісіз нәрсені ашуға қабылетті болу. Білім жолына түскен адамның ақыл-ойы айқын, ерік-жігері, тілек-мақсаты ақиқат пен әділдік жолына бағытталады. Ғылым жолына түскен адамның теорияға жаратылысынан бейімділігі болады. Аталған шарттарды заманында Платон «Мемлекет» деген кітабында баяндағанын ескерте келе, әл-Фараби, нәрсе біткеннің паркын түсініп, ұғынуға келгенде, адам мейілінше зерек, шыдамды да, табанды болуы тиіс. Жаратылысы бойынша ақиқат пен оның күрескерлерін, әділеттілік пен оның жақтастарын сүйетін болуы керек: дейді. Ғылымды меңгеру ісінде адам өзінің талап-тілегінде дөкірлік пен өзімшілдік мінез көрсетпеуі, асқа, ішімдікке келгенде ашқарак болмауы, дирхем мен динарды, тағы сол сияқтылардың бәрін жек көретін болуы керек. Жұрттың теріс деп білетін нәрселері жөнінде ол әдеп сақтап, инабатты болуға тиіс. Жақсылық пен әділеттілікке оңай бағынып, жамандық пен әділетсіздікке көне бермеуі керек, және мұнда мейілінше естиярлы болған жөн: деп есептеді.

Әл-Фараби адам баласына тән қасиеттерді аса жоғары бағалайды. Солардың қатарына ол, өзін қоршаған дүниенің әсемдік сырларына үңілу, рухани нәр алу, өзінің нәзік сезімін бейнекейіптер арқылы паш етуді жатқызады. Мысалы, ол әуен-саз-музыканы үш түрге бөледі. 1) рахат сезімін туғызатын, 2) құмарлықты, ынтықты оятатын, 3) қиялымызды тербейтін. Жағымды сезім тудыратын әуен адамды тынықтырады, байсалдылықты қалпына келтіреді, шыдамдылыққа, төзімділікке шыңдайды... Өнегелі жан жаратылысынан, айтылған нәрсені жете түсініп, көрген, естіген және аңғарған нәрселерді жадында жақсы сақтайтын, алғыр да аңғарымпаз, ақыл иесі, ол мейілінше шешен, өнер-білімге құштар, қанағатшыл, жаны асқақ және ар-намысты ардақтайтын, ізгілікті, батыл да ержүрек болуы тиіс. Ал, ұстаздық еткен адамның мінез-құлқы: ол тым қатал болмауы, тым ырыққа жығылмауы, шәкіртті өзіне қарсы қоймауы, өзінің ұстаздық қадірін сақтауы қажет.

«...Жақсы мінез-құлық және ақыл күші – адамшылық қасиет. Қасиеттілік дегенде әрбір нәрсенің игілікті жағы, абзалдығы және жетілгендігі айтылады. Адамның белгілі бір мінез-құлыққа ие болуына немесе жақын жұғысудың арқасында, бір мінез-құлықтан басқасына ауысуына себепші болатын нәрсе - әдет болады. Әдет деп: белгілі бір әрекеттің жиі-жиі және ұзақ қайталануы нәтижесін айтады. Ер жүректілік жақсы адамшылық қасиет дейміз және бұған қатерлі істердің тұсында көрінетін батылдық жасау арқылы, немесе ұстамдылық көрсету арқылы жетеді. Мұндай істе болатын шектен тыс батылдық, көзсіз батырлыққа соқтырады, ал батыллықтың жетіспеуі қорқақтыққа соқтырады, ал бұл – жаман адамгершілік сапа. Міне осы адамгершілік сапалар қалыптасқан кезде, олардан сәйкесті әрекеттер туады, мақсатқа жету жүзеге асады. Бақыт - әрбір адам ұмтылатын мақсатқа жатады. Оның мәні парасаттылықта, әркімнің өз алдына игілікті мақсат қоя білуінде, адамның өз мінез-құлқын, іс-әрекетін ерікті түрде өзгертіп, игілікке бағыттап отыруында. Сонымен бірге, бақыт - өз басың үшін көксейтін игілік. Бақытқа жеткізетін еркін әрекет – тамаша әрекет» [4].

Ой жүгіртіп караған адамға Шығыстың әл-Фарабидей ұлы ойшылының осыдан X ғ. астам бұрын жазғандарына бүгінгі күн ілім өресі әлі толық жете алмай жоқпа екен: деген ой келеді. Солай дегенмен, қабылет туралы, - «Қабылет іс-әрекеттің белгілі бір түрін ойдағыдай орындауда көрінетін адамның жеке қасиеті. Қабылеттердің дамып, қалыптасуы әр түрлі деңгейде жүріп отырады. Қабылеттің ойдағыдай дамуы үшін адамға тиісті білім жүйесі, икемділік пен дағды болуы шарт. Қабылеттің жоғарғы түрін дарындылық, өте сирек кездесетін ең жоғары түрін – данышпандық дейді. Қабылеттің қандай түрі болмасын, өлшеусіз ерен еңбектен туындайды. Маңдайдан тер төгілмей, ешқандай қабылет өз мәніне ие бола алмайды. Қабылетті адам творчестволықпен іс атқармаса, тіпті талантты деген кісінің өзі қабылетінен айрылады. Адам қандай жұмыспен айналыспасын, күнбе-күнгі істі тыңғылықты тындыру арқылы өз қабылетін дамытып, қалыптастырып отырады...»: деп жазған психолог ғалым Т.Тәжібаевтың сөздері, басқа да қазақ халқы ойшылдарының еңбектері, әлеуметтік қызметті теориялық қамтамасыз ететін қабылет қиысуына қол жеткізер дарын иелері, өрелі ғылымдар бар екенін көрсетеді [5].

Адамның жан-жақты дамуымен анықталатын қабылеттілік – еңбек қабылеттілігі болса, ал ол өз кезегінде, қоғамдағы алдыңғы қатарлы технология, тәртіп, және әділеттілікке тәуелді болу. Әдепті, инабаты, кісілігі, тектілігі жоғары, мейірім, ықыласы, қайырымы мол, адамдықты пір тұтып, арысздықтан жаны түршігетін қазақ елі азаматы әлеуметтік қызметте кәсіптік-этика биігінен көрінері даусыз. Ұлы Шығыс ойшылы Д.Руми: «...Дарындылыққа, данышпандыққа жетудің бірден-бір жолы - өзінді өзін тану»: десе, тәжік ғұламаларының бірі: М.Бедреддин: «Ақиқатқа жету үшін ой-сана жеткіліксіз, оған қоса адамға жан-жүрегін билеген сезім қажет болады»: деген екен.

Әл-Фарабидің этикалық еңбектері оның адамзаттық сипатын, қоғам дамуындағы рөлін ғана ашып қоймай, жеке тұлғаның адамгершілік санасын қалыптастыру жолдарын да көрсетеді.

Адамгершілікке қатысты тәрбие мәселерінің шешу этиканың әлеуметтік – тәжірибелік қолдану саласы болып табылады. Адамгершілік өзімен-өзі жеке болмайды, ол қашанда бір көрінісімен белгілі болады және ешқандай құбылыстар саласымен шектелмейді. Қысқаша айтқанда, адамгершілік қасиеті бар кісі кез келген қиын, күрделі, шектен шыққан жағдайларда, бойындағы қасиетін сақтай біледі және қасиетін көрсете біледі.

Қорыта келгенде, әл-Фараби этикасы біздің халқымыздың бабалар тағылымының жалғасы, әдептік – теориялық ілім негізінің бастауы. Ол ақыл-парасат күші - адамның ойлуына пайымдауына, ғылым мен өнерді ұғынуына және жақсы қылық пен жаман қылықты айыруына көмектесетін күш деп білген. Шын беріле қызықтаған нәрсе ғана адамның жүрегінен орын алады. Бұл сөз жүзінде ғана емес, іс жүзінде мінез-құлық-рухани кесел. Бұл кеселді жою үшін тән кеселін емдеу тәжірибесіне жүгінген жөн. Білімді болу дегеніміз – белгісіз нәрсені ашуға қабілетті болу. Білім жолына түскен адамның ақыл-ойы айқын, ерік-жігері, тілек – мақсаты ақиқат пен әділдік жаратылысынан бейімділігі болады. Аталған шарттарды заманында Платон «Мемлекет» деген кітабында баяндағанын ескерте келе, әл-Фараби, - нәрсе біткенің парқын түсініп ұғынуға келгенде, адам мейлінше зерек, шыдамды да, табанды болуы тиіс. Жаратылысы бойынша ақиқат пен оның күрескерлерін, әділеттілік пен оның жақтастарын сүйетін болуы керек, - дейді. Ғылымды меңгеру ісінде адам өзінің талап-тілегінде дөкірлік пен өзімшілдік мінез көрсетпеуі, асқа, ішімдікке келгенде ашқарақ болмауы, дирхем мен динарды, тағы сол сияқтылардың бәрін жек көретін болуы керек. Жұрттың теріс деп білетін нәрселер жөнінде ол әдеп сақтап, инабатты болуға тиіс. Жақсылық пен әділеттілікке оңай бағынып жамандық пен әділетсіздікке көне бермеуі керек және мұнда мейлінше естиярлы болған жөн, - деп есептеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Әбу Насыр әл-Фараби. 10 томдық шығармалар жинағы. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактаты. – Астана: ИЗДАТЕЛЬСТВО «Лотос-Астана», 2007 ж.
2. Әбу Насыр әл-Фараби. 10 томдық шығармалар жинағы. «Философияны үйрену үшін алдымен нені білу керек?», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары». – Астана: Издательство «Лотос-Астана», 2007 ж.
3. Канке В.А. Современная этика. – М.: Издательство: Омега-Л. – С.394
4. Әл-Фараби. Саяси-этикалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975. – 3-49, 295-373 бб.
5. Тәжібаев Т. Жалпы психология. – Алматы: Қазақ университеті, 1993. – 232-234 бб.

Резюме

Абу Насыр Аль-Фараби – основоположник этики

Абенова К.А., Нурбекова Ж.А. – Университет «Нархоз», КазНПУ имени Абая

Правильным путем складывания личности мыслитель считает воспитание человека и его обучение, вследствие которых вырабатываются различные нравственные качества. Мужество, храбрость, беспристрастность, благородство, щедрость и другие качества человека аль-Фараби относит к нравственным качествам. Он так же упоминает врожденные качества совершенного человека такие, как честность, отвращение ко лжи и лжецам, честь, достоинство, благоразумие, доброжелательность и другие. В статье анализируются социальная философия ученого, его этические взгляды. Рассмотрен научный оборот, новые источники сопоставлены с воззрениями аль-Фараби и В.А. Канке, а также с философами Востока.

Ключевые слова: этичность, нравственное качество, гуманизм, личность, благородство, человеческое развитие

Abstract

Abu Nasir al-Farabi was the founder of ethics

Abenova K.A., Nurbekova Zh.A. – University «Narхоз»¹, KazNPU named after Abay²

The article considered the ethical thought of al-Farabi which was aimed at solving issues arising during training of the individual, to the production of humanistic attitudes and the formation of moral qualities. He believes that everyone should aspire to virtue, and that each should record the virtue, clipping as a skill and Psychology. Beautiful by scandinavian of the individual thinker believes a person's upbringing and training, which produced different moral qualities. Courage, bravery, impartiality, nobility, generosity, and other qualities of al-Farabi to moral quality. He also mentions innate qualities of the perfect person such as honesty, abhorrence of lies, honor, dignity, prudence, benevolence, and others.

And the article analyzes the social philosophy of the scientist, his ethical views. Reviewed the scientific revolution new sources mapped to the view of al-Farabi with the views of V. A. Kanke "Modern ethics" and philosophers of the East.

Key words: ethical, moral quality, humanity, identity, dignity, human development

МРНТИ 04.41.21.

ЖАСТАР САЯСАТЫ – ЕЛ БОЛАШАҒЫН АЙҚЫНДАЙТЫН БАСТЫ БАҒЫТ

Джанкадыров С.С.

Абай атындағы ҚазҰПУ, (Қазақстан, Алматы)

Мақалада жастар елдің болашағы ғана емес, бүгінгі екені көрсетілген. Бүгінгі таңда жастар – әлеуметтік-белсенді жастардан құралған, жаңа идеялар генераторы, қоғамның объективті өмірлік күші мен энергиясы болып табылады. Мемлекеттік жастар саясаты туралы қолданыстағы заңнама тарапынан негізгі міндеттер айқындалған, олардың ішінде жастардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау; жастарға көмек беру және әлеуметтік қызметтер көрсету; әлеуметтік маңызы бар жастар бастамаларын іске асыру. "Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жастар саясаты туралы" Заңның мақсаты - әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, ұйымдастырушылық жағдайлар жасау және рухани, мәдени, білім алуы үшін кепілдіктер, жастардың кәсіби қалыптасуының дамуы, қоғам мүддесі үшін оның шығармашылық әлеуетін ашу. Мақаланың мақсаты жас азаматтарымызға ауылдағы әлеуметтік сала мамандарына көрсетілетін мемлекеттік қолдаудың негізгі идеяларын жеткізу.

Түйін сөздер: мемлекет, қоғам, топ, ұлт, ұрпақ, бәсеке, құқық, заңнама, жастар, саясат, даму.

Кіріспе. Жастар — келешегіміздің негізі ретінде өз білімімен, жасампаз еңбегімен және күш-жігерімен өз болашағын құрудың жаңа мүмкіндіктерін алу қажет. ХХІ ғасырда Жаңа Қазақстанның — дамыған, бәсекеге қабілетті және әлемдегі сыйлы мемлекетті қалыптастыруды белсенді жалғастыруы қажет. Жастар саясатын жүзеге асыру елді жаңашылдыққа, интеллектуалды бәсекелестікке жетелейді. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев: «кез-келген ел өз келешегін болашақ ұрпағымен байланыстырады», - деген болатын. Сондықтан жастар қоғамның бір бөлігі ретінде мемлекетте маңызды рөл атқарады. [1]

Ел болашағындағы басым бағыттарға ең бірінші азаматтылық пен патриотизмді дамытуға, жастардың рухани-адамгершілік қасиеттерін жоғарылатуға көп орын берілген.

Ел болашағын айқындайтын басты бағыт

Бүгінгі таңда Елбасының қолдауымен мемлекеттік жастар саясаты концепциясы бекітіліп, жастардың әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси өмірдегі белсенділікке деген құлшынысын ояту мен

калыптастыру бойынша кеңінен шаралар қабылданып жатыр. Бұл құбылыстың қос өлшемі бар: ғаламдық және ұлттық.

Ұлттық деңгейде мемлекеттік жастар саясатының жүйелі заңнамалық тұғырын қалыптастыру, жастар саясатының институттарын жетілдіру және осы саладағы министрліктердің салааралық үйлестірілуін қамтамасыз ету шаралары қолға алынған болатын. Осыған байланысты, жастардың қоғамдық-саяси процестерге толыққанды қатысуы, әлбетте, мемлекет пен қоғамның дамуы үшін, жалпы алғанда, маңызы орасан зор. Сонымен қатар, жастардың құрылымы жағынан халықтың күрделі әлеуметтік-демографиялық тобын құрайтынына жіті назар аудару қажет. Жастар әртүрлі мүдделері мен қажеттіліктері бар алуан әлеуметтік топтардың жиынтығы.

Алайда қоғамдық-саяси үдерістердің даму бағыты әрқашанда барлық әлеуметтік топтардың, соның ішінде, жастардың мүдделеріне сай келе бермейді. Ол саяси процестердің күрделі әрі динамикалық сипатта болуымен түсіндіріледі.

Қазіргі таңда жастардың ептеп қоғамдық-саяси салаға тартылуы орасан зор маңызды. Өйткені, жастардың саясатқа араласуы белгілі бір дәрежедегі жастардың алдын-ала шындалуын талап етеді. Өз кезегінде, жастарды қоғамдық-саяси өмірге дайындау мемлекеттің жастар саясатына байланысты. Қазір мемлекеттік жастар саясаты қоғамның стратегиялық әлеуеттерін дамытудың бірден бір басымдығы ретінде қарастырылады. Сол арқылы жастардың әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси өміріне белсене араласуына қажетті жағдай жасалуда. Осыған орай, мемлекеттік жастар саясатын қалыптастыруда студенттер мен жастардың жұмысшы жасақтарын қоғамдағы маңызды жұмыстарға тарту дәстүрін қайта жаңғырту қажет. Сол арқылы мемлекет пен қоғам жастарын жұмыспен қамту мен еңбекқорлыққа баулу сияқты бірқатар өзекті мәселелерді шешуге септігін тигізді. Осылайша, жастар саясатының даму тенденцияларын, жалпы алғанда, оң деп бағалауға болады. Жастар саясатының нормативтік-құқықтық базасы толығымен дерлік қалыптасты. Оның институционалдық қамтамасыз етілуі күннен-күнге жетілдіріліп жатыр.

Жастар саясаты – ел ертеңін айқындайтын басты бағыт. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың «Еліміздің келешегі жастардың қолында» деген сөзі жастарымызға қандай жауапкершілік жүктеп отырғанын айқын көрсетеді. Ел ертеңі – бүгінгі ұрпақ екенін үнемі жадында сақтайтын жастар Президентіміздің бағыт-бағдар берген сара жолымен ілгері басып келеді. Қазіргі таңда тәуелсіз мемлекетімізде жастарға білім мен тәрбие беру, оларды барынша әлеуметтік тұрғыда қолдау, ел келешегіне өз үлесін қосатын азамат болып қалыптасуына барлық жағдай қарастырылған. Сондықтан, жастарымыз тек қана «Алға!» деген ұранды ту етіп, бүгінде тек алға ғана ұмтылуы керек.

Егемен еліміз демократия жолымен алға жүріп, әлемде өзіне лайықты орын алу үшін еңбектеніп келеді. Бүгінде жастар қоғамның қозғаушы күші ретінде озық идеялармен қаруланып, еліміздің дамып, өркендеуіне лайықты үлес қосып келетіні қуантарлық. Болашақта ел тізгінін ұстайтын, еліміздің әлемдік деңгейдегі бәсекеге қабілетті, экономикасы дамыған, өркениет көшінен лайықты орын алатын, еліміздің қарқынды дамуына өзіндік үлес қосатын қоғамның негізгі белсенді күші жастар екені сөзсіз.

Жастар саясатының мақсаты

Еліміздің ертеңі, мемлекетіміздің болашағы – жастар болғандықтан, бүгінгі жастарымыз – ертеңгі ел тізгінін ұстайтын ел ағасы болатыны анық. Бүгінгі алдыңғы толқын аға буынның орнын басар, ізін жалғастырар артында өсіп келе жатқан жастар екені сөзсіз. Еліміздің ендігі дамуы мен өркендеуі, келешегі жастарға тікелей байланысты деп білемін. Әрі білімді, бәсекеге барынша қабілетті, сонымен қатар дені сау, яғни, салауатты өмір салтын ұстануы алғышарт болып табылады. Ұлы Мағжан Жұмабаев айтқандай, «Арыстандай айбатты, жолбарыстай қайратты, қырандай күшті қырағы — Мен жастарға сенемін» дегендей, бүгінгі қоғам, қазіргі нарық бәсеке заманын талап етіп отыр. Жүректерінде жалыны, бойларында күштері бар жиырма бірінші ғасырдың жастары күнделікті өзгеріп жатқан өмірге, құбылыстар мен жаңалықтарға шошып қарамай, батыстың қитұрқы өміріне еліктемей, «жақсыдан үйреніп, жаманнан жиреніп» жатса, бұл керемет болар еді деп ойлаймын.

Қазіргі жаһандану заманында Қазақстан Республикасы – жастардың білім мен біліктілікке талпынып әрекеттенуін, еңбектеніп өсуін талап етіп отыр. Осы тұста Елбасының мына бір сөзін айта кетудің орны ерекше: «Еліңнің ұлы болсаң, еліңе жаның ашыса, азаматтық намысың болса, қазақтың мемлекетін нығайтып, көркеюі жолында теріңді төгіп еңбек ет. Жердің де, елдің де иесі екеніңді ұмытпа». [2]

Ел болашағының міндеті

Бүгінгі жастар – мемлекетіміздің ертеңін ойлайтын, ел тұтқасын ұстар азаматтар. Бұл ұлы сөзді Елбасы ешқашан естен шығарған емес. Мемлекет басшысы жастар үшін қазіргі таңда жан-жақты жағдай жасап, үлкен мүмкіндіктер туғызып отыр. Елбасының жастарға деген бағдарлары қазақстандық жастарға

әл-ауқатқа, өмірдің жаңа сапасына қол жеткізуін қамтамасыз етіп, жастарымыздың талпынысы мен білімін жоғарлататыны айқын. Яғни, жастардың әлеуметтендірілуі, инновациялық экономикамызды нығайту мен ғылыми жетістіктерді дамыту бағытындағы маңызды өзгерістердің болуы. Өйткені, әлем дағдарысты бастан кешуде. Тиісінше, қоғамда өте көп қиыншылықтар туындауда. Біздің мемлекеттің міндеті – еңбекпен білім бірінші орынға қойылатын қоғамға келу.

Жастар саясатына берілген анықтама – мемлекет жүзеге асыратын және жастарды қолдауға бағытталған әлеуметтік-экономикалық, саяси, ұйымдастырушылық және құқықтық шаралар жүйесі қызметінің аясы болғандықтан, бұл жерде жастарға мемлекет тарапынан әрдайым қолдау көрсетіліп отырылуы қажет.

Жалпы алғанда, Қазақстан Республикасының жастар саясаты әлеуметтік саясаттың аса жас бағыты болып отыр. Елбасы айтуынша, төрт базалық элемент – кәсіби жақсы білім, жақсы төленетін тұрақты жұмыс, отбасы құруға арналған жеке үйі, салауатты өмір салтын жүргізуге арналған мүмкіндіктің болуы жастар мәселесін шешу қадамдарының бірі.

Қазақстанның болашағы Қазақстан жастарының даму деңгейімен, олардың қоғамға ықпалдасуымен байланысты. Жастар саясатының басымдықтары Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаев бастама жасаған «Қазақстан – 2050» Стратегиясының түйінді мақсаттарының бірі болып табылады. [3,4]

Тәуелсіздік жылдарына, жастарға білім-тәрбие беруде қомақты табыстарға қол жеткізгеніміз баршаға аян. Десек те, бұрын жүргізілген реформалар, негізінен, білім беру саласын қамтып, заман талаптарына сай маман тұлғасын қалыптастыру мәселесіне тиісті көңіл бөлінбеген сияқты. Біз жастарды патриоттық, этносаралық ынтымақ, эстетикалық және этникалық тәрбиелеуде айрықша орын бар, кеменгер қазақ халқының философиялық мәні терең салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын ұмыта бастадық. Халқымыздың аса бір қасиетті «Үлкенге құрмет, кішіге ізет, ата-анаға қошамет» дейтін қағидатының да жадымыздан өше бастауы өте өкінішті.

Бүгінгі таңда қазақстандық патриотизм еліміз өркендеуінің негізгі қозғаушы күшіне айналып отыр. Қазіргі жаһандау заманында тек жоғары білікті маман болып қалу жеткіліксіз. Білікті маман тәрбиелі де парасатты, өз еліне шын берілген жалынды патриот та болуы тиіс. [5, 121 б.]

Қортынды

Жалпы алғанда, қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық жағдайларды жақсартуға, болашақ ұрпақтың қалыптасуы мен жан-жақты дамуына тек арнайы жастар бағдарламалары ғана емес, бүгінде елімізде іске асырылып жатқан білім берудің, денсаулық сақтаудың, тілдерді дамытудың, үдемелі индустриялық-инновациялық дамудың ауқымды мемлекеттік бағдарламалары: «Жұмыспен қамту – 2020», «Бизнестің жол картасы – 2020», «Қолжетімді тұрғын үй – 2020» жұмыс жасауды. Елбасының тапсырмасына сәйкес ауыл жастарын қолдауға бағытталған «Ауыл жастары» бағдарламасы негізінде «Дипломмен – ауылға» жобасы жүзеге асырылып келеді. Бүгінде жастар мемлекеттің экономикасын көтерілуде қай салада да болмасын нәтижелі еңбек етуі керек. «Мемлекеттік жастар саясаты жастарға еліміздің толық – қанды азаматы болуға жақсы мүмкіндік беруі тиіс. Ол жастар өмірдегі өзінің жеке табысын таба отырып, елі мен Отаны үшін жағдай туғызатын азаматтар болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Ешкім және ешқашан жастардың пікірін сұрамаған». *Жастардың Орталық Азиядағы сәйкестік, оқшаулану және бейбіт болашақтың перспективалары мәселелеріне көзқарасы. Saferworld. Наурыз. 2012.* // kz1.fatwords.org/safia/ // (дата обращения: 17.03.17)
2. Алматы – жастар қаласы. Алматы қ. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жастар саясатын іске асыру. 2011 ж. // adilet.gov.kz/kk/node/38995/ // (дата обращения: 17.03.17)
3. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыруы: Жалпыға ортақ еңбек қоғамына қарай 20 қадам. <http://www.kazpravda.kz/c/1341882404/> // (дата обращения: 17.03.17)
4. Калибеков Д. *Современные проблемы молодежи.* // «Вопросы экономики», 2000. №8. - С.18-25//
5. Абсаттаров Р.Б. Елінің мақтаншы ұлы. *Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, «Әлеуметтік және саяси ғылымдар» сериясы, №2(54) 2016 ж. – С.55.*

Резюме

Политика молодежи - это основное направление определяющие будущие страны

Джанкадыров С. – КазНПУ имени Абая

В данной статье показано, что молодежь не просто будущее страны, это ее настоящее. Сегодня молодежь – это одно из самых организованных, социально-активных слоев населения, она объективно является генератором новых идей, жизненной силой и энергией общества. Действующее законодательство о государственной молодежной политике выделило основные задачи, среди которых защита прав и законных интересов молодежи; предоставление помощи и социальных услуг молодежи; реализация социально-значимых инициатив молодежи. Целью Закона «О государственной молодежной политике в Республике Казахстан» является создание социально-экономических, правовых, организационных условий и гарантий для духовного, культурного, образовательного, профессионального становления и физического развития молодежи, раскрытия её творческого потенциала в интересах всего общества. Цель статьи — донести до молодых граждан основные идеи государственной поддержки специалистов социальной сферы на селе.

Ключевые слова: государство, общество, группа, нация, потомки, правительство, право, законодательство, молодежь, политика, развитие.

Abstract

Policy of youth is the main direction that defines the future of the country

Djankadyrov S. – KazNPU named after Abay

This article shows that youth is not just the future of the country, it is the present. Young generation for today - is one of the most organized, socially active segments of the population, it is objectively a generator of new ideas, vitality and energy of society. The current legislation on the State Youth Policy has allocated the main tasks, including protection of the rights and legitimate interests of young people; assistance and social services to young people; realization of socially significant initiatives of youth. The purpose of the Law "About state youth policy in the Republic of Kazakhstan" is the creation of socio-economic, legal, organizational conditions and guarantees for spiritual, cultural, educational, professional development and physical development of youth, the disclosure of its creative potential for the benefit of the whole society. The purpose of the article - to get across to young people the basic ideas of the state support of social sphere experts in rural areas.

Key words: state, society, group, nation, descendants, government, law, legislation, youth policy, development.

МРНТИ 04.61

ҚОҒАМДАҒЫ ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

Иманбекова Б.И. – ҚазМемҚызПУ,

қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі, саяси. ғ.д., доцент,

Карибаева Ж.П. – ҚазМемҚызПУ, «Әлеуметтану» мамандығының 2 курс магистранты

(Алматы, Қазақстан)

Бұл мақалада қазіргі уақытта өзекті болып отырған жеке тұлғаның қоғамдағы орны мен рөлі, тұлғаның әлеуметтенуі мәселелері қарастырылған. Жеке тұлғаның қазіргі жағдайына талдау жасай отырып, ары қарай дамыту және жетілдіру жолдары ұсынылады. Әлеуметтану ғылымы тұлғаның қасиеттерінің қалыптасуының әлеуметтік негізін, тұлғалар типі қоғамында өсетін әлеуметтік қызметтер мен әлеуметтік мазмұнда, яғни жеке тұлғаны қоғамдық өмірдің қайнар көзі ретінде зерттеуге тырысады. Қазіргі кезде өзіндік ойы бар креативті тұлғаны қалыптастыру маңызды болып отыр. Ақпараттық-білімдік құралдар енді тұлғаның жан-жақты қалыптасуына қызмет етуге бағытталуда. Бақылау құралдарының көмегімен тыңдай білетін адамды ғана емес, өзін-өзі бақылай білетін жауапкершілігі бар адамды қалыптастыру да маңызды. Жаһандану, индустриализация және урбандалу процестері қазіргі адамның ойлау технологиясына жағымды ғана емес, сонымен бірге жағымсыз тұрғыдан да әсер етіп, тұлғаны тәрбиелеудегі дәстүрлі, ұлттық құндылықтардың рөлінің төмендеуіне, қазақтардың мәдени теңдестіруінің бұзылуына алып келуде. Әлеуметтенудің жаңа әлеуметтік технологиялары тұлғаның әлеуметтенуіне жаһанданудың және ұлттық-мәдени дамудың, дәстүрлі, ұлттық құндылықтардың тигізетін әсерін есепке алып отыруы тиіс.

Түйін сөздер: қоғам, адам, жеке тұлға, әлеуметтену, креативті, индустриализация, технология, ұлттық құндылықтар, жаһандану.

Кіріспе. Еліміздің алдында тұрған ғаламдық міндеттерді шешудегі негізгі шарт адами әлеуметтің сапасын жүйелі түрде жақсарту болып отыр. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясындағы негізгі стратегиялық басымдықтардың бірі - адами капиталды дамыту болып табылады. Біз жаңа заман үдерісіне төтеп беру үшін адами капиталды сапалы дамытуымыз шарт. Адами капиталды жандандыру арқылы еліміз болашаққа нық сеніммен қарайтыны сөзсіз. Бұл мақсат біздің экономикалық саясаттағы басымдылығымызды айқындап қана қоймай, алдағы бүкіл іс-қимыл стратегиясының негізі болмақ [1]. Қазіргі уақытта өзін-өзі ұйымдастыра, бақылай, жетілдіре білетін тұлғаны қалыптастыру өзекті болып отыр. Ақпараттық-білімдік құралдар енді тұлғаның жан-жақты қалыптасуына қызмет етуге бағытталуда. Анықтамалық әдебиеттерге көз жүгіртсек, тұлға – индивидті сипаттайтын әлеуметтік маңызды ерекшеліктердің тұрақты жүйесі, іс-әрекет ету мен қарым-қатынасқа түсу арқылы адамдардың әлеуметтік қатынастарға түсу жүйесіне енуі мен әлеуметтенуінің рөлі.

Қоғамдағы жеке тұлғаның орны мен рөлі зор. Кез келген жеке тұлғаның әлеуметтік көзқарасы сол кездегі саяси-әлеуметтік процестерден хабардар етеді. Тұлға арқылы, оның саяси-әлеуметтік көзқарастары арқылы қоғамды танып-білуге болады.

Әлеуметтану ғылымы тұлғаның қасиеттерінің қалыптасуының әлеуметтік негізін, тұлғалар типі қоғамында өсетін әлеуметтік қызметтер мен әлеуметтік мазмұнда, яғни жеке тұлғаны қоғамдық өмірдің қайнар көзі ретінде зерттеуге тырысады. Әлеуметтанушылардың көзқарасы бойынша жеке тұлға басқа адамдармен қарым-қатынас жасаудағы индивидуалды өмір қызметінің әлеуметтік белгілерін бейнелейтін және сол арқылы қоғамдық қатынастардың дамуы мен тұрақтануына әсер ететін жеке адамдарды білдіреді. Әрбір тұлға қоғамда белгілі бір орынды иемденеді және нақты міндеттерді атқарады [2].

Тұлға - әлеуметтанудың өзекті мәселелерінің бірі, өйткені, қоғамдағы болып жатқан әлеуметтік құбылыстар мен процестердің, сол сияқты жекелеген адамдар мен әлеуметтік топтардың іс-әрекеттерінің себептерін, мәнін жеке тұлғалардың мәнді, сипатты белгілері арқылы түсінуге болады. Басқаша айтқанда, жеке тұлғаның мінез-құлқы арқылы тұтас топтың, қоғамның өмірін түсінуге болады. Осы мақсатта тұлға да ғылымның жеке бір саласы болып табылады.

Адам қоғамсыз өмір сүре алмайды. Барлық адамға тән ортақ қасиет – ол тек қоғамда ғана өмір сүреді. Ол қоғам ішінде ғана нәтижеге жете алады, себебі ол қоғамдық болмыс тәжірибесін бойына сіңіреді. Адам туған күнінен бастап, сол ортадан қол үзбеуі қажет. Осы ортамен тығыз байланыс, қатынаста болып, сол ортаның іс-тәжірибелерін, сапа қасиеттерін өзінің бойына сіңіруі қажет [3]. Егер адам қоғамда өсіп, өмір сүрсе, оның әлеуметтану қабілеті де дами түседі. Егер оның өмірі қоғамнан тыс болса, оның әлеуметтену қабілеті төмен. Адам – тек қоғамда ғана дамып жетіледі.

Жеке тұлға – қоғамның өкілі, қоғамдық қатынастар жүйесіне енген барлық әлеуметтік үрдістерге белсене ат салысқан индивид. Қоғамда өмір сүрген кез келген адам жеке тұлға бола алмайды.

Әлеуметтанушылардың көзқарасы бойынша жеке тұлға басқа адамдармен қарым-қатынас жасаудағы индивидуалды өмір қызметінің әлеуметтік белгілерін бейнелейтін және сол арқылы қоғамдық қатынастардың дамуы мен тұрақтануына әсер ететін жеке адамдарды білдіреді. Жеке адам тұлға болып туылмайды, ол әлеуметтік, мәдени даму нәтижесінде қалыптасады. Тұлға мақсатқа талпынушы ғана емес, сонымен бірге өзін-өзі жетілдіретін адам..

Қоғамдағы кез келген әлеуметтік саяси жүйедегі өзгерістер жеке тұлғаның тікелей қатысуы арқылы жүзеге асады.

Антикалық кезеңде алғаш рет қоғамда адамның алатын орнына назар аударып, адам мен қоғам туралы ілімді теориялық негізге қойды. Адамдардың дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын, өнегелері мен өзара қарым-қатынастарын зерделей, фактілерді жалпылай отырып, қоғамды жетілдіру жөніндегі тәжірибелік ұсыныстар мен қисынды аяқталатын тұжырымдамалар жасады.

Әлеуметтану ғылымының негізін салушы О. Конт өзінің позитивті философиясында индивидуализмге қарсы бағыт ұстанып, индивид толығымен қоғамға бағынышты деген көзқарасты қалыптастырды. Конттың позитивизмі жеке адамның дербестігін толық жоққа шығарды.

«Индивид» - нақты адам, адамзаттың әлеуметтік және психологиялық ерекшеліктерінің нақты таратушысы, адамзат тегінің жеке өкілі.

«Жеке тұлға» - нақты адамның дамуының нәтижесі, адамдық сапаларының толығымен көрінуі.

Қоғамдағы саяси-әлеуметтік, экономикалық процестердің асуына әрбір индивидтің ықпалы бар деп айту қиын. Ал жеке тұлға осы үрдістерге тікелей ықпал етеді.

Жеке тұлға әлеуметтік қоғамдық қатынастардың жемісі ғана емес, ол сонымен қатар әлеуметтік іс-әрекеттердің маңызды субъектісі болып саналады. Әлеуметтік жүйенің барлық салаларында, экономикада,

саясатта, рухани өмірде әрдайым көрініп тұрады. Тұлғаның әлеуметтенуі қоғам мен жеке адамның әлеуметтенуінің бірігуінен тұрады. Қоғам адамды қалыптастыратын болса, адам қоғамды қалыптастырады.

Қазақстан қоғамында жаһандық процестердің әсерінен тұлғаның теңдестіру дағдарысымен байланысты ситуация қалыптасты. Өз этносының мәдени үлгісінің жеткіліксіздігі жағдайында басқа мәдениеттердің құндылықтарына баса назар аударып, индивид өзіндік мәдени теңдестіруін жоғалтып алды. Өз халқының дәстүрлі мәдени құндылықтарын ұмытып, жасанды теңдестірумен айналысып, маргиналға күйге түсті. Сондықтан да Қазақстан социумының ұлттық мүддесі мен дініне сәйкес келетін тұлғаның әлеуметтенуінің жаңа концепцияларын қалыптасу маңызды болып табылады. Этносаралық және конфессия аралық келісім мен диалогты нығайту, азаматтардың бір-біріне деген толеранттық қарым-қатынасын қалыптастыру үшін этникалық қауымдастықтардың психологиясы мен ділінің ерекшеліктерін меңгерген жөн [4].

Қазір жаһандану жағдайында жеке тұлғаның орны ерекше болып отыр.

Қазіргі кезеңде Қазақстан қоғамының экономикалық, саяси және әлеуметтік сфераларында болып жатқан түбегейлі өзгерістер қоғамның алдына қойып отырған мақсаттарына сапалы креативті тұлға қажет екендігін көрсетіп отыр. Қоғам мен тұлғаның дамуы – өзара байланысты процесс. Бұл – адамзат қоғамының өркениеттілікке қадам басуының негізгі көрінісі [4].

Әлеуметтануды бірінші кезекте ортақ мәселе қызықтыратын болғандықтан, жеке адамға қатысты әлеуметтанудың түбегейлі проблемаларының бірі - әлеуметтену процесі болып табылады. Әлеуметтену қоғамдық тәжірибені индивидтің меңгеру және белсенді өндіру үрдісі, соның нәтижесінде ол жеке тұлға болып қалыптасады және өмірге қажетті білімді, дағдыны, ептілікті меңгереді, демек, белгілі міндеттерді шешу барысында олармен қарым-қатынас және іс-әрекет жасау қабілеттілігі деп түсінеміз.

Әлеуметтенудің мәні адамды өз қоғамының мүшесі етіп қалыптастыратындығында. Кез келген қоғам өзінің әлеуметтік, мәдени, діни, этикалық мұраттарына барынша сай келетін адамның белгілі бір типін қалыптастыруға тырысып келген және тырысады. Алайда бұл мұраттардың мазмұны тарихи дәстүрлерге, әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуға, қоғамдық және саяси құрылымға қарай әр түрлі болады. Дей тұрғанмен, қазіргі заманда қоғамның толыққанды мүшесінің мұраты көп, жалпы немесе әр түрлі қауымдастықтар үшін азды-көпті үйлесетін сипаттамасы бар екенін айтуға болады. Соған сәйкес әлеуметтену процесі де әр түрлі қоғамдарда белгілі бір ерекшеліктерді сақтай отырып, әмбебап және үйлесімді сипаттамаға ие болады [5].

Егер де әлеуметтену процесінде адамның жеке тұлғасы дамитын болса, онда ол адам үшін сәтті әлеуметтену болады.

Қазіргі уақытта әлемдік жаһандану процесі тұлғаның әлеуметтену жағдайларына үлкен әсерін тигізуде. Жаһандық мәселелер жалпыадамзаттық сипатқа ие болып, ғаламдық масштабта көрінуімен, кешенділігімен және динамизмімен ерекшеленеді.

Қорытынды

Жеке тұлға әлеуметтануының мағынасын қарастыра келе мынандай негізгі қорытынды жасауға болады. Жеке тұлға – әлеуметтанудың өзекті проблемаларының бірі, өйткені қоғамдағы болып жататын әлеуметтік құбылыстар мен процестердің себептерін, мәнін жеке тұлғалардың мәнді сипатты белгілері арқылы түсінуге болады. Жеке тұлғаның мінез-құлқы арқылы тұтас топтың, қоғамның өмірін түсінуге болады. Қандайда бір қоғамда адамның әлеуметтік жүйедегі орны бар. Ал қоғамның адамға белгілі бір талап қоюы оның әлеуметтік рөлінің мазмұны мен мәнін құрайды. Әлеуметтену дегеніміз – үздіксіз жүретін әлеуметтік үрдіс. Егер де әлеуметтену процесінде адамның тұлғасы дамитын болса, онда ол адам үшін сәтті әлеуметтену болады. Әлеуметтену процесінің нәтижесінде адам жеке тұлғаға айналады. Қорытындылай айтқанда, жеке тұлғаның қоғамда алатын орны ерекше. Әсіресе, білім, бәсекеге қабілеттілік, кәсібилік, іскерлік, креатив, еңбек, денсаулық сақтау секілді маңызды дүниелерді ұстаным еткен жас ұрпақ өздерінің өмірін дұрыс ұйымдастырумен қатар, мемлекет дамуына елеулі үлес қосатыны анық. Осылайша, сәтті әлеуметтену үдерісіне қол жеткізген кез келген жас өмірде өз жолын тауып, Абай айтқандай, «өмірге кірпіш болып қаланады».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2050 жылғы стратегиясы. – Астана, 2012. Президент Жолдауы
2. Әбсаттаров Р.Б., Дәженов М. Әлеуметтану. – Алматы, 2007. – 123 б. -оқулық

3. Жүсіпова А.Д. Әлеуметтану негіздері. – Алматы, 2012. – 140 б. - Оқулық.
4. Әбдікерова Г.О. Тұлға әлеуметтануы. – Алматы, 2009. – 161 б. - ЖОО арналған оқулық
5. Тәжсин М.М. Әлеуметтану. – Алматы, 2005. – 44 б. - Оқулық

Резюме

Место и роль личности в обществе

Иманбекова Б.И., Карibaева Ж.П. – КазЖенПУ

Личность – устойчивая система социально значимых черт, характеризующих индивида, продукт социализации и включения людей в систему социальных отношений посредством деятельности и общения. Общество – самоувековечивающееся объединение людей, занимающее относительно ограниченную территорию, обладающее собственной более или менее отличительной культурой и институтами, либо давно или хорошо известное национальное. В современных условиях роль личности в обществе становится все значительнее, в связи с этим все чаще возникает проблема свободы и ответственности личности перед обществом. Личность имеет возможность наблюдать и осмысливать определенные общественные процессы и явления, оценивать их с позиций своего социального положения и соответственно участвовать в решении вопросов, находящихся в сфере её деятельности. В этом смысле личность может быть представлена как многофункциональный социальный субъект. Социализация представляет собой совокупность агентов и институтов, формирующих, направляющих, стимулирующих, ограничивающих становление личности человека.

Ключевые слова: общество, человек, личность, социализация, индустриализация, креативный, технология, глобализация.

Abstract

Place and role of the individual in society

Imanbekova B.I., Karibaeva Zh.P. – Kazakh State women's teacher training University

Personality is a set of individual differences that are affected by the development of an individual, product of socialization and people including in social relation system within activity and communication. A society – unity of people, with limited territory and distinctive culture and institution or national features. In contemporary the role of personality has been more crucial, and that is why a problem of liberty and responsibility of personality has been one of the biggest problem. The personality has possibility to observe and think about social processes and phenomenon. And to mark their from own social position and to take part in problem solving. In this point a personality shows as multifunctional social object. A socialization shows as complex of agents and institutions

Key words: society, personality, individual, socialization, industrialization, globalization.

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

МРНТИ 02.15. 51

К ЭКОЛОГИИ ЧЕЛОВЕКА И ЕГО ЛИЧНОСТИ. РЕАЛЬНЫЕ И ГРОЗЯЩИЕ ОПАСНОСТИ

Абсаттаров Р.Б.¹, Рау И.А.²

*член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор,
заведующий кафедры политологии и социально-философских дисциплин
КазНПУ им. Абая¹ (Алматы, Казахстан)*

доктор философских наук, профессор Академии ведущих кадров Бундесфера² (Гамбург, Германия)

В статье рассматриваются актуальные вопросы экологии человека и его личности, реальные и грозящие опасности, которые еще недостаточно изучены в социально – политической и философской литературе. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: человек, личность, человечество, общество, государство, наука, этика, общения, экология, радиация, антропологизм, эволюция, клонирование, сознание, химера, организм, ответственность.

Введение. В глазах современного читателя, безразличного к религии, вес могут иметь только разумные научные аргументы без ссылок на метафизические принципы. С этой установкой авторы отбирают доводы, убедительные для любого здравомыслящего человека, независимо от его мировоззренческой ориентации. Представления людей о будущем, о его возможности действуют на поведение человечества сегодня и тем самым определяют его дальнейшее существование.

И вот перед нами два представления о будущем. Эрнст Блох (Bloch E.) в своём труде "Принцип надежды" утверждал, что *утопический горизонт* мышления придаёт человеческому существованию смысл и цель [1]. Кратко содержание этой хорошей книги сводится к словам некогда широко известной советской песни "Мечтать, надо мечтать...". Иной подход у Ганса Йонаса (Jonas Hans) в его знаменитой книге "Принцип ответственности" [2]. Он напоминает, что при оценке будущего всегда важнее обращать внимание не на лучший, а на худший прогноз. Это означает, в частности, что надо скорее пренебрегать некоторыми возможностями прогресса, ради сведения риска катастрофы к минимуму.

Современная цивилизация нуждается в *новой этике*, утверждает Йонас. Это объясняется принципиальными изменениями в отношении современного человечества к собственному будущему. Ни одна из цивилизаций не располагала техническими возможностями, ставящими под угрозу существование человечества как такового. И никогда прежде деяния людей не имели столь долгосрочных и столь глобальных последствий. И в моральных оценках последствий своих действий мы уже не можем руководствоваться только ответственностью перед современниками. Мы должны принимать во внимание и ответственность перед будущим человечеством. Нельзя руководствоваться метафорой "После нас хоть потоп".

Традиционная светская этика при рассмотрении обязанностей чаще всего прибегала к принципу взаимности. Он сводился к старинному правилу, идущему ещё от Конфуция: не делай другим того, чего не желаешь претерпеть от других сам. Принцип, конечно же, как и все остальные "принципы" межличностного общения, вовсе не универсален: может быть "Я" (индивидуальное или коллективное) как раз и *желает "претерпеть"*. Но Йонас о другом - будущие поколения ничего не могут с нами сделать, а мы им - можем. Принцип взаимности в этом отношении не работает. Мы должны перед ними добровольно отвечать независимо от того кто бы они не были и что бы они не были. Мы должны отвечать за продолжение существования человечества независимо от того, каким бы оно ни стало? Тезис смелый и сомнительный. Предлагаем об этом юристам порассуждать, людям, стоящим на почве реальной социальной практики.

Современное общество с лёгкой руки немецкого социолога Ульриха Бека (Ulrich Beck) всё чаще называется "обществом рисков" ("*Risikogesellschaft*"). При этом обозначении имеется в виду, что и государство, и учёные, преследуя хорошие и для всех очевидно полезные цели, не могут осознавать дальние последствия своих действий и их масштабность. Автомобиль полагался идеалом совершенствования мобильности населения, а оказался ужасающим загрязнителем воздуха во всех больших городах; АС полагались как гарант энергетической обеспеченности быстроразвивающихся обществ, а оказались и источниками невидимого, неслышимого, необоняемого и неосязаемого облучения, порождают в массовом порядке радиоактивные отходы, которые надо хранить в надёжных укрытиях сотни и даже тысячи лет. Немецкие политики приглашавшие для восстановления страны "гостевых рабочих" ("*Gastarbeiter*") - мусульман вовсе не предполагали не могли предполагать, что они и через десятилетия не только не ассимилируются, но и превратятся в лице своих экстремистских представителей в нарастающий фактор риска. Хорош был замысел учёных - обеспечить *бездетную пару* собственным ребёнком. И что получилось, кроме желанного ребёнка? Священный акт продолжения жизни уже не связан с тем, что мужчина и женщина находятся на одном и том же месте. Факт порождения можно организовать в лаборатории. А биологические родители могут уже и не жить в одно и то же время. Появляются дедушки, внуки которых появились после смерти их сыновей и дочерей и т.д. В связи с эти возникают почти неразрешимые морально-нравственные, юридические, религиозные, социальные и даже чисто биологические проблемы: ребёнок голландца не просто выращивается в теле суррогатной матери из Индии, но и приобретает некоторые свойства этого тела. В целом действует правило: сначала делают, потом думают; сначала создают ситуацию, не списывающуюся ни в какие прежние устоявшиеся и апробированные тысячелетиями истории нормы, а потом придумывают к этой ситуации новые "нормы".

И радиация, и нагревание атмосферы Земли - это феномены, которые обычными органами чувств человека не отражаются и приходится полагаться на информацию, точность и надёжность которой большинство людей проверить не может [3]. И, как мы далее покажем, то же самое происходит с людьми "из пробирок", которых становится всё больше и не только потому, что в высокоразвитых странах женщинам да 25 - 30 лет рожать неохота или ребёнок мешает карьере.

Вместе с экономическим, социальным и идеолого - политическим усложнением современного общества, вместе с нарастанием научного знания и технико-технологического прогресса парадоксальным образом в обществе и в целом на Земле нарастает ненаблюдаемое, неосознанно и ненамеренно сделанное. А это означает, что в обществе и на Земле нарастает не упорядоченность, как многим мнится, а *хаос*. Он проявляется в более быстро нарастающих противоречиях между поколениями, между сторонниками национальных государств и глобалистами-космополитами, между мигрантами и коренными жителями национальных государств и т.д.

И самое страшное для рядового человека: никакое национальное государство не в состоянии обеспечить ему безопасность от многих рисков, порождённых или совокупным человечеством (в одних частях его молодые женщины рожают усиленно, а в других - совсем не рожают или крайне неохотно и недостаточно) или же отдельными могучими странами. Например, проблема массового переселения с Ближнего Востока в ЕС /а куда ещё им переселяться?/. Не в США же с их агрессией против стран региона или с их поддержкой "вооружённой оппозиции" /термин, насквозь пропитанный лицемерием, не вмещающимся даже и в без того лицемерные каноны современной "демократии" и "политкорректности" ЕС и США/.

Нарастающие исследования будущего человека и человечества связаны не только с теоретическими интересами, но и со стратегией экономического, социально-политического и научно-технического развития. *Планетарная эволюция* с моментами "революционных", скачкообразных изменений не закончилась с появлением человека и человечества в их нынешнем виде. Господствующие и поныне в общественном сознании *антропоморфизм* и *антропоцентризм* препятствуют осознанию этого факта. Людям трудно абстрагироваться от сознания своей исключительности, хотя они и есть лишь один из этапов (счастливых или несчастных для природы) эволюции материи Земли и Вселенной.

Антропоморфизм и антропоцентризм тесно связаны с *антропологизацией*. Последняя подразумевает, среди прочего, распространение некоторых человеческих свойств на нечеловеческие или технические объекты. Примерам такой антропологизации может служить экспрессивность кино, сама идея, что машина (устройство по переработке энергии) или компьютеры (устройства по переработке информации) могут обладать экспрессивностью, присущей человеческим существам. Раннее кино было связано с первобытными практиками анимизма и тотемизма, с верой в способность вещей оживать и двигаться,

преследовать цели. Эту связь отмечал и Эйзенштейн, её можно рассмотреть и на основе философии Ари Бергсона в его "Творческой эволюции".

Но свою перевернутую вершину (вершину вниз) антропологизация достигает в *концепции трансгуманизма*. В российской философии техники провозвестниками этой концепции были П.К. Энгельмейер, И.Б. Литенецкий, А.Бондарь, Н.Бостром и др., а решительным противником - В.Розин. Так Н.Бостром пишет: "Постчеловек - это потомок человека, модифицированный до такой степени, что уже не является человеком. Многие трансгуманисты хотят стать постлюдьми... Постлюди могут оказаться полностью искусственными созданиями (основанными на искусственном интеллекте) или результатом большого числа изменений и улучшения биологии человека или трансчеловека. Некоторые постлюди могут даже найти для себя полезным отказаться от собственного тела и жить в качестве информационных структур в гигантских сверхбыстрых компьютерных сетях" [4]. Но жизнь ли это - быть "элементом" информационной структуры? Не быть индивидуальностью, личностью, не иметь ни какой свободы с тем, чтобы быть "бессмертным" элементом!? Нет уж, оставим это псевдобытие "постлюдям".

В то же время утверждение, что человек есть "венец творения" вряд ли подходит научному подходу к миру. Появление человека есть одно из ключевых, наряду с появлением жизни, звеньев в эволюции Земли [5]. Будущее человека лежит как в совершенствовании человеческого организма и тела, так и в совершенствовании его "ноу" (интеллектуальных и духовных возможностей), и в нарастающем синтезе этих двух "совершенствований" при условии сохранения среды обитания.

Человечеству грозят в нарастающей степени всё большие *угрозы*, идущие как от самих людей и изменений в окружающий их социальной и природной среде, а так же в среде космической. Многие авторы полагают, что и до появления человека на Земле произошло *не менее пяти катастроф* для живых существ на планете [6]. Они были вызваны как биологическими, так и геологическими и космическими причинами [7]. Но главная угроза для высших форм жизни и человека в ближайшее столетие идет от самого человека: от его рассудка и разума - главных движителей технико-технологического и социального прогресса, отставания от этого прогресса морально-нравственного совершенствования людей.

В известной степени это совершенствование зависит от изменения нашего отношения к высшим животным, в том числе и домашним. Исследования не только приматов, но и многих других высших животных в последние десятилетия показали, что прежние разделительные границы между человеком и высшими животными стремительно смещаются в сторону сближения психической жизни этих животных с таковой у человека. На место этих мнимых абсолютных границ выступает опыт обнаруженных различий в формах и степенях развитости психической жизни у человека и высших животных.

Сегодня вновь полученные знания приводят к изумлению и даже к испугу относительно того, насколько ощущения, эмоции, формы коммуникаций у этих животных и иные психические их свойства схожи с человеческими. Всё более на первый план у специалистов выходит убеждения, что эти свойства отличаются от человеческих не качественно, а количественно, не по сущности, а по формам выражения. Испуг связан с усиливающимися подозрениями, что мы вместе со многими домашними животными "кушаем" индивидуальности и даже личности. Они общаются и думают иначе, чем мы и мы не можем их психическую жизнь до конца понять. Но может возрасть чувство ответственности за уменьшение страданий у представителей этой формы жизни [8].

Опасности клонирования человека

Уже произведено огромное количество клонов животных и создание клона человека становится всё более реальной возможностью, а может быть уже и стало действительностью, скрываемой пока от общественности.

Один метод клонирования, т.е. получения генетической копии оригинала - это удаление ядра из яйцеклетки одного организма и внедрение в неё ядра из любой клетки другого организма. Исключение - половые клетки. Гены знаменитой овцы Долли были взяты из дифференцированных (соматических) клеток, а не из половых или стволовых [9]. Этот метод называется "*перенос соматического ядра*" ("somatic cell nuclear transfer"). Организм, полученный путём клонирования, будет идентичным организму донора ядра клетки.

Другой метод клонирования - искусственное *разделение клеток эмбриона на восьми клеточной стадии развития*. Именно на этой стадии развития эти клетки имеют способность развиться в полноценный организм. Эта операция подобна существующему в природе механизму создания близнецов. В этом случае теоретически можно создать до восьми клонов, которые организменной не будут отличаться друг от друга [10].

Терапевтическое клонирование проводится на уровне клеток и к возникновению самостоятельного человеческого организма не приводит. Такое клонирование разрешено во многих странах (Великобритания, Япония, Китай, Индия, Сингапур и др.). *Репродуктивное клонирование* могущее привести к созданию самостоятельного человеческого организма, законодательно запрещено в большинстве развитых стран мира, зафиксировано в Хартии Европейского союза по правам человека (ст. 3.2). В США не существует федерального запрета на клонирование человека, запрещено финансировать подобные исследования из федерального бюджета. Каждый штат сам устанавливает законы в этой области, а в штате Невада отсутствует какое-либо законодательное регулирование этого вопроса.

В России действует Федеральный закон от 20 мая 2002 г. № 54-ФЗ "О временном запрете на клонирование человека". В 2010 запрет на клонирование человека в России был продлён. Декларация о клонировании человека была принята Генеральной Ассамблеей ООН в 2005 г. Все государства были призваны не клонировать человека. Клонирование человека несовместимо с человеческим достоинством.

В клонировании принимают участие донор генетического материала, донор яйцеклетки и суррогатная мать, которая должна выносить эмбрион. В связи с клонированием возникает множество вопросов: кто будет решать, кого можно клонировать и в каком количестве, а кого - нет; будет ли это решение в руках государства или частных лиц (организаций); кто будет иметь право использовать клоны (медики, военные, спецслужбы и др.).

В последнее десятилетие не раз появлялась окончательно не подтверждённая информация о клонировании людей [11]. В официальной науке и официальных органах считается, что этого пока не произошло. Клонирование человеческого материала пока достоверно осуществляется лишь на клеточном уровне. Клонирование, создание целых организмов животных длится уже десятилетия, успев приобрести массовый характер. Для клонирования человека ныне существуют, несмотря на некоторые технические трудности, все возможности для клонирования человека. Официально препятствуют реализации этой возможности законодательные, моральные и религиозные запреты.

Полагать можно, что эти *запреты* если уже не преодолены, то в ближайшее время это произойдёт: научная любознательность, амбиции, желание стать заметным и богатым, получить власть и др. мотивы "толкают" к этому. Есть люди, желающие "удвоить" себя и после завершения жизненного цикла исходного организма жить вторым, или воскресить близкого умершего. При этом забывают, что и самый удачный клон был бы только копией *организма* человека, а не всего человека со всеми его индивидуально - культурными и личностными особенностями. Широко распространяется и идея создания клонов как "запасных тел" для ремонта исходного собственного тела. Полагают, что этим была бы радикально решена проблема отторжения чужого присаженного органа: теперь он был бы своим. Проблем было бы меньше если бы этот ваш клон был *безмозглым* (без головного и спинного мозга). Но тогда он не был бы и клоном: мозг - неотъемлемая часть человеческого организма. И, как всё более подозревают специалисты, уже от рождения часть с не только биологическими функциями.

Природа издавна создавала "клонов", т.е. однояйцевых близнецов. Но одинаковый набор генов вовсе не говорит о тождественности их организмов: каждый организм неповторим, именно данный индивид; история становления каждого организма не есть автоматическое, слепое следование заданному набору генов. Лишь простейшие существа, рождающиеся простым делением, не имеют истории своего организма - они появляются готовыми. Делящиеся клетки *одноклеточных организмов* продолжают в точности жизнь клетки-матери. Итак, даже самый совершенный ваш клон, был бы не ваш, а другой организм, отличным от вас по тысячам мельчайших признаков отдельным индивидом. Положение о том, что ныне меняется "понятие тела, которое всё более становится "посудой", инструментом, идентификация с которым слабеет" является в свете новейших исследований всё более несостоятельным [12].

Клонирование человеческого организма возможно и можно продолжить жизнь вашего организма в клонах [13]. Мозг - часть организма, но интеллектуальное и духовное содержание этого материального органа не является частью человеческого организма. Чтобы оно здесь возникло нужна не только активность каждый раз индивидуальных органов чувств, но и разносторонние усилия всего этого отдельного организма. Даже информацию, содержащуюся в мозгу одной человеческой личности, нельзя перенести в мозг другой так, как это мы делаем перенося информацию от компьютера к компьютеру. К тому же информация не есть знание, всегда лично окрашенное и, тем более, она не есть полнота указанного выше интеллектуального и духовного содержания. Организм человека может, в принципе, клонироваться, а индивидуальность и личность человека - нет [14].

Отметить надо и следующее. Человек есть система психобиологического единства. Наше Я воздействует на процессы в нашем организме. *Геном человека* - это не только совокупность генов, каждый их

которых имеет цель воспроизвести себя. Геном - это координированная система взаимодействующих элементов. И основной функцией этой системы является поддержание жизнедеятельности целого. Давно уже признана возможность внешнего воздействия и на генетическую основу человека. " По результатам новейших исследований, наши гены не статичны. Геном человека - открытая система, чутка реагирующая на особенности рациона, образа жизни, а так же на внешние факторы, например на состояние окружающей среды" [15].

К системе "духовной экологии"

Многие исследования изменённых состояний сознания приводят к выводу: ...становится совершенно очевидным, что давняя дихотомия между телом (биологией) и разумом (культурой, поведением) совершенно устарела [16]. Новое определение человека звучит так: "психобиологическая система в культурном окружении" (Бургиньон Э.) Но так можно и собаку определить: и психобиология у неё есть, и "культурное", созданное человеком окружение. Однако этот исследователь прав в оценке значимости системы "духовной экологии" для психического и интеллектуального здоровья человека. Человек взаимодействует эмоционально и интеллектуально не только с вещественно-предметными [17], но и с идеально - предметами образованиями. С продуктами воображения, например. И это именно взаимодействие. Через эмоции продукты воображения действуют и на тело человека. Человек творит особую идеальную реальность - мир истории и искусства, мир культуры (предания, легенды, мифы, сказки, религии, произведения литературы и искусства, видео произведения) [18]. Человек переносит эмоции, возникшие в контактах с живыми людьми, на образы, на героев произведений и воображения. Процесс сопереживания героям и образам произведений оказывает духовный и психологический терапевтический эффект. Произведения могут вызывать ярко окрашенные эмоционально-аффективные состояние, обогащать чувственность человека (мгновения экстаза от созерцания красот духа; высшие переживания, эмоционально потрясающие человека / "peak experiences" по Maslow/ [19].

Как и сколько ещё, и в каком виде *человечество* будет существовать и какую часть из этих времён отдельные представители человечества будут личностями, обладающими Я - сознанием и могущими действовать абсолютно автономно, т.е. произвольно вплоть до самоуничтожения, мы не знаем. Исходя из нам известной истории нашей части Вселенной, предполагаем, что и человечество, и отдельные Я - сознания исчезнут. Это, конечно с точки зрения антропоцентризма (а кто из нас не антропоцентризм?) ужасно. Утешает лишь одно - нас тогда уже не будет и нам не дано милостивой судьбой пережить этот ужас. Но, может быть и не для всех живых существ исчезновение человечества будет ужас, а, наоборот - спасение?

Вопрос о продолжении существования наших потомков не может нас, как живых существ, не волновать: ведь здоровая жизнь всегда направлена на продолжение и расширение себя. Все "самцы" стараются возможно более широко распространить своё семя и все "самки" стараются сознательно или бессознательно (исключение - психологические или физические уроды) прильнуть к таким "самцам". И жизнь не только продолжается, но и улучшается. Однако же вмешательство сил космических может всю эту земную благодать разрушить.

Вопрос о происхождении человека, как и о *возникновении* Я - сознания из неизвестного, важен, но несравненно менее важен, чем вопрос о будущем человечества. Будущее Я - сознания каждого человека нам достоверно известно: его для нашего нынешнего сознания нет - появилось из неизвестного и исчезает в неизвестное. И будущее человечества неизвестно, как бы не пыжились футурологи доказывать обратное. Мнения специалистов отличаются лишь тем, что одни рассуждают о неизбежной *космической катастрофе*, которой никакому человеческому разуму не противостоять (таких катастроф во вселенной было множество), или *природная катастрофа* (естественное вымирание человека как биологического вида), или *катастрофе-самоуничтожении человечества*.

Мы полагаем, что надо рассматривать прежде всего третью из возможных катастроф. Если первую и вторую в принципе невозможно предотвратить, то третью - ещё можно.

Но и третья опасность имеет качественно различные части.

Первая часть: а) истощение естественных ресурсов земных недр, почвы и вод; б) разрушение окружающей естественной среды обитания; в) самоотравление (искусственно созданные продукты, питьё, наркотики; образ жизни, вредящий и организму человека, и его психике, и др.). Опасности первой части поддаются, в принципе устранению на путях развития науки и создания новых технологий.

Вторая часть - военный глобальный конфликт с применением оружия массового уничтожения. Этот конфликт представляется неизбежным в силу того, что население Земли и его потребности растут, а

ресурсы планеты ограничены. На деле ресурсов хватило бы, учитывая возможности Мирового океана, чтобы прокормить минимум вшестеро большее количества землян, чем их имеется сегодня. И главную опасность представляют растущее неразумное потребление; непримиримое политико-идеологическое противостояние элит разных частей человечества; определённые части "природы" человека (зависть, эгоизм, агрессивность, неблагодарность и др.). Для нейтрализации этих частей недостаточно экономикоматериальных предпосылок, необходимо радикальное изменение духовного климата, в котором живут земляне, что вряд ли произойдёт в ближайшие десятилетия. Остаётся надеяться на искусство конфликтологов и дипломатов, способных предотвратить военное противостояние частей человечества друг против друга.

Третья часть - всё более широкие возможности манипуляций с генетическим фундаментом человека, естественного человека, а так же соединение его организма с техническими устройствами и создание человека "искусственного", во многом превосходящего человека нынешнего по многим своим способностям ("а нюх как у собаки, а глаз как у орла!"). И этот "человек" может вытеснить нынешних нас.

Однако же имеется и ещё одна, четвёртая опасность. Это *опасность потери большинством людей собственного "Я"*. Под этим духовным феноменом мы понимаем единство мышления и воли, свободы и ответственности. И сразу возникают каверзные вопросы: неужели все ныне живущие люди обладают способностью самостоятельно мыслить, т.е. творить новые мысли? Неужто все мыслители? Неужели все земляне живут в соответствии со своей волей, а не в соответствии с обстоятельствами от их воли независящими? И кто из землян, не то что бы свободен, но хотя бы автономен был от многочисленных, правил запретов, разрешений, законов, опутывающих его, как сетью, по рукам, и "мозгам" так, что он и думать самостоятельно, если он на это и способен, робеет. Ничтожно мало таких "свободомыслящих" [20]. Согласиться надо с тем, что составные "Я" - мышление, воля, свобода, ответственность, человеческое достоинство - имеются в каждом из землян, но в разной степени и на фоне весьма различных условий возможной их реализации в деятельности людей.

И вот, согласно выдвигаемому здесь парадоксальному тезису, эти условия в последние десятилетия неуклонно и в нарастающем темпе ухудшаются. И это ухудшение началось ещё до появления возможностей генетических манипуляций над наследственностью людей. Всё больше землян носят одинаковую или схожую одежду, питаются схожим *fast food*, пьют одинаковые искусственные напитки, смотрят более или менее схожие фильмы и схожие новости по телевидению. Всё большему количеству людей всё предьявляется готовым да так, что самому ничего не надо выбирать или решать. И их "Я", их самость становится не востребованной и превращаются в некую потенцию. Это расширение одинакового неизбежно связано с уменьшением разнообразного, всемирной стандартизацией, осреднением и снижением культурного уровня: огрубление языка, нарастание его "матерности", брутализация поведения одновременно с нарастающей инфантильностью. Потеря богатства и разнообразия осваемого нами мира ведет к обеднению "Я" и форм его активности. И всё больше людей лишь полагают, что они мыслят самостоятельно и что они действуют на основе собственной воли.

Можно возразить, что большинство людей всегда ещё подчинялись чужой воле. Да, согласимся мы, но лишь в экстремальных ситуациях (военный поход и др.), а в повседневности надо было полагаться на собственную волю, собственные решения. Ныне же она господствует в повседневности. Казалось бы увеличивающаяся доступность каждого к нарастающей информации резко усиливает возможности "Я" человека. Усиливает, но не каждого. Объективную информацию надо превратить в личностное знание через собственные мышление и опыт. Но большинству людей мыслить или некогда (хлеб насущный надо добывать!), или лень. Увеличение количества общедоступной информации вовсе не приводит к автоматическому увеличению самостоятельно мыслящих "Я".

Известны определения человека как животного, отличающего картинку, изображение от реальности (Джорджио Агамбена и др.) [21]. Однако сама реальность в современных обществах постепенно превращается в картинку, в образ. Повседневность становится своего рода экраном - двигаясь в городском пространстве и слушая плеер, мы видим тела без голосов и слышим голоса без тел, органы слуха и зрения оказываются разделены. Кино-, фото-, рекламные и другие идеальные, двухмерные медиатела обретают тот же статус реальности, что и мы сами, и одновременно реальные объекты начинают восприниматься в качестве виртуальных изображений. Реклама заставляет нас сталкиваться и соотносить себя с фантомами, мы постоянно сталкиваемся с картинками огромных тел или деталей тел.

Способно ли наше сознание справиться с этим распадающимся потоком, если мы сами стараемся превратить себя в картины, манекены и т.д. - при помощи диет, моды и прочих способов конструирования собственного образа. Если раньше куклы, манекены, скульптуры должны были быть анимированы,

то теперь мы сами стараемся превратить себя в эти образы-фантомы, стараясь заменить собственные тела в тела медейные. Феномен "утраты" собственного тела, а с ним и собственного "Я" важный, хотя и побочный, эффект современных средств массовых коммуникаций и развлечений [22].

Опасности химер человека

Словом "Химера" (Chimaira) в древнегреческой мифологии обозначалось, по одному источнику, огнедышащее чудовище с головой и шеей льва, туловищем козы и хвостом дракона, т.е. живое существо, состоящее из частей тел других живых существ и обладающее необычными для живых существ способностями (в данном случае - плевать огнём [23]. В другом источнике приводится бронзовая этрусская скульптура (5 век до н.э.) химеры: на спине тела льва (ближе к его голове) выросла шея и голова лани, часть спины льва (ближе к хвосту) покрыта гребешками (как у некоторых ящериц), а сам хвост - это змея с угрожающе раскрытой пастью [24]. Здесь соединены части тела четырёх животных и чудовищу так же приписывалось плевание огнём. В третьем источнике сообщается то же самое, что и во втором, но добавляется, что чудовище это было убито Белерофоном /Bellerophon/ [25].

В современной биологии химерами называют и организмы людей, включающие в себя как человеческий, так и животный материал [26]. Широкое развитие экспериментов по созданию *гибридов* (организмов, в которых любая клетка содержит гены от животных и человека) и *химер* (организмов, в которых органы или клетки происходят от другого вида) началось лишь с развитием генетики. На деле попытки "соединения" животного с человеком начались много ранее, в том числе и в России. В начале XX века Илья Иванов - выдающийся биолог, специалист по искусственному осеменению животных, полагал (на конгрессе зоологов, в Граце в 1910 г.), что скрещивание человекообразной обезьяны с человеком вполне возможно.

В 1926 году И.Иванов получил финансирование и иную поддержку для своего проекта со стороны советского правительства и Академии наук СССР. Иванов занимался осеменением человеческой спермой самок шимпанзе. Он экспериментировал в Африке и Сухуми, где для него был создан обезьяний питомник. Большевицкое руководство не испытывало этических сомнений относительно этих опытов: главным было возможное торжество советской науки и отбрасывание религии в учении о происхождении человека [27]. И. Иванов умер в 1932 году, положительных результатов не добившись. И ныне такие эксперименты (соединение семени и яйцеклетки человека и животного) наверняка проводятся, но не получают огласки в прессе.

В конце XIX и начале XX веков ряд учёных занималось восстановлением "жизненных сил" путём пересадки желез или биологических жидкостей от животных к человеку (ксенотрансплантологические эксперименты Броун - Секар, Сергей Воронов). Эти опыты никакой заметной пользы, но и вреда пациентам не принесли, но стоили жизни многих собак, обезьян, морских свинок и др. животных. Более успешными были *ксенотрансплантации* второй половины XX столетия. Это касается и *аллотрансплантации*, т.е. трансплантации между разными организмами одного биологического вида.

В случае человека - это любая процедура, которая включает в себя, трансплантацию, имплантацию или инфузию человеку живых клеток, тканей или органов от животных, а так же человеческих биологических жидкостей, клеток, тканей или органов.

Ксенотрансплантация является попыткой решения острого дефицита органов для трансплантации. Она ныне широко распространена, оставаясь спорной как с медицинской, так и этической точек зрения (возможный перенос болезней животных к человеку; проблемы идентичности у человека с органами животных и др.). В последнее десятилетие самыми подходящими животными для пересадки органов человеку считаются свиньи, а не приматы, эволюционно наиболее близких человеку. Однако и в случае свиней существует иммунный барьер, остаётся проблема отторжения пересаженных органов. Один из способов преодоления иммунного барьера является включение генов человека в состав генов свиного донора. В результате создаётся трансгенное животное, т.е. *химера* животного и человека, с тем, чтобы затем создать ещё одну химеру - человека с органом животного [28]. Сегодня трансгенные свиньи успешно выводятся во многих лабораториях мира, что означает - иммунный барьер в ближайшее десятилетие будет надёжно преодолен [29].

Этические авторитеты, признаваемые миллионами людей давно уже пришли к выводу, что при трансплантации надо различать у человека два вида органов - функциональные и имеющие влияние на идентичность человека. К последним относятся мозг и половые органы. Следовательно, чтобы избежать угрозы пресечения границы между человеком и животным, потери или нарушения человеческой идентичности, ксенотрансплантировать можно лишь *функциональные органы*. Некоторые учёные (М.Бек,

Л.Сильвер и др.) указывают на возможность имплантации в человеческой эмбрион генов и клеток животных с целью получения человеком способностей этих животных. Успех здесь возможен потому, что у эмбрионов нет иммунной системы, способной отторгнуть имплантант. На этих путях можно получить человека, развивающего в беге скорость гепарда, видящего ультрафиолетные и инфракрасные лучи, видеть в темноте, обнаруживать магнитное поле и т.д. Официальных сообщений о том, что кому-то удалось подобное сделать пока нет. И это хорошо: последствия для всюду декларируемого биологического и психологического равенства людей были бы сокрушительными [30].

В наши дни существует множество *трансгенных животных*, часть генов животных является человеческими. Среди них онкомышь с человеческим геном рака, коровы, козы, овцы, которые производят человеческие ферменты вместе с молоком, и даже бактерии, производящие, например, инсулин. Такие организмы используются при исследовании болезней человека и действия медикаментов. Трансгенные животные не только полезны для медицинских целей, но и опасны: в случае их проникновения в естественную среду они могут начать размножаться. Это потенциально может привести к мутации или к распространению неизвестных нам болезней.

Современная наука позволяет создать "*человеко-зверя*" и в виде человекоподобного организма тайно с поддержкой некоторых государств или частного капитала. Такие гибриды трудно будет определить как животное или человека. Необходимо теоретически готовиться к такому сценарию, решить предварительно ряд психологических, юридических, социально - политических и этических проблем.

Заключение. Многие данные современных исследований человеческого мозга заставляют усомниться в "самоочевидности" превосходства человека над животными. Культурная и физическая антропология вооружили нас важными данными для понимания человека в целом, но вряд ли она может быть единственным научным основанием, опорной или рамочной концепцией для гуманитарных наук.

Признать же надо, вслед за В. Вернадским, что различия между человеком и животным имеют градуальный характер. Градуальность переходов между человеком, животным, растением и минералом, т. е. между веществами разного состояния, является одним из основополагающих тезисов книги Вернадского "Биосфера" (1926). Это мнение для русской философской и художественной литературы не случайно. Имеется множество текстов поэтических, прозаических, теологических и философских, в которых признаются даже *достоинство высших животных* (Некрасов, Достоевский, Л.Толстой, Хлебников, Есенин, Н.Заболоцкий, А.Платонов, Н.Фёдоров, Н.Филонов, духоборцы, Бердяев и др.) [31].

Представления людей о будущем, его возможности и возможностях людей в нём, на положении человека в мире уменьшающегося живого на Земле и в мире все более совершенствующейся и уже ныне самосовершенствующейся техники, действуют на поведение человечества сегодня и тем самым со - определяют его дальнейшее существование.

При оценке будущего человека и человечества всегда важнее обращать внимание не на лучшие, а на худшие прогнозы. Это означает, в частности, что надо скорее пренебрегать некоторыми возможностями прогресса, ради сведения риска самых разнообразных катастроф для наших потомков к минимуму. Но согласны ли наши дети, внуки и население нынешних слаборазвитых стран с такой рекомендацией?

Принцип единства деяния и ответственности, взаимности в этом отношении, во многих отношениях людей друг к другу (взрослых к детям, к беспомощным, к старикам, к будущему человечеству) не работает. Мы, якобы, должны перед будущим человечеством добровольно отвечать *независимо от того кто бы они не были и что бы они не были*. Тезис смелый и сомнительный в рамках правовой логики трудно обосновываемый. Мы отвечаем за них, если они будут нам подобны!

Вместе с экономическим, социальным и идеолого - политическим усложнением современного общества, вместе с нарастанием научного знания и технико-технологического прогресса парадоксальным образом в обществе и в целом на Земле нарастают процессы изменений не замечаемых и ненамеренно вызванных. А это означает, что в обществе и на Земле нарастает не упорядоченность, как многим мнится, а *хаос*. Он проявляется в более быстро нарастающих противоречиях между человеком и животным миром планеты, в растущих потребностях землян и ограниченности ресурсов планеты, поколениями людей, между сторонниками национальных государств и глобалистами-космополитами, между мигрантами и коренными жителями национальных государств и т.д.

Планетарная эволюция живой материи с моментами "революционных", скачкообразных изменений не закончилась с появлением двух видов людей - неандертальцев и современного человека и человечества в их нынешнем виде [32]. Господствующие и поныне в общественном сознании *антропоморфизм* и *антропоцентризм* препятствуют осознанию того факта, что мы только часть эволюции планетной живой

материи. Людям трудно абстрагироваться от сознания своей исключительности как на планете, так и во всех известных нам частях Вселенной. Однако понимание исключительности человека в плане его ответственности за разнообразие жизни на Земле весьма плодотворно и заслуживает всяческой поддержки.

Создание клона полного организма человека становится всё более реальной возможностью, а может быть уже и стало действительностью, скрываемой пока от общественности. Опасно уже было бы создание таких организмов, но в сто крат было бы создание клона всего человека с его индивидуальностью и личностью. К счастью это в принципе невозможно. Но невозможна и реализация всевозможных юридических, политических, религиозных и иных запретов исследований в этом направлении.

Человек взаимодействует эмоционально и интеллектуально не только с вещественно-предметными, но и с идеальными - предметами образованиями, с продуктами воображения [33], искусства, литературных произведений и т.д. Человек переносит эмоции, возникшие в контактах с живыми людьми, на образы, на героев произведений и воображения. Процесс сопереживания героям и образам произведений оказывает как положительный, так и отрицательный духовный и психологический эффект.

Из всех возможностей трагического конца человечества планеты Земля надо обратить внимание на три: 1 – вследствие *космической катастрофы*, которой никакому человеческому разуму не противостоять (таких катастроф во вселенной было множество); 2 – вследствие *природной катастрофы* (естественное вымирание человека как биологического вида), 3 – вследствие *катастрофы-самоуничтожения человечества*. Мы полагаем, что надо рассматривать прежде всего третью из возможных катастроф. Если первую и вторую возможности в принципе невозможно предотвратить, то третью - ещё можно и тем самым продлить жизнь человечества.

Современная наука, техника и новейшие технологии позволяют создать гибриды и химеры *человеческий организм - животный организм* или неполный человеческий организм - искусственные части его, но они не позволяют создать индивидуальность и личность человека. И это обстоятельство спасительно для достоинства человека.

Список использованных источников

1. См.: Bloch Ernst. *Das Prinzip der Hoffnung*. Tübingen 1954-1959; Йонас Ганс. *Принцип ответственности: Опыт этики для технологической цивилизации*. – Москва: Айрис – пресс, 2004.
2. Ulrich Beck. *Die Metamorphose der Welt*. München 2016, Suhrkamp Verlag. – S. 25.
3. См.: Витол Э.А. *Матрица планетарных систем: визуализация земной эволюции*. – Москва: Международная академия исследований будущего, 2010. *Жизнь возникла на Земле более 4 миллиардов лет назад. Вселенная, возникшая примерно 13 миллиардов лет назад старше всего втрое, чем земная жизнь. Можно сказать, что она возникла стремительно и объяснения этому пока нет.*
4. Бостром Н. <http://www.Nicbostrom.com>. – С. 5-6. См.: Энгельмайер П.Н. *Технический итог XIX века*. – Москва, 1898. – С. 45; Литенецкий И.Б. *На пути к бионике*. – Москва, 1972. – С.5; Бондарь А. *Основоположения и главные проблемы социальной философии техники инженерии*. – Хабаровск, 2010. – С. 204, 210.
5. См.: Elizabeth Kolbert, Ulrike Bischoff. *Das sechste Sterben. Wie der Mensch Naturgeschichte schreibt*. Verlag Suhrkamp 2015. В США книга была удостоена Пулицеровской премии.
6. О последней "ледяной" катастрофе см.: Curtis W. Marean. *Als die Menschen fast austarben*. In: *Spektrum der Wissenschaft*. Dezember 2010. – S. 59-65.
7. Ещё Жак Деррида (Jacques Derrida) отмечал, что у животных есть язык в виде мимики, жестов, языка тела, модулирующий звуки и т.д., каким пользуются и люди, но иной форме и интенсивности и что нельзя сводить язык к вербальному языку, языку слов и понятий. Отсюда был поставлен и следующий вопрос: кем доказано, что мышление может быть только словесным мышлением? См.: Точку зрения Ганса - Ёахима Ленгера, профессора Гамбургского института изобразительных искусств, многие труды которого посвящены изучению творчества Ж. Деррида.
8. Кожевникова М. *Клонирование людей и проблема статуса клона // Этнографическое обозрение*. – 2013, № 3. – С. 95.
9. *Стволовые клетки (камбиальные клетки), входят в состав обновляющихся тканей животных и человека. Могут развиваться в различные клетки, например в кровяной ткани млекопитающих - в эритроциты, тромбоциты и лейкоциты. Обеспечивают восстановление ткани при гибели части клеток.*
10. В 2004 году об этом заявил южнокорейский учёный Ву Сук Хванг (Woo-Suk Hwang). Эксперименты в этой области проводят Северино Антинори и Панайотис Завос, а так же фирма "Clonaid" /данные М. Кожевниковой, стр. 100).

11. Билялетдинов Р.Р. Биомедицинские технологии и расширение представлений о человеке // Рабочие тетради о боэтике. Вып. 11. Гуманитарное обеспечение инновационного развития биомедицинских технологий. Сборник науч. статей. – Москва: Издательство Московского гуманитарного университета, 2010. – С.55-56.
12. Muszala A. (ed.). Encyklopedia bioetyki. – Radom: Polwen 2007. – P. 292.
13. Невозможность такого переноса подробно аргументируется Джорджем Магариаком, профессором, президентом Международного комитета интеллектуального сотрудничества (Нью-Йорк) // НГ - Наука, 2012.06.27. – С. 13.
14. Белик А.А. Переосмысление значения изменённых состояний сознания // Этнографическое обозрение. – 2014, № 2. – С. 176.
15. Сеньков О. Гены, которые мы меняем // В мире науки. – 2008, № 11. – С. 50.
16. См.: Bourguignon E. Psychological Anthropology: An Introduction to Human Nature and Cultural Differences. New York 1979, Holt, Rinehard and Winston. – P. 233 - 297, 329.
17. Немецкий философ славянского происхождения Словой Цицек (Slavoj Zizek) приводит в пример воздействия виртуальной реальности, которая, как бы снимает зависимость восприятий человека от данных ощущений собственного тела: кликнул на кнопку компьютера - и ты уже в другой реальности. См.: Slavoj Zizek. Die Pest der Phantasmen. Wien 1997, Passagen Verlag. – S. 197.
18. Исследователь культуры и её текстов Юрий Лотман писал, что нет человека и человечества без искусства. См.: Michael Hagner (Hrsg.). Ecce Cortex. Beiträge zur Geschichte des modernen Gehirns. Göttingen 1999, Wallstein Verlag. – S. 343.
19. Правда у отдельных людей с неустойчивой психикой могут появляться и психопатологические эффекты, и "элементы потери собственного Я или его границ", феномены слияния с переживаемым, "выхода из себя". См.: Maslow A.H. Motivation and Personality. – New York 1987. – P. 165.
20. Бертран Рассел шутил: "Многие люди предпочитали бы скорее умереть, чем подумать. В прочем, так они и делают". Его мнение перекликается с концепцией "не мыслящего большинства" С.Б. Переслгина. Признаемся и мы: и нам думать неохота. Но некоторые мысли нас посещают сами. Не часто, к сожалению, но именно они находят нас, а не мы их. И. Кант справедливо отмечал, что рациональные доказательства свободы совершенно невозможны (Кант И. Соч. в шести томах. Т.3. – М., 1964. – С. 478), а Шопенгауэр настаивал на том, что единственно свободным мышлением является "одинокое мышление" ("einsames Denken". In: A. Schopenhauer. Eristische Dialektik jder die Kunst Recht zu behalten. Zürich 1983. – S. 87 - 88).
21. Главный признак в хайдеггеровском определении человека его "Dasein" (наличное бытие) с его "открытостью миру" (у Хайдеггера в "Письме о гуманизме" /1947/, курсе лекций "Положение об основании" /1955-1956/) включено в определение Агамбены. Но, слишком уж раскрыт, по рассуждениям О. Булгаковой, такой человек. Раскрыт до потери собственных тела и "Я". Нам представляется, что единственное ненормативное определение природы человека и человечества "сама себя постоянно возобновляющая неопределённость". Но кто же "инициатор" этой неопределённости? У Хайдеггера - наличное бытие.
22. См.: Булгакова О. Тело, медиа и медиальная бестелесность // Новое литературное обозрение. – 2011, № 5 (111). – С. 428.
23. Современный толковый словарь русского языка. – Санкт-Петербург: «Норинт», 2001. – С. 903.
24. Der Grosse Brockhaus in einem Band. Stuttgart 2001. – S. 182.
25. Das Zeit-Lexikon, Hamburg 2005, Bd. 3, S. 38. См. так же Lexikon der Antike. Leipzig 1987. – S.88, "Bellerophonotes"
26. Beck M. Mensch-Tier-Wesen. Zur ethischen Problematik von Hybriden, Chimären, Parthenoten. Paderborn 2009, Ferdinand Schoening Verlag. – S. 91-92.
27. См.: Россиянов К.О. Опасные связи: И.И. Иванов и опыты скрещивания человека с человекообразными обезьянами. В: Вопросы истории естествознания и техники. – 2006, № 1.
28. См.: Кожевникова М. Гибриды и химеры человека и животного: эксперименты и этика // Этнографическое обозрение. - 2013, № 6. – С.112.
29. См.: Beck M. Mensch-Tier-Wesen. Zur ethischen Problematik von Hybriden, Chimären, Parthenoten. Paderborn 2009, Ferdinand Schoening Verlag.- S. 89-90; Silver L. Raj poprawiony. Nowy wspianaly swiat? Warszawa 2002. – S.135, 233 – 301.
30. См.: Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. – Москва, 2008.
31. См.: Ханс Гюнтер. "Смешение живых существ": человек и животное у А.Платонова // Новое литературное обозрение. – 2011, № 5 (111). – С. 91 - 96.
32. Последняя, "культурная" уже, катастрофа произошла примерно 35-30 тысяч лет назад, когда культура кроманьонцев полностью уничтожила культуру неандертальцев. Данные профессоров Сванте Паабо /Мюнхен/, Марисии Понсе де Леон и Кристофа Цолликофера /Швейцария/, Жан Жака Юблена /Бордо/ и др.
33. См.: Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Человеческие чувства, эмоции, разум: системно – социальный анализ // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. – Алматы, 2016, № 4. – С. 82-87.

Мы опирались и на некоторые идеи следующих произведений

Agamben G. Das Offene. Der Mensch und das Tier. Frankfurt am Main 1967, Suhrkamp Verlag.
Wohlleben Peter. Das Seelenleben der Tiere. München 2016, Ludwig Verlag.

Түйін

Адам экологиясы және оның тұлғасы. Ақиқаттық және қауіп-қатердің төнуі

Р.Б. Әбсаттаров¹, И.А. Рау²

ҚР ҰҒА корреспондент – мүшесі, философия ғ.д., профессор,

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік – философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі¹
философия ғ.д., Бундесфердің (Гамбург) жетекші мамандар Академиясының профессоры²

Мақалада әлеуметтік – саяси және философиялық әдебиеттерде әліде жете зерттелмеген адам экологиясы және оның тұлғасы, ақиқаттылық және қауіп-қатердің төнуі жайлы өзекті мәселелер қарастырылады. Сондай-ақ мақалада дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: адам, тұлға, адамзат, қоғам, мемлекет, ғалам, этика, қатынас, экология, радиация, антропологизм, эволюция, клонирование, сана, химера, организм, жауапкершілік.

Abstract

To ecology of the person and his personality. Real and imminent dangers

Absattarov R.B.¹, Rau I.A.²

head of the department of political science and social and philosophical disciplines, KazNPU named after Abay,
Doctor of philosophical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of RK¹;
doctor of philosophical Sciences, Professor of the Academy of leading cadres Bundesfera²

The article considered topical issues of the ecology of the person and his personality, the real and imminent danger which are still insufficiently studied in the socio – political and philosophical literature. At the same time in article is paid the attention to debatable questions.

Key words: human, person, humanity, society, state, science, ethics, communication, radiation, anthropology, evolution, cloning, consciousness, a Chimera, an organism responsible.

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

МРНТИ 11.25.40

РОЛЬ ОРГАНИЗАЦИИ ИСЛАМСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Ожукеева Т.О. – д.и.н., профессор АГУПКР

Ботбаев А.Н. – аспирант Дипломатической Академии Министерства иностранных дел Кыргызской Республики (Бишкек, Кыргызская Республика)

В рамках настоящей статьи анализируются интеграционные процессы в арабском регионе. Предпринята попытка выявить специфику формирования основных интеграционных объединений в арабских странах. Региональное сотрудничество - сравнительно новый процесс. Под ним можно понимать образование и развитие региональных объединений географически близкими государствами. В основе подобных группировок лежат соглашения преференциального характера. Однако на практике существуют два разных типа и один подтип регионализации: возрождение (зарождение) региональных держав, формирование региональных (интеграционных) группировок и возникновение так называемых треугольников развития.

Ключевые слова: Региональное сотрудничество, международная организация, полномочия и компетенции международной организации, основные цели.

Key words: The Regional cooperation, international law personality, international organization, capacity and power of international organization, basic goals.

Современный мир развивается в условиях глобализации и сотрудничества, охватывающих все государства мира. Структура современных международных отношений кардинально меняется и превращается в систему региональных и глобальных блоков, призванных играть ключевую роль в дальнейшем развитии мирового сообщества. В условиях глобализации меняется основа для глобального сотрудничества, как и способность государств действовать независимо друг от друга [1].

Подход к регионализации ведущих держав и развивающихся стран принципиально различен. Мировыми и региональными державами регионализация воспринимается как мощный инструмент политического и экономического доминирования, развивающимися странами - как возможность повышения конкурентоспособности национальной экономики, укрепления позиций на мировой арене, а также защиты национальных интересов [2].

Региональное сотрудничество - сравнительно новый процесс. Под ним можно понимать образование и развитие региональных объединений географически близкими государствами. В основе подобных группировок лежат соглашения преференциального характера. Однако на практике существуют два разных типа и один подтип регионализации: возрождение (зарождение) региональных держав, формирование региональных (интеграционных) группировок и возникновение так называемых треугольников развития.

Арабские страны сразу после завоевания независимости начали разрабатывать различные схемы всестороннего сотрудничества, начиная с заключения двусторонних военных, политических, культурных соглашений, кончая субрегиональными соглашениями на общеарабском коллективном уровне.

Арабский мир состоит из 23 стран с совокупным населением около 327 млн. человек и общей площадью приблизительно 13 млн. кв. км. [3].

Идея арабского регионального сотрудничества впервые появилась еще в начале XX века. В 1931 г. в Каире был учрежден «Клуб арабского единства». На Мусульманском конгрессе в Каире в 1939 г. королю Фаруку присвоили титул «повелитель правоверных» (титул халифа), что говорило о желании египетской феодальной верхушки установить гегемонию в арабском объединительном движении [4].

В середине 40-х годов в рамках Лиги арабских государств (ЛАГ) начались интеграционные процессы. В 1950-году семь арабских стран подписали соглашения о совместной обороне и экономическом сотрудничестве, которая предусматривала учреждения Экономического совета. Его первая сессия была проведена в декабре 1953-года. В июле 1962 года Экономический совет становится самостоятельным

органом и был переименован в Арабский социально-экономический совет (АСЭС). Наряду с АСЭС свои действия с ЛАГ координируют 19 специализированных межарабских организаций [5].

В ноябре 1979 года, Совет разработал «Стратегию совместных арабских экономических действий», «Хартию национальных экономических действий», «Единое соглашение об использовании арабского капитала в арабских странах», «Документ о десятилетии совместного арабского развития».

В конце 70-х – начале 80-х годов заметно расширилось региональное и субрегиональное экономическое сотрудничество между арабскими странами. В 1981 г. шесть аравийских монархий - Бахрейн, Катар, Кувейт, Объединенные Арабские Эмираты, Оман и Саудовская Аравия - образовали свою интеграционную организацию - Совет сотрудничества арабских государств Персидского залива (ССАГПЗ). Эти страны в последние десятилетия стали мощными игроками не только на региональном экономическом рынке, повышаются их вес и влияние в мировой экономике в целом [6].

Государства ССАГПЗ обладают крупнейшими запасами энергоресурсов. Их доля в мировых доказанных запасах нефти составляет 40% и они удовлетворяют 25% зарубежной потребности нефти; удельный вес в мировых запасах природного газа составляет 20%; им принадлежат 40% финансовых резервов мира [6].

Рисунок 1. Основные цели ССАГПЗ

В 2001 г. странами ССАГПЗ было принято «Экономическое соглашение между странами Совета сотрудничества». В нем установлены принципы функционирования таможенного союза, заложены основы общего рынка. В 2003 г., после 15 лет переговоров, образован таможенный союз ССАГПЗ.

Важную роль в развитии межарабского сотрудничества играет Организация арабских стран – экспортеров нефти (ОАПЕК), созданная в 1968 году. Членами организации являются 11 стран: Алжир, Бахрейн, Египет, Ирак, Катар, Кувейт, Ливия, ОАЭ, Саудовская Аравия, Сирия, Тунис. Членом ОАПЕК может стать любое арабское государство, источником значительной части национального дохода которого является нефть, при условии согласия 75% членов организации, включая трех учредителей ОАПЕК.

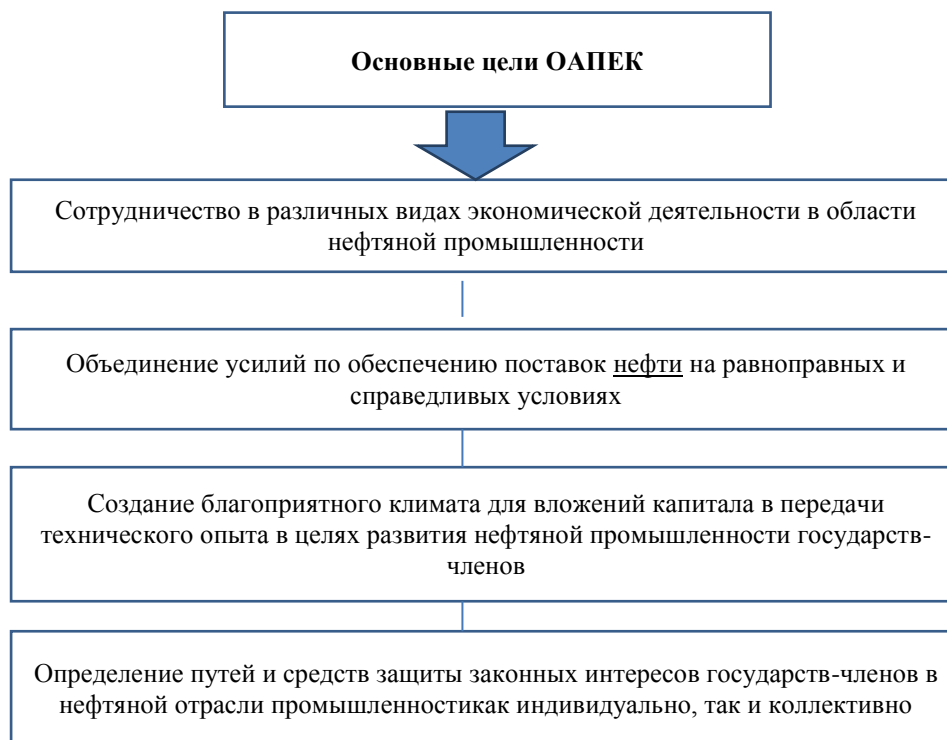

Рисунок 2. Основные цели ОПЕК.

В преамбуле соглашения о создании Организации говорится, что государства-учредители «понимают роль нефти как главный источник их дохода, и они должны развивать сохраняя его так, чтобы он приносил им максимум законной выгоды».

По некоторым оценкам, регион располагает от 60 до 70% мировых запасов нефти и 20% мировых запасов природного газа. Разведанные запасы нефти лишь в одной Саудовской Аравии превышают запасы США и бассейна Северного моря [7].

Страны Персидского залива (за исключением Ирака) входят в группу стран с резким преобладанием в их структуре хозяйства первичного сектора (более 70%). Такая структура позволяет этим странам иметь большой объем ВВП на душу населения, базирующийся преимущественно на экспорте нефти.

Организация Исламского сотрудничества (ОИС) – вторая по величине (после ООН) международная организация, объединяющая 57 государств. Сейчас в странах-членах ОИС проживает порядка 1,5 млрд. человек, то есть почти пятая часть всего населения Земного шара. В странах ОИС сосредоточены почти 70% запасов нефтепродуктов и 50% запасов газа [8].

За период развития Организации исламского сотрудничества было создано на уровне министров 13 постоянных комитетов, которые возглавляют президенты того или иного государства-члена ОИС (КОМИАК, КОМСТЕК, «Аль-Кудс»), а также 9 вспомогательных органов ОИС (Контактная группа по Боснии и Герцеговине, Контактная группа по Джамму и Кашмир, Комитет по Палестине, Исламский комитет по солидарности с народом африканского Сахел, Афганский комитет и др.) со штаб-квартирами, располагающимися в различных столицах мусульманских государств и иные специализированные органы. Помимо названного, в рамках Организации исламского сотрудничества действует более 100 финансово-кредитных институтов и исламских банков, крупнейшим из которых является Исламский банк развития [9].

При ОИС действует ряд самостоятельных организаций, созданных по решениям ее конференций и деятельности.

Рисунок. Вспомогательные органы ОИС

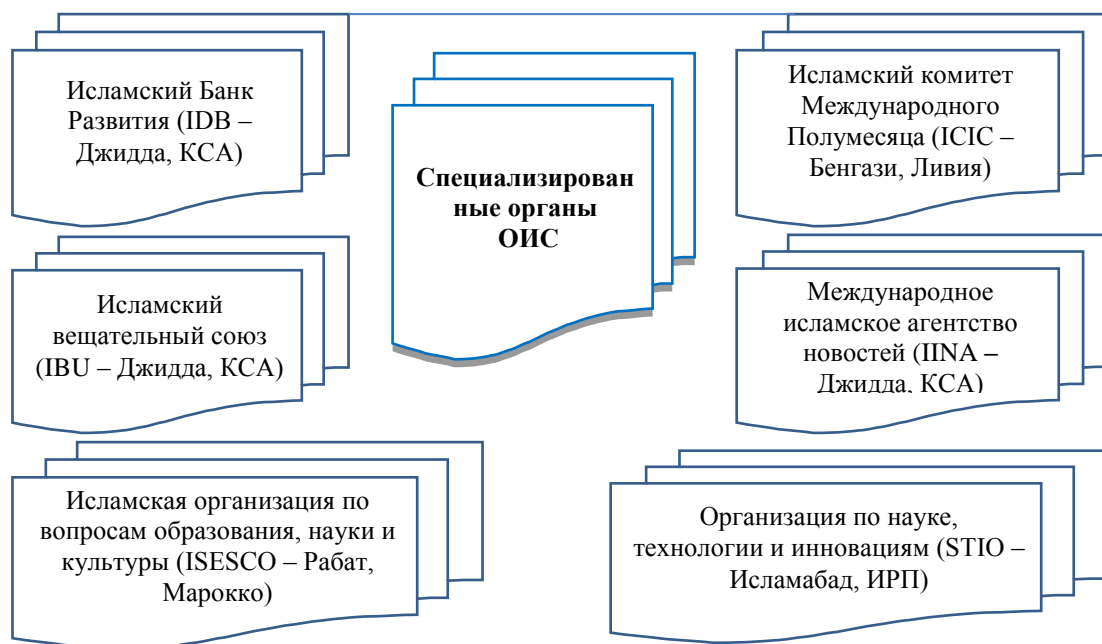

Рисунок 3. Специализированные органы ОИС.

Рисунок. Аффилированные органы ОИС.

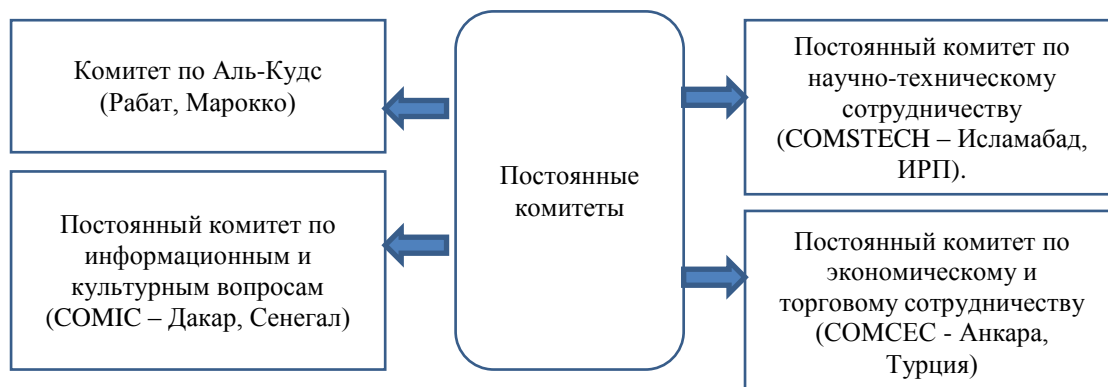

Рисунок 4. Постоянные комитеты

В перспективе ведется создание Исламского международного суда.

В 2011 году принят План действий ОИС по сотрудничеству с Центральной Азией на 2011–2015 годы, который предусматривал продвижение социально-экономической, культурной и гуманитарной интеграции в регионе, поддержку торговых операций, инвестиций, осуществление промышленных проектов, представляющих взаимный интерес как для Центральной Азии, так и для стран мусульманского сообщества. В ходе состоявшейся в октябре 2011 года в Стамбуле 27-й сессии КОМСЕК проведено 1-е заседание Исполнительного комитета по имплементации Плана действий ОИС по сотрудничеству с Центральной Азией, в ходе которого утвержден ряд конкретных мер, направленных на реализацию данной инициативы.

Подводя итоги регионального сотрудничества стран арабского региона можно констатировать, что региональное сотрудничество находится на начальном этапе сотрудничества, однако заложен фундамент, на котором в будущем, при определенных благоприятных условиях, может развиваться экономическое

региональное сотрудничество. В пользу этого говорят правильно выбранные странами приоритеты развития – создание единой разветвленной транспортной сети, либерализация торговли и развитие культурных связей.

Список использованных источников:

1. Sinclair T.J. *Global Governance*. – Cambridge: PolityPress, 2012. – P. 92.
2. Hetme B., Soderbaum F. *Theorising the Rise of Regionness//Politikon: South African J. of Political Studies*. 2006. № 33/1. Цит. no: Börzel T. A. *Comparative Regionalism*.
3. *The State of World Population 2014, UNFPA*.
4. Sayegh, F. *Arab Unity. Hope and Fulfillment / F. Sayegh*. – N.Y., 1958.
5. *Arab League Council Resolution. 01.04.1950*.
6. *Integrating, Not Integrated. A Scorecard of GCC Economic Integration. Booz&Co, 2012. – P.13*.
7. Жданов, С.В. *Арабские страны в мировой экономике*. – М.: Панорама, 2006. – 256 с.
8. Kayaoglu T. *The Organization of Islamic Cooperation: Politics, Problems, and Potential*.
9. OICCharter // Официальный сайт ОИС – Режим доступа: www.oic-oci.org. (дата обращения 18.03.17)

Түйін

**Аймақтық интеграциядағы Ислам ынтымақтастық ұйымының рөлі
Ожукеева Т.О., Ботбаев А.Н.**

Осы мақала шеңберінде араб елдері аймағындағы интеграциялық үрдістерге талдау жасалынды. Араб елдеріндегі негізгі интеграциялық бірлестіктердің қалыптасу ерекшеліктерін айқындау үшін әрекеттер жасалынды. Аймақтық ынтымақтастық – салыстырмалы жаңа үрдіс. Сол арқылы географиялық тұрғыдан жақын мемлекеттердің аймақтық ынтымақтастықтарының қалыптасуы мен дамуын түсінуге жол ашылады. Осындай топтасулар негізінде преференциялық келісім сипаты жатыр. Бірақ та, тәжірибе негізінде аймақтанудың екі түрлі типі мен бір типтік түрі қалыптасқан: аймақтық одақтарды жаңғырту (қайта қалыптастыру), аймақтық (интеграциялық) топтасулардың қалыптасуы мен үшбұрышты дамудың құрылуы.

Түйін сөздер: аймақтық ынтымақтастық, халықаралық ұйым, халықаралық ұйым өкілеттігі мен құзыреті, негізгі мақсаты.

Abstract

**Role of the Organization of Islamic Cooperation in Regional Integration
Ozhukееva T.O., Botbaev A.N.**

Within the framework of this article, integration processes in the Arab region are analyzed. An attempt has been made to reveal the specifics of the formation of the main integration associations in the Arab countries. Regional cooperation is a relatively new process. It can be understood as the formation and development of regional associations by geographically close states. At the heart of such groups lie agreements of a preferential nature. However, in practice, there are two different types and one subtype of regionalization: the revival (emergence) of regional powers, the formation of regional (integration) groupings and the emergence of so-called development triangles.

Key words: regional cooperation, international organization, powers and competencies of the international organization, main objectives.

МРНТИ 11.07.13

СТАНДАРТЫ КАЧЕСТВА НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ПОЛИТИЧЕСКИМ НАУКАМ

*Антанович Н.А. – к.п.н., доцент Белорусского государственного университета
(Минск, Белоруссия)*

Цель статьи – рассмотреть стандарты качества научного исследования в области политических наук. Проанализированы такие стандарты, как новизна выводов и самостоятельность исследования, соответствие критериям достоверности, связь с социально-политической практикой. Выявлен ряд отклонений от указанных стандартов, имеющих место в научных работах по политологии: концентрация исследования на высших уровнях абстрактности (на уровне метатеории и универсалистских умозаключений), ограничение исследования реального предмета (части объективной реальности) обзором научной литературы, игнорирование ситуационной и проблемной ориентации политического анализа, пространственно-временных рамок постановки проблемы, слабая эмпирическая база и неразвитый методологический аппарат. В статье сформулированы критерии достоверности академического и прикладного политического анализа.

Ключевые слова: стандарты качества, социально-политическая практика, политический анализ, проблемная ориентация.

Осмысление социальной реальности и развитие наук об обществе идут рука об руку. Уровень развития наук об обществе отражает состояние конкретного государства и научного сообщества, ему принадлежащего. Казалось бы, это очевидные истины, но, следуя законам диалектики, они могут быть подвергнуты критике. Контраргументы таковы: миссия социальных наук – прогноз общественного развития, а не банальная рефлексия по поводу его наличного состояния; наука об обществе (как и наука в целом) не «принадлежит» только одной конкретной стране; современные научные сообщества открыты диалогу, сотрудничеству и взаимной критике. Кроме того, накоплен огромный запас эмпирического и теоретического знания об обществе, а также ставших классическими первоисточников. Однако по сей день остаются вопросы «применимости» тех или иных теорий к анализу политических систем отдельных стран, указывается на несовместимость универсалистских заключений с культурной и цивилизационной спецификой стран и регионов. И, безусловно, еще одним «камнем преткновения» в социальных науках является проблема научности заключений ценностного характера, идеологизации социального знания. Ни для одного представителя социальных наук не является секретом, то, что дилемма научной объективности и ценностной позиции исследователя имплицитно присутствует практически во всех исследованиях. Осмысление данной дилеммы осуществлялось различными авторами (М.Вебер, Н.Боббио, М.Фуко), будь то в попытке разграничить ценности и оценочные суждения, будь то в рассмотрении роли интеллектуалов в социуме.

Обозначим еще одну проблему. В широком смысле объект всех социальных наук един – это социум. А уж если говорить о политике, как об объекте исследования, то факт изучения политики представителями различных наук не вызывает ни у кого сомнения, тем более у представителей политологии. Статус и значимость политической социологии, политической антропологии, политической лингвистики, политической истории, политологии не только не отрицают, но признают и подчеркивают. Вопрос лежит в иной плоскости: какие теоретико-методологические подходы и методы используются при анализе политики, насколько четко и ясно в конкретном исследовании сформулирована проблема (т.е. из объекта выделен предмет), насколько проведенное исследование соответствует критериям научности и объективности.

Цель данной статьи – рассмотреть стандарты качества научного исследования в области политических наук.

По сей день можно встретить суждения о претензии политологии на некий «исключительный специфический объект исследования». В подобных суждениях замалчивается факт разграничения объекта и предмета исследования, что составляет изначальный пункт всякого научного анализа. Предметное поле политологии дифференцировано и выстраивается вокруг вопросов формирования значимых для общества властных отношений. Номенклатура специальностей по политологии, утвержденная Высшей аттестационной комиссией Республики Беларусь, включает шесть специальностей, достаточно полно отражающих широкий спектр исследовательской проблематики мировой политической науки. В нашей стране на настоящий момент подготовка кадров и защита диссертаций по политическим наукам осуществляется по трем специальностям (теория и философия политики, история и методология политической науки; политические институты, процессы и технологии; политические проблемы международных

отношений глобального и регионального развития). Планируется подготовка специалистов по специальности «Политическая регионалистика. Этнополитика».

Когда мы говорим о стандартах качества научного исследования в области политических наук, то ставим вопросы о самостоятельности и новизне выводов проведенного исследования, его соответствии критериям достоверности, связи с социально-политической практикой.

1. Свидетельством глубины и серьезности подготовки специалиста в области политической науки является способность самостоятельно выстроить единую линию исследования: начиная от формулирования актуальной проблемы и ее концептуализации (рассмотрения с позиций существующих теории и научных подходов) к операционализации, последующему сбору эмпирических данных и инструментализации проблемы (разработке практических рекомендаций по ее разрешению). Такое мыслительное движение от высоко абстрактной постановки проблемы к ее эмпирическому тестированию известный политолог Дж. Сартори назвал «движением по лестнице абстракций». Иными словами, исследователь должен уметь переходить от теории и исследовательского подхода к конкретному методу/аналитической методике эмпирического тестирования проблемы. Однако на практике значительная часть академических исследований в области политической науки остается лишь на уровне концептуализации, рассмотрения и повтора уже существующих теорий.

«Лестница абстракций» по Дж. Сартори [1] представляет собой классификацию теорий и научных понятий по уровню абстрактности (см. таблицу 1).

Таблица 1

«Лестница абстракций» по Дж. Сартори

Уровень абстрактности теории	Используемые категории и их характеристика
Высший уровень абстрактности (метатеории, нормативные теории)	универсальные категории – характеризуют различия сущностного порядка
Средний уровень абстрактности (теории среднего уровня)	категории среднего уровня – рассчитаны на ограниченную сферу применения и исследование отдельных областей политики
Низший уровень абстрактности (конкретные эмпирические исследования, сбор фактов)	первичные обобщения (концептуализации низшего уровня абстрактности) – конкретные наблюдаемые количественно измеренные «кейсы»

Существует также проблема ограничения исследования определенного предмета (как части объективной реальности) обзором научной литературы. В таком случае научные статьи и диссертационные исследования превращаются в коллекционирование цитат и фактов. Как следствие – новизна и эвристический потенциал подобных работ находятся на крайне низком уровне.

2. Понимание сути любой научной дисциплины есть понимание ее методологии. В политической науке наработан собственный развитый методологический инструментарий, используются общенаучные методы, а также комбинирование методов других наук. Политологами разработаны такие методы, как ситуационный анализ, ивент-анализ, сценариотехника, позиционный и ресурсный методы, когнитивное картирование. Широко применяемые экспертные оценки (в форме метода Дельфи) были разработаны специалистами РЭНД-конпорэйшн. Однако по сей день в ряде диссертационных работ встречается полная путаница общенаучных методов, методов социально-гуманитарных наук и исследовательских подходов; проблемным является применение специально-научных политологических методов.

Прочная методологическая база основывается на грамотном использовании понятийно-категориального аппарата. Следует отметить, что политическая наука обладает развитой системой научных понятий. Однако исследователи зачастую теряются во множестве трактовок этих понятий. Еще одна проблема – эссенциалистский характер исследования – он имеет место, когда научная статья либо диссертация ограничивается рассмотрением множества трактовок научных понятий без достаточного (либо вовсе отсутствующего) эмпирического обоснования. Такие работы в последнее время называют «лингвистической чехардой» или «каскадом цитат». Однако их следует отличать от тех исследований, в которых применены методы анализа политических текстов (контент-анализ, когнитивное картирование, интент-анализ, критический дискурс-анализ). Статьи и диссертации эссенциалистского характера претендуют на универсальные выводы. При этом систематическое эмпирическое исследование не проводится, а прилагаются лишь «удобные» частные примеры для иллюстрации авторских суждений. Средний уровень

абстрактности, а значит, и формулирование *теорий среднего уровня*, основанных на выявленных в ходе исследования закономерностях, игнорируется.

Политолог должен уметь разграничивать работы, в которых отстаиваются и защищаются определенные ценности и идеалы, и те публикации, в которых ценности и ценности системы изучаются и измеряются (на это разграничение указывал М. Вебер).

3. Как прикладной, так и академический политический анализ должен быть конкретным, помещенным в определенные пространственно-временные рамки. Этому служит эмпирическая база, которая зависит от избранного методологического инструментария. Требования системности академического и прикладного политического анализа побуждают исследователя группировать источники, формирующие эмпирическую базу. Можно привести расширительный пример такой группировки.

– Нормативно-правовые акты (НПА) различных уровней. Качественный политический анализ не может быть осуществлен без знания правовой базы того или иного феномена. Работы по специальностям 23.00.02 и 23.00.04 в области политических наук вообще не могут быть выполнены без анализа соответствующих НПА.

– Программные речи, выступления и публичные заявления руководителей государства и должностных лиц, пресс-релизы.

– Программы политических партий и общественных объединений политической направленности; заявления лидеров политических партий.

– Научные монографии и статьи, диссертации, авторефераты диссертаций.

– Сайты правительственных и неправительственных организаций, научно-исследовательских институтов, аналитических центров, вузов и библиотек.

– Материалы периодической печати.

– Статистические данные официальных органов власти, ООН, Всемирного Банка, Международного валютного фонда и др.

– «Индексные данные» – использование и *критический анализ* данных ранжирования государств посредством политологических индексов. В мировой политологии разработаны десятки индексов, которые можно разделить на следующие группы: индексы демократизации и политической свободы; индексы эффективности государственного управления; индексы «долговечности» и нестабильности государств; индексы политических рисков.

– Отдельная группа – данные *полевых исследований*, проведенных автором научной работы. Проведение полевых исследований требует навыков операционализации, квантификации, измерения и основ статистической обработки данных. Это «болевая точка» публикаций и диссертаций по политологии. Математизация политологии – одно из актуальных направлений ее развития в Беларуси. Следует развивать и совершенствовать знания о шкалировании, частотных распределениях, ключевых показателях статистики и т.д. Программный продукт «Статистический пакет для социальных наук» (Statistical Package for Social Sciences) изначально был разработан в 1965 г. Норманом Найем и Дейлом Вентом, специализировавшимися в области политологии в Стенфордском университете [2].

При сборе эмпирических данных в ходе полевых исследований следует помнить, что в Республике Беларусь аккредитацию юридических лиц, претендующих на проведение опросов общественного мнения, опросов общественного мнения, относящихся к общественно-политической ситуации в стране, республиканским референдумам и выборам осуществляет Комиссия по опросам общественного мнения при Национальной академии наук [3].

4. Специфика специальностей защиты диссертаций по политическим наукам.

До того, как на постсоветском пространстве появилась специализированная подготовка студентов в области политологии, кандидатские и докторские диссертации защищались специалистами с базовым историческим, философским, социологическим, иногда – юридическим образованием. В Российской Федерации и ряде постсоветских стран в ведущих университетах созданы самостоятельные факультеты политологии.

Как мы уже отмечали выше, в Республике Беларусь на настоящий момент подготовка кадров высшей квалификации и защита диссертаций по политическим наукам осуществляется по трем специальностям. Диссертации по специальности 23.00.01 «Теория и философия политики, история и методология политической науки» должны быть посвящены теоретическим, методологическим и философским основаниям политики, проблемам становления и развития политической науки в современном мире. В рамках данной специальности исследователь работает на высшем уровне абстрактности, анализирует первоисточники, имеет дело с метатеориями, нормативными теориями, категориями и понятиями,

характеризующими различия сущностного порядка между явлениями. Традиционная ошибка исследователей (или даже уловка) – вторичное цитирование. Автор не обращается к первоисточнику, использует уже кем-то проведенный анализ. Однако здесь вновь следует оговориться: не следует путать вторичное цитирование со вторичным анализом эмпирических данных. Статистические данные государственных институтов, признанных международных организаций, аналитических центров постоянно подвергаются вторичному анализу – как в форме прямого цитирования, так и подвергнутые специальной статистической обработке. Новизна исследований по специальности 23.00.01 заключается в разработке авторских определений, связанных с определенными закономерностями; классификаций; выделения периодизаций; разработке новых исследовательских подходов и методов сбора и обработки информации. Должны использоваться такие формы систематизации знаний, как классификация, аксиоматизация, доказательство, благодаря которым формируются объяснительные концептуальные системы, выявляются закономерности. Знание о закономерностях функционирования изучаемого предмета позволяет прогнозировать вероятностные тенденции его развития.

Диссертации по специальности 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» могут ставить цели изучения политической системы и ее отдельных институтов, политических процессов в Республике Беларусь и в современном мире (в рамках сравнительного анализа); основных направлений и разновидностей государственной политики в Республике Беларусь. Предпосылкой подобного исследования является понимание публичной политики как процесса согласования общественных интересов.

Для нашей страны высоким значением обладает развитие *политологического профиля подготовки специалистов в области государственного управления*. Здесь хотелось бы также привести пример группы образовательных программ бакалавриата *факультета политологии* МГУ им. М.В. Ломоносова: общая политология; политический менеджмент и связи с общественностью, экономическая политика современных государств; политическая коммуникативистика (<http://polit.msu.ru/abit/progs/>). *Факультет государственного управления* МГУ им. М.В. Ломоносова проводит набор на следующие направления бакалавриата и магистратуры: государственное и муниципальное управление; менеджмент; управление персоналом; политология по профилю «Стратегическое управление экономическими и политическими процессами». Указанные выше направления и профили образования нуждаются в углубленном знании права.

Одним из направлений специальности 23.00.02 является разработка технологий направленного воздействия на политический процесс. Однако здесь зачастую соискатели «увлекаются поиском теоретической составляющей политических технологий» в ущерб разработке эмпирического базиса и практических рекомендаций. Делаются заключения универалистского характера, тогда как применение политических технологии всегда имеет четкие пространственно-временные рамки. Политический анализ ситуационно и проблемно ориентирован. Важно выявить, в каких обстоятельствах политическая технология приведет к искомой цели, а в каких – нет. Как отмечал В.Ф. Берков, «цель ситуативна, поскольку связана с различными ситуациями варьируемых наличных средств, которые могут быть выбраны для ее достижения» [4, с.28].

Диссертации по специальности 23.00.04 «Политические проблемы международных отношений глобального и регионального развития» могут быть посвящены политической составляющей международных отношений, динамике международной системы государств, процессам глобализации и региональному измерению мировой политики, коммуникаций в системе международных отношений. Ожидаемый результат от исследований по данной специальности может выводить как на высший уровень абстрактности (к примеру, доказательства перехода системы международных отношений в новое состояние), так и концентрироваться на среднем уровне абстрактности, отталкиваясь от конкретных эмпирических исследований.

Острой является проблема подмены политического анализа совокупностью житейских рассуждений, опирающихся лишь на здравый смысл и личный опыт, несистемно проиллюстрированных избранными примерами. Как бы исподволь может происходить подмена научной истины мнениями, основанными на здравом смысле, а чаще – на защите социально-групповых интересов. Мнение требует доказательной базы, а профессиональный политический анализ – разграничения глубокого философского анализа и поверхностных житейских рассуждений.

В завершении статьи обратимся к формулировке *критериев достоверности в академическом и прикладном политическом анализе*. Глубокие знания и навыки формирования структуры научного исследования, его логического и методологического обоснования, критериев достоверности сформированы белорусскими учеными. Хотелось бы выделить два учебных пособия: «Философия и методология

науки», написанное Берковым В.Ф. и «Философия и методология науки», вышедшее в свет под редакцией Зеленкова А.И., Берковым В.Ф. разработано емкое и лаконичное определение научного исследования как процесса производства знаний, направленного на «приращение объективно истинного и логически обоснованного знания в соответствии с поставленной задачей» [4, с.24]. Научное знание «наряду с объективной истинностью и логической обоснованностью, обладает другими особыми характеристиками: системностью, эссенциальностью, опережением практики, общезначимостью» [4, с.13].

В учебном пособии «Философия и методология науки» под редакцией А.И. Зеленкова критерии научности знания определены следующим образом: «а) формально-логическая непротиворечивость знания; б) его опытная проверяемость и эмпирическая обоснованность; в) рациональный характер знания; г) воспроизводимость и семантическая инвариантность; д) интересубъективность и универсальность» [5, с.92]. Указанная группа дополнена группой логических критериев: «непротиворечивость, полнота, независимость исходных аксиом, ... простота, эстетическая значимость, инструментальная эффективность» [5, с.92].

Таким образом, научные публикации и диссертационные исследования по политологии должны быть основаны на критериях достоверности в форме *научности* и *объективности*: логичность и рациональность, эмпирическая проверяемость утверждений, использование количественных данных, исключение ангажированных суждений. В качестве критериев достоверности также выделяют выявление причинно-следственных связей на конкретном массиве эмпирических наблюдений и общезначимость (знание должно признаваться научным сообществом и не подменяться субъективно-оценочным мнением). «Характерная черта научного знания, в отличие от религиозных представлений, многих философских воззрений и пр., – его *общезначимость*» [4, с.15].

Основа истинности теоретической мысли о реальной политике – доказательность полученного знания (логическая, теоретическая, эмпирическая, практическая). Знания о политике должны соединяться с практическими обстоятельствами.

Список использованных источников

1. Сартори, Дж. *Искажение концептов в сравнительной политологии (I)* / Дж. Сартори. // *Полис*. – 2003. – № 3. – С. 67–77.
2. *История SPSS*. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.learnspss.ru/hndbook/glava1/cont1.htm>
3. *О комиссии по опросам общественного мнения при Национальной академии наук Беларуси / Постановление Совета министров Республики Беларусь № 707 от 31 мая 2002 г. с изменениями и дополнениями от 8 ноября 2005 г. № 1240 // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2005 г., № 176, 5/16731.*
4. Берков, В.Ф. *Философия и методология науки: учеб. пособие* / В.Ф. Берков. – М.: Новое знание, 2004. – 336 с.
5. *Философия и методология науки : учеб. пособие для аспирантов и магистрантов* / А.И. Зеленков [и др.] ; под ред. А.И. Зеленкова. – 2-е изд., доп., испр. – Минск: ГИУСТ, 2011. – 479 с.

Түйін

Саяси ғылымдар саласындағы зерттеулер сапасының стандарты

Антанович Н.А.

Мақаланың мақсаты - саяси ғылымдар саласындағы зерттеулер сапасының стандартын қарастыру. Нәтижелердің жанашылдығы мен зерттеулердің тәуелсіздігі, сенімділік сынына сәйкестігі және әлеуметтік-саяси тәжірибемен байланысы сынды стандарттар көрсетілген. Саясаттануда ғылыми жұмыстар бойынша аталған стандарттардан ауытқушылық қатарлары да көрсетіледі: абстракцияның жоғары деңгейіндегі зерттеулер концентрациясы (метатеория мен әмбебап қорытындылар деңгейінде), зерттеудегі нақты нысанды (объективті шындық бөлігі) ғылыми әдебиет негізінде шектеу, саяси талдаудың жағдайлық және мәселелік бағдарын елемей, мәселені қоюдың кеңістіктік-уақыттық қоршауы, әлсіз эмпирикалық қор мен толыққанды дамымаған методологиялық аппарат. Мақалада саяси талдаудың академиялық және қолданбалы сенімділік сындары жинақталған.

Түйін сөздер: сапалы әлеуметтік және саяси практика стандарттары, саяси талдау, проблемалық бағдар

Abstract

The scientific quality standards in political research

Antanovich N.A.

The aim of the article is to review the scientific quality standards in political research. The article deals with such quality standards, as the novelty of the conclusions and the independence of the study, the criteria of reliability, the relationship with the social and political practice. A number of deviations from these standards, taking place in scientific publications in political science: the concentration of research at the highest levels of abstraction (at the level of universalist reasoning), the substitution of the real object of research (part of the objective reality) by review of the scientific literature, ignoring the situational and problem oriented policy analysis, framework of the problem, a weak empirical basis and undeveloped methodology. The article defines the criteria of reliability of academic and applied policy analysis.

Key words: quality standards, socio-political practice, political analysis, problem orientation

МРНТИ 06.01.05

**РАЗРАБОТКА ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ - ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**

Ожукеева Т.О. – д.и.н., профессор АГУПКР

аспиранты: Кедейматов А.Д., Ботбаев А.Н. (Бишкек, Кыргызская Республика)

В статье доказывается важность инновационной деятельности для стабильного экономического развития страны и необходимость государственного регулирования этого процесса. Автором исследуется инновационная деятельность в предпринимательской среде Кыргызской Республики. Ключевая роль в формировании инновационной деятельности принадлежит государству, которое устанавливает правила функционирования предпринимательской деятельности, а также обеспечивает необходимую ресурсную поддержку, включая финансирование. В настоящее время перед Кыргызской Республикой стоит задача создания эффективной инновационной сферы, способной обеспечить задачи развития экономики за счет имеющегося научно-технического потенциала, принимая во внимание уровень развития экономики и потребности бизнеса.

Ключевые слова: инновационная деятельность; Евразийский экономический союз; принятие решений; сотрудничество; национальная инновационная система; инновационный проект; технологии.

Технический директор Google и известный технологический футуролог Рэй Курцвейл, в своем Прогнозе до 2099 г. намечает горизонты человечества будущего [1]. Сделанный им прогноз состояния технологий и науки в будущем кардинально изменит все наше существование за очень короткое время, и очень важно, что и темпы этих изменений растут очень быстро. Развитие научно-технического прогресса идет ускоренным темпом, и поэтому совсем не трудно догадаться, что нас ждет в самом ближайшем будущем.

Озабоченность правительств и стран по поводу развития научно-технического прогресса отражает общие тенденции того, что экономический рост и конкурентоспособность страны в мире все больше зависят от внедрения новых знаний и что инновации играют ключевую роль в этом контексте. Исходя из этого, важнейшим вопросом для всех правительств будет: как воспользоваться преимуществами инновационного развития. Эта проблема требует серьезной проработки. Очевидно одно – нас ждут радикальные изменения в ближайшее десятилетие. И сегодня пока еще есть возможность подготовиться, а не быть отброшенными на периферии.

Перед новыми тенденциями в усилении глобализации многие страны мира ищут новые пути инновационного развития. Недостаток инноваций во многом обусловлен отсутствием ключевых ресурсов, для решения данной проблемы необходимо участие страны в интеграционных проектах в регионе. Региональная интеграция как показывает практический опыт в современном мире, позволит решить большинство задач стран, т.к. ни одно государство самостоятельно не сможет бороться с современными потенциальными угрозами и рисками.

С начала полноценного действия Евразийского экономического союза (ЕАЭС), в которое входят пять стран: Армения, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан и Россия, появляется возможность более тесного инновационного сотрудничества в области интеграционных проектов и разработок, открытия межгосударственных центров и, модернизации экономики стран ЕАЭС. Договором о Союзе установлен значительный спектр сотрудничества государств-членов в таких направлениях, как поддержка научного и инновационного развития, совершенствование механизмов коммерциализации и использования объектов

интеллектуальной собственности и др. [2]. Такой широкий круг вопросов означает стремление государств-членов развивать взаимное сотрудничество в области инноваций.

Основной целью формирования ЕАЭС является получение странами-участницами преимуществ и выгод от взаимного сотрудничества. Все более перспективным для стран ЕАЭС в этом смысле становится взаимодействие с другими странами. На сегодня около 40 стран официально выразили желание развивать торгово-экономическое сотрудничество с ЕАЭС, создавая зоны свободной торговли [3].

Одним из самых значимых результатов этих усилий должно стать увеличение числа различного вида товарооборота и, соответственно, растущее стремление стран стать конкурентоспособными, чтобы занять достойное место в глобальной иерархии всемирной торговли. Высокая целесообразность активизации инновационного взаимодействия диктуется общими задачами участников ЕАЭС по поддержанию экономического роста и преодоления инновационного отставания от развитых стран.

Тем не менее, инновационный уровень стран ЕАЭС и качество их экономического роста существенно отстает от стран-лидеров. В 2016 г. в рейтинге «Глобальный индекс инноваций – 2016» (The GlobalInnovationIndex 2016)[4]. Российская Федерация заняла 43-ое место среди стран мира, Армения – 60-е, Казахстан – 75-е, Беларусь – 79-е, Кыргызская Республика находится на 103 месте (см. Табл.1). Здесь можно добавить, что имеющиеся институты слабы, а их эффективность, прозрачность действий, финансовые возможности уступают большинству зарубежных аналогов, при том, что сами их действия не скоординированы.

Таблица 1. Располагаемые ресурсы и условия для проведения инноваций (место в рейтинге)

Страна	Эффективность правительства	Человеческий капитал и исследования	Инфраструктура	Рыночная среда	Деловая среда
Армения	80	104	74	78	82
Беларусь	98	35	63	89	81
Казахстан	70	66	54	92	96
Кыргызстан	119	71	100	65	109
Россия	74	23	60	63	37

Источник: GlobalInnovationIndex 2016.<https://www.globalinnovationindex.Org/analysis-indicator>.

Развитие стран ЕАЭС зависит от состояния их научно-технического потенциала и внедрения инноваций, от факторов формирования инновационной среды.

Основным препятствием сотрудничества стран ЕАЭС является отсутствие единого комплексного подхода к проблемам развития инновационного сотрудничества между странами-участницами [5]. В современных условиях успешная реализация инновационного сотрудничества связана с активизацией реального сотрудничества внутри объединения (см. табл. 2), в связи с чем актуальной представляется разработка направлений дальнейшего всестороннего экономического взаимодействия для выхода в перспективе на эффективное сотрудничество в инновационной сфере

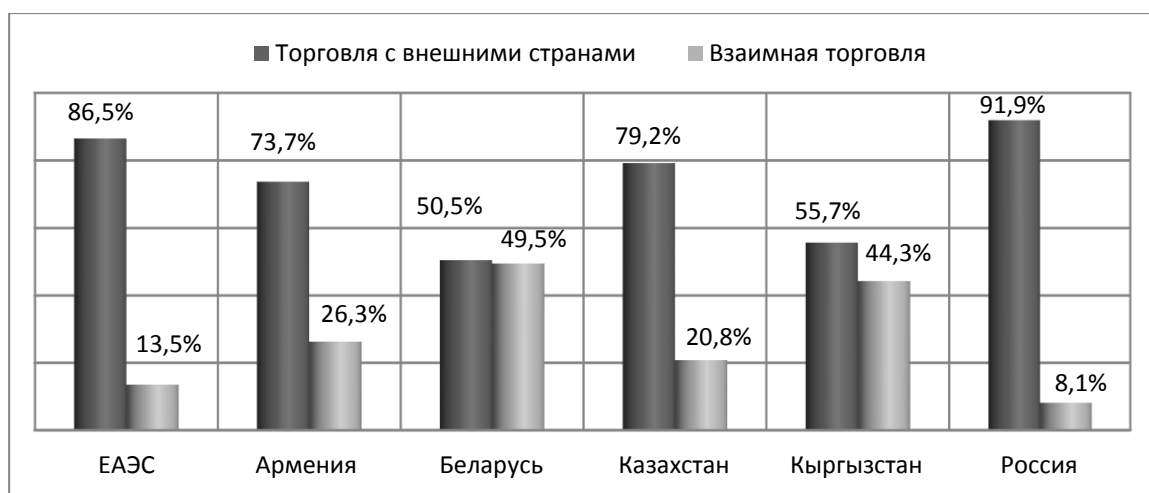

Рисунок 1. Удельный вес взаимной торговли в общем объеме внешней торговли по ЕАЭС за 2015 год. Источник: Евразийская экономическая комиссия.

Процесс внедрения инноваций предприятиями Кыргызской Республики остается крайне низким и одновременно зависимым от импорта зарубежных инноваций в виде техники и технологий. Анализ хода адаптирования промышленных предприятий Кыргызской Республики к нововведениям показывает, что общие затраты на технологические инновации за 2010-2014 гг. составляет 0,3 % к ВВП страны [6].

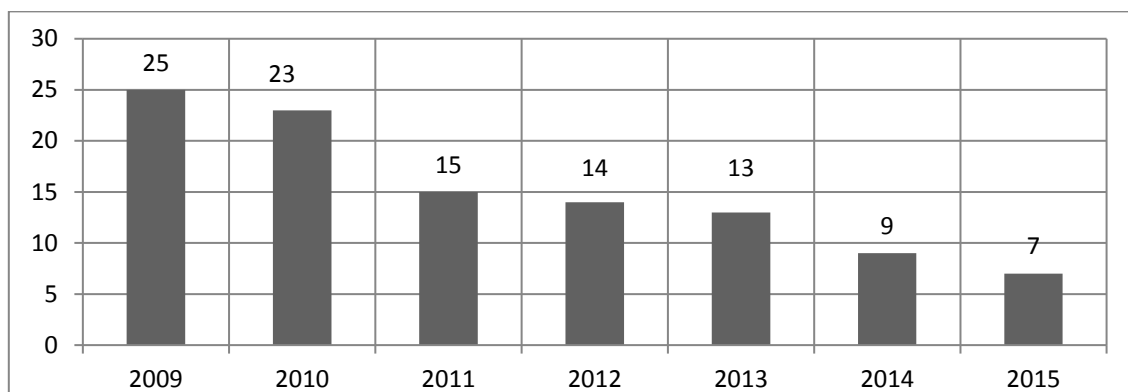

Рисунок 2. Число предприятий, выпускавших инновационную продукцию в Кыргызской Республике (единиц).
Источник: Национальный статистический комитет КР.

Разработку и внедрение технологических, маркетинговых и организационных инноваций в промышленности республики в 2015г. осуществляли 56 предприятий из 752, или 7,4 процента[7].

Таблица 2. Общие затраты на технологические инновации по видам инновационной деятельности в 2015 г.

	Затраты на исследования, разработки, приобретения	Общие затраты на технологические инновации
1	Исследования и разработка новых продуктов, услуг и методов их производства (передачи), новых производственных процессов	0,6
2	Приобретение машин и оборудования, связанных с технологическими инновациями	97,8
3	Приобретение новых технологий	0,03
4	Приобретение программных средств	0,4
5	Производственное проектирование, другие виды подготовки производства для выпуска новых продуктов	0,2
6	Обучение и подготовка персонала, связанные с инновациями	0,1
7	Маркетинговые исследования	0,0001
8	Прочие затраты на технологические инновации	0,9

Источник: Национальный статистический комитет КР.

В Индексе глобальной конкурентоспособности 2015–2016 [8], который детально характеризует конкурентоспособность стран мира, находящихся на разных уровнях экономического развития, Кыргызская Республика находится на 102 месте, тогда как соседний Таджикистан на 80, Казахстан на 42 местах. Оценка конкурентоспособности стран показывает, что все лидирующие по уровню конкурентоспособности страны мира обладают высоким уровнем развития инноваций.

«Гонка за национальную конкурентоспособность настолько же жестокая, как и конкуренция среди компаний на рынке. Страны борются за инвестиции, талант, рост и возможности в глобализованном мире, и те, кто вытолкнут из гонки отдают наибольший приз из всех: человеческое развитие, процветание и счастье для своего народа» [9].

Государственному сектору предстоит пройти через серьезные изменения под влиянием технологий, инноваций и новых субъектов инновационной деятельности. Сегодня мы наблюдаем ускорение темпов инноваций и революционные изменения на уровне разработки новых продуктов, производственных процессов, автоматизации и бизнес-моделей. Все это вызывает необходимость в более гибких, прозрачных и обусловленных мер принятия государственных решений и интегрированных моделях бизнес-планирования.

Отдельные государственные решения по стимулированию инновационной деятельности, содержащиеся в программах различных отраслей экономики, не создают прочную базу, обеспечивающую

«прорыв» в переходе к инновационному пути развития. Необходимо принятие взаимосвязанных государственных решений по регулированию инновационной деятельности с применением системного подхода.

Правительства стран играют ключевую роль в становлении качественной среды для внедрения инноваций. Правильное принятие решений может помочь правительствам в формировании и укреплении вклада, вносимого инновациями в улучшение экономических показателей и обеспечение социального благосостояния населения.

Страны ЕАЭС существенно отличаются друг от друга с точки зрения базовых условий для внедрения инноваций, таких как уровень экономического развития, структурный состав и торговая специализация экономики, а также с точки зрения географического положения. Вследствие чего страны ЕАЭС сталкиваются с различными ограничениями, в условиях которых необходимо разрабатывать и принимать решения с различного рода препятствиями, которые дают рациональный повод для принятия решений.

Директивным органам ЕАЭС необходимо решить конкретный характер задач, в области внедрения инноваций, а также подходы и комплекс решений, которые они должны принять, чтобы обеспечить эффективное содействие росту, в странах ЕАЭС в зависимости от этапа развития, экономической структуры, возможностей фирм и т.д. Для обеспечения эффективности инновационная политика и связанная с ней система управления должны быть адаптированы к конкретным задачам. Кроме того, конкретный выбор и комплекс разработки решений и связанная с ними система принятия решений должны быть приведены в соответствие с возможностями каждой из стран с точки зрения процесса формирования и реализации принятых решений.

Многоуровневое принятие решений в инновационной политике сталкивается с несколькими проблемами. Во-первых, формулировка целей и средств на различных уровнях разработки и принятия решений - это процесс, требующий немало времени и ресурсов и приводящий к высоким издержкам. Кроме того, достижение отлаженной координации и согласованности решений сдерживается не достаточностью допуска к информации. Кроме того, слабое горизонтальное управление на одном уровне управления делает переговоры и поиск наилучшего изложения решений с другим уровнем более обременительными. А отсутствие ресурсов и средств, в государственных бюджетах для развития инноваций на одном уровне действует в качестве барьера для координации усилий с другими уровнями.

Многоуровневое принятие решений сложный процесс; оно требует, чтобы власти стран ЕАЭС обладали не только надлежащими возможностями и ресурсами для эффективной реализации своих компетенций, но также возможностью и средствами для вступления в переговоры, согласования и заключения решений с органами других стран. Отсутствие возможностей и ресурсов может оказать существенное влияние на процессы и результаты принятия решений, направленных на обеспечение многоуровневого управления.

Координация между различными уровнями разработки и принятия решений — это только один аспект сложной системы инновационного развития. Еще один дополнительный аспект заключается в разработке между сферами политики на одном и том же уровне принятия решений, т.е. в горизонтальном управлении. Грамотное принятие решений в инновационной сфере включает в себя как многоуровневые (или вертикальные), так и горизонтальные определения цели для достижения согласованности решений.

Кроме того, участие государственно-частных партнерств в разработке решений приводит к более диверсифицированной структуре заинтересованных сторон и дальнейшего усложнения многоуровневого принятия решений. Государственным субъектам, ответственным за разработку и реализацию решений и инструментов решений, в связи с этим необходим набор навыков, который все чаще включает в себя сетевую функцию взаимодействия с заинтересованными сторонами вне правительства.

Возникает ряд ключевых вопросов процесса принятия решений национальных государственных органов в области инноваций и то, каким образом исходные условия - с точки зрения экономической эффективности и структурных особенностей - влияют на программу действий. Лицам, принимающим решения, будет необходимо выявлять и систематически контролировать навыки и отношение, значимые для научной и инновационной деятельности, чтобы улучшать их. С точки зрения восприятия новых товаров и услуг, могут возникнуть определенные риски, например населения странмогутне должным образом отнестись к нововведениям, либо неохотно будут платить за них надбавку. Это может стать препятствием доверия к процессу принятия решений и к использованию в ходе него инноваций. Соответствующие социальные и этические ценности могут значительно варьироваться в зависимости от сообществ и стран. Следует улучшить доступ населения к информации о будущем технологий, инноваций и стимулировать участие общества в процессе выработки решений. Это означает широкое распространение научной информации через средства массовой информации, продвижение научных мероприятий и других инициатив.

Лица, принимающие решения, как и другие людисталкиваются с неопределенностью и непредсказуемостью при разработке и принятии решений среди большого числа институтов. С этой точки зрения, различия в инновационной деятельности на интеграционном уровне связаны с различиями в общественных институтах, а для успешной деятельности необходима эффективная прозрачная институциональная структура поощрения инноваций и обучения [10]. Это предполагает, акцентирование внимания политики на экспериментах, мониторинге и обучении.

Для разработки и принятия решений в области инноваций необходимо постоянно исследовать ключевые мегатренды в этой области.

Список использованных источников

1. Технический директор Google расписал будущее мира: прогноз до 2099 г. URL: <https://m.inforesist.org/lexnicheskij-direktor-google-raspisal-budushhee-mira-prognoz-do-2099-goda/>. Интернет источники. (дата обращения 31.03.2017)
2. Договор о Евразийском экономическом союзе. Подписан в г. Астане 29.05.2014 г.
3. Евразийская экономическая интеграция: цифры и факты. Библиотека евразийской интеграции. 2016. Брошюра.
4. Global Innovation Index 2016. <https://www.globalinnovationindex.org/analysis-indicator>. (дата обращения 10.02.2017). Интернет источники (дата обращения 31.03.2017)
5. Научно-техническое сотрудничество как фактор евразийской экономической интеграции. Ежегодный доклад Интеграционного клуба при Председателе Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации за 2015 год. Издание Совета Федерации. 2016. Доклад.
6. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Кыргызстанцифра. 2016. Статистический сборник.
7. Промышленность Кыргызской Республики 2011-2015. – Б.: Нацстатком Кырг. Респ., 2016. – 330 с. Сборник статей.
8. World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2015–2016. Centre for Global Competitiveness and Performance of the World Economic Forum. <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/>. Интернет источники.
9. Innovate or Stagnate. Mohammed bin Rashid Al Maktoum. <https://www.linkedin.com/pulse/innovate-stagnate-hh-sheikh-mohammed-bin-rashid-al-maktoum?trk=mp-reader-card>. Интернет источники. (дата обращения 31.03.2017)
10. Steen M. van der, (1999). Evolutionary Systems of Innovation: Veblen-Oriented Study to the Role of the Government Factor. Van Gorcum, Assen, The Netherlands.
11. OECD (2015), The Innovation Imperative: Contributing to Productivity, Growth and Well-Being, OECD Publishing, Paris. Книга.

Түйін

Инновациялык саясат дамыту-казирги жагдайда Кыргыз Республикасынын туракты даму негизи

Ожукеева Т.О., Кедейматов А.Д., Ботбаев А.Н.

Мақалада мемлекеттің экономикалық тұрғыдан тұракты дамуына инновациялық қызметтің маңыздылығы және сол үрдісті мемлекеттік бақылауға алу міндеттілігі дәлелденген. Автор тарапынан Кыргызстан Республикасындағы инновациялық қызметтің кәсіпкерлік саласы зерттелуде. Инновациялық қызметті қалыптастырудағы негізгі рөл мемлекетке тиесілі. Мемлекет кәсіпкерлік қызметті пайдалану ережелерін белгілейді, сонымен қатар қаржыландырумен қоса есептегенде қажетті ресурстық көмекпен қамтамасыз етеді. Қазіргі таңда Кыргызстан Республикасының алдында ғылыми-техникалық әлеуеттер әсерінен экономиканы дамытуды қамтамасыз ете алатын, экономиканың даму деңгейі мен бизнестің қажеттіліктерін назарға алатын тиімді инновациялық саланы құру мақсаты тұр.

Түйін сөздер: инновациялық; Еуразиялық экономикалық одақ; ынтымақтастық; шешімдер қабылдау; ұлттық инновациялық жүйе; инновациялық жоба; технологиялар.

Abstract

Development of innovation policy is the basis of sustainable development of the Kyrgyz Republic in modern conditions

Ozhukееv T.O., Kedeymetov A.D, Dotbayev A.N.

The article proves the importance of innovative activity for stable economic development of the country and the need for state regulation of this process. The author studies innovative activity in the business environment of the Kyrgyz Republic. A key role in the formation of innovative activities belongs to the state, which establishes rules for the functioning of business activities, and provides the necessary resource support, including financing. At present, the Kyrgyz Republic faces the task of creating an effective innovation sphere capable of ensuring the tasks of economic development at the expense of the available scientific and technical potential, taking into account the level of development of the economy and the needs of business.

Key words: innovation; Eurasian Economic Union; cooperation; making decisions; national innovation system; innovative project; technologies.

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

МРНТИ: 02.11

БҮГІНГІ ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫ

Тыныштық А. – Абай атындағы ҚазҰПУ, магистранты (Алматы, Қазақстан)
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., профессор **Абсағтаров Р.Б.**

Соңғы жылдары қоғамдық сананың дамуындағы адамгершілік, әлеуметтік, физикалық және психикалық сияқты аспектілерінде салқындық сезіледі. Бүгінгі Қазақстандықтардың, әсіресе қоғамымыздың тетігі, мемлекетіміздің негізгі тірегі жастардың ұлттық сана-сезімі мен ділінің, азаматтығы мен патриотизм деңгейі алаңдаушылық туғызды. Бүгінгі таңда бұл философиялық күрделі мәселе. Елбасы айтуынша, төрт базалық элемент – кәсіби жақсы білім, жақсы төленетін тұрақты жұмыс, отбасы құруға арналған жек үйі, салауатты өмір салтын жүргізуге арналған мүмкіндіктің болуы жастар мәселесін шешудің қадамдарының бірі. Сондықтан жастар мәселесін толықтай қамтитын, соның ішінде ауыл жастарына қамқорлық танытатын, олардың құқықтары мен мүдделеріне сәйкес келетін тұрақты мемлекеттік бағдарлама жұмыс жасауы тиіс. Мақалада егеменді еліміздің құқықтық жүйесінің азаматтардың, соның ішінде жастардың құқықтық санасына ықпалына философиялық шолу жасалған.

Түйін сөздер: философия, құқықтық сана, Қазақстан Республикасының заңдық жүйесі.

Кіріспе. Қазақстан құқығының тарихында саяси құқық пен құқықтық сананың арасындағы байланыс толық ашылмай келгенімен соңғы жылдары ғалымдар бар назарларын осы ауқымды тақырыпқа аударып жүр. Себебі өркениетті елдермен терезесі тең жағдайда өмір сүру үшін құқықтық мемлекет құру басты міндетке айналды. Мемлекеттің қоғамнан және басқа да қоғамдық ұйымдардан айырмасын білуге көмектесетін, өзіне тән белгілері болады. Себебі «мемлекет» ұғымы бірнеше мән-мағынаға ие.

Біріншіден, мемлекеттің белгіленген тұтас аумағы болады, онда сол елдің өз халқы тұрады. Сол аумақта өмір сүретін адамдар мемлекеттің азаматтарына айналып, сол елдің конституциялық құқықтары мен міндеттеріне бағынады.

Екіншіден, мемлекеттің қоғамды, оның қызметін басқаруға құрылған ерекше аппараты, саяси билігі болады. Құқықтық заңдар, ел азаматтарының қолдауына ие болып, мемлекет жағынан ерікті түрде іске асырылады.

Үшіншіден, тек мемлекет ғана өзін тәуелсіз билік иесі екендігін көрсетеді. Мемлекеттік өкімет – жоғарғы, тәуелсіз және бөлінбейді. Оның жоғарылығы және тәуелсіздігі өзінен басқа, мысалы, партияларға не болмаса басқа да ұйымдарға бөлінбейді, себебі мемлекет өзінің өкімет билігін ешқандай басқа ұйымдармен бөліспейді. Мемлекеттің тәуелсіздігі халықтың тәуелсіздігіне қарсы қойылмаған. Одан кейін міндетті салық жүйесі болады.

Мемлекет ұғымының тарихына үңілсек, өндіргіш күштердің пайда бола бастауымен, жеке топтар мен отбасылардың қолында артық өнімдердің шоғырлануы жеке иемденуді, иелер құқығын сақтау, меншіктер арасындағы қатынасты реттеу қажеттілігі саяси күштің – мемлекеттің пайда болуына әкелгендігін көреміз. Қазақстан мемлекеті – белгілі бір территорияны иемденген, басқарушы аппараты тағайындалған, тарихи құндылықтарға сәйкес мемлекеттік рәміздері бар, мемлекет шеңберінде әрекет етуші құқықтық нормативтік актілері қабылданған, салық жүйесі бар ұйым болып табылады. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы “Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық Өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері” атты халыққа жолдаған жолдауында Стратегиялық жоспарын іске асырудың базалық шарттары экономиканы жаһандық қалпына келтіруге дайындау және оның сыртқы сынақтарға тұрақтылығын арттыру үшін біртұтас үш міндеттің бірі: сенімді құқықтық орта қалыптастыруды жалғастыру екендігі айтылған [1]. Осы мәселені ескере отырып, әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елу елдің қатарына кіру мақсатында құқықтық саяси реформалар ерекше орын ескеруге болады.

Негізгі бөлім. Құқықтық мемлекет проблемаларымен айналысып жүрген ғалымдар, соның ішінде заңгерлер мен саясаттанушылар, ең алдымен құқықтық мемлекеттің түсінігіне, оның принциптеріне, заңдылықтарына басты назарларын аударады. Сондай-ақ, мемлекеттік заң шығару органдар тарапынан

ақылдаса отырып, бір ауыздан қабылданған нормативтік ережелердің құқықтық дәрежесіне, оның заң шеңберінде атқарылуына аса мән аударады.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында шамамен 18 миллионға жуық адам өмір сүріп жатыр. Ғалымдардың болжамы бойынша ХХІ ғасыр соңында еліміздегі халық саны 50 миллион адамға жетуі мүмкін деген жорамал бар [2].

Қазақстан халқының құқықтық санасы - жалпықазақстандық және ұлттық сананың аясын қамтитын, қазақстандықтардың Қазақстан қоғамындағы озық құқықтық идеялар мен заңдарды қабылдауынан, орындауынан және өзгерістер мен толықтыруларға дайын болуынан, құқыққа деген бағалаушылығынан, оны тәжірибе жүзінде жүзеге асыруынан көрініс табады. Қазақстандағы әрбір адам айқын құқықтық бағдарлылығымен, білімділігімен және құқықты түсінушілігімен сипатталуы тиіс. Қолданыстағы заңдық актілер халықтың құқықтық санасына және Қазақстан қоғам мүшелерінің қалыптасуының көрінісі мен олардың міндеттері мен құқықтарына әсер етеді. Сондай-ақ керісінше, Қазақстан халқының құқықтық санасы әрекет етуші заңға әсер етіп, мемлекеттегі саяси процестерді қозғауға мүмкіншілігі бар Қазақстандық қоғамның белгілі бір мүддесін, құқықтық қолданысының жүзеге асырылуын анықтайды. Қазақстан халқының құқықтық санасының құрылымы оның жалпыға бірдей және міндетті мінез-құлық жүйесінен тұрады.

Халықтың құқықтық санасы құқықтық немесе құқықтық емес, сонымен қатар құқыққа қарсы немесе құқыққа сай түсініктерінің мағынасын анықтайды. Құқықтық сана заңдық нормалармен сүйене отырып, кей кездері тіптен құқықтық актілерге қарама-қайшы бола отырып, қазақстандықтардың құқығына әсер етеді.

Осыған орай айта кетерлік жайт, Қазақстанда халықтың құқықтық және саяси санасының жаңаруына, өзгеруіне құқықтық мемлекет құру мүмкін болмады. Сондықтан мемлекетіміз өз алдына халықтың құқықтық және саяси санасын өзгерту, толықтыру, қалыптастыру және дамыту ісін қолға алуы қажет болды. Ең алдымен мемлекетіміздің кешені жастардың құқықтық санасына көңіл бөлу қажет.

Құқықтық мемлекеттің қалыптасу жолының ерекшелігі құқықтық сана және құқықтық мәдениеттің қалыптасып дамуымен тығыз байланысты. Ал құқықты жете түсініп, мағынасына терең үңілсек, оның моральмен байланысты екенін аңғарамыз. Құқықтық нормалар моральдық нормалар сияқты әдет-ғұрыптардан туындайды. Сондықтан құқықтық мемлекеттің саяси-құқықтық негізін қарастырғанда моральға көңіл бөлеміз.

Құқықтық жүйенің өзара ықпалының ұзақ дамуына қарасақ, оның әр кезеңде тең болмағанын, бір жүйенің екінші жүйеден басым болуға ұмтылған бәсекелес болғандығы көрінеді. Мысалы Кеңес дәуірінде өмір сүрген аға буын өкілдері мен қазіргі жастардың құқықтық және моральдық, этикалық саналарында айырмашылық айқын байқалады.

Дамыған мемлекеттердің құқықтары көрші елдердің құқығының пайда болуына, қалыптасып дамуына әсер еткендігін тарихтан білеміз. Мысалы, еуропа құқығы Ресей құқығының қалыптасуына, ал орыс құқығы өз кезегінде ХІХ ғасырдың басында Қазақстанның еуропаланған құқығының пайда болуына әсер етті. Бұл үрдіс осы күнге дейін жалғасуда, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев айтқандай, француз заңнамасы, соның ішінде Франция Конституциясы 1995-жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясын дайындауға әсер етті [3, 18 б.].

Құқықтық мемлекеттің негізгі белгісі – заңның қоғам өміріндегі үстемдігі, жоғарылығы. Қоғам өмірінің көптеген мәселелері әртүрлі нормативтік құқықтық актілермен, құқықтық заңнамалық бекітулермен, қоғам мүддесіне сай заңдық сенімді басқару арқылы, мемлекеттегі заңдар арқылы реттеледі. Егер қоғамда заң барынша дұрыс әрі тиімді жүзеге асырылса, онда әрбір азамат өз құқықтары мен бостандықтары жөнінде ақпаратты толығымен біліп, жалпы және міндетті заңдық нормаға сай мінез-құлыққа ие болатын еді.

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан көптеген терең реформаларды жүзеге асырды. Бұл реформалардың басты мақсаты жеке адамның және қоғамның құқығында негізделген нағыз мемлекет құру болды. Бостандық пен тәуелсіздік жолында Қазақстан Республикасы Қазақстандықтардың мүдде-мақсатын қамтитын мәселелерді шешуге кірісті деп айта аламыз. Бүгінгі күні жеке адам және қоғам, құқықтық мемлекеттің негіздерін құру мәселелері бірте-бірте шешіліп жатқанына өзіміз куәміз. Қазіргі заманымыздағы құқықтық сананың негізгі идеясының бірі құқықтық мемлекет идеясы болып табылады. Бұл идея Қазақстан Республикасы Конституциясында да бекітілген, оның бірінші бабында, өзге сипаттамалармен бірге, Қазақстан Республикасы өзін құқықтық мемлекет ретінде орнықтырады, – делінген (1-тармақ).

Тарих жадынамасына көз жүгіртсек, қаншама қазақ ағартушылары мен «көзі ашық» қазақ қоғамы мен мәдениетінің ілгерілей дамуына орасан зор үлес қосқан көсемдеріміздің ерен еңбектеріне көз жүгіртеміз.

Олар ең алдымен қазақ жастарының хат тану ісіне көңіл бөлді. Өз құқықтарынан мүлдем бейхабар қазақ жастарының білімін ашуға барынша құлшына ұмтылды. «Ұлт ұстаздары» аталып, қазақ балаларының ана тілінде сауат ашуы үшін көп еңбек сіңірген қайраткер Ахмет Байтұрсынұлы, Телжан Шонанұлы, Ыбырай Алтынсарин және т.б. Ең алғаш болып, халық ағартушылық ісін қолға алған, белгісіз бір себептермен осы күнге дейін қалың бұқараның осыншама ірі тарихи тұлға Жәңгір ханның өмірі мен ағартушылық игі істері жайлы мәліметтерден мүлдем бейхабар болып келгені әрі түсініксіз, әрі өте өкінішті жағдай.

Мемлекетіміз жастарға құқықтың тәрбие беру ісіне үнемі маңыз беріп келеді. Қазақстан заңдарына терең құрмет сезімін қалыптастыру, оларды сөзсіз сақтау және орындау - ұзақ уақыт тәрбие жұмысын жүргізудің жемісі.

Отан отбасынан басталады. Құқықтың тәрбие негізі отбасынан басталады. Әрбір отбасы бала тәрбиесінде дәстүрлі әдет-ғұрып заңдарының тиімді жақтарын ұрпақтар санасына сіңіріп, оларды заңды құрметтеуге, әділеттілікке, турашылдық жолға түсетіндей етіп тәрбиелеуі қажет. Себебі жастарға бейімделу тән қасиет. Құқықтық тәрбиенің міндеті - әрбір оқушының санасына құқықтық нормаларды жеткізіп, оны күнделікті дағдыға айналдыру.

Елбасы Жолдауының басты жеті мақсатының бірі ретінде айтқан: «... біз қазақ халқының санғасырлық дәстүрін, тілі мен мәдениетін сақтап, түлете береміз ...» деуінің өзі ұлттық болашағымыздың даму кепілі деп санауға болады. Ұлтымыздың ғасырлар бойы тәрбиесін бүгінгі күн тұрғысында жаңғыртып, білім беру үрдісіне ендіру дегеніміз елін сүйетін, жерін құрметтейтін, халқы үшін бар күшін сарп ететін табанды тұлға тәрбиелеу деген сөз.

Қазақстандағы құқықтық мәдениет әлеуметтік, құқықтық феномен ретінде өте күрделі мәселе болып табылады. Елімізде орын алып жатқан әлеуметтік мәселелер, құқықтық саладағы өзгерістер, соның ішінде Конституцияға, заңдық нормаларға енгізілген өзгерістер мен толықтырылулар, еліміздің экономикалық жағдайындағы ауытқымалар әрбір қазақстандықтың психикасына, ішкі рухани жан-дүниесіне, құқықтық санасына әсерін тигізеді [4].

Мемлекетіміз тәуелсіздік алғаннан бері, елдің сана-сезімінде түбегейлі өзгерістер қалыптасты. Қазақстанда тұратын әр ұлттың салт-дәстүрін, дінін, ділін сыйлау, құрметтеу әрбір қазақстандықтың міндеті. Осы міндетті жастар ең алдымен дұрыс түсіне білгені жөн. Өйткені, ел ертеңі жастардың қолында. «Ғасырлап күтіп, эзер қол жеткен азаттықтан айырылып қалмау үшін ішкі татулықты да, сыртқы татулықты да көздің қарашығындай сақтай білу керек» - дейді, Елбасымыз.

Жастар қоғам қарым-қатынасындағы келелі фактор. Жастар — бұл мемлекеттің негізгі тірегі бола отырып, болашақта ел басқаратын ұрпақ өкілдері. Қазақстанда жастар жалпы халықтың 30 пайызын құрайды. Ел азаматтарының 5 миллионға жуығы 14 пен 29-дың аралығындағы жастар. Қазақстан Республикасының жастар саясаты әлеуметтік саясаттың аса жас бағыты болып отыр. Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап жастар мәселесі мемлекеттің ең басты назарында болды. «Қазақстан Республикасының Жастар саясаты туралы концепциясы» 1999 жылы 28 тамызда қабылданған. 2004 жылы 7 шілдедегі «Жастар саясаты туралы заң» бар. Сонымен қатар, бұл салада «Болашақ», «Жасыл Ел», «Жастар - Отан», «Дипломмен ауылға», «Жастар тәжірибесі», «Жас мамандар қоры» сияқты көптеген мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылып отыр. Мәселен, әлем мемлекеттерінде жастар ісімен айналысатын тікелей құрылым бар. Қазақстанда Білім және ғылым министрлігі жастар саясаты департаменті, ҚР Президенті жанындағы Жастар кеңесі, Мәдениет министрлігі жанындағы комитеті секілді құрылымдар айналысады. Жастар саясаты жұмысын бір жүйеге келтіру арқылы біріктіру керек. Елбасы айтуынша, төрт базалық элемент – кәсіби жақсы білім, жақсы төленетін тұрақты жұмыс, отбасы құруға арналған жек үйі, салауатты өмір салтын жүргізуге арналған мүмкіндіктің болуы жастар мәселесін шешудің қадамдарының бірі. Сондықтан жастар мәселесін толықтай қамтитын, соның ішінде ауыл жастарына қамқорлық танытатын, олардың құқықтары мен мүдделеріне сәйкес келетін тұрақты мемлекеттік бағдарлама жұмыс жасауы тиіс.

Зерттеу әдістері. Еліміздің Ата Заңы Конституцияда көрсетілгендей адамның, азаматтың басты құндылықтары, құқықтары мен бостандықтары туралы айқындалған түсініктердің мазмұнын, мемлекетіміздің рәміздерінің маңызын, мемлекеттік жөніндегі негізгі ұғымдарын балабақша мекемелерінен бастап түсіндіру қажет. Орта мектепте оқылатын құқық негіздері пәніне бөлінген сағат санын көбейтіп, дәріс беретін пән мұғалімінің арнаулы заң білімі болуына талап қойған жөн. Өйткені, білім сапасы ұстаздың мамандығына, білгірлігіне тікелей байланысты. Құқықтық сана мен ұлттық сананы қалыптастыру мен дамытуға арналған тәрбие сағаттарын жүргізу керек.

Құқықтық білімді жетілдіру саласында бұқаралық ақпарат құралдарының маңызы да ерекше. Осыған орай, құқықтық сауаттылықты насихаттайтын арнаулы телехабар арнасы да қажет. Бұқаралық ақпарат са-

ласында құқықтық насихат, тәрбие беру мен жұмыс істейтін журналистердің құқықтық білімі болса ол кемшілік етпейді.

Құқықтық білімді, сананы, тәрбиені жетілдіру кең байтақ Қазақстанның барлық жерінде үздіксіз, біркелкі, биік дәрежеде жүзеге асырылуы керек.

Пікірталас. Бүгінгі таңда кадр даярлау мәселесі, соның ішінде орта мектептер, колледждер мен жоғары оқу орындарында заң саласының оқытушыларын, яғни құқықтанушылар даярлау ісі өте кең дамыған. Алайда бұл философиялық мәселе. Себебі заң мамандығының түлектері көп болғанымен жұмыс мәселесі аяқтан шалады.

Қазір Қазақстанда жалпы білім беру мекемелерінде «Адам. Қоғам. Құқық» пәні жүргізілуде. Өскелең ұрпақтың құқықтық санасын көтеру мақсатында ұйымдастырылған бұл пәнді арнайы үйретуге құқықтық білімі бар оқытушылар қажет. Мысалы, әкімшілік қызметтің жұмысшылары жүйелі түрде осы айтылған пәнді жүргізе алмайды. Сондықтан да тәжірибеде көрсетілгендей құқықтанушылар, саясаттанушылар, әлеуметтанушылардың оқу уақытынан тыс жүргізген насихаттау жұмысының маңызы зор.

Қазақстан Республикасының заңдық жүйесі қазіргі жастардың ұлттық сана-сезімдерін, өз құқықтарын білуге, құқықтық нормаларды сақтауға, орындауға, бағытталады. Осы сапалар Қазақстандық қоғамда құлдырау кезеңінде екені аландаушылық туғызады. Әсіресе бұл қазақ жастарының өз ана тілін, сонымен қатар міндетті деңгейде өз ұлтының тарихын, салт-дәстүрлерін, өз құқықтарын, мемлекеттік әнұранның сөзін жатқа білмеуінен, мемлекеттік рәміздердің авторларын, оның мән-мазмұнын білмейтінінен көрінеді. Осы мәселені шешуде балабақшалардан бастап, мектептер мен жоғары оқу орындарында ұлттық сана-сезімді, рухани - адамгершілікті және патриотизмді көтеретін, Отан сүйгіштікке тәрбиелейтін, мемлекетке адал қызмет етуге баулитын пәндер оқытып, конференциялар ұйымдастырып, сол арқылы білім алушы жастардың әрбірін ұлттық құндылықтары қалыптасқан мәдениетті адам ретінде тәрбиелеу ісі оң шешімін табары анық.

Қазіргі кезде Қазақстанның көптеген жоғары және арнаулы оқу орындарында заңгер мамандарын даярлау жарысқа түскендей көбейіп кетті. Көптеген оқу орындарында болашақ заңгерлерге сапалы білім беретін ұстаздар жетіспейді, заң оқу орындарында оқитын студенттер мемлекеттік тілдегі оқулықтар, оқу құралдарына, заң түсіндірмелеріне зәру, көптеген заң мамандарын даярлайтын оқу мекемелерінің ұстаздары, басшылары мемлекеттік тілде дәріс бере алмаса да, басшылық жасай отырып, мемлекеттік тілдегі оқулықтар мен бағдарламалардың дайындалуына немқұрайлы қарауда. Міне, осындай кемшіліктер болған ретте құқықтық білім деңгейінің өз дәрежесінде көтерілуі қиын шаруа. Сапасыз даярланған заңгерлердің көбі қазіргі кезде жұмыссыз қалып отырғаны да осыдан. Бұл ағаттықтарды жою үшін мемлекет тарапынан елімізде құқықтық білімді, тәрбиені жетілдіруге арналған жанаша бағдарлама қажет.

Қорытынды. Профессор Раушанбек Боранбайұлы Әбсаттаровтың атап көрсеткеніндей, «Қазақстандық патриотизм тәрбиесі – бұл адамға оның бойында белгілі бір патриоттық көзқарастарды, пікір-пайымдарды, нормалар мен принциптерді қалыптастыру, сондай-ақ, оны сол көзқарастар мен принциптерге сәйкес іс-әрекетке бағыттау мақсатымен әсер ету жүйесі. Патриоттық ұстанымдардың беріктігі айқын мақсатқа жетелейді, қазақстандық азаматқа ұлттық өмірге тар өріс аясынан тыс ұстаным тұрғысынан қарауға және қарапайым адамды екіұдай күйге түсіретін қиындықтарды жеңуге мүмкіндік береді. Сондықтан, бүгінгі таңда біздің бүкіл патриоттық тәрбие жұмысының міндеті – қазақстандық патриотизмді әрбір азаматтың өмірлік серігіне айналдыру» [5]. Ұлттық сезім – әрбір ұлтжанды индивидтың ұлтына деген сүйіспеншілік, жанашырлық, оның халық мұраларын бағалай білуі. Олай болса, өскелең ұрпаққа білім бере отырып, патриоттық тәрбие нәрімен сусындату - әр ұстаздың парызы. Еліміздің болашағы бүгінгі ұрпақтың патриотизміне байланысты. Біз бүгінгі ұрпаққа өз әкелерімізден қалған асыл рухани мұраны, ғасырлар бойы қаншама қиындыққа төтеп бермей, қалтқысыз жалғасын тауып келе жатқан ата өнегесін бүгінгі қауым санасына құя білуіміз қажет. Болашақ біздің қолымызда, жастар. Осыны ұмытпайық. Осыны бағалайық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы “Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық Өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері” атты халыққа жолдаған жолдауынан
2. Абсаттаров Р.Б., Мен Д.В., Мукажанова А.Ж. *Культура межэтнического общения: казахстанский опыт.* Алматы, 2012. – С.201
3. Назарбаев Н.А. *Без подлинного конституционализма нет открытого цивилизованного общества*//Толковый словарь Конституции Республики Казахстан. – Алматы: Жеты Жарғы, 1996. – 366 с.
4. Әбсаттаров Ф.Р. *Саяси кеңістіктегі қазақстандық құқықтық мәдениет ұғымы // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы, «Әлеуметтік және саяси ғылымдар» сериясы, №4(56) 2016 ж.*

5. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» Стратегиясы-қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан халқына Жолдауы. // Қазақстан Республикасы Президентінің <http://www.akorda.kz> ресми сайты.

Резюме

Философская проблема правового сознания современной Казахской молодежи Тыныштық А. – КазНПУ им.Абая

Последние годы в развитии общественного сознания ощущается прохлада в нравственных, социальных, физических и психических аспектах. На сегодняшний день особое беспокойство вызывает национальная само-сознания и ментальность, уровень патриотизма казахстанцев, особенно это касается главной опоры нашего государства, механизма нашего общества молодежи. На сегодняшний день это важный философский вопрос. По словам Президента Н.Н. Назарбаева для решения проблем молодежи важны четыре основных элемента: профессиональное образование, хорошо оплачиваемая работа, крыша над головой и иметь возможность здоровый образ жизни. Поэтому нужна государственная программа которая функционирует для вопросов молодежи, в том числе и для сельской молодежи, в соответствии с их правами и интересами. В данной статье дается философский обзор на правовую систему страны, его воздействия на граждан страны, в том числе правового сознания молодежи.

Ключевые слова: философия, правосознание, юридическая система Республики Казахстан.

Abstract

Philosophical problem of legal consciousness of modern Kazakhstan youth Aidana T. – KazNPU named after Abai

Recent years, in the development of social consciousness are felt coolness in the moral, social, physical and mental aspects. Today the particular concern of national identity and mentality, the level of patriotism of Kazakhstani people, especially the backbone of our state, the mechanism of our society's youth. Today it is an important philosophical question. According to the President N. N. Nazarbayev to solve the problems of young people is important for four main elements: professional education, well-paid job, a roof over head and the opportunity to have a healthy lifestyle. Therefore, we need a state program which operates for youth, including rural youth, in accordance with their rights and interests. This article provides a philosophical overview on the country's legal system, its impact on the country's citizens, including legal consciousness of youth.

Key words: Philosophy, legal consciousness, the legal system of the Republic of Kazakhstan.

МРНТИ 02.71

КОНКРЕТИЗАЦИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ЖЕНЩИНЕ В ПРОТЕСТАНТИЗМЕ

Старовойт И. М. – аспирантка,

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (Киев, Украина)

Поиск духовной самореализации и растущая активность женщин в сфере религии в протестантской вере актуализировала тему изучения женской религиозности, рост уровня которой обосновывается в этой статье. В настоящее время в пределах религии наработаны теоретические подходы, которые объясняют различия в религиозности мужчин и женщин среди протестантских религиозных течений. Женщина встала как активный субъект религиозной жизни при массовой секуляризации мужчин: она чаще выступает хранительницей религиозных традиций. Актуально новое богословское истолкование места женщины в мире и ее назначение в религиозной сфере. Все это приводит к конкретному выводу, что ряд исторических и культурно-социальных факторов является основной причиной появления женского священства. Протестантизм является наиболее гибкой формой христианства. Особенности идеологии и ориентации современного протестантизма обусловлены историей его возникновения и дальнейшим развитием.

Ключевые слова: протестантизм, феномен женской религиозности, женщина-священник, гендер.

В XX-XXI вв. происходит глубокая переоценка социокультурных ценностей, которая провоцирует изменения положения женщины в обществе, семье и религиозном мире. Женщина стает более самостоятельной и независимой. Эти факторы влияют на формирование новой модели женского поведения. Современная женщина, особенно в западных обществах, имеет отныне свободу выбора своей деятельности. Также это отражается в выборе пути духовной самореализации через приобщение к активной церковной деятельности.

Актуальность темы обусловлена возрастающей активностью женщин в протестантской церкви и поиска духовной самореализации.

Анализ исследований этой проблемы. Изучение роли женщины в религии, ее места в истории, религиозной жизни общества проводили такие зарубежные ученые, как М.Гимбутас, Ж.Грант, М.Дели, К.Крист, Д. Пласкова и др.

Многочисленные исследователи феномена женской религиозности обращаются к феминистской традиции объяснения особенностей отношения женщины к религии, поскольку в пределах отечественных и зарубежных научных исследований существует сравнительно мало работ по непосредственной гендерной религиозности.

Феномен женской религиозности был предметом исследований как российских, так и отечественных ученых (Т.Варзанова, А.Михалева, С.Рязанова, Л.Паутова и др.). А.Луценко рассматривает «женское начало» в украинской ментальности, Ю.Маслова акцентировала внимание на религиозно-мифологическом основании гендерных стереотипов, Н.Недзельская исследовала роль женщины в религиях авраамической традиции, Л.Погорелова анализировала религиозный аспект в гендерном подходе, В.Суковатая показала значимость женщины в религиозной истории.

Украинские исследования представлены такими именами, как Н.Дударь, В.Мельник, М.Паращевин, С.Сальникова, которые в своих научных работах раскрывали вопрос уровня религиозности в Украине, в том числе в протестантизме.

Цель данного научного исследования заключается в обосновании представлений о женщине в протестантизме.

Объектом исследования является представление о роли женщины среди различных религиозных течений протестантизма.

Предметом исследования выступает своеобразие данного феномена в различных протестантских деноминациях.

В ходе научного исследования использовались следующие методы: анализ проблемы исследования, системный, структурно - функциональный и сравнительный.

Многие ученые и философы уделяли внимание вопросам пола во все времена. Положение женщины в обществе постоянно привлекало внимание научной мысли. В истории, философии, естественных науках, религии нередко высказывались совершенно противоположные мнения, и эта проблема рассматривалась с разных точек зрения. Церковная деятельность, как часть общественной жизни с ее особым назначением, остается во многих христианских вероисповеданиях одной из неприступных сфер для проявления женской инициативы и таланта. И тем не менее большую часть прихожан всех храмов составляют именно женщины. Они выполняют значительную часть повседневной приходской работы.

Протестантизм породил новое отношение к вере как вере переживания, через внутренний психический акт. Этика поведения заменена этикой переживаний и мотивов. Протестант сам дисциплинирует себя и обладает внутренним самоконтролем. Следовательно, стоит сделать акцент, что в протестантизме ответственность за себя перед Богом выше, чем ответственность за других. Протестантизм как совокупность религиозных учений возник в качестве протеста против идеологического диктата Римской католической церкви. Христианство представлено тремя основными конфессиями (православие, католицизм и протестантизм). Стоит отметить, что разница между протестантами и православными значительно больше, чем между католиками и православными, так как последние два направления в значительной степени сохраняют религиозную традицию, которая сложилась в первые века христианства.

Один из основателей протестантизма, Мартин Лютер отверг посредничество церкви между Богом и людьми. По его мнению, судьба человека не зависит от церкви и собственных притязаний, а находится в божьей воле. Для большинства протестантов Христос прежде всего является человеком, который не столько чудотворец, сколько учитель и представляет собой образец нравственного поведения. Почти все протестантские вероучения игнорируют какую бы то ни было роль Девы Марии. Модель протестантской семьи представлена отношением мужчины к мужчине: отца к сыну, хозяина к наследнику. Женщина может быть только подражателем и может только бороться за мужское место в жизни. В связи с этим, протестантизм породил явление эмансипации. Женщины, оставшись за пределами мужского мира начали атаку на мир извне, чтобы занять в нем как минимум равное положение. Для протестантской культуры характерна не борьба полов, а борьба женщин за право быть самореализованной в любой сфере деятельности, а также в религии, на этой почве актуализировался феминизм [6].

Тема положения женщины в протестантизме либо не рассматривалась вообще, либо рассматривалась односторонне и была полна стереотипов. В связи с возросшим интересом к гендерной проблематике, важно выработать более объективный и целостный взгляд на роль и место женщины согласно протестантскому вероучению. Вопрос гендерного характера неоднократно освещались в разноплановых

научных исследованиях. Фундаментальный анализ гендерных представлений в крупнейших религиях мира сделали украинские исследовательницы Н.Чухим «Введение женщины в западной философской традиции (от античности до модерна)» и В.Суковата «Гендер и религия», которые в своих работах обращались к проблеме применения философско-религиоведческих подходов к изучению способов репрезентации гендерных представлений в религиозных традициях. Гендерная система является универсальным феноменом, однако для каждой культуры присущи свои специфические свойства. Основные положения протестантского вероучения о роли женщины в обществе и семье, анализ права женщин согласно религиозным вероучениям и эволюцию этих взглядов, положение женщины с изменением исторических и социальных условий существования общества и главные стереотипы понимания роли женщины в религиозной традиции и пути их преодоления. Соответственно, данная тема и актуальна, и практически значима для современного общества [3].

Женщина в реформаторских движениях занимала определенное место. Стоит обратить внимание, что женщина с религиозной точки всегда выступает в роли помощницы, а мужчина занимает во всем руководящую роль. Хотя гендерная теория появилась в парадигме гуманитарного знания сравнительно недавно, но можно проследить предпосылки ее возникновения на ранних этапах общественно-научного знания. Доминирование мужского начала над женским утвердилось уже в период древнегреческой философии. При этом мужское рассматривалось как более совершенное на уровне человеческой личности и на онтологическом уровне. Переосмысление отношений человека с реальностью невозможно без включения женского как равнозначной составляющей. Но под влиянием исторического развития парадигмы общественно - научного знания лишения гендерных предубеждений выступает как достаточно сложное и проблемный вопрос.

Реформаторское движение внесло много изменений по отношению к женщине и ее роли в протестантской религии. С самого начала, женщины воспользовались новыми идеями, которые распространяло реформистское движение, чтобы переосмыслить свою роль в семье, Церкви и обществе. Действительно, тот факт, что они получили доступ к образованию, означал, что они могли взять на себя все больше и больше ответственности в социуме, а также и в Церкви. Протестантская Реформация, которая возникла в Европе в первой половине XVI века, путем закрытия женских монастырей, фактически перекрыла возможность постоянной религиозной роли протестантских женщин. Мартин Лютер указывал на то, что женщин должна сидеть дома и заботиться о семье, а социальная и политическая сфера – это дело мужчин. Джон Кальвин тоже придерживался такого мнения и утверждал, что «место женщины в доме».

Гендерные роли отражают социальный контекст протестантской церкви. Как известно протестантские деноминации могут быть как либеральных, так и консервативных взглядов. В Европе протестантские церкви направлены к гендерному равноправию и считаются достаточно либеральными. В либеральных ответвлениях протестантского христианства женщины могут быть в составе духовенства. В реформистских и реконструктивистских направлениях за женщинами признается право стать «священниками» и петь в хоре. Внутри этих групп христианского реформизма женщины постепенно стали приобретать равноправия с мужчинами, путем доступа их к высокопоставленным должностям. Все эти события развивались на фоне борьбы Англиканской Церкви за самоуправление [1].

Путь к равноправию женщин в протестантских деноминациях Великобритании оказался нелегким. Традиция равноправия полов начала утверждаться здесь с британских квакеров. Впервые вопрос о женском служении в качестве священников был затронут в Англии в XVII веке в протестантском течении «Общество друзей». Основатель квакерства Джордж Фокс принял решение, что женщины могут выполнять обязанности пасторов. Женщины начали заниматься делами миссии, проповедовали в собраниях и также у них были свои собрания с женским служебным и административным составом. В XIX веке отдельные женские собрания стали заменяться смешанными, а решением годового собрания 1896 года было постановлено, «чтобы друзья из женщин составляли необходимую часть всех церковных собраний наравне с друзьями мужчинами». Во второй половине XVIII века Джон Веслей лидер обновленческого движения, отколовшегося от англиканства и превратившегося позднее в методизм, весьма благосклонно относился к талантливым женщинам, публично отстаивавшим методистскую доктрину.

В конце XIX века были отступления от правил и в 1899 году мисс Броун была утверждена в должности пастора Бродерстонской конгрегациональной церкви в Йоркшире, а мисс Смит в Кардиффе. Также в начале XX была рукоположена в священника мисс Гертруда фон Петпольд в «Свободной христианской церкви» в Лейгестере. В XX веке поднялся вопрос о рукоположении женщин в лютеранской церкви Дании, разрешив в 1946 году каждому приходу избирать женщин в качестве пасторов.

Мнение Датской церкви по данному вопросу разделилось, в ней произошел раскол, но одновременно с этим в христианском обществе поднялась бурная дискуссия о возможности таких рукоположений. В 1957 году в Шведской евангелической церкви женщинам разрешается священническое служение [2].

Так как позиция протестантских деноминаций о роли женщины всегда была не единодушна, было бы целесообразно рассмотреть некоторые направления и их мнение по поводу этого вопроса. Английский пастор богослов Джон Гилл считал, что женщины не должны проповедовать в церкви, потому что это является актом власти, а Бог в своем законе требует от женщин подчинения. Исключением, по его мнению, являются такие женщины (пророчицы): Дебора, Олдама и Анна. Проанализировав библейские тексты, приходим к выводу, что большинство из женщин, фигурирующих в Ветхом Завете как самостоятельные персонажи, почитаются как пророчицы или праматери. Английский протестантский проповедник и основатель методизма Джон Уэсли и методист, богослов Адам Кларк отстаивали силу мужского главенства, но допускали, что духовные христианские женщины могли бы публично говорить на церковных собраниях.

Лютеранские церкви в Исландии, Норвегии, Финляндии, Швеции и Дании принимают рукоположение женщин в священник. Для этих стран является характерным движение в сторону гендерного равенства и поиск эффективных путей преодоления гендерного разрыва.

Почти среди всех основополагающих деноминаций протестантизма есть общее мнение по поводу гендерного вопроса. Они принимают рукоположение женщин и дают разрешение на руководящую роль женщины в церкви и в конфессиональной иерархии. Однако не все единодушны в этом вопросе. Например, южные баптисты и Лютеранская Церковь Миссури этого не делают. В то время как, например, харизматы и пятидесятники достаточно консервативны по большинству вопросов, но при этом имеют долгую историю рукоположения женщин. Для них высшим авторитетом является Святой Дух. Если Дух проявляется в женщине, она становится лидером, независимо от некоторых библейских отрывков, которые указывают на лидерство женщин в церквях.

Протестантизм с самого начала своего развития ориентирован на иное отношение к привычному, "традиционному". На смену старой религиозной философии приходит новая, где нет места прежним стереотипам. Может быть поэтому женщины в протестантизме не ограничиваются своим соучастием в служении Богу. По вопросу о роли женщин в церкви на руководящих должностях прослеживается устойчивое движение во многих конфессиях. Те церкви, которые воздерживаться от этого считают, что, хотя Библия учит священству всех верующих, но при этом она также указывает на некоторые отличительные роли и обязанности для мужчин и женщин соответственно [3]. После того, как женщинам представилась возможность стать образованными и читать Библию они нашли отрывки, указывающие на то, что женщины равны с мужчинами в присутствии Бога. Так, Дейзи Осборн в своей работе «Верующая женщина» делает акцент на том, что «в христианских церквях по всему миру традиционное богословие концентрирует внимание на двух высказываниях апостола Павла, вырывая их из контекста и Используя для создания абсолютной доктрины, которая принуждает женщин молчать в церкви и запрещает им проявлять инициативу и лидерские способности» [6].

Пороком пуританской модели семейных отношений является отсутствие женского образа матери. Маскулинное поведение становится нормой и для женщин. Хотя жена будет дополнением к своему мужу, но она всегда была и будет его подчиненной и были ограничены в своих действиях. Некоторые женщины во время Реформации были не столь ограничены. Катарина фон Бора, жена известного реформатора Мартин Лютера, установила определенный стандарт ролей, данный жене пастора. Она также считается идеальным образцом для подражания для тех женщин, которые замужем за клиром. Женщина должна была молчать и быть послушной. Она обучалась тому, как ухаживать за детьми и заботиться о своем доме.

Наиболее болезненно проблема женщины в церкви затронула англиканство, приведя фактически к расколу церкви. Именно поэтому актуализируется необходимость обсудить вопрос доступа женщин к рукоположенному служению именно в этой Церкви. Ситуация, сложившаяся в англиканстве, а именно - наличие здесь 30% женщин-священников от общего числа духовенства, заставляет проанализировать это явление и рассмотреть процессы и причины его возникновения, обусловившими появление женского священства роли и места женщины в обществе, их влияние на богословскую мысль и практика внедрение концепции женского священства в Англиканской церкви.

В результате переоценки социокультурных ценностей произошли изменения в положении женщины в обществе и семье, что повлияло на формирование новой модели женского поведения. На сегодняшний день, женщина имеет возможность активно участвовать в церковной деятельности. Хотя церковь

представляет собой достаточно консервативный социальный институт, но несмотря на это роль мужчины и женщины в нем также постоянно подвергаются изменениям. Можно уверенно сказать, что уровень религиозной активности женщин растет, но безусловно зависит от региона, культуры и типа общества [5].

Говоря о роли женщины вообще, а любая религия - это не что иное, как отражение данного конкретного общества, то и во многих религиях есть разные модели отношения к женщине. В течение последнего полувека в сфере общественных отношений роль женщины чрезвычайно возросла в деятельности религиозных общин. Женщина встала как активный субъект религиозной жизни при массовой секуляризации мужчин: она чаще выступает хранительницей религиозных традиций. Поэтому актуально новое богословское истолкование места женщины в мире и ее назначение в религиозной сфере. Все это приводит к конкретному выводу, что ряд исторических и культурно-социальных факторов является основной причиной появления женского священства. Протестантизм является наиболее гибкой формой христианства. Особенности идеологии и ориентации современного протестантизма обусловлены историей его возникновения и дальнейшим развитием.

Список использованных источников:

1. Бер-Сижель Э. Служение женщины в Церкви / Э. Бер-Сижель. – М.: ББИ, 2002. – 215 с.
2. Бурева В. Проблема “женского священства” в современном протестантизме. [Электронный ресурс] / В. Бурева. — Режим доступ: <http://www.bogoslov.ru/text/2364041.html>. (дата обращения: 18.03.17)
3. Суковата В. Гендер і релігія / В. Суковата // Основи теорії гендеру: навч. посіб. – К.: К.І.С., 2004. – С. 383-425.
4. Чухим Н. Візія жінки у західній філософській традиції (від античності до модерну) / Н. Чухим. – К.: Київський інститут гендерних досліджень, 2006. – 192 с.
5. Kononenko N. Folk Orthodoxy: Popular Religion in Contemporary Ukraine // *Letters from Heaven: Popular Religion in Russia and Ukraine* / Ed. J.-P. Himka and A. Zayarnyuk. Toronto: University of Toronto Press, 2006. P. 39-156.
6. *A Glossary of Feminist Theory*/Ed. by Sonya Andermahr, Terry Lovell and Carol Wolkowitz. – London: Arnold; New York: Oxford University Press, 2000. – P.95.

Түйін

Протестантизмдегі әйелдер бейнесін нақтылау

Старовойт И.М.

Рухани өзін-өзі жетілдіру және дін саласындағы протестант сеніміне деген әйелдердің дамушы белсенділігі осы мақалада көрсетілгендей, діни әйелдер қоғамының зерттелуі мәселесіне деген тақырыпты өзекті етті. Қазіргі таңда дін шектеуіндегі протестанттың діни ағымдардағы еркектер мен әйелдердің дінге деген сенімінің айырмашылықтарын көрсететін теориялық жұмыстар атқарылған. Әйелдер еркектердің жаппай секуляризациясында белсенді субъект ретінде таныла бастады: әйел адам көбінесе діни дәстүрлерді сақтаушы субъект ретінде көрінеді. Сондықтан да әйелдердің әлемдегі орны мен діни саладағы қызметі жаңа теологиялық түсіндіруде өзекті болып отыр. Тарихи және мәдени-әлеуметтік факторлар әйелдердің діни келбетінің қалыптасуына негізгі себепкер болды деп қорытынды жасауға болады. Протестантизм сенімі христиандық діннің жеңілдетілген түрі болып келеді. Қазіргі протестантизмнің идеологиялық және бағдарлық ерекшеліктері оның қалыптасу мен алдағы дамуына негізделеді.

Түйін сөздер: протестантизм, әйелдік діншілдік құбылыс, әйел діни қызметкер, гендерлік.

Abstract

Specification of the perception of woman in Protestantism
Starovoit I. M. - Taras Shevchenko National University of Kyiv

The topicality of the study of feminine religiosity is substantiated by the search of spiritual fulfillment and growing activism of women in Protestantism. Some facts that prove the growth of feminine religiosity are presented in this article. By this moment some theoretical approaches has been devised within the religious tradition. These approaches explain the differences between masculine and feminine religiosity in Protestant religious traditions. The woman has risen as an active subject of religious life in the mass secularization of men: she often acts as the guardian of religious traditions. Therefore, a new theological interpretation of the place of women in the world and its purpose in the religious sphere is relevant. All this leads to a concrete conclusion that a number of historical and cultural-social factors is the main reason for the emergence of the female priesthood. Protestantism is the most flexible form of Christianity. Features of the ideology and orientation of modern Protestantism are due to the history of its emergence and further development.

Key words: Protestantism, the phenomenon of feminine religiosity, a female priest, gender.

МРНТИ 51.61.

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ ТҰЛҒАЛАРҒА СТУДЕНТТІК ЖАСТАРДЫҢ ҚАТЫНАСЫ: СОЦИОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Примжарова К.К.¹, Калдина С.С.², Нурбекова Ж.А.³,

¹ Нархоз Университеті, ³ Нархоз Университеті

³ Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан)

Мақалада мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың мәселелері мен оларға деген студенттік жастардың көзқарасы қарастырылған. Қоғамның бір бөлігі ретіндегі студенттік жастардың мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға деген қарым-қатынасы мен мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың әлеуметтен не күтетіндіктері қарастырылады. Мемлекетіміздің заманауи саясатына байланысты қазіргі кезде мүгедектерге үлкен назар аударылуда. Мүгедектердің, олардың отбасылары мен жақтастарының клубтары ашылған, олар мүгедектер өмірінің жақсы жағдайлары үшін сөз қозғап отырады. Мүгедектер өмірге белсене араласа бастады. Мүгедектер құқығы көп жылдар бойына мемлекет пен басқа да халықаралық ұйымдардың жіті қадағалау пәніне айналған. Жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша мүгедектерге қоғам салқынқанды қатынаста екендігі дәлелденді және ол қатынасты өзгерті үшін барлық жағдай жасауға тырысу қажет. Мүмкіндігі шектеулі тұлғалар өмірде өз орындарын тауып басқалармен бірге тең қатынаста еңбек ете алуы тиіс.

Түйін сөздер: мүмкіндігі шектеулі тұлғалар, мүгедек, студенттер, факультет, құқық, қаржы, бухгалтерлік есеп, көмек, қайырымсыздық, психикалық даму.

Кіріспе. Соңғы кездері ресми ақпараттар бойынша мүмкіндігі шектеулі жандардың саны жыл санап өсіп келетіндігін байқауға болады. Ал оларға деген қарым-қатынас, әсіресе студенттік жастардың қатынасы қоғамның мүшелері ретінде жеткіліксіз. Функционалды және психикалық дамуында кемшіліктері бар тұлғалар кез-келген отбасында, кез келген әлеуметтік жағдайларда, әлемнің кез-келген түпкірінде, және кез-келген топта, этникалық ортада пайда болуы мүмкін. Мүгедектік негізі бойынша кедейлік пен жарамсыздықтың синонимі болып табылады. Бірақ олай болуы тиісті емес. Көптеген мүгедектер сәйкес келетін білімі болып және көмектің нақты түрін тиісті деңгейде алса қоғамның толыққанды мүшесіне айналуына қақысы бар, оны әлеуметтік көмек жүйесінде қарастыру болса, нәтижесінде ол қоғамның жоғарғы азаматтық-құқықтық статусының барлығын куәландыратын еді. БҰҰ ның уставтарында әрбір адам өзінің жан-жақты әлеуметтік танымға, қарым-қатынасқа және шығармашылыққа деген қажеттіліктерін қанағаттандыруға құқылы. Біздің қазіргі қоғамымыздың жағдайы оны барлық жағынан адамгершілікке бет бұруын талап етеді. Осыған орай рухани және денелік дамуында кемшіліктері бар мүгедектерге ерекше көзқарас білдіру қажеттігі туындауда.

«Мүгедек» сөзі өркенниетті елдерде тіпті қолданбайды деуге болады. Ауыруына немесе қайғылы уақиғаның нәтижесінде денсаулығының қандай да бір кемістігіне ие болған тұлғаларды «мүмкіндігі шектеулі тұлғалар» деп атайды [1].

Мемлекетіміздің заманауи саясатына байланысты қазіргі кезде мүгедектерге үлкен назар аударылуда. Мүгедектердің, олардың отбасылары мен жақтастарының клубтары ашылған, олар мүгедектер өмірінің жақсы жағдайлары үшін сөз қозғап отырады. Мүгедектер өмірге белсене араласа бастады. Мүгедектер құқығы көп жылдар бойына мемлекет пен басқа да халықаралық ұйымдардың жіті қадағалау пәніне айналған [2].

Студенттік жастардың қоғамның бір бөлігі ретіндегі мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға деген қатынасы мен олардың әлеуметтік күтімдерін зерттеу маңызды себеп болып отыр. Зерттеу нысаны университеттің Қаржы және бухгалтерлік есеп (ҚжБ) Мемлекеттік басқару факультеттерінің 18-22 жастағы студенттері мен 22-55 жас аралығындағы мүгедектер болды. Жалпы студенттер саны 180 адам, ал мүгедектер 23 адам.

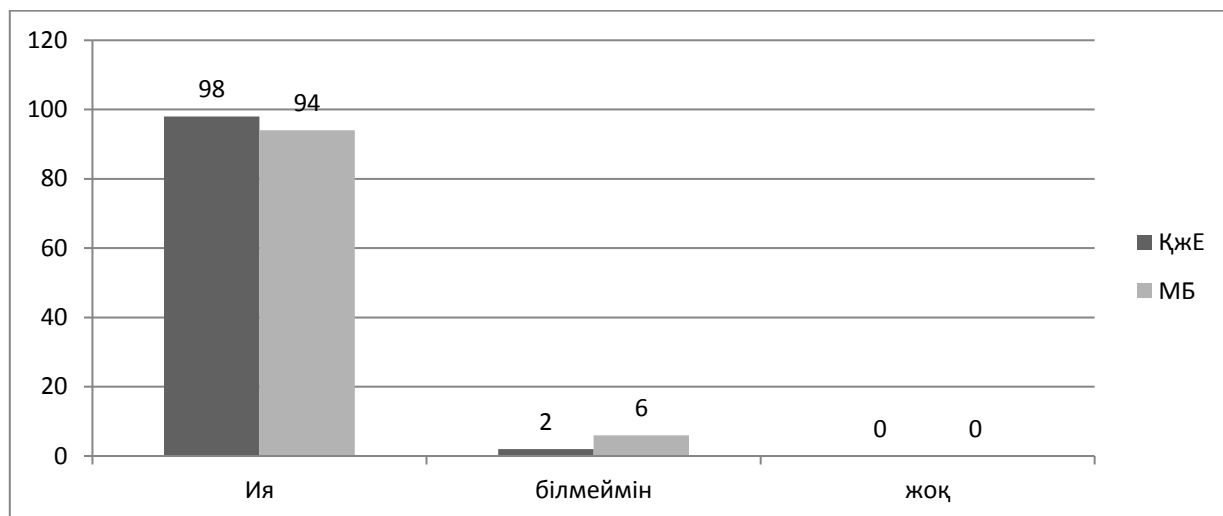
Ғылыми әдебиеттерді зерттеу кезінде мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың қазіргі қоғамдағы жағдайына ерекше назар аударылды. Сол сияқты мүгедектердің рөлі мен олардың құқықтық аспектілері қозғалған болатын.

Сауалнама құрастырылды және соның көмегімен студенттер арасында және мүмкіндігі шектеулі тұлғалар арасында сауалнама жүргізілді.

Алынған мәліметтер өңделіп келесі нәтижелер алынды, және оның негізінде қорытынды шығарылды, жалпы тенденция айқындалды, бұл мәліметтер сурет түрінде қарастырылды.

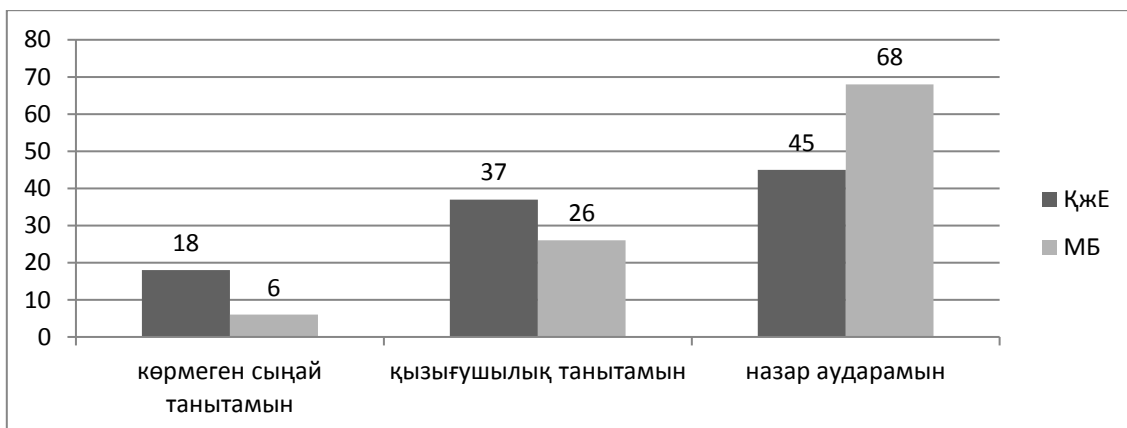
Зерттеу нәтижесін талқылау

ҚЖЕ және МБ факультеттері студенттерінің жауаптарын салыстыру

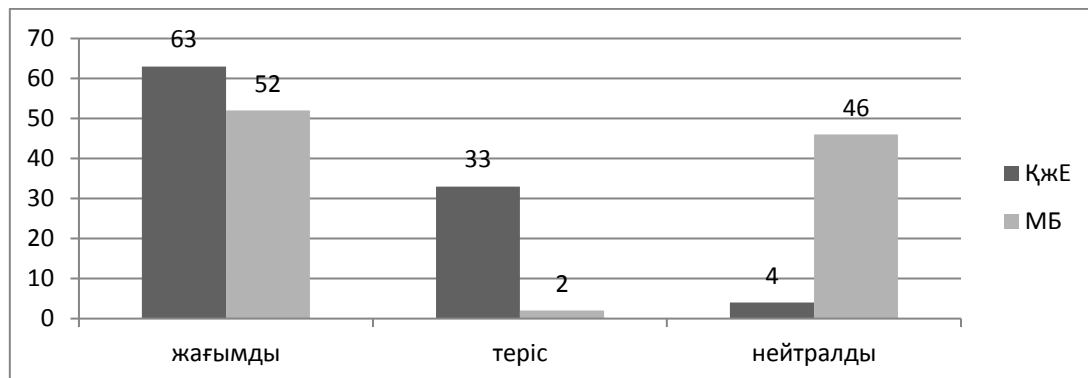
1 сурет. Мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың көмекті қажет етуі.

Студенттердің басым бөлігінің пікірі бойынша мүмкіндігі шектеулі тұлғалар көмекті қажет етеді. Нәтиже бойынша ол 94-98% құрады. Сол сияқты 6% білмеймін деп жауап берсе, 0% көмекті қажет етпейді дегенді білдірді.

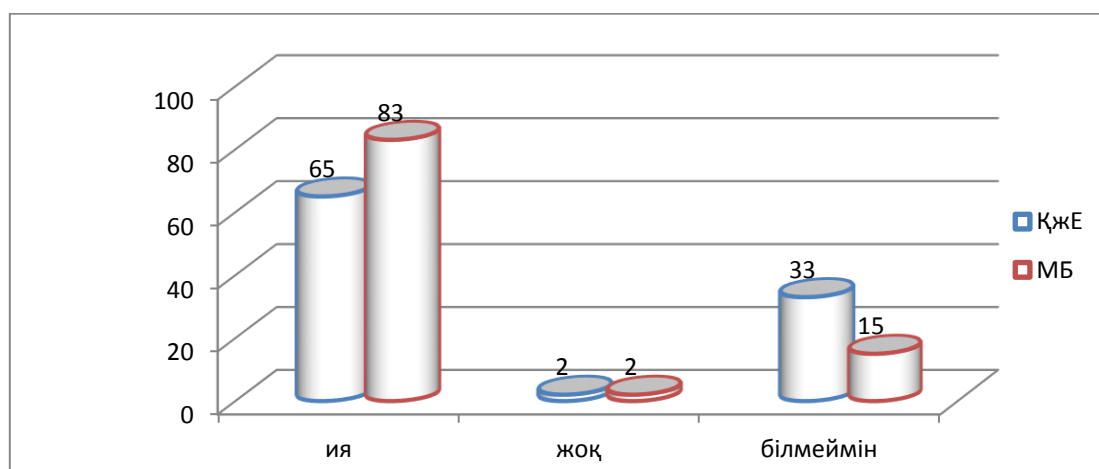
2 сурет. Мүмкіндігі шектеулі тұлғаға деген реакциясы

Нақты айырмашылықты ҚЖЕ факультетінің студенттерінен байқауға болады, олар мүгедек адамды көрмеген сыңай танытамыз деген жауап берген. Ондай студенттер 18% құрайды екен.

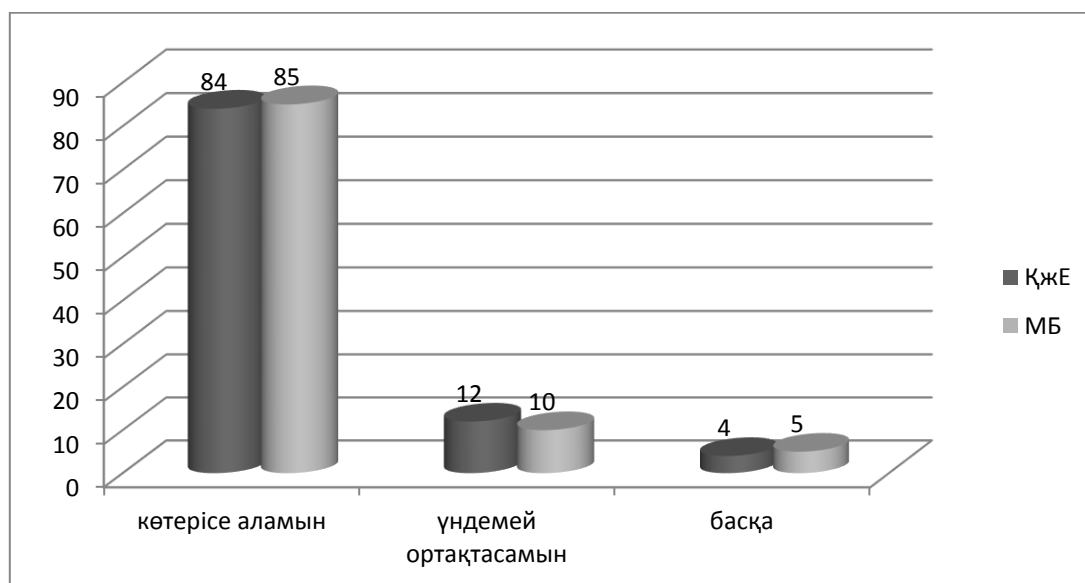
3 сурет. Мүгедек тұлғамен бір топта білім алуға студенттердің реакциясы

ҚЖЕ факультеті студенттерінің мүмкіндігі шектеулі тұлғамен бір топта білім алуына қатысты теріс реакциясы айқын білінуде. Керісінше Мемлекеттік басқару факультетінің студенттері осы қатынастағы нейтралды ұстанымды білдірді.

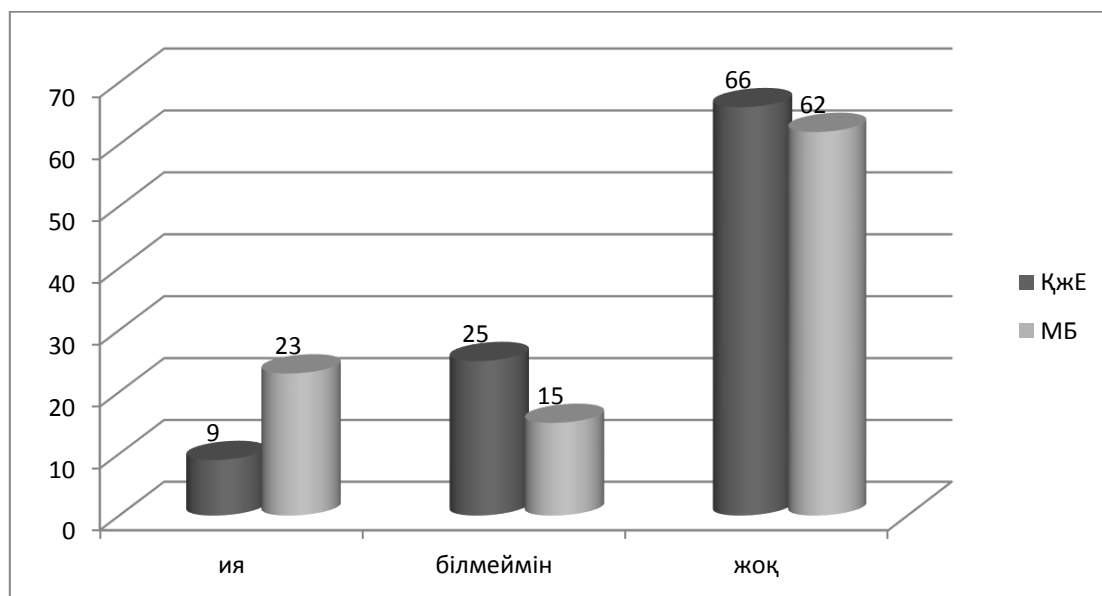
4 сурет. Мүгедек сіздің досыңыз болуы мүмкін бе

Мүгедек адаммен дос бола аламын ба билмеймін деп ҚЖЕ 33% және МБ 15% факультеттерінің студенттері жауап берді. Оған сенімділері 83% МБ факультетінің студенттері және 65% ҚЖЕ факультетінің студенттері. Жалпы алғанда екі жақтың да студенттері достық қатынаста деп тұжырым жасауға болады.

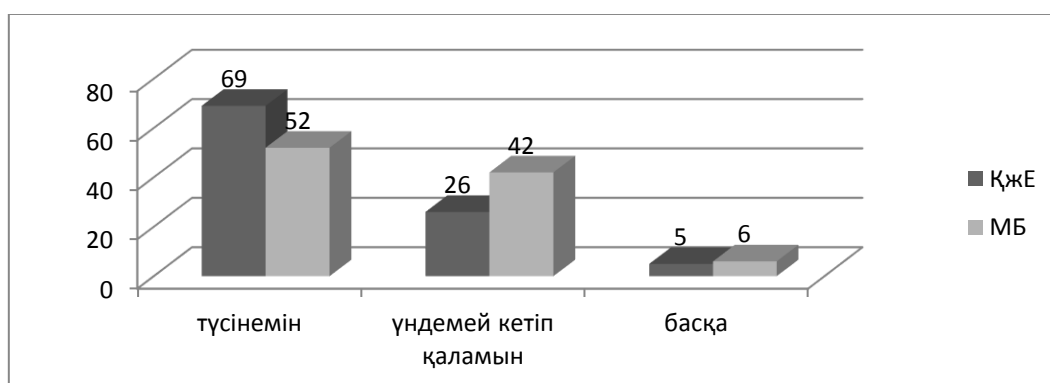
5 сурет. Мүгедекке көмек көрсетудегі студенттердің әрекеті

Студенттер көмек көрсетуде бір жақты әрекет ететіндіктері белгілі болды. Көбісі көтерілуге көмек беретіндіктерін айтты, немесе үндемей ортақтасатындықтарын білдірді. Басқалары тек аз бөлігі 4-5% не істейтіндерін білмейтіндіктерін айтты.

6 сурет. Мүгедектерге назардың жеткіліктілігі

Суреттен мүгедектерге аз көңіл бөлінетіндігі белгілі болды. МБ факультетінің 23% студенттерінің және ҚжЕ факультеті студенттерінің 9% пікіріне сәйкес. ҚжЕ факультеті студенттері 25% және 15% МБ факультеті студенттері білмеймін деп жауап берді.

4 сурет. Мүгедектің кенеттен жауап беруіне әсері

Егер мүгедек тұлға дәрежелік танытса МБ факультеті студенттерінің 42% үндемей кетіп қаламын деген, ал ҚжЕ факультеті студенттері екі есеге аз Г 26%. Түсінемін 69% ҚжЕ және 52% МБ факультеті студенттері, ол түсіністік танытатындықтарын білдіреді.

Нәтижесі. Екі жақты іріктеу нәтижесін талдай отырып суреттен байқағанымыздай ҚжЕ және МБ факультетінің студенттері мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға қатынасының бірдей екендігі белгілі болды. Айқын өзгешеліктерді келесі сұрақтар арқылы білуге болады: студенттердің мүмкіндігі шектеулі тұлғамен көшеде кездескендегі реакциясынан. ҚжЕ факультетінің студенттері ештеме көрмегендей болатындықтарын айтқан (18%) сурет (2) қарау. Ал МБ факультеті студенттерінің ішінен тек аз бөлігі ғана ондайға барауы мүмкін екен(6%) сурет (2) қарау. Сіз топтағы мүмкіндігі шектеулі адамның білім алуына қалай қарайсыз деген сұраққа студенттердің басым көпшілігі жағымды жауаптар берген, ол МБ факультетінің студенттері, ал ҚжЕ факультетінің студенттері тек (33%) теріс жауап берген (3) суретті қараңыз.

Біздің көзқарасымыз бойынша берілген факультеттердің мамандықтарына байланысты жауаптар алынған секілді. Студенттердің көбісі ондай ойлардың болмауын, тек күнделікті мәселе туралы білмейтіндіктерінен болғандығын мойындауға тура келеді. Мұның себептері жеткіліксіз тәрбие, әртүрлі отбасылардан шығуы, тұлғаның әртүрлі әлеуметтік жағдайларда қалыптасуы әсерінен болып отыр. Демек, осы мәселеге басты назар аудару қажет етеді. Жалпы алғанда студенттер мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға қатысты жағымды көзқарастарының барлығын растады. Жоғардағы жауаптарды ескермегенде. Біздің

ойымызша студенттердің дүниетанымын өзгерту қажет, себебі болашақта олар осындай категориядағы адамдармен бірге еңбек ететін жағдайға даярлық жасауымыз қажет.

Ал мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға келетін болсақ, олардың жауаптары бойынша қоғам оларға нейтралды тұрғыдағы қатынаста деп ойлайды. Бірақ соған қарамастан олар мемлекет тарапынан, және көшедегі назардың жеткіліксіздігіне наразылықтарын білдірді. Ең көбінде оларға нақты көмек көрсетудің орнына мәселелеріне ортақтасатындықтарымен жиі ұшырасады. Жоғарыда айтылғандардың ішінен тек назар аударып қана қоймай, мүмкіндігі шектеулі тұлға көрсең оларға өз ісіңмен көмек беру қажет.

Тұжырым. Біздің ойымызша студенттер үшін мүгедектерге арналған спорттық клубтардағы тәжірибе өте жақсы сабақ болып табылар еді. Ол студенттерге мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға қарым қатынас спецификасын түсінуге мүмкіндік беретін еді. Өз білімдерін тәжірибеде қолданатын еді. Бұл мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға қатысты дүниетанымды өзгертуге септігін тигізер еді.

Жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша мүгедектерге қоғам салқынқанды қатынаста екендігі дәлелденді және ол қатынасты өзгерті үшін барлық жағдай жасауға тырысу қажет. Мүмкіндігі шектеулі тұлғалар өмірде өз орындарын тауып басқалармен бірге тең қатынаста еңбек ете алуы тиіс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. *Льготы для незрячих абитуриентов / Информационный сайт ВОС «Объективность» [Электронный ресурс]. URL: <http://pravdavos.ru/?p=243> (дата обращения: 20.10.2013).*
2. Макарова В.Л. *Профессиональная интеграция инвалидов в условиях конкурентной среды: противоречия и возможности // ФЭН-Наука, 2012. № 7. – С. 58-59.*

Аннотация

Отношения студенческой молодежи к лицам с ограниченными возможностями: социологический анализ

Примжарова К.К.¹, Калдина С.С.², Нурбекова Ж.А.³,

¹ Университет «Нархоз», ² Университет «Нархоз», ³ КазНПУ имени Абая

В данной статье рассмотрены проблемы людей с ограниченными возможностями и отношение общества в частности студенческой молодежи. В изучение отношения студенческой молодежи, как части общества, к лицам с ограниченными возможностями и социальные ожидания лиц с ограниченными возможностями.

Благодаря современной политике государства уделяться больше внимания инвалидам. Созданы клубы инвалидов, их семей и сторонников, которые выступают за улучшение условий жизни инвалидов. Инвалиды стали активно включаться в жизнь. Права инвалидов уже в течение долгого времени являются предметом пристального внимания государства и других международных организаций. Что касается лиц с ограниченными возможностями то, судя по ответам, они считают, что общество по отношению к ним занимает нейтральную позицию. Но тем, ни менее они расстроены из-за недостаточного внимания со стороны государства, недостаточными условиями на улице. Чаще всего они сталкиваются с сопереживанием, а не реальной помощью.

Ключевые слова: лиц с ограниченными возможностями, инвалид, студенты, факультет, право, финансы, бухгалтер, помощь, безнадежность, психическое развитие.

Abstract

Students' attitudes toward people with disabilities: Sociological analysis

Primzharova K.K.¹, Kaldina S.S.², Nurbekova Zh.A.³

¹ University Narxoz, ² University Narxoz, ³ KazNPU named after Abay

Thanks to the modern policy of the state paid more attention to people with disabilities. Established clubs disabled, their families and supporters, are in favor of improving the living conditions of persons with disabilities. Persons with disabilities have been actively join in life. Disability Rights has for a long time are the subject of attention of the state and of other international organizations. With regard to persons with disabilities, judging by the answers, they believe that the society towards them is neutral. But by no less than they are upset because of the lack of attention from the government, inadequate conditions on the street. Most often they are faced with empathy, rather than a real help.

Key words: persons with disabilities, disabled, students, faculty, law, finance, accounting, help, hopelessness, mental development.

МРНТИ 21.15.47

ИСЛАМ ДІНІНДЕГІ ЕРКІНДІК ПЕН ЖАУАПКЕРШІЛІК

Джекебаева М.А. – филос.ғ.к.,

Қазақ мемлекеттік қыздар педогогикалық университеті аға оқытушысы (Алматы, Қазақстан)

Мақалада ислам дініндегі жауапкершілік пен еркіндік өмірлік маңызды экзистенциалдық категориялар ретінде философия тарихында діни, этикалық, заңдық, тарихи тұрғыда әр қырынан қарастырылып келді, әлі де зерттеліп бітпеген. Бұл философиялық ұғымдар адам тіршілігінің маңыздылығын сипаттайды. Еркіндік пен жауапкершілік бақылау, сараптама, тәжірибе жасау нәтижесінде адам білімінің артуына көмектеседі. Жауапкершілік – бұл біреуге жүктелген міндет, ол адам өз әрекетіне, өз кінәсіне оның салдарына есеп бере алатын болуы қажет. Біз әрдайым өз өміріміз бен өзгелер үшін де жауапкершіліктеміз, еркіндік қашанда жауапкершіліксіз өмір сүрмейді, сондықтан олар өзара байланысады. Ислам дініндегі жауапкершілік пен еркіндік Жәбрия, Мұғтазила, сүннеттік бағыттың ұстанымдарымен қарастырылады. Бұл үш бағыт та құраннан өздерінің пікірін қолдайтын дәлелдер келтіреді.

Түйін сөздер: гуманизм, жауапкершілік, Жәбрия, Мұғтазила, сүннет, тағдыр, ерік-қалау, еркіндік, парыз.

Еркіндік адамның табиғи сипаты, әркім өз ожданына қарайтын болса, өзінің еркін екендігін сезеді. Адамның абыройын асырушы фактор Құранның айтуы бойынша оны басқа жаратылыстардан жаралап тұрған қасиеттері, еркі, ақылы, парасаты т.б. Осы абыройға Құран өзіндік міндеттер жүктеген. Ол сол абыройды сақтап қалу үшін қажетті іс-әрекеттер болып табылады.

Құран Ислам дініндегі бірден-бір қасиетті кітап және діннің қайнар бұлағы. Ислам дініндегі барлық бұйрықтар мен тиымдар Құраннан алынады. Құранда баяндалған тиымдардан қашу және бұйрықтарды орындау «парыз» болып табылады. Яғни мұсылман дінін қабылдаған адам Құрандағы үкімдерге қайшы әрекет етпейді. Құраннан кейінгі екінші бір үлкен қайнар Мұхаммед пайғамбардың хадистері мен істеген іс-әрекеттері. Мұның жиынтығын сүннет деп атайды. Хадистің сөздік мағынасы жаңа немесе берілген хабар дегенді білдірсе, исламда термин ретінде Мұхаммед пайғамбардың артына қалдырған сөздері мен айтқан үгіт-насихаттары. Бұл пайғамбар хадистерінде де адамның жеке іс-қимылдарына ерекше мән беріліп шынайы мұсылманшылық пен имандылықтың қағидалары қарастырылады. Және бұл Құранның аяттарымен үндесіп, бір-бірін толықтырып отырады [1,78-79 б.].

Ислам діні адамға мынадай жақтарынан мән берді. Біріншіден, адам болғандығы үшін, өйткені адам жайлы Құранда былай делінген еді. "Ант етеміз, біз адам баласын абыройлы еттік, олардың құрлықта және теңізде жүруін қамтамасыз еттік, таза нәрселермен рызықтандырдық, жаратқандарымыздың көбінен үстем қылдық" [2,55 б.] Яғни басқа жаратылыстарға қарағанда адамның орны мен рөлі ерекше. Себебі, адамның атқарған істері осы мүмкіндіктеріне байланысты ауқымдырақ болмақ. Осы ауқымды мүмкіндіктерді пайдалану еркі де адамға беріліп отыр. Сондықтан да адам баласынан өзіне берілген еркіндігін тиімді әрі пайдалы жолда қолдануы талап етіледі. Екіншіден, сенімі жағынан өзіндік құндылығы бар. Ислам дініндегі маңыздыларының бірі, сөз және ұждан еркіндігі. Бұл адамның бойында өзімен бірге дүниеге келетін хақы болып табылады. Өйткені адамның рухын асқақтататын, оның мәнін көтеретін қасиеті, оның ақылы мен ұжданы болып табылады. Ой, ақылдың, иман болса ұжданның нәтижесі болғандықтан, ойланатын адам табиғи түрде пікірін жарыққа шығарады. Сенген адам сенімнің қажеттілігі ретінде құлшылық жасайды. Яғни, адам абыройлы жаратылыс болғандықтан пікір және ұждани еркіндікке ие. Оның осы қасиеттерін бөгеп, тиым салу оны хайуандық дәрежесіне түсіру болып табылады. Сол себепті Ислам діні, құдайға сенгені үшін, орынсыз елдерінен қудаланса, сенім бостандығын алғанға дейін соғысуға рұқсат етеді.

Алайда сенімі үшін жәбірлеу, Исламда адамға жасалған зұлымдық болып табылады. Сол себепті де Ислам дінінің таралу барысында ешбір діннің өкілдері өлтіріліп, құлшылық жасайтын орындары талқандалмаған. Исламда пайғамбар жасаған кейбір соғыстардың да астарында осы сенім бостандығы жатқан еді. Сонымен қатар Ислам діні, дінді жамылып басқаларға қоқан-лоқы көрсетуге де рұқсат бермейді. Сондықтан ешкімнің басқа біреудің сеніміне араласуға хақысы жоқ. Тек қана Діни наным бойынша теріс жолда жүрген адамдарды дұрыс жолға бейбіт түрде және жұмсақ тілмен шақыру ғана уағыздалады. Себебі адамның жасаған күнәсін тек жаратушы құдай ғана кешіре алады, адам мен құдайдың арасына басқа адамдардың дәнекер болуын ислам діні құптамайды. Ислам дінінде барлық жақсылық Құдайдың бұйрығымен тікелей жүзеге асады деп сенгендіктен ортадағы дәнекерлердің ешбірі адамдарға жақсылық жасай алмайды. Олардың жасайтын жақсылығы да Құдайдың бұйрығына тәуелді болады. Алайда христиан дінінің ұстанымы біраз өзгешелеу.

Сонымен қатар Ислам діні жеке меншік құқын да алып келген. Адамның табан ет, маңдай терімен тапқан табысы өзінің мүлкі болып саналады. Ол өз мал мүлкін - басқаларға зиянын тигізбеген жағдайды еркін түрде қолдануға ерікті. Алайда қоғамға зиянды түрде қолдануға рұқсат етілмейді. Мәселен, қоғамның пайдасы, тыныштығы үшін жұмсалып, адал жолымен тауып, тепе-теңдікті сақтай отырып қолданып, ысырапшылдықтан қашу керек. Яғни рухани шектеулер қойылады. Мұнда капиталистік қоғамдағы сияқты шектеусіз де емес, коммунизмдегі сияқты жекеменшікке тиым да салынбайды. Бірінші жағдайда қоғамда тепе-теңдік бұзылады. Себебі байы өте бай, кедейі өте кедей халге түседі. Ал, екінші жағдайда адамның еңбекке деген ынтасы жойылады. Себебі адам, еңбегінің жемісін жеген сайын ынталанады. 53-сүренің 41-аятында Адам үшін өзінің істеген ісінің жемісі берілетіндігі айтылады, Құранда адам еркіндігі мен құдайдың еркі туралы аяттар жеткілікті түрде баяндалған. Осы аяттардан бастау алып кейбір діни бағыттар пайда болғандығын жоғарыда баяндаған болатынбыз. Біріншіден, Ислам діні жаратылыстың қалыптасуын, оқиғалардың орын алуын, адамдардың әр түрлі іс-әрекеттерін құдайдың құдіреті мен қалауы деп таныса, екінші жағынан дін, адамдардың осы болып жатқан оқиғаларға жауапты екендігін баяндайды. Сондықтан сонау пайғамбар дәуірінде-ақ бұл мәселе туралы талай-талай тартыстар болған. Бұл жерде бір қарама-қайшылық бар сияқты болып көрінеді [4,97 б.]

Сонымен қатар сол дәуірдегі мұсылмандар бұл мәселені ақыл тұрғысынан шеше алмағанымен, мәселеге сенім тұрғысынан қарап қанағаттанған кейіп танытқан. Негізінен Құран адамдардың оқып түсініп, сол бойынша амал етуі үшін түскендіктен ғалымдар ол мәселені біраз уақыттан кейін қайта қолға ала бастайды. Өкінішке қарай жоғарыда да аздап тоқталғанымыздай, кейбір себептерге байланысты бұл мәселе жайлы талас-тартыстар, жүйелі түрде бұрынғысынан да салмақты жағдайда қайта басталады. Осы талас тартыстан үш түрлі көзқарас қалыптасты. Бұлардың біріншісі Жәбрия, екіншісі Мұғтазила, үшіншісі Сүнниттік бағыттың ұстанымдары. Бұл үш бағытқа қайта тоқталуымыздың себебі, бұлардың үшеуі де құраннан өздерінің пікірін қолдайтын дәлелдер келтіруі және пайғамбар хадистерінен мысалдар көрсетуі болып отыр.

Бірінші бағыттың пікірінше, негізінде адамның күші де еркі де жоқ. Іс-әрекетіміздің барлығы құдайдан. Өйткені, бүкіл әлем сияқты бізде құдайдың қол астындамыз. Логикалық тұрғыдан алғанда патша қол астындағыларды қалағаны сияқты қолдана алады. Олай болса құдай да адамның іс-қимылын өз еркінше қолдануға күші жетеді.

Жәбрияның бұл көзқарасының мынадай нәтижелер шығады. Бұл адамдардың басқа жауапкершіліктері мен қатар этикалық жауапкершіліктерін қабылдауымыз қажет, бұл анархия. Не болмаса, егер адам істеген ісіне жауапты болса, құдайдың әділеттігін мойындауға мәжбүр боламыз. Алайда, жәбрия, бұл екі нәтижені де мойындамай, адамда еркі мен қаулауы болмаса да, әрі жауапты екендігін, әрі оларды жауапқа тартудың әділетсіздік болып есептелмейтіндігін алға тартқан. Бірақ жәбрияның бұл ұстанымы тұйыққа тірелу болып саналады. Өйткені адамның әрі еріксіз болуы, әрі жауапты болуы ақылға сыймайтын мәселе. Ал жәбрияның еркіндікті жоққа шығарудағы сүйенген аяттары мыналар: "Сендерді де, сендердің істегендеріңді де Алла жаратты" /Құран Кәрім 38, 96 аят/. Олай болса адамның бұл жерде ешқандай әрекеті өзіне тиесілі болмайды ғой деген ұстанымда. Бірақ сүнниттік көзқарас бойынша адамның бір істі атқаруы басқа мәселе, оны жарату басқа мәселе. Яғни, адам бір әрекетті істейді, бірақ нәтиже тудыратын және сол істі істеуге мүмкіндік беретін Құдай. Олай болса құдай нәтиже тудырғаны үшін жауапты болмайды. Адам істеугі ұмтылғаны үшін және берілген мүмкіндікті пайдалана отырып сол істі істегені үшін жауапты болады. Олай болмағанда логикалық қайшылық пайда болады."Алла қаламағанда сендер де қалай алмайтын едіңдер" /Құран Кәрім 38/30-аят/. Демек, сендердің қалауларың Алланың қалауына тәуелді. Бір нәрсені қалау үшін оны алдымен Алланың қалаған болуы керек. Егер, Алла қаламаса адамның қалауынан пайда жоқ деген түсінік. Негізінде аяттың сыртқы мағынасынан осындай мағына шығып тұрғанымен, бұл аяттың негізгі мағынасы «Алла мүмкіндік бермегенде, сендер істей алмайтын едіңдер» деген мағынаны білдірсе керек. Егер біз атап өткен әрбір бағыттың аятты түсіну тәсілін дұрыс деп бағалайтын болсақ құран қарама-қайшылыққа толы бір кітап болып шыға келеді. Бұл Ислам дінінің бірегейлігі мен жан-жақтылығына нұқсан келтіретіні даусыз. Тағы бір аятта:"Алла кімге хидаят берсе, ол тура жолға түседі, кімді адастырса оған (Алладан басқа) көмекші табылмайды". (Құран Кәрім 38/97аят). Бұл жерде де адамның дұрыс жолды табуы да, адасуы да құдайдың қолында. Адам өз бетінше дұрыс жолды таба алмайды деген мағынада түсінген. Егер адамды адастыратын немесе оның дұрыс жолға келуін қаламаған құдай болса неге адамның сол теріс жолда жүріп жасаған әрекеттері үшін құдай оны жазалайды немесе жауапқа тартады? деген сұрақ туындайды. Бұл сұрақтың жауабы тікелей тағдыр мәселесіне қатысты болғандықтан оны тағдыр тақырыбында талқылайтын боламыз. Осыған ұқсас тағы бір аятта:"Алла қаласа оларды дұрыс жолға жинайтын еді" /Құран Кәрім 6/35аят/ делінеді. Яғни адамдардың теріс жолда жүруі Құдайдың

олардың дұрыс жолға келуін қаламағандығынан. Егер адамдардың барлығы дұрыс жолға келіп, Құдай оларды еріксіз түрде дұрыс жолға жинақтайтын болса онда «жақсы» немесе «жаман» деген ұғымдар өз күштерін жояра еді. Және адамдардың барлығының дұрыс жолда болуы тарих бойы мүмкін болмаған жағдай. Өйткені діни түсінік бойынша адам бұл дүниеге сынақ үшін жіберілген. Сынақта дұрыс жауаптармен қатар қате жауаптар да беріледі.

Яғни адамға бұл дүниеде не жасайсын десе соған мүмкіндік беріледі. Алайда олардың о дүниедегі жинаған ұпайлары сол сынақтың нәтижесіне байланысты әр түрлі болатынғы заңды құбылыс.

Құран кәрімде осы мағынада жүздеген аяттарды кезіктіруге болады. Сонымен қатар Мухаммед пайғамбардың: "Мәңгі бақытты адам, анасының құрсағында мүмин (иман еткен) деп жазылған адам. Ал бақытсыз адам ол, анасының құрсағында бақытсыз деп жазылған адам". /Муслим, тағдыр, 13/ деген хадисі де жәбрияның сүйенген дәлеліне жатады. Бұл хадис бойынша да адам дүниеге келмей тұрып, яғни анасының құрсағында жатқанда-ақ оның бақытты немесе бақытсыз болатындығы жазылып қойылады дегені. Кішкене сәбидің бақытсыз болып жазылуының кінәсі не? деген сұрақ тағы туады. Тағы бір хадисте: "Алла Тағала адамды жаратты. Сосын оң жағымен оның арқасын сипады да адамнан кейбір ұрпақтарды шығарды және "бұларды жәннат үшін жараттым, олар жәннатқа лайық амал жасайды" деді.

Сосын тағы арқасын сипады тағы да кейбір ұрпақтарды шығарды және "бұларды тозақ үшін жараттым, бұлар тозаққа лайық іс-әрекет жасайды" деді. Бұл хадис те жәбрияның ұстанымын қуаттай түседі. Себебі, құдай алдын ала кімнің қайда баратынын белгілеп, солай жаратып қойған сияқты көрінеді.

Екінші пайда болған бағыт ол, жоғарғыда атап өткеніміздей Мұғтазила бағыты. Адамның еркіндігі мәселесінде жәбрия таяқтың бір ұшы болса, Мұғтазила оның екінші ұшы іспеттес. Яғни, екі бағыттың көзқарасы бір-біріне толық қарама-қайшы келеді. Мұғтазила бағытын ұстанушылардың пікірінше адам өз іс-әрекетін өзі істейді. Өйткені, адам ерікті жаратылыс құдайдың өзіне берген күшімен өз ісін өзі жасайды. Егер құдай адамға ерік бермей жауапқа тартатын болса зұлымдық жасаған болар еді. Алайда Алла тағала зұлымдықтан ада. Сонымен бірге егер құдай, адамның ісінде адамның пайы болмаса оны жауапты етпес еді де пайғамбар жіберудің ешқандай мәні болмас еді. Мұғтазила, жәбрияның еркіндік түсінігін жоққа шығарып, адамның қолына толық еркіндік береді. Алайда бұл айтылған жағдай мүмкін болса, онда құдайдың мүмкіндігі шектеулі болған болар еді. Өйткені, олардың пікірінше адамның іс-әрекеттері құдайдың құдіретінен тыс іске асады. Екіншіден, бұл мағынадағы еркіндік пікірі ғылыми шындыққа да жанаспайды. Өйткені, әлеуметтік және психологиялық шарттар мұндай еркіндікке мүмкіндік бермейді.

Сондай-ақ бұл бағыттың да бастау алып отырған құран аяттары мен пайғамбар хадистері бар. Мәселен, олардың бірнешеуін атап өтер болсақ: Құрандағы: "Бұл (азап) сендердің дүниеде қолдарыңмен істеріңнің қарсылығы, (жемісі) әйтпесе Алла құлдарына зұлымдық жасайды" деген аят. /Құран Кәрім, 3/182 аят/. Яғни адам өзінің басына қандай жағдай келсе де өзінің істеген ісінің жемісі. Әйтпесе бейкүнә адамда құдай жауапқа тартып азапқа салмайды. Адамның басына келген жаза тікелей болмағанымен оның басқа бір істеген жаманшылығының нәтижесі болуы мүмкін. Яғни адам ешқашан нақақтан азапқа ұшырамайды. Мысалға бір адам нақақтан бұл дүниеде түрмеге қамалатын болса және ол айыпталған іске оның толық қатысы жоқ болса оның күнәсіз болуы емес. Дін бойынша оның мұнан басқа бір жасаған күнәсі немесе жаманшылығы үшін ол басқа бір айып түрімен жазасын тартуда. Өйткені Құдай адамға ешқандай зұлымдық жасамайды. Және де: "Айт: Хақ Рабыңнан. Енді қалаған адам иман етсін. Қалаған адам кәпір болсын" /Құран Кәрім, 10/99 аят/. Адамның құдайға сену-сенбеуі өзінің қолында. Егер жоғарыдағы жәбрияның айтқанындай құдайдың қолында болғанда адасқан адамдардың еш бір кінәсі болмайтын еді.

Алайда сүнниттер деп аталатын қазіргі кездегі негізгі мұсылмандық қағидасын ұстанушылар бұларға да шекетін шыққан деген айып тағады. Олардың пікірінше жоғарғыда айтылған екі бағыттың ортақ жағы бар. Ол, құдайдың да, құлдың да еркін жоққа шығармау. Яғни құдай өз еркімен адамға міндет жүктейді, ал адам оны өз еркімен орындайды немесе орындамайды. Енді осы сүннит деп аталатын бағыттың тақырыбымыз турасындағы ұстанымына тоқталайық. Бұл сүннит бағытының өзі Матуриди және Ешғари бағыты болып екіге бөлінеді.

Сүннит бағыты жоғарғыда айтылған бір-біріне қайшы сияқты көрінген дәлілдерді үйлестіру арқылы, әрі құдайдың «күлли ирадасын (абсолютті еркіндігі) мен адамдардың «жүзи ирадасының (шектеулі еркіндігін) ара-жігін ажырату арқылы орта жолды Ұстанған. Осылайша олар, ақыл мен нақылға (діни үкім, аят және хадис) бір жақты қарамай, мәселеге екі жақтан да қараған. Қысқасы, "Құл, басы бос та емес, байланған да емес" деген қағиданы ұстанады. Құл, дегені барлық адам баласын меңзейді. Себебі, діни түсінік бойынша барлық адам баласы құдайдың құлы болып саналады. Имам Әшғари болсын, Имам

Матруди болсын барлық сүнниттік ғалымдар екі түрлі әрекетті мойындайды. Біріншісі қажетті әрекет, екіншісі ерікті әрекет.

Енді еріксіз істер дегені ол, қарсы тұруға келмейтін күшпен болатын әрекеттер. Мәселен, рефлекс, немесе қатты ыстық шығып ауырған адамның дірілдеуі тағы басқа. Ерікті әрекеттер болса ондай күштеумен, еріксіз түрде болмайды және адам бұл екі әрекетті ажыратуда қиналмайды. Енді осы екі әрекет жайлы сүнниттік бағыттың ұстанымына шолу жасап көрейік. Сүнниттік пікір бойынша бұл екі әрекетті де жарататын құдай. Өйткені, құранда Алла тағала былай дейді: құдайдың бұйрығынсыз қандайда бір нәрсені "мен ертең оны істеймін деме" - делінеді. Сонымен қатар адамның да әрекеттерінің құдай тарапынан жаратылатындығының бір мысалы да, адамның қалауына қарамастан кейбір әрекеттердің осы белгіленген бағытта орындалмауы. Мәселен, бір істі былай болса екен десең, керісінше болуы әбден мүмкін. Олай болса әрекеттерді жарататын құдай болып отыр. Еріксіз әрекеттердің құдай тарапынан жаратылуы, ерікті әрекеттердің де құдай тарапынан жаратылғандығының дәлелі. Яғни әрекеттердің жаратылуында адамның пайы жоқ.

Матуриди бағытын ұстанушылардың пікірінше де "кәсіп" адамның бір сипаты басып саналады. Олар да кәсіп, адамның еркі мен күшіне тәуелді дегенді айтады. Олар адамның әрекетін екіге бөледі:

1. Адамның еркінен тыс Алланың жаратқаны.

2. Адамның қалауы мен еркі бойынша Алланың жаратқан әрекеті.

Жоғарғыда айтылған ерікті әрекетіміз осы. Міне бұл екіншісі адамның "кәсібі" болып табылады. Негізінде екеуі де әрекет болу жағынан бірдей. Бірақ ажырату үшін ерікті әрекетті "кәсіп" деп аталған. Адамның әрекеті жарату емес, кәсіп болып аталады. Алланың әрекеті «жарату» деп аталады. Яғни кәсіп адамға тән, жарату Аллаға тән.

Осылайша еркіндік мәселесін ақыли тұрғыдан шешу мүмкін еместігі, иманмен байланысты екендігі айтылған. Мұхаммед пайғамбардың бұл туралы көп ештеме айтпауы, тіпті бұл туралы бастапқы діннің таралу кезеңдерінде таласуға тиым салуы да осыған әкеліп соқса керек. Сондықтан бұл мәселе толық шешілмегендіктен сенімге тірелген. Жалпы Ислам дінін ұстанушылардың басым көпшілігі осы пікірге тоқталған десек қателеспейміз [6, 44 б.]. Өйткені, бір дінді ұстанатын адам сол дін туралы сыни көзқарас ұстанбайды және сол діннің кемшіл тұстарына көз жұма қарайтындығы бар. Бұл, адамның психикалық ерекшелігі десек те болады. Адам өзі жақсы көрген нәрсесінің жамандығын байқамайды немесе оның жамандығы ол адам үшін жақсылық іспеттес болып көрінеді. Сондықтан діннің кемшіл тұстарын көру үшін не сол дінге сын көзбен қарай білу керек немесе барлық діндерге бірдей көзқараспен қарай білу қажет деп ойлаймын. Бұл Сонымен қатар дін, көбінесе бір ата-баба дәстүрі ретінде қоғамда орын алғандықтан оны ешкім талдап-талқылап жатпайды. Айтылған мәселелерді сол қалпынша қабылдап, оның дұрыс немесе бұрыс болуына мән бере бермейді.

Екінші бір еркіндік туралы айтқан Жәбрия бағыты болса, адамның еркіндігін мүлде жоққа шығарған. Адамның құдайдың еркінің алдында, желдің алдындағы қандақ тәрізді болғандығын алған тартқан бұл бағытты ұстанушылардың пікірінше «еркіндік» тек қана бос ұғым. Олар егер құдай адамға еркіндік бермеген болса неге жауапкершілікке тартады? деген сұраққа жауап бере алмаған.

Қорыта айтқанда, ислам дінінің негізгі қайнар көзі болып табылатын Құран аяттары мен пайғамбар хадистеріндегі адамның еріктілігі мәселесі нақты бекітілмегенімен, еркіндік туралы пікірлер жоқ емес. Ол пікірлердің өзі әр түрлілігімен ерекшеленеді. Олай болатыны адамның еркінділігінің шектеулі болуы. Адам өзінің еркіндік шегіне келген кезінде еріксіз екендігін сезінеді. Бұл оның мүлде еркінің жоқ екендігін білдірмейді. Олай болса адам баласы өзіне берілген сол еркіндік шеңберінде ғана өмір сүре алады. Сол шеңберде ғана жауапкершілікке тартылады. Адамның еркіндігі мен жауапкершілігін оның мүмкіншілік шеңбері анықтайды. Мүмкіншілігі молайған сайын еркіндігі мен жауапкершілігі артады, ал мүмкіндігі азайған сайын ол адамның еркіндігі де жауапкершілігі де сол шамада аз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазіргі әлемдегі ислам: даму барысы мен болашағы. Жауапты редакторлар: Байтенова Н.Ж., И.Челеби. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 319 бет.

2 Смайыл Сейтбеков. Мазһабтар тарихы. – Алматы, 2012. – 448 б.

3 Орынбеков М.С. Генезис религиозности в Казахстане. – Алматы, 2005. – С. 186-222.

4 Құран Кәрім. – Алматы, 2010. – 221 б.

5 История Востока. – Т. 2. – Москва, 2000.

6 Мамиров М.З. Книга исламских сект и вероучений. – М.: «Исламский мир», 2007. – 472 с.

7 Байтенова Н.Ж., Абжалов С.У. Ислам философиясы. – Алматы, 2013. – 228 б.

Резюме

Свобода и ответственность в исламской религии

Джекебаева М.А. – к.филос.н., ст.преподаватель

Казахского государственного женского педагогического университета

В статье рассматривается ответственность и свобода в исламской религии как экзистенциально-жизненно важные категории рассматриваются с религиозных, этических, юридических, исторических точек зрения и никогда не теряют свою актуальность. Эти философские понятия характеризуют важность бытия человека. Ответственность и свобода помогают развитию человеческого знания в результате экспертизы, эксперимента и наблюдения. Ответственность – это возлагаемое на кого-либо или взятое кем-то обязательство давать себе отчет в своих действиях и принимать на себя вину за их последствия. Мы всегда ответственны за свою и чужую жизнь, свободы вне ответственности не существует, они взаимодействуют. Ответственность и свобода в исламе рассматриваются с принципами течения Джабрия, Мухтазила, Суннитов. Все три направления приводят доказательства своих мнений из Корана касательно ответственности и свободы.

Ключевые слова: гуманизм, ответственность, Джабрия, Мухтазила, Суннит, судьба, воля-желания, свобода, долг.

Abstract

Freedom and responsibility in the Islamic religion

Jekebayeva M.A. – Kazakh State women's teacher training University, senior lecturer

In this article the problem of responsibility and freedom in Islamic religion as the existentially vital categories are considered from a religious, ethical, legal, historical perspectives and never lose its relevance. These philosophical concepts characterize the importance of the human being. Responsibility and freedom to help the development of human knowledge as a result of the examination, experiment and observation. Responsibility - it is imposed on anyone or take anyone the obligation to give aware of their actions and take the blame for their consequences. We are always responsible for their own and other people's lives, there is no freedom without responsibility, they interact. Responsibility and freedom in Islam are considered the principles of flow Jabr, Muhtazila, Sunnis. All three areas are outlined evidence his opinion from the Koran regarding responsibility and freedom.

Key words: humanism, responsibility, Jabr, Muhtazila, Sunni, destiny, will of desire, freedom, debt.

МРНТИ 04.51.31

ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Сеильбекова С.Д. – магистрант КазНПУ им.Абая

научный руководитель: Нурбекова Ж.А. – д.с.н, доцент

Статья посвящена вопросам развития женского предпринимательства в Казахстане на современном этапе. В современном обществе женскому предпринимательству отводится особая роль. Интенсивно складывается новая социальная структура общества – это социальный процесс, в котором меняются старые и возникают новые социальные группы. Небольшую часть социальной группы предпринимателей составляют женщины, но масштабы их участия в бизнесе нарастают. В сегодняшнем обществе женщина-предприниматель является носителем нового мышления, философии и образа жизни, ценностных установок и морали. Исследование проводилось на основе анализа научной литературы, посвященной становлению и развитию женского предпринимательства, опроса женщин, занимающихся предпринимательской деятельностью, анализа статистической отчетности.

Ключевые слова: предпринимательство, женское предпринимательство, исследования женского предпринимательства.

Важнейшей предпосылкой продвижения экономики является развитие и совершенствование предпринимательства как особого вида хозяйственной деятельности. Более того, предпринимательство является предпосылкой инновационного типа экономического роста, который базируется на предпринимательской инициативе в сфере научно-технической и организационно-экономической деятельности. Содействуя росту общественного благосостояния, создавая условия для реализации экономических интересов, способностей, талантов людей, предпринимательство способствует также национальному единению, возрождению национального самосознания.

Прежде чем говорить о становлении и развитии женского предпринимательства следует определить само понятие предпринимательства, его основные функции и мотивы.

Понятие «предпринимательство» изменялось по мере развития экономической жизни общества. Родоначальником научного понятия «предпринимательство» явился английский экономист Р. Кантильон. Согласно Р. Кантильону, предприниматель есть особый субъект, наделенный способностями предвидеть, рисковать, брать на себя всю полноту ответственности за принимаемые решения [1, с.26].

Наиболее существенный вклад в разработку теории и практики предпринимательства внес американский ученый И.Шумпетер. Появление предпринимателя у И.Шумпетера связано с концепцией экономического развития. Феноменом экономического развития является предприниматель. Предпринимателем американский ученый называет хозяйственных субъектов, функцией которых является осуществление новых комбинаций, и которые выступают как его активный элемент. «О предпринимателях говорится не только по отношению к тем историческим эпохам, где они существуют как специфическое социальное явление. Это понятие связывается с функциями и с теми индивидами, которые действительно осуществляют ее при любой общественной формации. Это относится к руководителю социалистического предприятия, и к помещику, и к вождю первобытного племени» [2, с. 63].

Значителен вклад в развитие теории предпринимательства ученых Чикагской школы.

Определение ситуации индивидом, исходя из его собственных установок и нормативных (ценностных) предписаний группы, свидетельствует о его приспособляемости к ней, о степени конформности индивида. Исходя из этого, У.Томас совместно с Ф.Знаецким разработали типологию личностей по характеру их приспособляемости к социальному окружению: мешанский тип (традиционные установки и стереотипы); божемный (нестойкие и слабо связанные между собой установки); творческий (логически взаимосвязанные между собой установки и творческие потенции, обуславливающие оптимальное определение ситуации) [3, с. 150]. У.Томас и Ф.Знаецкий утверждали, что развитие общественной жизни и культуры определяется творческими личностями, способными к экономическим, политическим и технологическим инновациям.

Один из основателей Чикагской школы Э.Берджесс на основе социально-экологической теории выдвинул гипотезу «концентрических зон». Гипотеза описывает механизм формирования социально неоднородных районов в процессе роста города и так называемых локальных сообществ.

Э.Берджесс рассматривает конкурирующий и расширяющийся бизнес-центр как доминантный центр сообщества и как характерную организацию образа жизни. Конкуренция определяет, какого рода бизнес оккупирует центр и каким образом формируется центральный район бизнеса. Рост этого района воздействует на окружающее пространство, называемое зоной транзита. Это пространство разделяется такими барьерами, как транспортные артерии, организации бизнеса и индустрии, парки и бульвары, которые модифицируют гипотетический концентрический зональный образец [4, с. 75-76].

Польский социолог П.Штомпка считает, что развитие общества и экономики обусловлено следующими факторами: постоянное стремление человека к инновациям; способность к накоплению знаний и передача их новым поколением с помощью образования и культуры [5, с. 65]. Приобретая творческую направленность, способствующую поиску новых путей и способов удовлетворения потребностей членов общества, труд становится более независимым, более ценным, давая его носителю возможность выбирать место и уровень усилий, которые он хочет прикладывать для реализации целей организации. Простым принуждением нельзя заставить работника творчески мыслить, поэтому возникает проблема активизации интеллектуального капитала на благо организации. Появление и развитие тенденций инновационной направленности деятельности в организациях уже вступивших в стадию постиндустриального развития предполагает появление нового уровня развития общества в рамках постиндустриального общества, уровня, связанного с производством и внедрением инноваций – креативной.

По мнению польского социолога, доверие становится необходимым условием развития в силу нарастания неуверенности людей в будущем. Неуверенность связывается с увеличением сложности и непрозрачности современных обществ. [5, с. 416]. Исследователь приходит к выводу, что доверие выполняет положительную функцию, мобилизует человеческие действия, поощряет творческую, инновационную, предпринимательскую активность по отношению к другим людям, снижает неопределенность и риск, связанные с человеческими действиями.

Типы предпринимательской мотивации изучены и описаны классиками экономической теории И.Шумпетером, В.Зомбартом, М.Вебером и др.

Выделяют четыре основных мотивационных типа. Первый, условно называемый «традиционным», направлен на желание применять уже имеющийся профессиональный опыт и способности, работать в коллективе с хорошо устоявшимися связями, то есть сохранять стабильность уже достигнутого. Второй, «аффективный», отражает стремление следовать своим эмоциям и чувствам – интуиции или психологи-

ческим особенностям своего характера. Третий тип мотивации – «ценностный» связан с влечением не к инструментальным благам, а к чему-то самоценному: исполнение долга перед собой, близким, обществом. Четвертый тип – «инновационный». Он отражает желание профессионально проверить себя в чем-то (профессиональная инновация) и даже удовлетворять все новые и новые запросы («инновация» в сфере потребления).

Вышеописанные мотивы отражают различные потребности, кратко определяемые как потребности в «выживании» (первый тип), получение эмоционального удовлетворения (второй тип), самоутверждение (третий тип) и собственно в труде (четвертый тип). Реальность же представляет нам множество разнообразных сочетаний предпринимательских мотивов, создавая различные предпринимательские образы.

Исследователи предпринимательства особое внимание уделяют личности и социальным характеристикам предпринимателя. Во всех определениях предпринимателя и предпринимательства они включают в себя, во-первых, элементы инициативы, во-вторых, организацию или реорганизацию социально-экономических механизмов, с тем, чтобы с наибольшей выгодой использовать имеющиеся ресурсы и конкретную ситуацию, в-третьих, взятие на себя ответственности за возможную неудачу, т.е. готовность рисковать.

Таким образом, предприниматель – это революционер в экономике, его отличает духовная раскрепощенность, большой запас энергии и сил, способность увлекать за собой людей. У предпринимателей недостаток информации и времени на ее обработку заменяется особым чутьем или интуицией, позволяющими быстро принимать решения.

Небольшую часть социальной группы предпринимателей составляют женщины, и масштабы их участия в бизнесе нарастают. Отметим, что женщина также как и мужчина может осуществлять профессиональную деятельность, однако в сфере труда роль женщины аналогична той, что она выполняет в семье, роли матери-домохозяйки [6, с.18]. В сегодняшнем обществе женщина – предприниматель является носителем нового мышления, философии и образа жизни, ценностных установок и морали.

В октябре-декабре 2016 г. было проведено исследование на тему: Особенности женского предпринимательства в Республике Казахстан. Объектом нашего исследования были женщины-предприниматели Республики Казахстан, был использован анкетный и онлайн-опрос.

В странах с развитой традицией женского предпринимательства многочисленные исследования фиксируют наличие "традиционно женских отраслей", где женщины чувствуют себя более комфортно за счет прошлого, в том числе домашнего опыта. В Казахстане имеет место сосредоточение женщин в таких сферах, как здравоохранение и социальные услуги (83%), образование (77%), гостиничный и ресторанный бизнес (75%), финансовая деятельность (66%). Мужчины преобладают в строительстве (81%), сельском хозяйстве, охоте и лесоводстве (77%), рыболовстве и рыбоводстве (74%), горнодобывающей промышленности (75%), энергетике (72%), на транспорте и связи (67%), обрабатывающей промышленности (64%), государственном управлении (60%) [7, с.18].

Неравномерное распределение женщин и мужчин наблюдается и по позициям должностной иерархии. Этот феномен демонстрируется тем фактом, что на мужчин приходится 76% должностей первых руководителей и их заместителей в местных государственных органах. В то время, как удельный вес женщин в центральных и местных органах государственного управления составляет более 54%, их доля среди политического состава не превышает 9% в местных и 11% в центральных органах.

В ходе анкетного опроса было предложено указать до трех вариантов отраслевой принадлежности из всех возможных. Опрос показал, что большинство предпринимателей (67,1%) идентифицируют свои предприятия как монопрофильные, только 26,7% респондентов указали две сферы деятельности и лишь 6,2% - три сферы деятельности. К группе отраслей, наиболее активно осваиваемых женщинами, принадлежит розничная торговля, общепит, наука, культура, здравоохранение.

Таблица 1. Основные причины приоритетности сферы обслуживания и торговли в женском предпринимательстве

предыдущий опыт женщин, в том числе домашний труд, формирует навыки и знания, адекватные работе в этих отраслях
женщины реже имеют техническое образование, что препятствует созданию ими предприятий в области строительства, транспорта и промышленного производства
женщинам труднее найти заемный капитал, а именно «нетрадиционные» для женщин отрасли требуют большего объема первоначального капитала
предпочтения по складу характера, имитация «домашности» в отношениях с коллегами

Обобщения западного опыта зачастую сводятся к констатации роста числа женских предприятий при сохранении незначительности их размера по обороту и числу занятых [8, с.78]. По нашим данным, эта тенденция имеет место и в казахстанском предпринимательстве. Так, среди всех предприятий малого бизнеса, возглавляемых женщинами, доля предприятий с численностью сотрудников до 20 человек составляет 75,4%, с численностью от 21 до 100 человек – 18,4%, более 100 человек – 6,2%. Эту тенденцию можно объяснить несколькими особенностями женского предпринимательства, представленными в Таблице 2.

Таблица 2. Особенности размера предприятий в женском бизнесе

женское предпринимательство преимущественно сконцентрировано в отраслях, технология которых не претендует на многочисленность работников
женщины предприниматели более ориентированы на контроль за своим временем, нежели на рост прибыли. Попытка найти удачный баланс между работой и домом выступает ограничителем расширения масштаба предприятия
небольшой размер женского бизнеса во многом определяется незначительным «возрастом» возглавляемых женщинами предприятий

Социальный успех, устойчивость феномена «женский бизнес» в немалой степени зависит от того, с какой установкой приходят женщины в сферу предпринимательства: является ли это делом их жизни или носит случайный, а то и вынужденный характер. Как удалось установить, женщины-предприниматели делятся на три группы. Первая группа объединяет убежденных бизнес-леди (30,2%). Мотивация их выбора – внутреннее желание стать предпринимателем, интерес к этому виду деятельности. Они пришли в бизнес по доброй воле и с самыми серьезными намерениями. Второй и самый многочисленный тип, вобравший половину (51,2%) бизнес-леди, объединил предпринимателей “по случаю”. Свое решение они приняли спонтанно, под влиянием неожиданных случайных обстоятельств (по совету или примеру друзей, неожиданно возникшим благоприятным перспективам, газетной информации и пр.). И, наконец, третий тип – предприниматели поневоле – объединил женщин, которые не по своей воле пришли в бизнес (18,6%). Они оказались вынужденными в силу различных неблагоприятных обстоятельств открыть свое дело. Мотивация их выбора – реальная безработица или угроза безработицы, отсутствие средств к жизни, невыплата зарплаты, а также давление извне.

Диаграмма 1. Мотивация выбора предпринимательства

Следует также обратить внимание на социальные ожидания женщин, идущих в бизнес. На первый план выходят ожидания, связанные с самоактуализацией: стремление к независимости и самостоятельности в работе (61,6%), желание полнее раскрыть свои профессиональные способности и возможности (19,5%), попробовать себя в новом деле (18,9%). Заметна роль престижных стимулов прихода в бизнес: элитарный круг общения, уважаемый, современный стиль жизни, блестящая карьера влекут

каждую третью женщину в эту сферу деятельности. Согласно имеющимся данным, лишь каждая 6-я бизнес-леди пришла в бизнес под влиянием неблагоприятных финансовых обстоятельств. В этой связи невольно возникает гипотеза о том, что терпящие экономический крах, безработные обездоленные женщины все же не являются основным источником пополнения рядов бизнес-леди. Социальные ожидания, связанные с приходом в бизнес, полностью оправдались к моменту опроса у каждой второй женщины, у каждой третьей – лишь частично, и совсем мала доля тех, кто вовсе не достиг своих целей. Степень готовности к новой социальной роли несмотря на резкий, радикальный характер реформ, в целом бизнес-леди, по собственной оценке, оказались готовы к новой социальной и профессиональной роли, находясь уже на самом начальном этапе новой своей деятельности (в полной неподготовленности призналась лишь одна бизнес-леди). Каждая вторая отметила свою высокую готовность к этому роду деятельности. Ранее, до своей предпринимательской деятельности, более половины (68,2%) были рядовыми специалистами с высшим или средним специальным образованием, и только свыше трети (31,8%) занимали руководящие посты (директор, начальник, управляющий, главный специалист и пр.). Как видно, организаторские способности и активность «рядовых исполнительниц» не были по достоинству оценены на прежнем месте работы.

На сегодняшний день женщины в бизнесе умело рискуют и обладают достаточными способностями, чтобы приобрести успех. Успех в бизнесе для казахстанских женщин предпринимателей определяется следующими аспектами: социально-психологические качества (40,1%), статусные характеристики (25,4%), социально-экономическая обстановка в стране (6,2%).

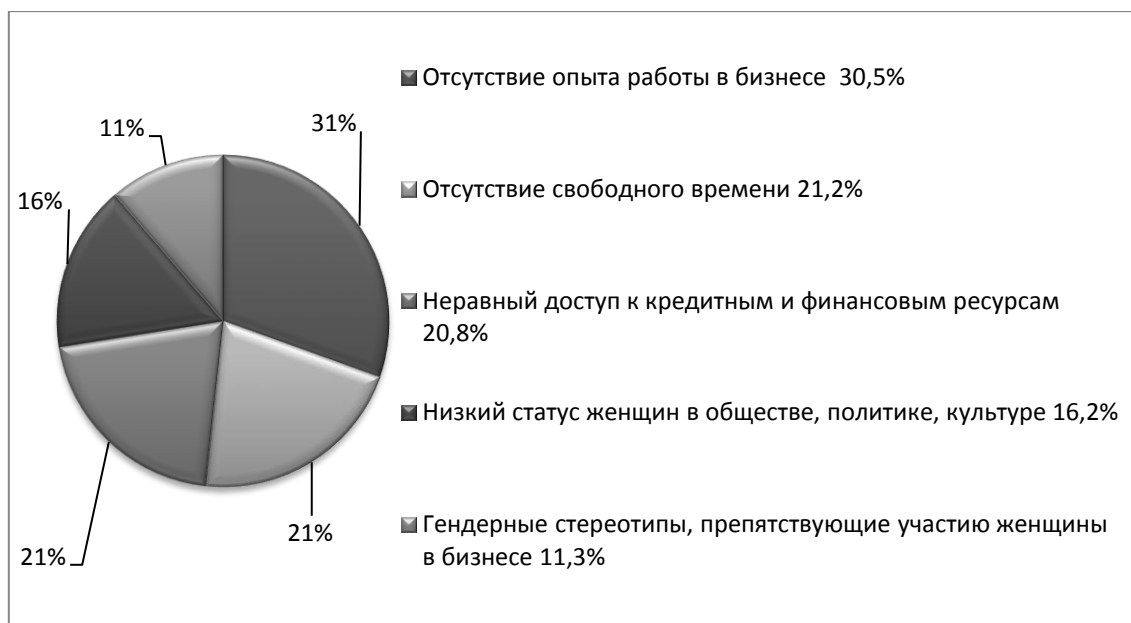
Диаграмма 2. Аспекты, определяющие успех в бизнесе

Итак, социально-психологические, «человеческие» качества, такие как контактность, общительность, настойчивость в достижении цели, интеллект, восприимчивость к инновациям, дипломатичность оказываются главными помощниками женщин в их предпринимательской деятельности. Гораздо слабее действие статусных характеристик, среди них: профессиональное образование – например, «авторитет-профессионала, подтвержденный годами предыдущей работы», незагруженность семейными делами, подходящий возраст, налаженные связи в деловом мире. На третьем месте по приоритетности воздействия, как указывалось выше, оказались факторы, связанные с экономическим и политическим положением в стране. В числе позитивов были названы благоприятная ситуация на рынке товаров, поддержка государственными органами управления.

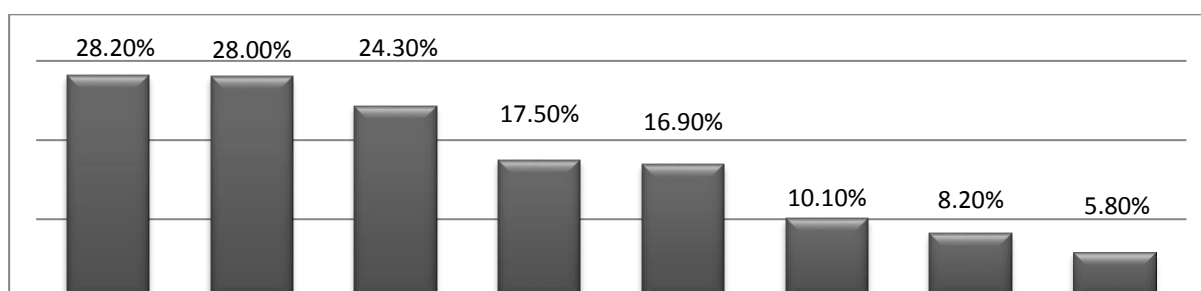
По мнению опрошенных, к специфическим барьерам, препятствующим развитию женского предпринимательства относятся: отсутствие у женщин необходимого опыта работы в бизнесе (30,5%); нехватка времени для занятий бизнесом, так как женщина предприниматель вынуждена совмещать руководство своим предприятием с функциями воспитания детей и ведения домашнего хозяйства (21,2%); проблема получения средств для организации собственного дела и обеспечения его функционирования, неравный доступ к кредитным и финансовым ресурсам (20,8%); низкий статус женщин в обществе, политике, культуре и связанные с этим ограниченные возможности (16,2%); сложившиеся в обществе гендерные стереотипы, препятствующие участию женщины в бизнесе наравне с мужчинами на уровне восприятия ее как бизнес партнера (11,3%).

Диаграмма 3. Аспекты, препятствующие успеху в бизнесе

В структуре жизненных ценностей бизнес-леди доминируют два: материнство и самореализация. Жизненный успех и благополучие детей является главной ценностью в их жизни (28,2%). Столь же высокие позиции занимает и возможность работать с полной отдачей, раскрыть свои способности (24,3%). Либеральные ценности: свобода, независимость существования так же весьма значимы в жизни бизнес-леди (17,5%). В числе других наиболее часто упоминаемых ценностей: материальный достаток (16,9%), счастливый брак (10,1%), уверенность в завтрашнем дне (8,3%), возможность путешествовать, своими глазами увидеть мир (5,8%). Однако далеко не всем удается реализовать свои главные ценности в реальной жизни.

Диаграмма 4. Жизненные ценности женщин-предпринимателей

Жизненный успех	28,2%
Благополучие детей	28,0%
Возможность работать с полной отдачей, раскрыть свои способности	24,3%
Либеральные ценности	17,5%
Материальный достаток	16,9%
Счастливый брак	10,1%
Уверенность в завтрашнем дне	8,2%
Счастливый брак	10,1%

Бизнес-леди – это особый социальный тип женщин, носителей либеральных ценностей, с повышенной потребностью в самореализации, творческой самоотдаче, новаторов по своей природе. Как правило, такой тип женщин является востребованным не только в предпринимательстве, но и в других сферах трудовой деятельности, на предприятиях с самыми разнообразными организационно-правовыми формами.

Безработица на рынке труда – это не их удел, а социальная ловушка женщинсовсем иного «не предпринимательского склада». Присущие бизнес-леди ценности качества не являются доминирующими и массовыми у современных женщин, тем более у тех, кто оказался вытесненными по тем или иным причинам из сферы производства. Лишь небольшая часть женщин, потерявших работу, можетоткрыть свое дело и тем самым решить проблему своей занятости. Однако со временем социальные качества, необходимые для предпринимательской активности, будут, видимо, все более проявляться у новых поколений женщин, входящих вжизнь в условиях рынка. Ведь, не случайно, например, в США каждое второе малое предприятие, а в Германии – каждое третье возглавляют женщины.

Список использованных источников

- 1 Радаев В.В. *Экономическая социология*. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 368 с.
- 2 Шумпетер И.А. *Теория экономического развития: Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры: Пер. с нем.* – М., 1982. – 442 с.
- 3 Томас У., Знанецкий Ф. *Методологические заметки//Американская социологическая мысль*. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 347 с.
- 4 Ритцер Д. *Современные социологические теории*. – СПб.: Питер, 2002. – Т. 688 с.
- 5 Штомпка П. *Социология социальных изменений*. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 415 с.
- 6 Каримова Ж.К. *Теоретико-методологические основы исследования социальных траекторий женщин //Вестник. Серия «Социологические и политические науки»*. – Алматы: КазНПУим. Абая, 2011. – № 1 (33). – С.16-23
- 7 Мужчины и женщины Казахстана: *Краткий статистический сборник Агентства РК по статистике*. – А., 2013.
- 8 Барсукова С. Ю. *Женское предпринимательство: специфика и перспективы //Социологические исследования*. – 1999. – №. 9.

Түйін

Қазақстандағы әйелдер кәсіпкерлігінің ерекшеліктері

Сеильбекова С.Д. –ҚазҰПУ, магистр дәрежесіналушы

Мақала қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы әйелдер кәсіпкерлігінің дамуы мәселесіне арналған. Қазіргі қоғамда әйелдер кәсіпкерлігіне аса назар аударылууда. Қоғамда даму қарқыны жоғары жаңа әлеуметтік құрылым қалыптасуда. Бұл ескілері өзгертін, керісінше жаңалары пайда болатын әлеуметтік үрдіс. Кәсіпкерлік топтардың кішігірім бөлігін әйелдер қауымы құрағанымен, бизнес аясында олардың саны күн санап өсіп келеді. Қазіргі қоғамда кәсіпкер әйел – жаңа ойларды, философияны, өмірсалтын, құндылықтар мен моральдық нормаларды тасымалдаушы болып табылады. Зерттеу әйелдер кәсіпкерлігінің қалыптасуы мен дамуына арналған ғылыми әдебиеттерді талдау, кәсіпкерлік пен айналысатын әйелдерден сұхбаталу, статистикалық есептерге талдау жасау негізінде жүргізілді.

Түйін сөздер: кәсіпкерлік, әйелдер кәсіпкерлігі, әйелдер кәсіпкерлігін зерттеу.

Abstract

The features of women's entrepreneurship in Kazakhstan

Seilbekova S.D. – master of Social Sciences Abai KazNPU

The article is devoted to the development of female entrepreneurship in Kazakhstan at the present stage. In modern society the special role is taken by women's entrepreneurship. Intensively develops new social structure - it is a social process in which changing the old and creating new social groups. A small part of the social group of entrepreneurs are women, but the extent of their participation is growing. In today's society a woman entrepreneur is the carrier of the new thinking, philosophy and lifestyle, values and morals. The study was based on analysis of the scientific literature on the establishment and development of women's entrepreneurship, a survey of women engaged in entrepreneurial activity, the analysis of statistical reporting.

Key words: entrepreneurship, female entrepreneurship, female entrepreneurship research.

МРНТИ 04.51.53

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫ: ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУ

Майжанова Г.А. –

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 2 курс магистранты

Ғылыми жетекші. *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,*

Жалпыуниверситеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер

кафедрасының доценті с.ғ.к., Сейсен Н.Б

Бұл мақалада Қазақстан Республикасы территориясындағы әлеуметтану ғылымының даму мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесін реформалаудың қазіргі кезеңдегі негізгі тенденциялары айтылады. Аталған мақалада қоғамдағы білім факторының мәні мен мазмұны ашылады. Білім әлеуметтануы-білім жүйесінің белгілі бір заңдылықтары арқылы, оның алуан түрлі салаларымен, басқа да әлеуметтік жүйелерімен, процестермен институттармен әр түрлі қарым-қатынасын, байланысын талдайды. Білім беру – білім әлеуметтануы құрылымның маңызды элементтерінің біріне айналып отыр. Дүние жүзінде білімнің рөлі артып, әр елдің өзіндік білім беру жүйесі тағайындалған. Болон реформасы жүйесіндегі жоғары мектептің модернизациясы мәселесі талданады. Білім әлеуметтануы-қоғамдық тарихи-сипатта бола тұрып, өз кезегінде, әлеуметтің білімдену функциясын іске асырушы қоғамдың тарихи институты болып қала беретіні туралы айтылады.

Түйін сөздер: білім, әлеуметтану, реформа, білім беру жүйесі, жоғары білім, тұлға, білім әлеуметтануы

Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесінің дамуы

Кіріспе. Жиырма бірінші ғасыр кезекті мыңжылдық бір ұрпақтың екінші ұрпаққа орын беріп табиғи алмасу жалғасын таба беретін тарихи-әлеуметтік уақыт пен кеңістік дамуы мен тежелісі қатарласа жарысатын адамзат тіршілігінің жаңа бір кезеңі. Жаһандану процесі де ұлттық жоғары білім жүйесінен халықаралық ынтымақтастықтың қажеттілігін есепке алатын жаңа бағыттарды талап етеді.

Негізгі бөлім. Білім беру - психология, философия, тарих, экономика, әлеуметтану сияқты бірқатар ғылымдардың зерттеу объектісі болып табылды. Олардың әрқайсысы бұл ғылымды мамандану шегіне дейін зерттейді. Сонымен қатар білім беру жүйесі, білім алушылар мен оқытушылардың саны, жекелеген нысандар, инфрақұрылым, білім беру, оларды басқа елдермен салыстыру сияқты ақпараттарға сүйене отырып, әлеуметтану басқа да ғылымдар сияқты қорытынды ақпарат жасайды. Білім беру мәдениеттің де маңызды жүйесі болып табылады. Қоғамдық ғылымдардың білім ісіне көп уақыт араласа қоймағандығына байланысты педагогика ғылымының иығына түскен қоғамдық жауаптылық өте салмақты болып келген. Білім институттары жұмысын реформалау ісінің тапсырушысы қоғам мен мемлекет болғандықтан, тапсырысты орындаушы педагогика ғылымдары өкілдері күтілген өзгерістердің саяси және әлеуметтік мәні мен мазмұнын түсінуге тырысты. Әлеуметтану ғылымы педагогика мен психология ғылымдарына қарағанда отандық тәжірибеде көп шеттетіліп, қысым көрді. Ресейде білім әлеуметтануы проблемалары ХХ ғасырда пайда болды. 1920-жылдары кеңестік әлеуметтанушылары зерттеулерінде жұмыс жасайтын жастарды оқыту, жаңа зиялы қауым дайындау туралы, сауатсыздықты жою бағдарламасын іске асыру туралы ұсыныстар жасаған болатын. (Е.А. Кабо, Л.Е. Минц, В.С. Овчинников және т.б.). Білім әлеуметтануы 1960-1970 жылдардың басында тереңірек дами бастады. Ф.Р. Филиппов, В.Н. Турченко, В.Н. Шубкина жұмыстарында білім әлеуметтануының өзекті мәселелері алғашқы болып талданды. Кейінірек бұл топты кеңестік әлеуметтанудың көрнекті өкілдері Н.А. Аитов, М.Х. Титма, В.Т. Лисовский, В.И. Файнбург сияқты ғалымдар толықтырды. Содан кейін білім әлеуметтануы өз ықпалын кеңейтті: жоғары мектеп проблемаларына Л.Я. Рубино, С.И. Григорьев, В.Г. Харчева, Ю.Леонавичюсов зерттеу жүргізді, орта мектептің оқушылары мен ұстаздары жайлы – Л.Г. Борисова, Ф.Г. Зиятдинова, А.М. Гендинова, М.И. Сергеев, кәсіптік білім проблемаларын А.Овчинников, Д.Л. Дмитриев, И.Бестужев-Лада, В.Э. Щерега қарастырды. [1] Олар білімнің әлеуметтік қызметтерін, оның экономикалық және саяси процестермен байланысын, сонымен қатар әлеуметтану көзқарасы бойынша оқу орындары мен педагогикалық процестерді зерттеді.

Э.Дюркгейм білім берудің социологиялық қырларын анықтап берді. Өзінің біршама еңбектерінде ол білім берудің функционалистік айқындамасын дамытты. Ең алдымен, Дюркгейм білім беру жүйесінің өзекті қызметіне назар аударады. Осындай маңызды қызмет ретінде әлеуметтік нормалар мен құндылықтарды қарастырады. Оның пікірінше қоғам оның мүшелері арасында бірлік болған жағдайда ғана өмір сүріп кете алады. Білім беру арқылы оқушыларды оқу процесі кезінде соған қалыптастырады. Мұндай әлеуметтік өмірге деген көзқарастардың бірлігі болмаса, ұжымдық тұрмыс, ынтымақтастықтың болмауы

да ықтимал. Кез келген қоғамның алдында тұрған мәселе индивидтерден құрылған бұқараны біріктіріп, белгілі бір әлеуметтік тұтас бірлікке қатысын анықтау. Қазіргі білім берудің формальды жүйесі атқарып отырған функциясы кез келген (отбасы немесе құрдастар) әлеуметтік институт орындай алмайды. Өйткені отбасы мүшелері туыстық қарым-қатынастармен бекітілсе, ал құрдастар арасында ол жақын адамды өзі таңдайды. Алайда, ірі қоғамда мемлекет немесе тап, ұлттық немесе кәсіби деңгейде басқа принциптерге орай негізделеді. Білім социологтарын әр мектептің жеке ауқымында қарастырған жөн болар.

1938 жылы Дюркгейм қайтыс болғаннан кейін көп жылдар өткен соң Парижде оның «Эволюция образовательной мысли» атты еңбегі жарық көрді. Онда оның білім беруге байланысты гуманистер идеалының тарихи логикасы болғандықтан атап өтетін бірнеше өте керемет идеялары ұсынылды. Мысалы 17-18 ғасырда Францияда өз еңбектерін бірінші кезекте ұсынған әдебиетшілер, философтар, ғалымдардан тұратын белгілі интеллектуалдық элита қалыптасқан болатын. Осы орта сол кезеңнің интеллектуалдық процесіне орай аталатын есімдерді дүниеге әкелді. Білім берудің міндеті осы бір интеллектуалдық қабат үшін адамдарды әзірлеу болды. Міне, осындай білім берудің анық элитарлық теориясы миллиондаған қарапайым адамдарды есепке алмай тастады. Бір жағынан демократиялық өзгерістер тұсында да білім берудің гуманистік моделі білім берудің ғылыми социологиялық теориясымен ешқандай ұқсастық таппады. Білім берудің гуманистік адам табиғатының жақсаруына, әр адамның бойында адамгершілік қасиеттердің қалыптасуына негізделген. М.Вебер, Э.Дюркгейм секілді білім әлеуметтануын тыңдаушылардың әлемдік мүмкіндіктері мен көзқарастарын біріктіру және де ұрпақтар арасындағы көпір іспеттес тұрғысынан қарастырды. Бірақ айта кететін бір жайт, Вебер, Дюркгеймге қарағанда білім әлеуметтануының тек қана білім беру қызметін ғана емес сонымен қатар оның арнайы мамандық бойынша да даярлайтын қызметін атап көрсетті. Бірақта Дюркгейм тыңдаушылар мақұлдайтын қоғам арасында тұрақтылықты қамтамасыз ететін жалғыз идеалдың бар екеніне нық сенді, ал Макс Вебер оның бұл ойын құптамады. Оның ойынша онда идеалдың бар болуы мүмкін емес, себебі қоғам арасында түрлі кикілжіңдер өте көп, және болашақта ондай идеалдар болмайды, өйткені олар құрылатын құндылықтардың арасындағы қарама-қайшылықтар әрдайым болады деп санады. Макс Вебердің ойынша жеке адамдардың, топтардың статусын, орнын, атқаратын функциясын өзгертуге білім аса маңызды рөл атқаруда. [2] Жоғары білімі, не арнайы білімі бар адамдардың ой еңбегі саласында орын алатын кәсіби мамандықтары бар. Ал арнайы білімі бар адамдардың статусы төмен, олардың көпшілігі төменгі тапқа, яғни кедей тапқа жататынын бекерге шығаруға болмайды. Социологияда функционалистік дәстүрді айтарлықтай дамытқан Т.Парсонс болды. Парсонстың көзқарасы басқаша. Ол Дюркгейммен білім беру жүйесі индивидті қоғаммен байланыстырудағы әлеуметтендіруші рөлінің маңызына орай келіседі. Бірақ Парсонс отбасы және білім беру мекемелерінде әлеуметтендіру ерекшеліктерін жеке-жеке талдап көрстеді. Білім социологиясының орталық проблемасы «интеллект коэффициенті» деп аталатын орны мен рөлін бағалаумен байланысты. Адамдар табиғи дарындылығымен айтарлықтай ерекшеленеді. Осы орайда интеллект деген ұғым абстракты ойлауды нақты түрде білдіреді.

Талдау. Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесін зерттедік. Соның ішінде жоғарғы білім беру жүйесіне мән берілді. Білім әлеуметтануына концептуалдық анализ жасадық. Бұл тақырыптың ертеден бері қарастырыла бастағанына қарамастан, онда талас тудыратын мәселелер өте көп. Ресейде әлеуметтанушыларды кәсіптік даярлау жаңа ғана басталып, алғашқы мамандарын енді ғана ұясынан ұшырған болса, 30-жылдары теориясын шындыққа негіздеу өзінің табиғаты болып бұл ғылым репрессияның қаһарына ілігіп, аты жойылды. Қоғамдық ортаға тек 60-жылдардың аяғы, 70-жылдардың басында ғана қайта оралды. 80-жылдары бұл ғылымды дамыту шындап қолға алынды. Білім социологиясы 19-ғасырдың соңғы онжылдықтарында негізделгенімен (Э.Дюркгейм), екі әлеуметтік-саяси жүйе капитализм мен социализмнің идеологиялық қарама-қарсылығы жағдайында батыстың ғылыми жаңалықтары отандық ортаға жетпей жатты. Ғылымдар арасындағы жасанды бөгеттің аластатылуы 90-шы жылдардың үлесіне тиді. Аталған қиындықтарға қарамастан отандық әлеуметтану теориялық, методологиялық тұрғыда тез есейіп, батыстағыдай жекелеген методологиялық және мазмұндық бағыттарға бөшектенуден аман қалып, біртұтас іргелі ғылым болып қалыптасып үлгерді. Қазақстандағы социология ғылымының дамуы осы жылдармен тікелей байланысты болды. Елімізде білім социологиясы зерттеулері бұғанға дейінгі гуманитарлық ғылымның теориялық, методологиялық қол жеткен табыстарын негізге ала отырып жүргізілді. Білім социологиясының ірі тұлғасы, Тыныштық Қалдыбаеваның әлеуметтік зерттеулерін ерекше атап айтсақ болады.

Қолданылған құралдар. Қазақстан Республикасы заңнамалық құжаттарына, ғылыми әдебиеттерге контент – анализ жасау жолымен концептуалды анализ жасадық. Білім әлеуметтануы - білім жүйесінің белгілі бір заңдылықтары арқылы жеке әлеуметтік институт ретінде дамуын, оның алуан түрлі салаларымен, басқа да әлеуметтік жүйелерімен, процестермен, институттармен әр түрлі қарым-қатынасын байланысын талдайды. Сонымен бірге білім жүйесі қоғамның әлеуметтік құрылымына, қоғамдық қаты-

настарға еңбектің өнімділігіне өндіріске және басқада іс-қызметтің тиімділігіне әсерін, жеке адамды тұлғаға айналдырудағы интеллектуалды, білім процесінің рөлін, адамның табиғат және қоғам туралы білімді, озық тәжірибені игеріп, бойына сіңіріп, оның үйлесімді дамуын, білім деңгейінің қызметке, жұмысқа тәртіпке әсерін, адамдардың ғылыми көзқарасының қалыптасуын, адамның қоғамдағы әлеуметтік жағдайының өзгеруін талдап зерттейді. Адам, әлеуметтендіру, тұлға осы төңіректегі проблемалар, міне социология мен педагогиканың, психологияның басын біріктіретіндер осылар. Социология оқу процесі технологиясымен тікелей шұғылданбайды, ол педагогика ғылымының төл ісі. Алайда, әлеуметтік қатынастардың ерекшеліктерін, заңдылықтарын, да тенденцияларын ашу, соған сай қоғамның адамға арналған сұраныстарын, керісінше адамның қоғам алдына қоятын сұраныстарын негіздеу арқылы социология педагогикалық процесс ғылыми ұйымдастыруға қатынасады. Осыдан барып социологтың бұл саладағы процестермен жете таныс болып, оның қыр-сырына қанық болуының өзі заңдылық. Сонда ғана ғылымаралық байланысқа ол дайын педагогтарға методологиялық, теориялық, «көмекке» келе алады.

Қазіргі кездегі білім беру жүйесінің міндеті – жастардың білім алып қана қоймай, алған білімін үздіксіз дамытып, оны бойына сіңіріп, тәрбиелі, әдепті бір сөзбен айтқанда, интеллектуалды-үйлесімді болуын қамтамасыз ету. Білім берудің әлеуметтік құрылымы маңызды элементтердің біріне айналып отыр. Дүние жүзінде білімнің рөлі артып, әр елдің өзіндік білім беру жүйесі тағайындалған. Бірақ, ол әлем халықтарының білім берудегі тәжірибесімен, бағыт-бағдарымен деңгейлес болуы қажет. Қазақстан Республикасындағы үлкен өзгерістердің білім беру саласында қамтылуы маңызды іс-шара болып отыр. Осы орайда білім беруді дамыту тұжырымдасы Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін жетілдірудегі маңызды құжат екендігі сөзсіз. Н.Ә. Назарбаевтың «Ғасырлар тоғысында» атты еңбегінде: «Тәрбиенің түпкі мақсаты – қоғамның нарықтық қарым-қатынасқа көшу кезінде экономикалық және рухани дағдарыстарда жеңіп шыға алатын ізгілігі мен ХХІ ғасырды құрушы іскер, өмірге икемделген жан-жақты, мәдениетті жеке тұлғаны тәрбиелеп қалыптастыру деп айқын көрсетілген. [3] Сондықтан тұлғаны жан-жақты дамыту деген ұғымды жастардың оқу және тәжірибелік еңбегінің тікелей байланысы дененің және ақыл-ой дамуының біртұтастығы деп түсіну керек. Тұлға туралы сөз қозғалғанда білім социологиясының негіздеушісі, француз ғалымы Эмиль Дюркгеймді еске алмауға болмайды. Ол әрбір тарихи кезең тұлғаның өзіндік типін жасайды және бүкіл тәрбие сол типтің идеалын қалыптастыруға қызмет етуге тиіс екенін тұжырымдаған. Э.Дюркгейм «оқытудан» «тәрбиелеуді» жоғары қойды, себебі оқыту, білімдендіру тәрбиеге қызмет ететін маңызды фактор деп санады. [4] Адам баласының жарқын болашағы толығымен жас ұрпақты тәрбиелеу ісіне тікелей тәуелді деп ойлаймын.

Қазіргі таңда білім берудің әлеуметтік құрылымы маңызды элементтердің біріне айналып отыр. Еуропалық одақ бірнеше онжылдықтар бойы жоғары білім саласы бойынша бірқатар саясат жасалып, жүзеге асырылып келеді. Осы процестер Болон декларациясы идеясына және Болон процесінің басталуына алып келді. 1999 жылы Италияның Болон қаласында 29 еуропалық елдің өкілдері бас қосып, «Болон декларациясын» қабылдады. Бұл үрдіске ТМД мемлекеттерінен Ресей 2003 жылы, Украина 2005 жылы енсе, 2010 жылы Будапештте Қазақстанда толыққанды мүше мемлекет ретінде қабылданды. 2010 жылдың 11 наурыз күні Қазақстан Республикасы үшін тұңғыш рет әлемнің 47 елдерімен қатар жоғары білімнің Болондық үрдісіне қатысушы елдердің министрлері комитетінің шешімімен Болон декларациясына қол қойылған күн болып тарихта ерекше орын алды. Болон үрдісіне Қазақстанның қосылуы отандық ЖОО мен студенттер үшін нақтылы мүмкіндіктерді берді:

- 1) отандық білім беретін бағдарламалардың оқу жоспарын еуропалық стандартқа сәйкес келтіру;
- 2) отандық біліктіліктер және академиялық дәрежелерді мойындау;
- 3) студенттер мен оқытушылардың академиялық мобильділігін қамтамасыз ету;
- 4) шетел университеттеріндегі қазақстандық ЖОО студенттерінің несиелерін қайта сынақтан өткізу және керісінше;
- 5) бірлескен білім беретін бағдарламаларды құру;
- 6) отандық дипломның еуропа деңгейінде мойындалуы және бітіруші түлектердің әлемнің кез келген елдерінде жұмыс жасауына жол ашты.

Отандық жоғары оқу орындары мен шетел оқу орындарының арасында халықаралық байланыстар орнатылып, «екі дипломды» білім бағдарламасы іске асырылуда, бұл жағдайда түлек қазақстандық оқу орны мен серіктес оқу орнының екі дипломын алады. Жоғары және жоғарыдан кейінгі білім кадрларын даярлаудың үш сатылы моделі «бакалавр – магистр – доктор (PHD)» заңды бекітуге қол жеткізді. Жоғары және жоғары білімнен кейінгі білім жүйесінің қоғамның өзгеруші қажеттіліктеріне және еңбек нарығына тез бейімделуі мақсатында Қазақстан ЖОО – кредиттік, қашықтықтық, және экспериментальды білім беру бағдарламалары енгізіліп тиімді қолданылуда. Қазір мемлекетімізде ЖОО кредиттік оқу технологиясына

көшкен. Академиялық мобильділік Болон процесінің негізгі бір құраушысы болып табылады. Бұл процесс аясында студенттердің академиялық мобильділігіне үлкен мән беріледі. Академиялық мобильділіктің екі түрі ажыратылады: тігінен және көлденеңінен. Тік мобильділікті студенттің шетелдік ЖОО-да толық білім алуы, көлденеңді сонда тек белгілі бір шектелген уақытта оқуы (семестр, жыл, бөлінген сағат) деп түсіну керек. [5]. ЖОО әлеуметтік институт болғандықтан оның субъектілері кредиттік жүйеге сәйкес белгіленген ережелерді орындауға міндетті. Қазіргі таңда әр адам өз таңдауы бойынша кәсіптік білім алып, азаматтық қоғамда өмір сүруге даярану қажет. Еліміздің бәсекелестік қабілетін арттыру үшін білім беру секторының әлеуетін көтерумен, ЖОО-лардың академиялық және басқарушылық дербестігін кезең-кезеңмен кеңейту мен ЖОО-ларда ағылшын тілінде кезең-кезеңмен көшу жайлы «100 нақты қадамның», 77 қадамында да айтылған. [6] Келешекте Қазақстанда білім беру саласында, жоғары оқу орындарында оқу жоспарына сай қоғамдық пәндерді оқытуды күрт көтеру керек деп ойлаймын. Сондықтан да қазіргі заман талабына сай әлеуметтік бейімділігі жоғары, мәдениетті, ұлттық тәлім-тәрбие алған білімі мен біліктерін өмірде пайдалана алатын, жан-жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру керекпіз. Білім әлеуметтануы – қоғамдық тарихи-сипатта бола тұрып, өз кезегінде, әлеуметтің білімдену функциясын іске асырушы қоғамның тарихи институты болып қала бермек. «Білім берудің мектепке дейінгіден бастап жоғары білімге дейінгі барлық деңгейлерін түбегейлі жаңғыртуға бағытталған Білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы іске асырылуда. Біздің адам капиталын дамытудағы ұзақ мерзімді салымдар саясатымыздың арқасында қазіргі талантты жас ұрпақты өсірдік» - деп атап көрсетті Елбасы. [7]

Қорытынды. Біз келесідей қорытынды жасадық:

- Жоғары білім әлеуметтануы теориясын классификацияладық.
- Қазақстан Республикасындағы жоғары білім құжаттарына контент-анализ жасадық.
- Қазақстан Республикасы жоғары білімінің заманауи жағдайына анализ жасадық.
- Қазақстандағы жоғары білім теориясы концепциясының әлеуметтанушылық жағынан қарастырдық.

Десе де, ғылымның бергеніне берері мол деп сенеміз. Осыған байланысты айтар ой мен білдірер пікірдің де құны арта түседі. [8]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Тоценко Ж. Социология. – М., 1999. – С. 41-47.
- 2 Қалдыбаева Т. Бәсекеге қабілетті Қазақстан Республикасы тұрғысындағы XXI ғасыр мұғалімі: теория, методология, эмпирика және праксеология. Социологиялық талдау және тұжырымдама. – Өскемен: ШҚМТУ, 2008. – 55.
- 3 Назарбаев Н.Ә. «Ғасырлар тоғысында» атты еңбегі. – Алматы, 2010.
- 4 Дюркгейм Э. Социология образования. – М.: 1996. – Б. 15.
- 5 Каримов З. Болонский процесс и региональные вузы // *Altamater*. – 2006. – №6. – С. 48-49.
- 6 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «100 нақты қадам» атты Қазақстан халқына Жолдауы // www.google.kz. (дата обращения: 11.03.2017)
- 7 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы // *Егеменді Қазақстан*. 14.12.2012.
- 8 Әбсәттаров Р.Б. «Елінің мақтаныш ұлы» атты мақаласы // *Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Социологические и политические науки» №2(54), 2016.*

Резюме

Развитие системы высшего образования в Казахстане: социологический анализ

Майжанова Г.А. – КазНПУ имени Абая

В статье рассмотрены проблемы развития социологической науки на территории Республики Казахстан. Также основные тенденции реформирования системы высшего образования Казахстана на современном этапе. А также в статье освещаются понятие и основные принципы образовательного фактора в обществе. Социология образования - через закономерности определенной системы образования, анализирует различные его отрасли, взаимосвязь другими социальными системами, процессами, институтами. Образование - является одним из важных элементов в структуре социального образования. В мире роль образования растет, система образования каждой страны по разному. Анализируются вопросы модернизации высшей школы в контексте Болонских реформ. Социология образования - являясь историческим характером общества, в свою очередь остается историческим институтом, который реализует образовательную функцию социума.

Ключевые слова: образование, реформа, система образования, высшее образование, личность, социология образования.

Abstract

Development of the system of higher education is in Kazakhstan: Sociological analysis

Mayzhanova G.A. – KazNPU named after Abay

In the article describes the process of the development of sociology of Education and its key directions in the Republic of Kazakhstan. And the basic tendencies of reformation of Kazakhstan's higher education system on the modern stage are considered. And also in the paper highlights the concept and principles of the educational factor in the society. Sociology education- conformity to law of the certain system of education, analyses his different industries, intercommunication by other frames of society, by processes, by institutes. Education - one of important elements in the structure of social education. In the role of education grows the world, system of formation of every country on anything appointed. The questions of modernization of higher school in the context of Bologna reforms are analysed. Sociology of education - being historical character society, in turn remains a historical institute that will realize the educational function of society.

Key words: education, reformation, of education, higher education, personality, sociology of education.

МРНТИ 21.41.41

ДИАЛОГ КОНФЕССИЯРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ФОРМАСЫ РЕТІНДЕ

Мукожанов А. –

Абай атындағы ҚазҰПУ «БМО20600 – Дінтану» мамандығының 2 курс магистранты

Мақалада көпұлтты, көпконфессиялы қоғамдағы конфессияаралық қатынастардың қазіргі кездегі қажетті және тиімді формасы ретінде диалог қарастырылады. Мақала барысында жалпы қарым-қатынастың формасы болып табылатын диалогқа анықтама беріле отырып, конфессияаралық диалогтың өзіндік ерекшеліктеріне көңіл бөлінеді. Сонымен қатар, бүгінгі таңда конфессияаралық қатынастардағы саналы ұстаным болып табылатын диалогтың деңгейлері – дінаралық диалог, конфессияішілік диалог, секулярлық диалог та талданады. Конфессияаралық диалогтың мүмкіндігі мен қажеттілігі жалпы қоғам тарапынан мойындалса да, әртүрлі себептерге байланысты әлемдік деңгейде оның толық мәнде жүзеге аспай отырғаны айтыла отырып, Қазақстанда мемлекет басшысының бастамасымен әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің жүйелі түрде өткізілетін Съездері сындарлы конфессияаралық диалогтың нақты көрінісі ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: дін, конфессия, диалог, қоғам, көпконфессиялы мемлекет, конфессияаралық қатынас.

Кіріспе. Қазіргі кезде көпұлтты, көпконфессиялы қоғамда конфессияаралық қатынастар мемлекет ішілік тұрақтылықты сақтауға және оның экономикалық, саяси, мәдени дамуын қамтамасыз етуге ықпал ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Әлемдегі көпұлтты, көпконфессиялы мемлекеттердің бірі болып табылатын Қазақстан Республикасы үшін бұл өзекті мәселелердің бірін құрайды. Конфессияаралық қатынастар өздерінің діни сипаттамалары бойынша әртүрлі болып келетін конфессиялар мен діни топтардың, институттар мен ұйымдардың, индивидтердің қызметтері мен өзара әрекет етуі барысында қалыптасады. Бұл қатынастардың сипаты, қарқыны, қақтығысты жағдайлардың пайда болу мүмкіндігі немесе өзара қарама-қарсы тұрудың бейбіт қатар өмір сүрумен, өзара үйлесімді әрекет етумен алмасуы осы қатынастардың өзіндік ерекшелігімен анықталады. Сонымен қатар, конфессияаралық қатынастар қандай мақсатта, қандай формада жүзеге асады және олар қоғамдық келісімге қол жеткізуге мүмкіндік бере ме деген мәселе де көңіл бөлуді талап етеді. Өйткені қоғамда орын алған басқа әлеуметтік қатынастармен, әсіресе топаралық қатынастармен салыстырғанда, әртүрлі діндерді немесе қандай да бір дін ауқымындағы әртүрлі бағыттарды ұстанатын адамдар арасындағы қатынастар қазіргі заманғы қоғамды толғандыратын өзекті мәселелердің шешімін табуда өте маңызды рөл атқарады. Осы орайда дінаралық байланыстарды дамытуға, дін ұстанушылар арасындағы өзара түсіністікті тереңдетуге мүмкіндік беретін конфессияаралық қатынастардың ең тиімді, өркениетті формасы - диалогтың қажеттілігі арта түспек.

Негізгі бөлім. Жалпы «диалог» дегеніміз екі немесе одан да көп адамдардың өзара түсіністік пен келісімге келу мақсатындағы қарым-қатынасы және пікір алысуы. Толығырақ айтсақ, әртүрлі мәдениеттерге, ұлттарға жататын және өзге діни сенімдер мен саяси көзқарастарды ұстанатын адамдар арасындағы ортақ пікір мен ынтымақтастыққа қол жеткізуге бағытталған қатынас, яғни диалог дегеніміз бірін бірі тануға, түсінуге, бәріне ортақ мәселелерді шешуге және өзара түсінбеушілікті жоюға бағытталған талпыныс. Кең мағынада «диалогты» конфессияаралық және этникааралық ортада өзара әрекет ету мен өзара қарым-қатынас орнатудың өнері мен мәдениеті деп түсінуге болады. Ал дінаралық, конфессияаралық

диалогқа келетін болсақ, сан ғасырларға созылған діндер тарихындағы байланыстар мен қақтығыстар, өзара келісімдерді мысалға ала отырып, бүгінгі таңдағы конфессияаралық қатынастардағы саналы ұстаным, өзара әрекет етудің ең тиімді формасы деп қарастырады.

Әдістер. Танымал теолог Пауль Тиллихтың пікірінше, әртүрлі дін өкілдері арасындағы диалог бір-қатар түсініктерге негізделеді. Біріншіден, диалогқа қатысушы екі жақ та өзгенің діни сенімінің құндылығын, сонымен бірге диалогтың маңыздылығын мойындайды. Екіншіден, диалогқа қатысушылардың әрқайсысы өз діни айқындамаларын нық сеніммен қорғай алады, яғни диалог қарсы пікір білдіру де болып табылады. Үшіншіден, диалогтың да, қарсы тұрудың да болуына мүмкіндік беретін ортақ негіздің болуын ұйғарады. Төртіншіден, өздерінің діни негіздеріне сын көзбен қарауға екі жақтың да ашық болуын қажет етеді [1]. Сондықтан осындай күрделі құбылысты жете түсіну, оның мәні мен мазмұнын, ерекшеліктерін қарастыру үшін мақала барысында әртүрлі авторлардың еңбектеріне сүйене отырып, тарихи-дінтанулық талдау, салыстырмалы теориялық талдау әдістері қолданылады.

Мындаған жылдарға созылған адамзат тарихына назар аударатын болсақ, оның әртүрлі діндер мен діни сенімдердің қалыптасуы және дамуымен ұштасып жатқанын көреміз. Белгілі бір діни сенімнің пайда болуы, оның аймақтық, әлемдік деңгейге көтерілуі немесе құлдырап, шектелуі тек ілім, уағыз түріндегі ғана емес, нағыз, шынайы қақтығыстар мен қарсы тұруларға толы ауқымды үдеріс болғанын көрсетеді. Дегенмен осы үдерістен біз өзара келісімге келу, қандай да бір негізде ортақ шешімді табуға деген ұмтылысты да көре аламыз. Әртүрлі діни сенімді ұстанатын адамдар арасында келісімге келудің маңыздылығын, өзара қарым-қатынас барысында диалогтың қажеттілігін алдыңғы қатарлы ойшылдар жете түсінген. Мысалы, дін, әсіресе христиан діні, қоғамдық өмірдің барлық саласын айқындаған ортағасырлардың өзінде француз философы Пьер Абиляр дінаралық қатынаста өзара түсінушіліктің, толеранттылықтың қажет екенін туралы өз көзқарсын анық білдірген. Ол өзінің «Философ, Иудей және Христианин арасындағы диалог» еңбегінде этика ортақ негіз болып табылатын пайымдаудың үш түрлі тәсілін талдай отырып, конфессияаралық диалогты дамытудың теориялық алғышарттарын қалыптастырды. Қайта өрлеу дәуірінің ірі ойшылы, философ, теолог Никоай Кузанский және испандық гуманист, дін қайраткері Сеговиялық Иоанн соғыс діндер арасындағы қайшылықты шешпейді деген көзқарас білдірген. Сондықтан олар мұсылмандарды христиан дініне тартудың мәні жоқ, нақты келіспеушілікті анықтап, ортақ нәрсені табуға тырысу қажет деп тұжырымдаған. Осы мақсатқа орай осы ойшылдар қандай да бір дискуссия-контраференция идеясын қарастырған болатын. Николай Кузанский Шығыстың әртүрлі қалаларынан шыққан көпестерді жинап, олардан ислам діні туралы мәлімет алып, кейінірек арнайы дайындалған адамдарды «контраференцияның» негізін қалыптастыру үшін мұсылман елдеріне жіберуді ойластырған болатын [2].

Қазіргі кезде конфессияаралық қатынастар шеңберінде диалог үш деңгейде жүзеге асады деуге болады. Біріншіден, әртүрлі дін өкілдері арасында орын алатын дінаралық диалог. Шындығына келгенде бұл екі жақты емес, көп жақты құбылыс. Бәріне ортақ лаңкестік, діни экстремизм, экология, мәдениет, рухани тәрбие, жаһандық сын қатарларға қарсы тұру секілді әлеуметтік және діни мәселелердің шешімін табуға тырысатын қарым-қатынас жасаудың бұл формасына екі емес, одан да көп қатысушы тән. Бұндай көп-жақты диалогтың мақсаты діндер арасындағы қайшылықты жеңу, әртүрлі дін өкілдері арасында толерантты қарым-қатынас орнату, діндер мен діни бірлестіктердің бейбіт қатар өмір сүруін қамтамасыз ету, ең бастысы, қоғамды толғандыратын әртүрлі мәселелер бойынша, әсіресе бейбітшілік пен күш қолданбау мәдениетін қалыптастыру барысында ынтымақтастықты нығайту болып табылады. Қазақстанда мемлекет басшысының бастамасымен әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің жүйелі түрде бас қосуы осындай көпжақты дінаралық диалогтың жүзеге асуының нақты көрінісі деуге болады.

2003 жылы 13 ақпанда мұсылман, христиан және еврей ұйымдары қатысқан діндердің, мәдениеттер мен халықтардың жақындасуында маңызды рөл атқарған бейбітшілік пен келісімнің Халықаралық конференциясында сөйлеген сөзінде Мемлекет Басшысы барлық конфессия өкілдеріне Қазақстанда Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің Съезін өткізу туралы бастамасын айтқан болатын. Съездің мақсаты: «әлемдік және дәстүрлі діндерден жалпыадамзаттық бағдарды іздестіру; дінаралық сұхбаттастық пен келісілген шешімдерді жүзеге асыру мақсатында тұрақты негізде қызмет атқаратын халықаралық конфессияаралық институттың жұмыс істеуін қамтамасыз ету» [3], - деп атап өтілді. 2003 жылдың 23-24 қыркүйегінде Астана қаласында әлемдік және дәстүрлі дін лидерлерінің I Съезі шақырылып, конфессиялар, елдер мен халықтар арасында құрылымдық келісімді нығайту мен келіссөз орнату жолында батыл қадам жасалды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев аталған съездің ашылуында сөйлеген сөзінде: «Қазіргі уақытта халықтардың, діндердің, мемлекеттердің және үкіметтердің бейбіт қатар өмір сүруі мен сындарлы өзара іс-қимылы туралы мәселе қазіргі уақытта айрықша өзек жарды

маңызға ие болуда. Ол таза теориялық көзқарастан маңызды практикалық міндеттердің қатарына қосылды. Сондықтан да көптеген саяси және діни қайраткерлердің күш-жігерлерімен бағзы заманнан бүгінгі күнге дейін жалғасын тауып келе жатқан діндер, мәдениеттер, өркениеттер арасындағы диалогты жалғастыру аса маңызды оқиға болып табылады», – деген болатын [4].

Екіншіден, нақты конфессияшілік диалог. Бұл жерде диалог белгілі бір конфессияға жататын әртүрлі діни деноминациялар арасындағы даулы мәселелерді шешуге бағытталған қатынас формасы болып табылады. «Деноминация» ұғымы латын тілінде *denominatio*-атауын өзгерту, қайтадан арнайы атау беру дегенді білдіреді. Дінтану ғылымында «деноминация» ұғымы көп жағыдайда қалыптасу, ұйымдастыру сатысындағы діни бірлестіктерді белгілеу, ал кейде ұстану, шіркеу сөздерінің синонимы ретінде де қолданылады. Бір конфессияға жататын деноминациялар, яғни діни ұйымдар арасында діни ілім немесе діни жоралғыларға байланысты әртүрлі көзқарастар, өзара келіспеушіліктер туындауы мүмкін. Міне осындай келіспеушіліктердің оң шешімін табу және болашақта болдырмау мақсатында конфессияшілік диалог жүзеге асады.

Үшіншіден, қоғамдағы дін саласына байланысты секулярлық диалог. Секулярлық диалог әлеуметтік, мәдени, рухани құбылыс ретінде дінді зерттеумен айналысатын мамандар, ғылыми қызметкерлер, дінтанушылар, әлеуметтанушылар, саясаттанушылар, халықаралық және мемлекеттік ұйымдардың өкілдері арасында орын алатын диалог. Бұндай диалог діндер мен олардың тарихын, даму заңдылықтарын, дінтанулық зерттеу әдістемесін қалыптастыру, діндерді бірлесе зерттеудің механизмдерін айқындау мақсатында жүргізіледі. Алайда қоғамдық өмірдің тұрақтылығы мен мемлекеттік қауіпсіздікті сақтау, әлеуметтің рухани болмысты нығайту үшін ең бастысы конфессияаралық диалогты дінаралық қатынастардың қажетті формасына айналдыру маңызды.

Конфессияаралық диалог әртүрлі дін өкілдерінің ортақ бір мақсат үшін өз ұстанымдары мен сенімдерінен бас тарту деген түсінік емес. Диалог барысында әрбір адам өз дініне де, сұхбаттасушының да діни сеніміне құрметпен қарай отырып, өз ойлау жүйесін, мәдени және діни құндылықтарын еркін білдіреді және өзге жақтың құндылықтарымен танысады. Тек өзінікін дұрыс деп санау, дәріптеу ақыр аяғында өзімен сұхбаттасушыға өз идеологиясын тану, зорлықпен мойындату болып табылады.

Конфессияаралық диалог барлық діндерді немесе діни құрылымдарды бірыңғайландыру деген сөз емес. Ол өзгелер қандай болса, сондай түрде түсіну, қабылдау. Конфессияаралық диалогтың мақсаты – адамдарды бөлу емес, керісінше оларды жақындастыру, біріктіру.

Дегенмен әлемдік деңгейде, барлық мемлекет аумағында конфессияаралық диалог жан-жақты және тұрақты түрде жүзеге асып отыр деп айта алмаймыз. Осы тұрғыда жоғарыда айтылып кеткен мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің Қазақстанда жүйелі түрде басқосуы өзіндік құбылыс болып табылады. Бұдан басқа көршілес Ресей мемлекетінде 1998 жылы Ресейдің дінаралық Кеңесі құрылған болатын. Дін, қоғам және мемлекеттің өзара қарым-қатынасын дамыту, қоғамдық өнегелікті нығайту және қоғамдық маңызды мәселелер бойынша дінаралық диалогқа қолдау көрсету осы Кеңестің мақсаты болып табылады. Алайда бұл қоғамдық ұйымға тек православие, ислам, буддизм және иудаизм діндерінің өкілдері кіреді. Мемлекет аумағында заңды негізде әрекет ететін басқа діни конфессиялар бұл ұйымнан тыс қалған. Сондықтан Кеңес толық мәнді конфессияаралық диалогты жүзеге асырып отыр деп айту негізсіз болмақ.

Дискуссия. Қазіргі кезде қарқынды дамып отырған әлемде конфессияаралық диалогтың мүмкіндігі мен қажеттілігі мойындалғанымен, зерттеушілер арасында оның тиімділігі туралы бірыңғай пікір жоқ. Сонымен қатар, конфессияаралық диалогқа қарсы пікір білдірушілер де кездеседі. Мысалы, У. Макбрайд дінді болуы мүмкін тығырықтар – мәдениетаралық диалог жолындағы барлық өзге кедергілер жойылған кезде де сақталатын ақырғы және жойылмайтын кедергілер ретінде қарастырады [5]. В.К. Шохин болса, жалпы діни диалогтың болуын жоққа шығарады. Оның пікірінше, «Діндер диалогы ...виртуалды ұғым болып табылады, бірақ ол басқа фактіні – оның жоғары нарықтық құнын жоймайды, соның нәтижесінде ол сирек кездесетін өтімді тауарға айналып отыр» [6], яғни конфессияаралық диалог нақты нәтиже бермейтін, уақыт талабына сай сұранысқа ие болып отырған жай ғана құбылыс. Бірақ қазіргі кезде діндерге байланысты әлемде орын алған жағдай, дінді жалау еткен лаңкестік және экстремистік іс-әрекеттер конфессияаралық сындарлы диалогтың қажеттігін, оның оң нәтиже беретінін көрсетіп отыр.

Қорытынды. Шындығына келсек, адамзат тарихынан әртүрлі діндер арасында қақтығыстар мен соғыстар, төзімсіз қатынастармен қатар, бейбіт қатар өмір сүрген кездердің болғанын көруге болады. Сондықтан конфессияаралық диалог біршама шартты және қайшылықты құбылыс болса да, қазіргі кезде

дінаралық қарым-қатынастардың ең қолайлы, тиімді нұсқасы болып табылады. Ол өз діни сенімінің өзіндік ерекшеліктерінен бас тартуды қажет етпейтін, сонымен қатар өзгемен айырмашылықты жете түсінуге, білуге жетелейтін, басқа көзқарасты ұстанушылармен толерантты қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беретін конфессияаралық қатынастың оң сипатты үлгісі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1 Тиллих П. *Христианство и встреча мировых религий* / Пауль Тиллих *Избранное. Теология культуры*. – М., 1995. – С. 398-399.
- 2 Журавский А.В. *Христианство и ислам. Социальные проблемы диалога*. – М., 1990. – С.36.
- 3 Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезі: тарихы, хроникасы. – Астана: ҚР МСМ ДІК МДХО, 2015. – 5 б.
- 4 Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері I, II, III, IV, V съездерінде сөйлеген Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың сөздері: Жинақ. – Астана: ҚР МСМ ДІК МДХО, 2015. – 10 б.
- 5 Макбрайд У. *Глобализация и межкультурный диалог // Вопросы философии*. 2003. №1. – С.83.
- 6 Шохин В.К. «Диалог религий»: виртуальное понятие и реальное значение – <http://www.netda.ru/belka/nauka/+filosof.htm>. (дата обращения: 31.03.2017)

Резюме

Диалог как форма межконфессиональных отношений

Мукожанов А. – магистрант 2-го курса специальности «6МО20600 – Религиоведения»
КазНПУ имени Абая

В статье рассматривается диалог как современная необходимая и эффективная формы межконфессиональных отношений в условиях многонационального и многоконфессионального общества. В рамках статьи дается определение диалогу как формы общения вообще, а также выявляются специфические особенности межконфессионального диалога. Вместе с тем, межконфессиональный диалог, являющийся сознательной установкой в межконфессиональных отношениях, имеет такие уровни как межрелигиозный диалог, внутриконтрессияональный диалог, секулярный диалог, которые также изучены в данной статье. Хотя возможность и необходимость межконфессионального диалога признаны обществом, по различным причинам межконфессиональный диалог не реализуется в полной мере на мировом уровне. Однако Съезды лидеров мировых и традиционных религий, проводимые на регулярной основе по инициативе главы государства в Казахстане, рассматриваются как реальное проявление конструктивного межконфессионального диалога.

Ключевые слова: религия, конфессия, диалог, общество, многоконфессиональное государство, межконфессиональные отношения.

Abstract

Dialogue as form of the interfaith relations

Mukozhanov A. – master of the 2nd course of specialty "6MO20600-Religious studies"
of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay

In article dialogue as modern necessary and effective forms of the interfaith relations in the conditions of multinational and multi-religious society is considered. Within article definition is given to dialogue as communication forms in general, and also specific features of interfaith dialogue come to light. At the same time, interfaith dialogue, being conscious installation in the interfaith relations, has such levels as interreligious dialogue, intra confessional dialogue, secular dialogue which are also studied in this article. Though an opportunity and need of interfaith dialogue are recognized by society in general, for various reasons mezhkonnfessionalny dialogue isn't implemented fully at world level. However the Congresses of leaders of world and traditional religions held on a regular basis at the initiative of the head of state in Kazakhstan are considered as real manifestation of constructive interfaith dialogue.

Key words: religion, faith, dialogue, society, multi-religious state, interfaith relations.

МРНТИ 02.11

ҚАЗАҚСТАНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫ ДАМУДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Тыныштық А. – *Абай атындағы ҚазҰПУ, магистранты*
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., профессор Абсаттаров Р.Б.

Әлем мемлекеттері құқықтық мемлекет құрудың әр түрлі сатыларын бастан кешуде. Қазақстан Республикасында құқықтық мемлекеттің негізі енді ғана қалануда. Оның басты элементі – құқықтық заңдар жүйесі мен адамдардың құқықтық санасы. Халқымыздың құқықтық санасы – Қазақстан Республикасында орын алып отырған заң жүйесінің айнасы. Себебі мемлекетте қалыптасқан құқықтық жүйе, әділ сот қызметінің көрінісінен, бұқара халықтың құқықтық санасын байқаймыз. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесін: мемлекеттік құқық, азаматтық құқық, әкімшілік құқық, еңбек құқығы, отбасы құқығы, қаржы құқығы, жер құқығы, табиғатты қорғау, қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу құқығы және азаматтық іс-жүргізу құқығы құрайды. Қазақстандықтардың құқықтық санасының мазмұны, негізінен, осы айтылған заң жүйелерін білуіне байланысты. Бұл мақалада азаматтардың құқықтық санасын, заңгерлік сауаттылықты арттырудың маңызы қарастырылған.

Түйін сөздер: философия, құқықтық сана, құқықтық мәдениет, құқықтық нигилизм, Қазақстан Республикасының халқы.

Кіріспе. Ел Ата Заңының басты міндеті – адам мәселесін алға қойып, жалпы адам құқықтарын құрметтеу, адамды қадірлей білу. Әрине, бүгінгі Қазақстан қоғамы үшін де адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең асыл құндылықтар болып табылады. Әлем мемлекеттері құқықтық мемлекет құрудың әр түрлі сатыларын бастан кешуде. Қазақстан Республикасында құқықтық мемлекеттің негізі енді ғана қалануда. Оның басты элементі – құқықтық заңдар жүйесі мен адамдардың құқықтық санасы. Себебі мемлекетте қалыптасқан құқықтық жүйе, әділ сот қызметінің көрінісінен, бұқара халықтың құқықтық санасын байқаймыз. Кез-келген құқықтық мемлекеттің талабы – заң шығару жоспарлы да дәйекті болуы керек дейді елбасымыз [1].

Соңғы жылдары қоғамдық сананың дамуындағы адамгершілік, әлеуметтік, физикалық және психикалық сияқты аспектілерінде салқындық сезіледі. Бүгінгі Қазақстандықтардың ұлттық сана-сезімі мен ділінің, азаматтығы мен патриотизм деңгейі алаңдаушылық туғызады. Мұндай қоғамдық үрдістің белең алуын келесі сипаттамалар айқындай түсуде: ана тіл мен өз тарихын, өз халқының салт-дәстүрлерін білмеу, көптеген сананы адастырушы діни көзқарастардың белең алуы, кәметке толмаған жасөспірімдердің арасында қылмыстың өсуі, маскүнемдік, шылым шегу, нашақорлық, өз өмірін қиюшылардың санының өсуі, жезөкшеліктің, әскери борышты өтеуден бас тарту, жұмыссыздық, жемқорлықтың орын алуы.

Сонымен қатар рухани құндылықтардың орнын материалдық құндылықтар басуда. Батыстың біздің елге әсері орасан зор екенін көзіміз көріп жүр. Батыстық менталитеттің қазақилық тәлім-тәрбиеге мүлде жат екендігін көре тұра, қолымызды созамыз. Ол тұлға санасына, ұлт санасына әсерін тигізбей қоймайды. Бүгінгі таңда бұл философиялық күрделі мәселе.

Негізгі бөлім. Құқықтық сана дегеніміз - қоғамдық сананың формасы ретінде қабылданған мемлекеттегі заңдарға, құқыққа, олардың қағидалары мен мәніне әділ сотқа және адамдардың тілегіндегі құқыққа деген идеялар, теориялар және сезімдердің жүйелік жиынтығы.

Құқықтық сананы алып, вертикал түзу бойымен қарайтын болсақ, ол жоғарғы және төменгі екі бөлімнен: құқықтық идеологиядан және құқықтық психологиядан тұрады. Құқықтық идеология дегеніміз – құқықтық сананың құқықты және өмір шындығының құбылыстарын тұғырнамалық түрде бейнелеп, бағалайтын заңдық ұғымдарды, принциптерді, теорияны құрайтын жоғарғы қабаты. Құқықтық идеология адамның күнделікті тәжірибесіне кездесетін құқықтық шындықтарды әдетте, сезімдік қабылдауға ұқсас құқықтық психологиядан айырмашылығы - құқықтық идеология бейне бір құқықтық бағалаудың рационалдық деңгейіне сәйкес келеді, құқық пен мемлекет құбылыстарын ой елегінен неғұрлым терең өткізуді бейнелейді [2]. Ал құқықтық психология болып жатқан оқиғалар мен құбылыстарға, қоршаған ортадағы өзгерістерді қабылдайтын адам психикасымен байланысты. Ол құқықтық санада көбінесе стихиялы түрде, құқыққа және құқықтық шындыққа көзқарас бейнелетін сезім, көңіл-күйі, сүйкімділік пен сүйкімсіздік, реніш түрінде қалыптасады. Мәселен, бұл жасалған қылмыс жөнінде ашынушылық және оның құрбанына жаны ашушылық, әділ сот үкіміне қанағаттану сезімі, қылмыстық жазадан қорқу немесе Конституцияны құрметтеу болуы да мүмкін.

Құқықтық мемлекеттің қалыптасу жолының ерекшелігі құқықтық сана және құқықтық мәдениеттің қалыптасып дамуымен тығыз байланысты. Ал құқықты жете түсініп, мағынасына терең үңілсек, оның

моральмен байланысты екенін аңғарамыз. Құқықтық нормалар моральдық нормалар сияқты әдет-ғұрыптардан туындайды. Құқық пен мораль туралы мәселеге келгенде, олар әлеуметтік тәртіпті қалай қадағалайтындығына аудару қажет. Осыдан келіп, олардың арасындағы айырмашылықты байқауға болады. Сондықтан құқықтық мемлекеттің саяси-құқықтық негізін қарастырғанда моральға көңіл бөлеміз. Құқық өзінің табиғаты бойынша моральді, яғни құқықтық нормаларда моральдың нормаларына қарама-қайшы келетін іс-әрекет жоқ. Сондықтан, құқықтық мемлекет құруда моральдың алатын орны ерекше [3].

Құқықтық мемлекетті құқықты моральдандыру арқылы құруға болады. Себебі көптеген заңгерлер, саясаттанушылар және басқа да ғалымдардың ойынша, мемлекетте мықты, қатал заң болса ғана құқықтық мемлекет болады деген тұжырым айтады. Қоғамды тірі организм ретінде қарастырсақ, оған бірінші тәлім – тәрбиенің қажет екеніне назар аударған жөн. Ең бірінші, ол өзін сыйлап барып қана, басқаларды да сыйлайды. Заңға қорқыныш сезімі арқылы бағынбай, керісінше, сыйластық арқылы өзінің болашағы, қоғамның болашағы деген көзқараспен қарау қажет. Жеке тұлға мен мемлекет арасында өзара сыйластық, сүйіспеншілік пайда болу, сыйластық пайда болса тіптен тамаша емес пе? Тарихта белгілі тоталитарлық режим өкіметке деген сенбеушілік, өкімет алдында адамдардың қорқыныш сезімін тудырады. Не себептен көнеден бастап қандай да болмасын ойшыл әділетті мемлекет моделін іздеп, соны құруға тырысты. Алайда кейбір пікірлер, осы нұсқаны құп көреді. Құқықтық мемлекет құрудың ел үшін маңызы зор, болашағы бар. Қазақ халқында көнеден мәдениетке, салт-дәстүрге деген көзқарас ерекше болған. Міне, сондықтан қазіргі таңда өткендегі салт-дәстүрімізді жаңғырту арқылы, соны құқықтық мемлекет идеясымен байланыстыру арқылы нәтижеге жетеміз [4].

XX ғасырда Қазақстанда миллиондаған адамдардың құқығы бұзылды. XX ғасырдың басында алдыңғы қатарлы қазақ зиялылары ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды қорғауды басты мақсат деп білді. Олар өз халқына тәуелсіздік және отаршылдық құлдықтан азат ету жолында еңбек етті. Қазақ зиялылары 1905 жылдан бастап осы мақсатта қызу қызмет жүргізді. XX ғасырдың басында қазақ зиялыларының қызметінде құқық проблемалары елеулі орын алды, өйткені қолданыстағы патша заңдары көшпелі халықтың құқығына нұқсан келтірді. Мұның наразылық туғызғаны табиғи нәрсе. Халықтың өз жеріндегі қасіретті жағдайы туралы толық хабардар болған қазақ зиялылары қазақ халқының құқықтық мүдделерін қорғауға тырысты. Олардың көпшілігі арнаулы заң даярлығынан өткендер еді, бұл олардың халық бұқарасының құқықтық білімін кеңейтуіне, олардың құқықтық білімін байытуы мен тереңдетуіне мүмкіндік берді. Қазақ қоғамының рухани саласында етек алған заңсыздыққа өз наразылығын білдіріп отырды. Патша шенеуніктері қазақ халқы зиялы өкілдерінің дүниежүзілік өркениет пен мәдениет жетістіктерін игеруіне мүдделі болмады [5, 1-том].

1912 жылы Санкт-Петербург Императорлық университетінің заң факультетінің түлегі Мұстафа Шоқай түркі тектес халықтың психологиялық дәстүрлі ерекшелігін жақсы білетін. Сондықтан жалпы мемлекеттік сот құруын ұсынды.

Зерттеу әдістері. Қазақстандықтардың құқықтық санасын қарастырмастан бұрын қазақ халқының мәдениетіне көз жүгірту керек. Өйткені, мәдениеттің қоғамдық санаға тікелей қатысы бар. Мәдениет рухани және материалдық болып екіге бөлінеді. Материалдық мәдениет қоғамдық санаға жатпайды. Рухани мәдениет қоғамдық сананың барлық түрлеріне өз әсерін тигізеді және олардың кері әсерін қабылдай отырып, дамиды. Қазақ халқының тамыры тереңге кеткен тарихына көз жүгіртсек, мәдениеттің сан алуан түрге еніп, өзгергендігін көреміз. Бүгінгі техникасы артқан заманда өз мәдениетін сақтап қалу, тек қазақ халқы үшін емес, барлық дүниежүзі халықтарының басты мақсаты.

Қоғам мәдениетінің негізгі салаларының бірі – құқықтық мәдениет. Бұл қоғамдағы мәдени құндылықтарды сақтау, жаңғырту, дамыту, оларға азаматтарды баурау жөніндегі қатынастарды құқықтық нормалар арқылы реттеп-басқару. Қазақстан қоғамындағы құқықтық мәдениет ортақ мәдениетке тән барлық сипаттамаларды иеленеді.

Қазақстандағы құқықтық мәдениет қоғамның құқықтық санасының айнасы деуге болады. Қазақстан қоғамындағы құқықтық мәдениет екі бөлімнен тұрады: әрбір қазақстандықтың жеке мәдениеті және Қазақстан қоғамының мәдениеті. Әрбір қазақстандықтың жеке мәдениеті Қазақстан қоғамының мәдениетін дамытуға шешуші үлес қосады. Қазақстандағы құқықтық мәдениет әрбір қазақстандықтың білімінің деңгейіне қарай үшке бөлінеді: күнделікті, профессионалды, теоретикалық.

Қазақстан қоғамындағы құқықтық мәдениет және құқықтық сана қызметі жағынан үш топқа бөлінеді. Олар: танымдылық, бағалаушылық, реттеушілік. Танымдылық – халықтың заң білімін білуінің деңгейі, рухани сана-сезімнің жақсаруы. Бүгінгі күні еліміздегі барлық заңдық реформалардың философиялық астарлары халықтың өз құқын білуге шақырады. Ең алдымен ол мектеп бағдарламасына енген 9 сыныпта оқытылатын «құқық негіздері» пәнінен көрініс алады. Сондай-ақ, мектеп оқушы жастарға келер күнді

сабақ алдында мемлекеттік әнұран айтумен бастауға, оны жатқа білуіне, мемлекеттік рәміздеріміздің мән-мағынасын түсінуге, оның авторларымен таныс болуға, Ата Заңымыздың мазмұнын ашуға, ұлттық сана-сезімді оятатын тәрбие сабақтар өткізу сияқты қадамдар жасалады.

Бағалаушылық тобы төрт жүйеден құралады: құқықтың салалары, қағидалары, құрылымы, функциялары, яғни құқықтық тәртіпті, заңдылықты қорғайтын органдардың жұмысы, азаматтардың заңдылыққа, тәртіпке, мәдениетке, өздерінің баға беруі.

Қазақстан көптеген ұлттық этностардың қауымдастығынан құралған, демократиялық, құқықтық, біртұтас мемлекет. Қазақстан қоғамы – қазақ даласына басқа ұлттардың келуімен басталады. Ол патшалық Ресейдегі шаруалар үлесіндегі жер иелігіне жасалған реформа, яғни Столыпиннің аграрлық реформасынан бастау алды. Бұл реформа тарихи деректерде 1906 жылы 9 қарашада патша жарлығымен басталып, Уақытша үкіметтің 1917 жылғы 28 маусымдағы қаулысымен жойылғандығын білеміз. Столыпиннің аграрлық реформасы негізінде Қазақстанға 700 мыңнан астам орыс және украин шаруалар қоныс тепкен еді. Арада бір ғасыр уақыт өтті. Бұл ұлт өкілдері қазақ халқымен туыстас бауырлас болып, тарихымызға, мәдениетімізге сіңіп кетті. Алайда бүгінгі күні философиялық зерттеуді қажет ететін ұлттық қайшылықтар біздің елімізде кездесіп отыр. Ұлттық қайшылықтар проблемасы қоғам өміріндегі өте күрделі жете зерттелмеген мәселе. Қазақстан көп ұлт мекен ететін тәуелсіз мемлекет. Мінекей, осындай жағдайда ұлттық қайшылықтың күрделілігі көрініс табады. Қазіргі күні қайшылықтар әрбір жеке тұлғаның санасынан бастап, ұлттық санаға дейін қамтиды. Ұлттық қайшылықтарды заң көмегі арқылы әділ жолмен шешу, басты мақсат болып табылуы тиіс. Себебі ұлттық қайшылықтарды күшпен шешу бұл қате шешім. Бүгінгі таңда Қазақстанда өмір сүріп жатқан халықтардың бірлігін нығайту мен қалыптастыру еліміздегі жоғары ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің көрінісі болып табылады. Қазақстанда қазір 140 ұлттар мен ұлыстардың, ұлттық пен этникалық топтардың өкілдері өмір сүріп жатыр. Олардың әрқасысы өз ұлтының көркеюін қалайды, өз ана тілінде сөйлегілері келеді, өздерінің балаларын, немерелерін өз ұлттық дәстүр, әдет-ғұрып, мәдениетіне сай тәрбиелеп, баулығылары келуі – табиғи, заңды нәрсе [6].

ҚР құқықтық саласы заңдылықты қамтамасыз етеді. Ел ішінде қарапайым тәртіпті сақтауға, қылмысқа қарсы күресті өрістетуге, әкімшілік – зорлыққа жол бермеуге басшылық етеді.

Мемлекеттің рөлі мәдени-тәрбиелік салада халыққа білім беру және оқу-ағарту ісін, ғылымды, әдебиет пен өнерді дамыту жөнінде қамқорлық жасау болып табылады. Құқықтық сана дегеніміз, адамдардың қолданылып жүрген және тілек ететін құқыққа көзқарасын білдіретін түсініктер мен сезімдердің, бағалар мен мақсаттардың жиынтығы. Мысалы, азаматтардың жаңа заңды мақұлдау немесе жақтырмау, мемлекеттің тұтастығы мен қауіпсіздігін қорғау. Бүгінгі күні, өкінішке орай, Қазақстандағы нормативтік актілердің әсеріне қарамастан, қылмыс саны мен құқықбұзушылықтар саны күн санап артуда. Ең басты міндет мемлекет тарапынан барлық заң негіздеріне толықтырулар мен өзгертулер енгізілуде. «Балам деген елің болмаса, елім дейтін бала қайдан болсын» дейді қазақ бабамыз. Халықтың құқықтық санасын оятуда мемлекет тарапынан, қазақ жастар мәселесін қолға алу, сондай-ақ балалардың, оның ішінде жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мемлекетіміз ұстанған саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында осы санаттағы балалардың құқықтарын қорғау саласына қажетті нормативтік-құқықтық база жасалынды [7]. Осыған сүйене отырып, мемлекет әрбір баланы әлеуметтік саясаты бойынша қорғауға, қолдауға қатысты жобалар мен бағдарламаларды іске асырып, ұлттық сананы ояту, жастар патриотизмын оятуды қолға алып отыр.

Пікірталас. Діни тұрғыда халық санасын жаулаған діни фанатизм туралы айта кетпеу мүмкін емес. Бүгінгі таңда, Қазақстанда дін мәселесі өзекті тақырыпқа айналғалы қашан. Қазақстандықтардың мұсылмандық-құқықтық санасы қазіргі күні әлемдік және Қазақстандық мәдени құқықтың бір бөлігі ретінде философиялық өзекті мәселе болып табылады. Қазіргі күні, ислам дінін 1 миллиардтан астам адам ұстанса, олардың шамамен 11 миллионы қазақстандықтар. Көп пайызын жастар құрайды. Дін өкілдері халықты адастыратын түрлі ағымдар көбейгені жайлы дабыл қағуда. Сонымен қоса елдегі мешіттерде алауыздық бар екенін бәріміздің көзіміз көріп жүр. Республикамызда 300-ден астам мұсылмандық бірлестіктер бар. Қазақстандық дінтанушы мамандардың діни мәселелер мен соңғы уақытта болған оқиғаларға қатысты пікірлері Азаттықтың “Уақыт бедері” айдарына арқау болды. Статистикалық ресми соңғы мәліметтер бойынша, 2009 жылы Қазақстанда 60% -дан астам мұсылман тұрған. Қазіргі таңда бұл көрсеткіш едәуір өскен. Алайда, имамдардың айтуынша, халықты адастыратын түрлі ағымдар мен діни бірлестіктер өте көп. Қазақстан мұсылмандар діни бірлестігі құзырлы орын болмағандықтан олардың жұмысын тежеуге құқығы жоқ. Барлық қолдан келетін жайт халықты хабардар ету. Яғни, тағы да мемлекет тарапынан келетін көмекке мұқтаж. Ағымдардың көбеюіне Қазақстанның заңдары да қолайлы жағдай тудырып отыр.

Себебі, әркім Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес діни немесе өзге де нанымдарды ұстануға, оларды таратуға, діни бірлестіктердің қызметіне қатысуға және миссионерлік қызметпен айналысуға құқылы [8, 3 бап]. Қазақстандағы мұсылман дінін ұстанушылардың құқықтық санасын түсіну үшін ең алдымен мұсылмандық құқықтық табиғатын ашып, мазмұнын түсіну қажет. Мұсылмандық құқық мемлекеттік және зайырлы құқықпен оң қатынаста. Қазақстандағы ислам діні бұл – көпдінді ортадағы дін. Мұндай ортада дінге қатысты көзқарастар әр түрлі кейіпте болады. Дінге қатысты сенімсіздік, сақтық, тіптен өшпенділік те орын алуы мүмкін. Мысалы, мұсылман емес ортада ислам діні туралы үстіртін бейнеде бұрмаланған анықтама беріледі. Бұл мәселе тұрғысында, жастарға діни сабақтар өткізіп, тәрбие жағына барынша назар аудару қажет.

Халықтың құқықтық санасының қалыптасуы Қазақстандағы құқықтық реттеу механизміне үлкен ықпалын тигізіп, оның тиімділігін арттырады. Әрбір ел азаматының қоғам алдындағы өз міндеттерін жалпыға сай ережелер мен нормаларға бағынуы арқылы білдіруі бұл Қазақстан қоғамының құқықтық санасының жоғары деңгейдегі кепілі болып табылады. Көптеген ғалымдар құқықтық сана мен құқықтық тәрбиенің қалыптастыруды барынша ерте кезден бастауды құп көріп отыр. Себебі халықтың құқықтық санасының негізі, іргетасы әрбір тұлғаның бала күнінен бастау алады. Бала кезінен тұлға жақсылық пен жамандықтың, адамгершілік пен зұлымдықтың, адалдық, әділеттілік сияқты қасиеттерді айыра бастайды. Бүгінгі заман құқықтық сананы және жас ұрпақты тәрбиелеуде жоғары деңгейдегі біліктілікті талап етеді. Өйткені қазақстандық өскелең ұрпақтың құқықтық санасынан мемлекетіміздің құқықтылығы көрініс табады.

Қазақстан Республикасының заңдарға енгізілген өзгерістер мен толықтырылулар жаңаша ғылыми көзқарас тұрғысында баға беруді қажет етеді. Кез келген мемлекет үшін негізгі заңның маңызы зор. Ал мемлекеттік тәуелсіздігін жариялап, дербес, зайырлы жаңа қоғамдық құрылыстың негізін қалай бастаған жас Қазақстан мемлекеті үшін негізгі заңның қай бағытта, қандай мазмұнда жазылып, іске асырылуы тіпті де аса қажеттілік екендігі белгілі. Осындай қажеттіліктерді игеру мақсатында қолданыстағы негізгі заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу арқылы конституциялық реформаның жүзеге асырылып келе жатқаны белгілі. Халықтық құқықтық тілегін, мұқтаждықтарын көру қиын емес. Бұқаралық сана қоғамда орын алып жатқан әрбір жағдайларға құқықтық заңдар қабылдауын сұрайды және сұраныстағы заңдар қабылданып та жатыр. Алайда практика жүзінде бұл құқықтық нормалар әлсіз орындалып жатыр немесе тіптен орындалып жатқан жоқ. Бұл жағдайға көз жеткізу үшін жәй ғана БАҚ ақпараттарына көз жүгірте салу жеткілікті. Халық ойын ашық айта біледі.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесін: мемлекеттік құқық, азаматтық құқық, әкімшілік құқық, еңбек құқығы, отбасы құқығы, қаржы құқығы, жер құқығы, табиғатты қорғау, қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу құқығы және азаматтық іс-жүргізу құқығы құрайды.

Қазақстандықтардың құқықтық санасының мазмұны, негізінен, осы айтылған заң жүйелерін білуіне байланысты. Сонымен қатар, олар нақты құқықтық сенімге де ие болуы мүмкін. Алайда, құқықты білу Қазақстандықтардың мінез-құлқына әсер ететін шешуші фактор болып табылмайды.

Қазақстан халқының құқықтық санасына тікелей қатысты өзекті әрі маңызды философиялық мәселесі, қабылданған құқықтық актілер мен заңи қағидаларға қарамастан бүгінгі таңда орын алып отырған құқық-бұзушылықтар мен қылмыс болып табылады. Құқық бұзушылықтың қандай да формасы болмасын, мысалы, жеке тұлғаға, жалпы қоғамға, мемлекетке материалдық, әлеуметтік психологиялық, саяси зиян келтіреді. Ал әлемдік масштабтағы құқық бұзушылықты алсақ, бұл – терроризм, геноцид, соғыстар, рассалық бөлініс, бүкіл адамзатқа, планетарлық масштабта зиян келтіреді. Бұл проблемаға өте терең зерттеу жүргізу, әлеуметтік маңызын білу, қоршап тұрған факторды есепке алу, болашақта заң бұзушылықты азайту, жетістіктерге қол жеткізе білу, бұның барлығы болашақ заңгерлерге үлкен көмек береді. Құқық бұзушылықтың классификациясы болса да (азаматтық, әкімшілік және т.б.), оларды біріктіретін ортақ белгісі бар бұл – белгіленген ережелерді орындамау немесе заңға бағынбау.

Сондай-ақ белең алып отырған сыбайлас жемқорлық бойынша бүкіләлемдік кеңістіктегі Қазақстанның көрсеткіштері соңғы үш жылда төмендеп келеді. Бұл проблемамен жан-жақты айналысып жүрген беделді халықаралық ұйым – Транспаренси Интернешнл қорының деректеріне сүйенсек, сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі бойынша Қазақстан 2010 жылы 170-тен астам елдің ішінде 105 орында болса, 2011 жылы 120 орынға, ал былтырғы жылы 133 орынға дейін төмендеді. Бұл индекс кәсіпкерлердің, сарапшылар мен зерттеу ұйымдарының мәліметтерін қорытындылай отырып, жыл сайын шығарылып отырады [9].

Сонымен қатар сыбайлас жемқорлықпен пәрменді күресу үшін халықтың құқықтық сауатсыздығын жоятын, құқықты түсіндіру жұмысының деңгейі мен сапасын арттыру керектігінің маңызы зор. Халық өзінің құқықтарын, өздеріне қарсы қандай да бір құқыққа қайшы іс-әрекет жасалған жағдайда қандай іс-

кимыл қолдану керектігінің нақты жолдарын толық білулері қажет. Еліміздің құқық қорғау органдары өз жұмыстарын ширата түсіп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бағытында жұмыстар атқарып жатса да, бұл қылмыс түрі орын алып жатыр. Сократ философиясында: «ізгілікті игерген адам жаман іске бармайды, сондықтан интеллект мәдениеті адамдарды ізгілендіреді: ешкім өз еркімен жаман болайын деп жасамайды» дейді [10]. Онда нәліктен адамдар заңдық жауапкершілікке қарамастан қылмысқа барады? Бұл Қазақстан құқығының күші әлсіз деген сөз ба? Қазақстан қоғамында осы қылмыс түрімен күресуге арналған заң жұмыс жасаса да, ондағы олқылық халық санасына, қоғамның құқықтық санасына кері әсерін беруде.

Философиялық түрде назар салсақ, құқықтық санаға әсер етуші тағы бір фактор – нигилизм. Нигилизм сан қырлы, өте қауіпті саяси ағым. Ол өзінің реакцияшыл тактикасын неше түрлі өзгерістерге айналдырып халықты алдауға шебер. Мысалы тұлғаның қоғамдағы құқықтық нормалардың талаптарын қасақана орындамау іс-әрекеті немесе әрекетсіздігінен көруге болады. Бұл құқық бұзушылық қылмыс немесе теріс қылық, қоғамға, ұжымдарға, адамдардың өміріне қауіп төндіретін қоғамға жат қылықтар, сонымен қатар мемлекеттің билік және басқару органдарының арасындағы күрес. Мысалы, Қазақстан Республикасының Парламенті мен Үкіметтің арасындағы келіспеушіліктер т.б.

Нәтижесі. Бүгінгі күні құқықтық сананы және Қазақстан халқының мәдени санасын көтеру қалыптастыру мақсатында мемлекеттік қызметкерлер мен қоғамдық ұйымдар қызмет етуде. Құқықтық насихат жұмыстарын жүргізу Әділет министрлігі мен оның жергілікті органдарының ең маңызды бағыттарының бірі болып отыр. Сондай-ақ құқықтық насихат жұмыстарын ұйымдастыру үшін прокуратура және ішкі істер органдарының ішінде арнайы топтар да құрылған. Арнайы орталықтар мен мектеп, жоғары оқу орындарында ашық тәрбиелік сағаты ретінде де құқықтық насихат жұмыстары жүргізілуде.

Бұл жұмыстың нәтижесі құқықтық дәрістерге деген сұраныстың артуына, құқықтық білім жүйесінің артуына, қоғамдық құқықтық кеңестердің жаңа түрлерінің қалыптасуына әкеліп соқтырды.

Теледидар, радио және баспасөз салаларында құқықтық санаға қатысты күрделі мәселелер қарастылып, айрықша және кеңінен насихат жұмыстары жүргізілуде. Қазақстанның әрбір аймақтарындағы мектептер, арнайы орта және жоғары оқу орындарында құқықтық білім жүйесі, дәрістер енгізілуде.

«Заңгерлік көмек көрсету жүйесінің өзі де жетілдіруді талап етеді. Ең алдымен табыс деңгейі төмен адамдарға құқықтық көмек көрсету жүйесін жақсарту қажет. Қалалық және ауылдық жерлерде біркелкі емес адвокаттық қызмет көрсетумен қамтудың мәселесін бірте-бірте шешу қажет. Ақысыз заңгерлік көмек көрсететін адвокаттардың еңбегіне ақы төлеуге әкімшілік ету жүйесі де түзетуді қажет етеді. Аталған жүйені шоғырландырылған және ашық ету қажет, бұл бюджет қаражатын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді» делінген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы заңында.

Қазақстан халқының құқықтық санасын дамытудың маңызы - білім беру қызметінің құрамдас бөлігі, өз кезегінде, құқықтық білім беру, құқықтық насихат, яғни құқықтық мәдениет мәселелері болып табылады. Осыған орай, азаматтардың құқықтық санасын, оның ішінде мемлекеттік қызметшілер арасында заңгерлік сауаттылықты арттыру жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет. Халық арасында интернет-ресурстарды қоса отырып, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы құқықтық насихаттың сапасын арттыру мен көлемін кеңейту, заңнаманы және құқық қолданудың өзекті проблемалары бойынша, атап айтқанда, азаматтардың күнделікті өмірінде жиі қолданылатын құқық салаларында ғылыми зерттеулерді жандандыру қажет [11].

Қазақстан халқының құқықтық санасын дамыту мен қалыптастырудың маңызы ғылыми дүниетанымның басқа да түрлерінің халықтың қоғамдық санасының формаларымен өзара байланысымен сипатталады.

Айта кетерлік жайт, Қазақстан халқының құқықтық санасы елімізде орын алып жатқан құқықтық, саяси өзгерістермен қатар әлеуметтік және экономикалық қатынастармен де тығыз байланысты. Соңғы жылдары құқықтық қатынастардың салдары халықтың құқықтық санасына үлкен әсерін тигізуде. Сондықтан да оның астарында құқықтық және саяси қатынастармен қатар Қазақстан халқының экономикалық мүдделері мен қажеттіліктері жатыр. Бұл қажеттіліктердің аясында құқықтық идеология қалыптасып, құқықтық ұйымдар мен мекемелерде іс жүзінде жүзеге асырылады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, Қазақстан халқының құқықтық санасының дамуы мен жағдайы – бұл Қазақстандағы жеке және құқықтық нормативтік актілердің дамуымен ғана шектеліп қоймай, сонымен қатар Қазақстандағы барлық құқық салаларының, құқықтық қызметтің дамуымен, сонымен қатар тарихи құндылықтар мен тамыры сонау мыңжылдықтарда жатқан салт-дәстүріміз бен әдет-ғұрпымыздың астарында жатыр.

Халқымыздың құқықтық санасы – Қазақстан Республикасында орын алып отырған заң жүйесінің айнасы. Еліміздің болашағы мемлекетіміздің келешегі жастардың қолында, жастарымыздың білімінде, олардың құқықтық санасы мен тәрбиесінің, мәдениетінің негізінде жатыр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә.: [Респ. Парламенті палаталарының бірлескен отырысында сөйлеген сөзі]. – Ақтөбе, 1997 жыл, 3 шілде.
2. Кішібеков Д., Сыдықов Ұ. *Философия*. – Алматы, 1994.
3. Абсаттаров Г.Р. *Правовое сознание казахстанцев: постановка проблемы / Абсаттаров Г.Р. // 10 лет независимости Казахстана: итоги и перспективы развития: Материалы Междунар. науч. конф.(22-24 фев. 2001 г.). В 4-х ч. Ч.2.* – Алматы, 2001. – С.805-809.
4. Абсаттаров Г.Р. *Правовое сознание населения в системе государственной политики РК / Абсаттаров Г.Р. // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршысы. Әлеуметтану және саяси ғылымдар сериясы, 2009, №1.* – С.50-57.
5. «Қазақстан тарихы» (көне заманнан бүгінге дейін). *Бес томдық. 1-том.* – Алматы: Атамұра, 2010. – 59 б. ISBN 978-601-282-026-3.
6. Абсаттаров Р.Б. *Саяси қатынастар және қоғамдағы әлеуметтік топтар / Абсаттаров Р.Б. // ВЕСТНИК КазНПУ им. Абая, серия «Социологические и политические науки», №1(53), 2016 г.* – С.23.
7. *Қазақстан Республикасының «Бала құқығы туралы» заңнамалық құжаты.*
8. *Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңы 3-бап, 6 тармақ.*
9. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекет ету және экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің өзекті мәселелері» *халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдар жинағы / Қаржы полициясы академиясының ғылыми еңбектері. 12 жинақ / авторлар ұжымы.* – Астана, 2012.
10. Каратини Роже. *Введение в философию. Формирование философских взглядов и систем от античности до современности.* – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 736 с. – С.91.
11. *Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы заңы*

Резюме

Проблемы развития правового сознания в Казахстане Тыныштық А. - КазНПУ им.Абая

Страны мира переживают различные этапы эволюции конституционного государства. А в Республики Казахстан эта эволюция находится на начальной стадии. Основные элементы – это система конституционного права и правовые сознания человечества. То, что происходит в правовой системе Республики Казахстан – это зеркало правового сознания народа. От правовой системы страны и справедливой службы правосудия можно наблюдать правовое сознание народа. Сегодня правовая система Республики Казахстан состоит из государственного права, гражданского, административного, трудового, семейного, финансового, земельного права, охраны окружающей среды, уголовного права, уголовного и гражданско-процессуального права. Содержание правового сознания народа Казахстана во многом зависит от способности этих правовых систем. В этой статье рассматриваются развитие и правильное формирование правового сознания человека.

Ключевые слова: философия, правосознания, правовая культура, правовой нигилизм, народ Республики Казахстан.

Abstract

The problems of development of legal consciousness in Kazakhstan Aidana Tynyshtyk - KazNPU named after Abai

Countries of the world go through different stages of evolution of the constitutional state. And in the Republic of Kazakhstan this evolution is at an early stage. The main elements are the system of constitutional law and legal consciousness of humanity. What happens in the legal system of the Republic of Kazakhstan is a mirror of the legal consciousness of the people. From the legal system of the country and equitable service of justice it is possible to observe the legal consciousness of the people. Today the legal system of the Republic of Kazakhstan consists of the state law, civil law, administrative law, employment law, family law, financial law, land law, environmental protection, criminal law, criminal law and civil procedure law. The content of the legal consciousness of the people of Kazakhstan depends largely on the ability of these legal systems. This article discusses the development and the correct formation of legal consciousness of human.

Key words: Philosophy, legal consciousness, Legal culture, Legal nihilism, the people of the Republic of Kazakhstan

МРНТИ 02.15.51

ФЕНОМЕН ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОГО ОПЫТА

Тукимбаева А.А. – магистрантка 2 курса
КазНПУ им.Абая (Алматы, Казахстан)

В данной статье феномен экзистенциального опыта проанализирован на стыке двух противостоящих модусов его понимания: как уникального, спонтанного личного переживания и как обусловленного культурой смысла жизненного поиска. Культура представлена как платформа, на основании и посредством которой человек справляется с основополагающими данностями существования. Экзистенциальный опыт, в котором сосредоточены «главные» вопросы существования (смерти, смысла жизни, призвания), в свою очередь представляет ключевые особенности данной культуры. Экзистенциальная коммуникация и связанный с ней процесс объективации экзистенциальных переживаний выступает важнейшим механизмом становления экзистенциального опыта. В качестве системы, противостоящей индивидуальному бытию, следует понимать, прежде всего общество, социум, нивелирующие значение личности, но не культуру. Культура, напротив, способствует направлению, обогащению, развитию человека и его индивидуальных переживаний. Также, в конце статьи было усилен вывод, о том, что экзистенциальный опыт есть целостная личностная реакция, которая не опосредована никакими социальными, культурными, научными и прочими установками и нормами.

Ключевые слова: экзистенциальный опыт, экзистенция, опыт, культура, ценность, коммуникация, язык, объективация опыта, переживание.

Введение. Формирование понятия экзистенциального опыта в истории философии находится на стыке таких проблем, как непосредственность, уникальность, спонтанность личного переживания, с одной стороны, и его зависимость от обусловленных социумом и культурой, объективированных традиций, ценностей и норм – с другой. Диссонанс этих двух модусов опыта был отмечен, например, в философии жизни, феноменологии, экзистенциализме – направлениях, представители которых сосредоточены на особенностях индивидуального сознания субъекта, его связи с миром. Социальную среду зачастую они понимают как сферу обезличенных отношений, в чем-то чуждую и враждебную индивиду, а подлинное существование пытаются найти в его погруженности в собственный внутренний мир.

Экзистенциальная философия, стараясь отмежеваться от классического понимания опыта как познания внешней действительности, эмпирического отношения человека к природе и к себе самому, обозначила значение опыта в его связи с понятием экзистенции. Точнее, категория опыта, принадлежащая классической философии, вообще мало используется или не концептуализируется ключевыми для экзистенциальной философии фигурами, за исключением К. Ясперса с его понятием пограничного опыта. Хотя мы можем на свой лад обобщать или реконструировать содержание их работ, подводя отдельные идеи под понятие экзистенциального опыта. Так, у М.Хайдеггера это – бытие-в-мире; у Г.Марселя - бытие-присутствие. Вместе с тем сам Г.Марсель, похоже, возможности сконструировать понятие экзистенциального опыта не видел. По его словам, экзистенция не является постижимой. Она все равно остается непроницаемой данностью, на которой строится любой опыт [1, с. 15]. Опыт здесь понимается в контексте классической теории познания. Непроницаемую экзистенцию в опыте ухватить невозможно. Она выступает глубинным основанием всех человеческих проявлений, на которое надстраивается, в том числе и опыт как нечто вторичное.

Основная часть. Важную роль в формировании концепта экзистенциального опыта сыграла феноменологическая традиция и, в частности, ее акцент на первичном опыте сознания, предшествующем понятийным конструкциям. Например, характеристика экзистенциального опыта Т.А. Кузьминой напоминает феноменологическую трактовку чистого опыта сознания, свободного от эмпирического содержания человеческих переживаний [2, с.16].

Определение экзистенциального опыта Кузьмина выводит в первую очередь из понятия экзистенции. «Экзистенция – это бытийная основа человека, причем каждого отдельного человека, это его существование в *неповторимо индивидуальной, уникальной* форме, *эзоптаенная* основа его бытия, это то, что делает человека человеком, то, что переживается здесь и сейчас как актуальное, *живое* состояние во всей его конкретности и что невозможно подвести ни под какое понятие; экзистенция – особое измерение человеческой жизни, это несводимость ни к каким объективациям и продуктам жизнедеятельности, это постоянная открытость к любым возможностям, это, наконец, непосредственное переживание себя и в то же время не данность» [2, с.18].

Как представляется, первая часть этого определения созвучна в большей степени экзистенциальной, а вторая – феноменологической философии, являя собой пример тесной взаимосвязи этих течений. В определении экзистенции, данном Кузьминой, просматриваются те свойства, которые часто приписываются экзистенциальному вообще: индивидуальность, «потаенность», непосредственность, необъективируемость. С последним Кузьмина связывает специфику экзистенциального опыта в сравнении с другими видами опыта. Такая трактовка созвучна феноменологическому взгляду на опыт как обращению сознания внутрь, к «самим вещам» без влияния слов, каких-либо стандартов, т.е. результатов процесса объективации.

Влияние феноменологической ориентации особенно прослеживается в идее свободы экзистенциального опыта от влияния культурных установок. «Задача философии... описать открывающуюся реальность как бы напрямую (а не через призму установившихся представлений), приостановив в себе, насколько это возможно, соблазн принятия готовых, культурно апробированных, оценок и интерпретаций» [2, с. 22]. В конце статьи автор усиливает этот вывод, говоря о том, что экзистенциальный опыт есть целостная личностная реакция, которая не опосредована никакими социальными, культурными, научными и прочими установками и нормами.

Методы исследования. Теоретический анализ и обобщение научной литературы, периодических изданий о философии человека, экзистенции и общего феномена экзистенциального опыта из архивов библиотек. Также были рассмотрены идеи Т.Кузьмина об экзистенциальном опыте в отношении культуры.

Т.А. Кузьмина фиксирует важный момент становления категории экзистенциального опыта в его отношении к феномену культуры, но безоговорочно принять это трудно. Все ли переживания, свободные от влияния культурных установок, свидетельствуют об уникальности личности? Чему обязана такая уникальность, если не культуре? Так ли уж безличны объективации? Неужели человек в своей речи, если он ею владеет как поэт или оратор, не выражает свою уникальность? Неужели произведение мастера, будучи объективацией, не выражает уникального его внутреннего мира и пережитого им экзистенциального опыта? И если мы видим картину Рембранта, то не можем ли мы испытывать более сильные переживания, резонирующие с личностью автора, чем те, которые порой вызваны вглядыванием в свои якобы уникальные переживания?

Конечно, в нашем самопонимании, опирающемся на каноны классического светского образования, мы - разумные животные (animal rationale). И в качестве такового существа мы в своей повседневной сознательной жизни руководствуемся, главным образом своей волей, знаниями и умом. Однако же каждый человек чувствует, что и наше бессознательное, чувства и эмоции играют важную, иногда решающую роль в наших реакциях, действиях, а иногда и во всём нашем поведении. И весь этот спектр автономного внутреннего воздействия на поведение человека долгое время даже самые пытливые умы пытались объяснить рационально, т.е. на принципах функционирования рассудка или разума [3, с. 82].

Иное дело, культурные влияния действительно нередко не согласуются с тем или иным состоянием внутреннего мира. Но конституируется оно на фоне и по поводу чего-то иного, что внутренним не является, но что вполне может быть объективациями иных личностных миров, зафиксированными в культуре. Читая книгу, слушая музыку, созерцая живописное произведение, личность раскрывает себя в доступной для нее глубине. Замечательным образом говорит Б. Пастернак в автобиографической прозе о влиянии героя, поэта, в данном случае Р.М. Рильке, на жизни и биографии, само мироощущение последователей. «Я не пишу своей биографии. Я к ней обращаюсь, когда того требует чужая... Я не дарю своих воспоминаний памяти Рильке. Наоборот, я сам получил их от него в подарок» [4, с.12].

Дискуссия. В качестве системы, противостоящей индивидуальному бытию, следует понимать, прежде всего общество, социум, нивелирующие значение личности, но не культуру. Культура, напротив, способствует направлению, обогащению, развитию человека и его индивидуальных переживаний. Она в большей степени оставляет свободу автономного решения, чем социум. Общество может тотально предписывать, подавлять, девальвировать. В произведениях А. Камю, Ж.П. Сартра, Ф. Кафки давление на субъект обнаруживается не со стороны культуры, а со стороны социальной организации. Экзистенциальный опыт в этой связи можно понимать как «стоическую борьбу за экзистенцию» в обществе, если воспользоваться словами Э.Ю. Соловьева [5, с.14].

Игнорирование созидательного опыта культуры, приобретаемого человечеством с большим трудом, представляется ошибочным. Конечно, взгляд на экзистенциальный опыт в его противопоставлении культуре высвечивает его спонтанный, глубинный характер в отличие от стандартных установок и интерпретаций. Это противопоставление во многом определило становление экзистенциальной философии и стало одним из важнейших пунктов рассмотрения личностного развития в экзистенциаль-

ной психологии и психотерапии. Ее представители часто видят эту проблему как подавление внутренней жизни, внутреннего Я, «сокровенного» в человеке объективированными ценностями и формами реагирования, которые предоставлены человеку социумом.

Для Г.Марселя тело связано с воплощением, которым человек захвачен изначально, как и самим существованием. Для субъекта нет «убежища», где бы он мог утвердиться вне тела. Дуализм между телом и Я возможен только со стороны познающего субъекта, с точки зрения экзистенции он невыносим. При этом важно отметить, что телесность и у Мерло-Понти, и у Марселя выступает как определенный способ смыслообразования, разворачивающийся в культуре, а не только как элементарные, досмысловые ощущения и чувствования. Таким образом, попытка в понимании экзистенциального опыта уйти от культуры ведет разве что в органицизм, но и это оказывается спорным, так как телесность человека также связана с его включенностью в культуру (интерпретацию идей Мерло-Понти об опыте «в терминах тела» см.: [Лехциер 2000]).

Т.А. Кузьмина пишет: «Экзистенциальная истина всегда ситуационна, действительна "здесь и сейчас". Поэтому истина, получаемая в экзистенциальном опыте, не аккумулируется и не накапливается наподобие житейского опыта, как не накапливается и мудрость, которая есть не сумма знаний, а живая, всегда актуальная способность и готовность мыслить и реагировать соответственно конкретной ситуации» [2, с. 24-26]. Впрочем, даже житейский опыт, о котором идет речь, не накапливается только как сумма знаний. Мудрости же не всегда следует отказываться в возможности ее аккумуляции. В этой связи вспоминаются слова Леонардо да Винчи: «Мудрость есть дочь опыта» [6, с.11] Если экзистенциальный опыт не накапливается, значит ли это, что человек его не помнит, или он просто не оказывает на него влияния? Тогда в чем его ценность? Если эта ценность только процессуальна, мимолетна, тогда называть это опытом излишне, достаточно понятия переживания.

Можно предположить, что экзистенция как состояние здесь-и-сейчас не накапливается, но бесследно оно не протекает. Экзистенциальный опыт накапливается, поскольку это не только данный неухватываемый момент существования, но и личностная работа по собиранию таких моментов. Экзистенциальные ситуации оказывают влияние на личность и ее становление, ведь она формирует отношения, делает значимые обобщения и выводы, принимает решения, что и выступает, в сущности, результатом накопления опыта. В случае с экзистенциальным опытом это разрешение ситуаций, связанных с фундаментальными экзистенциальными проблемами.

К.Ясперс пишет о «безнапряженном потоплении экзистенции» [7, с. 355], подчеркивая, с одной стороны, недостаточность ее понимания исключительно в субъективистском смысле, а с другой – важность такого личностного напряжения, которое способствует развитию человека в данных ему объективных обстоятельствах. Да и по словам Кузьминой, под влиянием экзистенциального опыта человек может переосмыслить свою жизнь, а значит, он аккумулируется, становится культурным ресурсом развития личности, встраивается в причинно-следственные связи.

Жизнь требует от человека ее постоянных интерпретаций. Решение фундаментальных экзистенциальных проблем, как и их постановка, не являются для человека загадкой, они заложены в культуре. Но вариант решения, как и событийное наполнение, конечно, остается уникальным.

Существованию свойственна невыразимость. В понимании экзистенциального опыта следует фиксировать потаенность экзистенции, то многообразие, которое до конца не схватывается понятиями, концептуализациями, языковыми формами. Но осуществление этого «схватывания» есть обозначение экзистенциального становления личности в поле культуры.

Итак, в понимании экзистенциального опыта важно сделать акцент на культурной, ценностной обусловленности экзистенции. Ценностная интерпретация экзистенциального опыта сегодня активно предлагается социально-гуманитарными науками, тем самым обеспечивая практическую работу с экзистенцией. В.В. Знаков, разрабатывающий проблематику экзистенциального опыта в психологии, определяет его в том числе как осуществление ценностно-смысловой регуляции жизни человека. Особую значимость в этом процессе он отводит выходу субъекта за пределы конкретного содержания события (ситуации), включения его в более широкий контекст человеческого бытия. Согласно Знакову, в процессе метаперсональной самоинтерпретации человек понимает и определяет себя не только посредством своего внутреннего мира, но и через других людей, общество и универсум [8, с.28].

Экзистенциально-феноменологический подход должен быть дополнен культурно-историческим анализом становления экзистенциального опыта, его пониманием в аспектах соотносительности человека с традициями и ценностями культуры, в поле которой разворачивается экзистенциальное становление и выбор личности. Причем этот анализ в той или иной форме проводят сами представители

экзистенциально-феноменологической философии, стремящиеся преодолеть ее ограниченность. Решение такой задачи рождало понятия, фиксирующие уже не только субъективность, но и интерсубъективность опыта. Например, это понятие экзистенциальной коммуникации К.Ясперса. В «Кризисе европейских наук» Э.Гуссерль разрабатывает концепцию жизненного мира в контексте исторических а priori, проясняющих и дополняющих хайдеггеровские экзистенциалы.

Развернуто идею скачка в «просветлении экзистенции» высказывает К.Ясперс, рассматривая его как переход экзистенции от субъективности к объективности и обратно. Экзистенцию он призывает понимать в открытости объективностям и в соотносительности с трансцендентным. «Лишь субъективное есть абсолютно некоммуникабельное чувствование и переживание как таковое, лишенное содержания и предмета. Это случайная индивидуальность в нескончаемо произвольном, темнота сознания и лишь возможное. Субъективное само по себе есть лишь тогда, когда становится объективным» [7, с. 350]. Опасность, грозящая экзистенции при этом, кроется не только в субъективной изоляции, но и в косности объективности.

Словом, вряд ли стоит представлять экзистенциальный опыт как такую потаенную, неуловимую основу или условие бытия, которая ожидает момента, когда же человек наконец сбросит тяжесть культурных объективаций и обобщений и обратится к ней. Неуловимость может оказаться отсутствием, а не тайной. По словам того же Ясперса, «экзистенция не дана готовой как некое бытие, которое бы затем можно было просветлить; всякую приобретенную светлость еще только предстоит осуществить <...>. Изначально философствуя, я остаюсь в положении Мюнхгаузена, который тащит сам себя за волосы из болота» [6, с. 360]. Существование человека содержит в себе выбор между «безнапряженным потоплением экзистенции» и исполненным напряжением, никогда не окончательным осуществлением экзистенции в субъективности и объективности.

Результаты. В свете этих идей экзистенциальный опыт представляется не как некое чистое состояние в его свободе от культуры, объективации и рационализации, но напротив, как напряжение тех сил в человеке, которые возвращены культурой, как процесс «вытаскивания себя за волосы из болота» наличного существования. По выражению И. Ялома, это опыт приближения к основополагающим данностям и противоречиям существования в конкретной повседневности. Конечные данности существования дают о себе знать посредством специфических переживаний, зачастую только косвенно связанных с конкретными конфликтами и противоречиями повседневности. Они демонстрируют личности внутренние границы ее бытия, что имеет конститутивное значение для экзистенциального опыта. В этих ситуациях человек проходит этапы самостановления и трансцендирования. Согласно Ясперсу, с одной стороны, человек осуществляет фактическое ориентирование в мире и удовлетворяет жажду предметного знания, с другой – неустанно «трудится по философскому основанию», «старается пробиться к границам». «Эти границы в их конкретных формах необозримо разнообразны. Я не знаком с ними, если я знаю о них в общем (Ich kenne sie nicht, wenn ich von ihnen im allgemeinen weili), но я осознаю их только через саму эмпирическую действительность. Чем наполненнее теоретический и практический опыт мира, тем светлее может быть трансцендирование по ту сторону мира. Без мира нет трансценденции» [7, с.67]. В таком же смысле мир культуры делает возможным прорыв человека как культурного существа к трансцендентности существования.

Экзистенциальный опыт проблематизирует фундаментальные жизненные ценности и ими же упорядочивается. В повседневных ситуациях эти ценности используются, в пограничных конституируются. К этой мысли можно прийти через тезис теории познания: эмпирическое знание – это сфера использования концептуализаций. В рамках теоретического знания эти концептуализации формируются. Пограничные ситуации приводят к конституированию жизненных ценностей, так как включают рефлексивность как способ упорядочения опыта.

Границы между индивидом и культурой могут быть противоречивы и болезненны. Ситуация разрыва между ними как раз и обнаруживает необходимость скачка из неочевидной смыслозаполненности индивидуального бытия к уже объективированным ценностям и обратно – для их проживания, а не только абстрактного знания о них. К. Ясперс подчеркивает взаимообусловленность индивидуального и культурного следующим образом. С одной стороны, культура выступает как сотворение экзистенцией себя и мира в действиях, знании, в произведениях и языке как «самом универсальном самоизъяснении». Культура подвижна экзистенцией. С другой стороны, «сила самобытия существует лишь в той мере, в какой оно бывает в состоянии умело выстроиться в нечто объективное, не разрушаясь, умеет подчиниться, вплоть до сознательного повиновения, в отношении к конечным целям, не утрачивая свободы автономного решения в абсолютном» [7, с. 358-360].

Язык как «самое универсальное самоизъяснение» является важнейшим способом объективации опыта. В этом сходятся как представители классической эмпирической философии, например Д. Юм, так и философы, стоявшие у истоков «лингвистического» и «прагматического» поворотов в понимании опыта (М.Хайдеггер, Л.Витгенштейн, Дж.Дьюи) [9, с.68]. Экзистенциальный опыт здесь не исключение. Как сложившийся феномен, как форма знания он может быть выговорен хотя бы в приблизительной, образной форме. Т.А. Кузьмина как раз и говорит о важности нахождения языка, на котором возможен разговор об экзистенции. Экзистенциальный опыт как культурно-исторический феномен требует обращения к проблеме языка как формы и процесса объективации экзистенции. Опыт способствует обобщению, и здесь язык – способ и форма обобщения и концептуализации, или, говоря словами Ясперса, «отвоёвывания пространства у нескончаемости» в процессе экзистенциального становления [6, с.118].

Вывод. Подведем некоторые итоги. В понимании экзистенциального опыта не получается занять позицию только субъективности или только объективности, нельзя провести четкое различие между уникальными и стандартными ситуациями. Жизненный путь человека со всеми его уникальными особенностями характеризует не только внутреннюю силу его индивидуальности, но и поле культуры, в чем-то породившей эту драму и это творчество. Экзистенциальный опыт, в котором сосредоточены «главные» вопросы существования (смерти, смысла жизни, призвания), представляет ключевые особенности данной культуры. В личном экзистенциальном опыте всегда обнаруживается пласт культурно-исторического опыта как совокупности опредмеченных, объективированных переживаний. Экзистенциальный опыт, обретая в коммуникации языковую и символическую форму, выступает как социокультурный. Тем самым он, во-первых, представляет собой конкретную фазу в социализации человека и его мышления, формировании ценностных ориентиров, а во-вторых, выражает мироощущение человека в конкретную эпоху, представлен результатами духовной и художественной деятельности, артефактами и социальными объективациями.

Почему сегодня важно обращение к понятию экзистенциального опыта? В начале XX в., как отмечалось, это не имело такой важности для представителей экзистенциально-феноменологической философии. Критикуя общество, допустившее Первую мировую войну, приведшее человека к безмерным страданиям и опустошению, они выдвигали на первый план проблематику внутреннего мира и внутренней свободы, ее спонтанности и потаенности. Сегодня философы убедились в неудовлетворительности данного подхода, экзистенциализм как философское течение в чем-то утратил актуальность.

Позиция Т.А. Кузьминой в целом находится в рамках экзистенциалистской традиции и поэтому не фокусируется на понятии экзистенциального опыта. Т.А. Кузьмина в сущности использует не понятие опыта, а психологически нагруженное понятие переживания, что, конечно, связано с устойчивыми традициями понимания экзистенции. Наша задача – предложить не субъективно-психологическое, не априорно-трансцендентальное, но культурно-историческое понимание экзистенциального опыта. Оно позволяет говорить о личностном развитии, выделять его этапы, подчеркивает роль общения в формировании культурной идентичности, придает значение взаимодействию с культурными артефактами и, наконец, творчеству, объективирующему экзистенциальные переживания.

Кроме того, в контексте актуальных междисциплинарных подходов понятие экзистенциального опыта проясняет методы исследования экзистенции и способы «работы» с ней, помощи человеку в решении его экзистенциальных проблем. Здесь разворачивается плодотворное взаимодействие философии и других социально-гуманитарных наук, которые подводят под философское понятие опыта эмпирическую и практико-технологическую основу. Понятие экзистенциального опыта перестает быть всего лишь гипотетической конструкцией, становясь элементом реального жизненного мира, обретая онтологическое измерение. И одновременно последнее не стоит гипостазировать, представлять в качестве формы «бытия как такового». Всепонятия суть порождения рефлексивного сознания. Иное дело, что экзистенциальный опыт – это концептуализация не только описательного, но и нормативного свойства, ключевая для построения картины жизненного мира – интегральной культурной коммуникации, возвышающей индивида до человека.

Список использованных источников:

1. Марсель Г. *Опыт конкретной философии*. – М., 2004. – 314с. – С. 15
2. Кузьмина Т.А. *Экзистенциальный опыт и философия // Вопросы философии*. 2007. № 12. – 358с. – С. 16-22
3. Абсаттаров Р.Б. Рау И.А. *Человеческие чувства, эмоции, разум: Системно-социальный анализ // Вестник КазНПУ им.Абая*. 2016. №4. – 165с. – С. 82
4. Пастернак Б. *Охранная грамота. Шопен*. – М., 1989. – 344 с. – С. 12

5. Соловьев Э.Ю. Экзистенциализм // Вопросы философии. 1966. № 3. – 205с. – С. 14
6. Да Винчи Л. Избранные произведения. – Том 2. – М.: Ладомир, 1995. – 345с. – С. 11
7. Ясперс К. Философия. – Том 1. – М., 2012. – 378с. – С.67-360
8. Знаков В.В. Непостижимое и тайна как атрибуты экзистенциального опыта // Психологические исследования. 2013. № 6 (31). – С. 28
9. Касавин И.Т. Идея опыта: реабилитация или тризна? // Эпистемология и философия науки. 2012. № 3. – С.68

Түйін

Экзистенциалды тәжірибенің феномені

Туқимбаева А.А. – Абай атындағы ҚазҰПУ, 2 курс магистранты

Бұл мақалада экзистенциалды тәжірибенің феноменінің анықтау үшін екі қарсылас модустардың түйіскен жерінде талдау жасалынды: өте сирек, кенеттен, дербес күйзеліс ретінде және өмір мәнін іздеу негізінде шартталған мәдениет ретінде. Мәдениет бұл жерде платформа түрінде көрсетілен және осының негізінде және осының арқасында адам өзінің негіз қалаушы өмір сүру болмысын орындап шығады. Экзистенциалды тәжірибе және оның ішіндегі «басты» өмір сүру сұрақтары жинақталған (өлім, өмір мәні, міндет), сонымен қатар өз кезегінде осы мәдениеттің негізгі ерекшелігі ретінде көрсетілген. Экзистенциалды коммуникация және онымен байланысты экзистенциалды объектілеу үдерісі экзистенциалды тәжірибенің қалыптасуының ең маңызды механизмі ретінде көрсетіледі. Дербес болмысқа қарсы тұрған жүйе ретінде мәдениетті емес, ең алдымен қоғамды, адамның жеке тұлғасын жоятын әлеуметті түсінуіміз керек. Мәдениет керісінше адамның баюына, бағытын анықтауға, жалпы адамның жеке дамуына және күйзелістеріне бағыт бағдар береді. Сонымен қатар, мақаланың соңында экзистенциалды тәжірибе бұл ешқандай әлеуметтік, мәдени, ғылыми және басқа мақсаттармен және ережелермен жанамаланған толық тұлғалық әсер туралы тұжырымдама жасалды.

Түйін сөздер: экзистенциалды тәжірибе, экзистенция, мәдениет, құндылық, коммуникация, тіл, тәжірибені объектілеу, күйзеліс.

Abstract

The phenomenon of existential experience

Tukimbayeva A. – 2nd course master, KazNPU named after Abai

In this article the phenomenon of existential experience is analyzed at the junction of two opposing attributes - its understanding: as a unique, spontaneous personal feeling, and as a result of the cultural search of life meaning. Culture is presented as a platform, based on and by which people cope with the basic givenness of existence. Existential experience, within which the “main” questions of human existence are concentrated (death, the meaning of life, vocation), in its turn, represents the key features of this culture. Existential communication combined with the associated process of objectivization of existential feelings is an essential mechanism of existential experience. As opposed to individual existence, it should be understood, first of all, society, socium, leveling the importance of the individual, but not the culture. Culture, by contrast, promotes the direction, enrichment and development of man and his individual experiences. Also, the article reinforced the conclusion that existential experience is a holistic personal reaction that is not mediated by any social, cultural, scientific and other attitudes and norms.

Key words: existential experience, existence, experience, culture, value, communication, language, objectivization of experience.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

МРНТИ 11.15.81

САРЫАРҚА Өңірінен шыққан ұлы тұлға

Әбсаттаров Р.Б.¹, Шалтықов Ә.Е.² –

*ҚР ҰҒА корреспондент - мүшесі, философия ғ.д., профессор,
Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының
меңгерушісі¹; саяси ғ.д., Абай атындағы ҚазҰПУ-нің профессор²*

Мақалада С.Сейфуллиннің патриоттық – мәдениеттік және әлеуметтік – саяси көзқарастары (дүние танымы) қарастырылады. Оның саяси – мәдениеттік қызметтері жан-жақты баяндалған. Сонымен қатар дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: мемлекет, автономия, партия, саясат, мәдениет, тіл, декрет, өлке, облыс, қазақ, қоғам, өмір, азаттық, құқық.

Сәкен Сейфуллин бүкіл саналы ғұмырын, ақыл-парасатын, білімін туған халқы үшін сарп еткен азамат, ұлы тұлға. Оған ел - жұртының мүддесін қорғап, оның болашағын ойлап, жақсылық жолына жетелеген шығармашылығымен қоса, мемлекетшілдігі, ағартушылығы, т.б. жан-жақты қызметтері дәлел болады. Сәкенді Сырбай Мәуленовтың сөзімен айтқанда, еліміздің елділігінің, еліміздің ерлігінің, еліміздің ақындығының, еліміздің сұлулығының бейнесі дейміз. Ол ел өміріндегі еңселі оқиғалардың жуан ортасында болып, дәуірдің ауа-райын, көпшіліктің тіршілік-тынысын, арман-мүддесін өзінің творчествосына арқау еткен ғұлама, ойшыл, ақын-жазушы. Сәкен өз Отанын бар жан-тәнімен сүйген және оның ұлы болашағына зор сеніммен қараған. Президент Н.Ә. Назарбаев С.Сейфуллиннің 100 жылдық мерей-тойындағы сөзінде былай деген: «Сәкен – біздің ұлттық мақтанышымыз, ел үшін еңіреген ер, қайтпас қайсар күрескер». Сәкен Сейфуллин – халқымен мәңгі бірге жасайтын, халқының мәңгі сый-құрметіне бөленген тұлға.

Сәкен Сейфуллин өзінің табиғи алғырлығы арқасында уақытылы ілім-біліммен сусындап, күнделікті тұрмыстың қат-қабат қыр-сырына талдау жасайтындай деңгейге тоқтаусыз өрлей беруі, ақырында саяси күрескер қатарына қосылуы сияқты өмір жолы - екінің бірінің мүмкіндігі жете бермейтін асқар асу.

Сәкен Сейфуллин Ұлы даланың Сарыарқа өңірінің түлегі. Сол кездегі көптеген замандастары сияқты Сәкен де алғаш ауыл молдасынан оқып, хат таныған. Ұлының зеректігін, қабілетінің күштілігін байқап, оның орыс мектебінде оқып, тәлім-тәрбие алуын арман еткен әкесі Сейфолла он жасар Сәкенді Нілді мыс қорыту заводына әкеліп, сондағы бір таныс орыстың үйіне орналыстырады. Сол үйде орысша тіл үйренеді, орыс алфавитімен танысады. Бір жылдан кейін завод жанындағы орысша-қазақ мектепке қабылданады. Осы мектепті ойдағыдай бітіргеннен кейін Ақмола бастауыш мектебінде, онан соң қалалық училищеде білімін әрі қарай жалғастырады.

1913-1916 жылдары Сәкен Сейфуллин Омбы қаласындағы мұғалімдер даярлайтын семинарияда оқуын жалғастырады. Мұнда ол ең таңдаулы студенттердің бірі болған. Студент кезінде Сәкен белгілі революционер-жазушы Ф.Березовскийдің ақыл-кеңесімен А.Бабельдің «Социализм және әйелдер», «Француз революциясы» атты еңбектерімен танысқан. Әрине, бұндай кітаптардағы терең ойлар Нілді мыс қорыту заводындағы жұмысшылардың ауыр еңбегін өз көзімен көріп келе жатқан сезімтал жанға қатты әсер еткені сөзсіз.

Сәкен семинарда оқыған жылдары творчестволық еңбекпен де әжептәуір айналысқан. 1914 жылы оның Қазан қаласында «Өткен күндер» деген атпен тұңғыш өлеңдер жинағы жеке кітап болып басылып шығады. Бұл жағдай оқырмандар қауымы үшін, мәдениет пен әдебиет үшін елеулі оқиға еді. Осы жинаққа енген өлеңдері жас Сәкеннің ағартушы-демократтық бағытта болғанын айғақтайды. Жас қаламгер туған халқының екі жақты езгінің зілін тартқан ауыр өміріне жанашырлық білдіреді. Ел билеуші шенеуіктердің қарапайым адамдарға жасап отырған қиянат-қысымын әшкерелейді. Қазақ даласының басқа алдыңғы қатарлы елдермен теңесуі үшін алдымен оқу оқып, білім алу керек. Егер осыған қол жетсе,

астамшылық, зорлық-зомбылық тыйылып, жұрт бір-бірін сыйлап, тең тұтатын, қадірлейтін жағдайға жетер еді, мәдени дәрежеміз жетіліп, еркін алаңсыз тұрмыс шегетін жағдайға жетер едік дейді ол.

Сәкен семинарияны бітіргеннен кейін Сілеті – Бұғылы деген жердегі мектепке мұғалім болып орналасады. Оның алғашқы еңбек жолының бастамасы қазақ даласының 1916 жылғы ұлт-заттық қозғалысымен тұспа-тұс келеді. Жас маман туған халқының бостандық, теңдік жолындағы сол қозғалыстың талай оқиғаларын, патша өкіметі жазалаушы, әскери мен жергілікті бай-молдалардың соларға қарсы қолданған қатал шараларын өз көзімен көреді. Қалың бұқараның сұрапыл тағдырға тап болғанына қатты қынжылады.

Ақпан революциясынан кейін Сәкен Сейфуллин іле-шала Ақмола қаласына қызметке ауысып, уездің күнделікті қоғамдық өміріне қызу араласады. Қалың бұқараны уақытша өкіметтің жүргізіп отырған саясатына қарсы күреске үндейді, демократиялық бағыттағы жастардың «Жас қазақ» атты ұйымын ұйымдастыруға қатысады. «Тіршілік» атты газеттің шығуына ат салысады.

1917 жылы желтоқсанда Ақмолада Кеңес өкіметі орнап, Совдеп құрылғанда Сәкен Сейфуллин оның мүшелігіне сайланады. 1918 жылы большевиктер партиясының қатарына қабылданады. Жергілікті реакция жан-жақтан қашқан жат элементтермен бірлесіп, сол жылдың 4 маусымында Ақмолада контрреволюциялық төңкеріс жасады. Жергілікті билік жаулардың қолына көшті. Кеңестік билікті жақтаушылар, жаңа билікке іш бұрады дегендер түрмеге тоғытылды, адамдар азап шегіп, көпшілігі қырылды. Осындай азап шеккендердің ішінде Сәкен Сейфуллин де болады. Осы көрген азаптарын ол өзінің «Тар жол, тайғақ кешуінде» саяси тұтқындардың абақтыларда, Анненковтың «азап вагонында» қандай күндерді бастан өткергенін бар шындығымен баяндаған. 1919 жылдың көктемінде С.Сейфуллин қамаудан қашып шығады. Тек бір жылдан кейін ғана ол Ақмолаға қайтып оралады. Ол жаулардан азат етілген уездің қайтадан қалпына келуіне бар күшін аямайды.

С.Сейфуллин 1922 жылы маусымда «Еңбекші қазақ» газетіне редактор болып тағайындалады және сол жылы қазан айында республикамыздың Халық Комиссарлары Кеңесінің төрағасы қызметіне тағайындалады. 1923 жылы Кеңестердің X съезінде ВЦИК-ке мүшелікке сайланады. 1925 жылы Халық Комиссарлары Кеңесі төрағасы міндетінен босағаннан кейін өмірінің ақырына дейін шығармашылық еңбекпен айналысады, жоғары оқу орындарында қазақ әдебиетінің тарихынан дәрістер оқиды, газет-журналдардың, баспасөз орындарының жұмысына қатысады. С.Сейфуллин – ҚазАПП-тың, Қазақстан жазушылар одағының негізін қалаушылардың бірі. 1936 жылы әдебиетке, өнерге сіңірген зор еңбегі үшін Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталды.

Енді Сәкен Сейфуллиннің қоғам қайраткерлігіне, мемлекетшілдігіне, яғни саясаткерлігіне толығырақ тоқталайық.

Жоғарыда аталып өткендей, Сәкен Сейфуллин өзінің үлкен өмір жолына түскен кезінен бастап бар күш-жігерімен еліне қызмет еткенін көреміз. Соның бір қыры ретінде оның қазақ жерінің тұтастығын қалпына келтіру, 20-шы жылдардағы ашаршылықпен күресі жолындағы қызметі.

Бұл арада Сәкен Сейфуллиннің қазақ жерлерінің біріктірілуі мен тұтастығын сақтау жолындағы еңбегін ерекше айтуға болады. Ресейдің Батыс Сібіріне қарап келген Ақмола және Семей облыстарын қазақ жеріне қайтаруда ерекше табандылықпен ұлт мүддесі үшін күресуі оның үлкен қайраткер екендігін танытты.

Тарихтан белгілі, 1920 жылдың жазынан бастап Қазақ Кеңестік Социалистік Автономиялық Республикасының құрылуын жариялайтын Бүкілқазақтық Құрылтай съезіне дайындық жұмыстары жүрді.

1920 жылдың ортасына қарай С.Сейфуллин Ақмола уездік атқару комитеті әкімшілік бөлімінің меңгерушісі болып тағайындалды. Ол уақыттың өзінде қоғамдық-саяси жұмыстағы белсенділігімен губерния көлемінде таныла бастайды. С.Сейфуллин өзінің мұндай маңызды мәселеге қатысуын азаматтық парызы деп санады. Оның түсінігінше, қазақ халқының азаттық алып, өзінің ұлттық мемлекетін құру жөніндегі ғасырлар бойғы арманының орындалуы маңызы зор оқиға.

1920 жылдың 4-12 қазаны аралығында Орынборда Қазақстан Кеңестерінің I Құрылтай съезі өтті. Съезд 1920 жылғы 26 тамыздағы Халық Комиссарлары Кеңесінің төрағасы В.И. Ленин мен Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитетінің төрағасы М.И.Калинин қол қойған Қазақ АКСР-ін құру туралы Декретін қуанышпен қарсы алып, Қазақ Автономиялық Кеңестік Социалистік республикасы құрылды деп жариялады.

Съезд өкіметтің жоғарғы органдары – республиканың Орталық Атқару комитеті мен Халық Комиссарлары Кеңесін құрды. Қазақ АКСР ОАК-нің төрағасы болып Сейтқали Меңдешев, Халық Комиссарлары Кеңесінің төрағасы болып В.Радус – Зенькович сайланды. Қазақ АКСР-і мүшелігіне және оның Президиумының құрамына С.Сейфуллин де кірді. Оның бұлайша республиканың орталық органдарына

кіруінің басты себебі жаңа қоғам құру ісіндегі күрескерлігі мен тәжірибесі, қызметтестерінің арасында беделінің жоғары болуы еді.

Съезде Әкімшілік және Жер комиссиясы құрылады. Әкімшілік комиссиясын басқару С.Меңдешевке, ал Жер комиссиясын басқару С.Сейфуллинге жүктеледі [1]. Бұл комиссияны басқару С.Сейфуллинге ұлттық мүддеге қатысты аса күрделі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Оның төрағалығымен Жер комиссиясының коллегиясы құрылып, отарлаудың кез-келген түріне тыйым салатын заң негізін құрастыру, түрлі мекемелердің қарамағында болып келген жерлердің ендігі оның негізгі иесі Қазақ ОАК-не қарайтындығын заңдастыру, мал шаруашылығын, қазына малын қорғау, ветеринарлық комиссия құру, қуаты төмен шаруашылықтардан алымды уақытша тоқтату жөнінде шешімдер қабылданып, РКФСР Жер Халық комиссариатына ҚАКСР-і территориясында отарлауды тоқтату туралы декреттің көшірмесі жіберілген [2].

Қазақ АКСР-і жарияланғанымен қазақ жерлерін біріктіру оңай болған жоқ. Қазақ жерлерін, шекарасын белгілеу қиынға түсті, бұл мәселе бойынша тарихи шындыққа сай келмейтін негізсіз нұсқаулар, теріс пікірлер болды. Бұл мәселе жөнінде отарлық дәуірден батыс Сібірге қарап келген Ақмола және Семей облыстарын Қазақстан құрамына енгізуде Сібрревком мүшелері ашық қарсылық көрсетті.

1920 жылы 30 сәуірде Орынборда РКП(б)-ның Қазақ облыстық бюросы құрылды. Бюро «Қырғыз өлкесі және көрші аймақтардың коммунистік ұйымдарына» атты ашық хатында коммунистердің бірінші міндеті Қырғыз өлкесінде кеңестік республика ұйымдастыру деп атап көрсетті.

1920 жылдың 16 мамырында Қырревком В.И.Ленинге талас тудырып отырған Ақмола және Семей губернияларын қалай басқару керектігі жөнінде сұрап, өтініш жасайды. Осы жылдың 28 мамырында Қырревком Омбы мен Семейге неғұрлым жақын арада өзінің өкілетті өкілдерін - А.Авдеев пен Ә.Жангелдинді жіберу туралы қаулы алды. Оларға Сібрревком мен Қырревком арасындағы шекара мәселесі жөнінде қарым-қатынастарды реттеу жүктелді [3].

Ақмола уезі әкімшілік бөлімін басқарып жүріп, тың бастамаларды өмірге енгізіп, уезд бойынша болып жатқан қарқынды істер жайында хабардар болып отырған С.Сейфуллиннің Қырревком мен Сібрревкомның арасындағы шекара мәселесін реттеуге қатысуы аса қажет болатын. Татар-қырғыз бөлімі бюросының хатшысы Ә.Досов шілде айының 7-де Омбыдан «Әскери. Жедел. Құпия.» деген айдармен Ақмола уездік ревкомы әкімшілік бөлімінің меңгерушісі С.Сейфуллиннің атына жеделхат жолдады. Онда: «Жангелдин мен Авдеевтің басқаруымен Омбыға Қазақ өлкесінің Шығыс комиссиясы келді. Мәселені шешу үшін Сіздің келуіңіз аса қажет» делінді [4].

1920 жылдың 15 шілдесінде Қырревком өкілдерінің талабы бойынша Сібрревкомның мұсылмандар секциясы мен Сібірбюросы татар-қырғыз бөлімінің біріккен мәжілісін өткізді. Негізгі мәселе таяу арада Мәскеуде өтетін кеңесте қаралатын болашақтағы Қазақ Автономиясының шекарасын белгілеуге байланысты болды. Сонымен қатар Бүкілқазақтық съезге делегаттар сайлау мәселесі қаралды. Ақмола губерниясынан С.Сейфуллин мен Ж.Сәдуақасовтың өкілеттілігі бекітілді. 1920 жылы 9-10 тамызда БОАК жанында В.И. Лениннің төрағалық етуімен Қазақ АКСР-нің Сібірмен шекарасы, оның Ресеймен өзара қатысы туралы мәселелерді талқылауға арналған кеңес өтті [5]. Осы кеңестегі мүдделі екі жақтың қатысуымен өткен қазақ өлкесін басқару, оның Ресеймен қарым-қатынастарына арналған мәселелерді талқылауда кеңес үкіметінің төрағасы В.И. Ленин жалпы елдің мүдделерін және республикалар мен облыстардың ерекшеліктерін ескере отырып, алауыздықтарды шешудің бірден-бір дұрыс жолын табуға ұмтылды. Қырревкомның ҚАКСР территориясы туралы мәселесін құптады. Ол негізсіз тартыс жағдайында әділ жол табуға тырысты, шекара мәселесіне байланысты туған дауды болашақ Қазақ Республикасының пайдасына шешіп берді.

1920 жылы 11 қарашада РК(б)П ОК Сібір бюросы «Ақмола және Семей облыстарын Сібірден бөліп Қазақ республикасына қосу» жөнінде комиссия құрды. Комиссияға Қазақ Өкілеттілігімен талас тудырып отырған мәселелерді шешу жүктелді. Комиссия төрағасы В.Н.Соколов өз баяндамасында мынадай ұсыныс жасады: «... қазақ елді мекендері барлық жерде көшпелі шаруашылығынан отырықшы жер шаруашылығына көшуі қажет. Сондықтан орыс қоныстанушыларының маңдай терімен өңделген жерді Қазақ республикасына беру ол жерлерді қайтадан жарамсыздыққа әкеледі». Қазақ Өкілеттілігінің атынан сөйлеген Н.Т. Кулаков Ақмола және Семей облыстарында отырықшылықтан гөрі мал шаруашылығын жүргізудің анағұрлым қолайлығын, қазіргі өзекті мәселе сырттан қоныстанушылықты тоқтату екендігін дәлелдеуге тырысты.

Мәселені шешудің былайша тұйыққа тірелуі Қазақ ОАК-і мүшелері арасында үлкен алаңдатушылық туғызды. Талқылай келе бұл мәселені орталықпен ақылдасу қажет тапты. Қазақ ОАК-і 1920 жылы 10 желтоқсанында мынадай шешім шығарды:

«Мандат №715. 11.XII. 1920.

10 XII. күнгі №21 қаулысымен Қазақ ОАК-і Президиумының мүшесі С.Сейфуллин жолдас Ақмола және Семей облыстарының хал-жағдайымен жақсы таныс болғандықтан, сол облыстың өкілі ретінде Мәскеуге арнайы жіберілсін және ҚАСР-нің өкілдерімен аталған облыстарды Қазақ Республикасына қосу жөнінде мәселе қарастырылсын» - делінген.

С.Сейфуллин Мәскеуде Кеңестердің У111 - съезіне қатысып, В.И.Лениннің ГОЭЛРО жоспары туралы баяндамасын тыңдады. Съезд соңында БОАК-і төрағасы М.И.Калининмен кездесу кезінде С.Сейфуллин Ақмола және Семей облыстарының қазақ халқына тән екендігін тарихи дәлелдерге сүйене отырып негіздей келе, М.И.Калининнен мұны Сібір ревкомымен келіссөз арқылы шешіп беруді сұрайды. Бұл мәселені шешуде Төтенше Комиссия құру керектігі жөнінде кеңес алады.

Қазақ ОАК-і 1921 жылы 16 ақпанда Ақмола және Семей облыстарын Қазақстанға қосатын және оларды басқару аппаратын құратын төтенше өкілдігі бар комиссия құрды. Оның төрағалығына С.Мендешев, мүшелігіне Ә.Досов, С.Сейфуллин, Ғ.Әлібеков, И.Заромский кірді [6].

Төтенше Комиссия жайында Ереже бекітілді. Бұл жөнінде С.Сейфуллинге берілген №654 мандатта: «Қазақ ОАК-і Президиум мүшесі С.Сейфуллин Ақмола және Семей облыстарын қабылдап алатын және оларды басқару аппаратын құратын Төтенше Өкілетті Комиссияның мүшесі. С.Сейфуллиннің құқығы мен өкілеттілігі Қазақ ОАК-інің сессиясында қабылданған комиссия туралы Ережеге сәйкес анықталды» делінген. С.Сейфуллиннің мұндай аса жауапты мемлекетаралық мәселені шешу комиссиясына мүше болуы оның тәжірибесінің мол екендігін дәлелдейді.

Бұл арада С.Сейфуллиннің Қазақ республикасы басшыларының қазақ жерінің шекаралық тұтастығын айқындап, қалпына келтіруде көкейкесті мәселені шешуде оның оған дейін Өкімшілік комиссияның құрамында істегені және Жер комиссиясын басқарып, келелі мәселелерді шешуге мұрындық болып, үлкен тәжірибеден өткенін естен шығармау қажет. С.Сейфуллиннің ұлт мүддесін қорғау жолындағы қайраткерлігін комиссия және бюро мәжілістерінде талас тудырған мәселелерді шешуде үлкен белсенділік көрсеткенін ерекше атау керек. Ол Ақмола және Семей облыстарының басқару органдарын құру, шаруашылық жұмыстарын ұйымдастыруда, Сібір ревкомынан қазақ өлкесіне қараған облыстарда жаңа құрылысты әрі қарай жүргізу үшін қиындық келтіріп отырған материалдық-техникалық жағынан жабдықтау мәселесін көтеріп, дұрыс шешім қабылдата білді. Ең өзекті мәселе – Ақмола облысы халқын азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесі де оның араласуымен оң шешімін тапты. С.Сейфуллиннің қатысуымен заңсыз салықтар тоқтатылып, қажетті жеңілдіктерді иеленуде бірінші кезекте кедейлердің мүддесі ескерілді.

1921 жылы 10 мамырдағы бірлескен комиссия мәжілісінде Ақмола және Семей облыстары 10 мамырдан бастап Қазақ республикасына қарайды деген қаулыға С.Сейфуллин қол қойды. Мәжілісте сонымен бірге мұның алдында 18 сәуірде қаралғанымен, аяқсыз қалған Омбы қаласындағы жоғарғы оқу орындарында Ақмола және Семей облыстарынан келгендерге 15% орын беру туралы Сібір халық ағарту бөліміне ұсыныс жасау мәселесі де С.Сейфуллиннің талап етуімен дұрыс шешімін тапты [7].

1921 жылы 11 мамырда Сібрревком және Қырревком өкілдерінің біріккен мәжілісінің шешімімен Ақмола және Семей губерниялары ҚАКССР-не қайтарылды.

Әрине, айта кету керек, Қазақстан мен Сібір өлкесі арасындағы талас тудырған мәселелерді шешу оңай болмады. Бұл тек В.И. Лениннің қатысуымен мәселе оң шешімін тапты деуге болады. 1921 жылы 21 қарашада Павлодар ауданындағы тұз өндірісі көлдері, Ақмола мен Омбы облысының шекарасына байланысты даулы мәселелер ҚАКССР-нің пайдасына шешілді. Сібір мен Қазақ Автономиялық Республика арасындағы ұлттық-территориялық межелеу толығымен 1922 жылы көктемде аяқталды.

Бұндай тарихи әділеттіліктің қалпына келтірілуіне қазақ қайраткерлерімен бірге Сәкен Сейфуллин де үлес қосты. Талас тудырған мәселелерді қазақ халқының пайласына шешуде ол өзіндік пікірін берік ұстады, еліміздің территориялық тұтастығын қорғады. Ақмола және Семей облыстарының Қазақ Автономиясына қайтарылуы жасанды түрде емес, бүкіл объективті шындыққа негізделген – ол тарихи-географиялық, этникалық дәлелдеулер негізінде іске асырылды.

С.Сейфуллин төңкеріс жылдарының алғашқы күндерінен бастап-ақ жаңа өмірдің жаршысы, күндіз-түн бел шешпей сол өмірді қалыптастыруға қызмет еткен қайраткер. Ол өзінің мемлекеттік, шығармашылық қызметтерінде елдің ішкі, сыртқы саясатына, халық шаруашылығына, өндіріс, өнеркәсібіне, тұрмыс-салт, ел, халық, заман, планета тіршілігіне ерекше көңіл бөлген тұлға. Күнделікті тіршіліктен хабар беріп, елдің сол кездегі саясатына бұқараның көзін ашып, түсінбей жатқан тұстарын түсіндіруді, барлық салада да көкірегінің көзі бар, сауатты азаматтарды тәрбиелеуді өзіне парыз санаған. Мысалы, С.Сейфуллин шаруашылықтың тек шикізат өндіруімен алға баспайтындығын, елдің көркеймейтіндігін, халық өзі өндірген шикізатты өзі ұқсатып, дайын өнім күйінде шығарып жатса, одан түсетін пайда да мол

болып, ел жұмыс таппай сеңделіп жүргендерден де арылатындығын көпшілікке түсіндіріп, Қазақстанда өнеркәсіп ошақтарын салуға, оған қалталы бай азаматтардың пайшы ретінде қатысып, қол үшін беруі қажеттігін насихаттайды.

Бұл ретте ол баспасөз бетінде «Қазақ кедейіне фабрик керек», «Кедейге не керек» деген мақалалар жазып, жер шаруашылығымен айналысу, қоныс тебу, қала, фабриктер салу жайын тәптіштеп баяндап, бірыңғай мал шаруашылығымен мұратқа жетуге болмайтындығын ашық айтады. Әрі «Берік, мықты, жемісті шаруашылық көшпелі емес, тұрғын елдегі, қалалы елдікі. Мәселен, түзу рең үлкен терезелі үйлер, сарайлар, бір шетімен бір шетіне көз жетпейтін машина, соқамен айдап тастаған егіндер. Мая-мая қылып, машинамен шауып, машинамен жинаған пішендер. Темір шенді күшті көк арба, саны аз болса да, ажарлы томардай өгіздер, бұл поселкеде...» деп, қазақ халқының экономикалық өркендеуіне ерекше назар аударады.

1922 жылғы наурыз айында С.Сейфуллин арнайы тапсырмамен Ташкентке сапар шегеді. Ондағы мақсаты 1921 жылғы Орталық Қазақстан, Орынбор, Торғай жағында көп жылғы соғыс зардабынан, ауыл шаруашылығының құлдырауынан, құрғақшылықтан ашаршылыққа тап болған қарапайым халыққа көмек ұйымдастыру болатын. Осы ойын жүзеге асыру үшін Түркістан республикасы Орталық партия комитетінің органы «Ақ жол» газетін мінбер етіп, аштықтан қырылып жатқан ағайындарына жәрдем қылуға Жетісу, Сырдария жұртшылығын жұмылдырады. Міне, С.Сейфуллин халық қамын ойлаған, халқы үшін қабырғасы қайысып, жаны ашыған ұлы қайраткер тұлғамыз.

Сәкен Сейфуллин артында рухани мәңгілік соны із қалдырған, өзі өмір сүрген дәуірінің философиялық ой-толғауларының шынайы жарқын бейнесін жасаған келелі ойшылдардың бірі.

С.Сейфуллиннің көркем және ғылыми шығармашылығын, жалпы қоғамдық қызметін тұтасымен алып қарасақ, онда біз оның шынайы философиялық дүниесезімінің, дүниетанымының, дүниеге көзқарасының көптеген маңызды жақтарын аңғарамыз. Сәкен Сейфуллиннің дүниеге дұрыс әрі тұрақты, байламды түрде көзқарасының қалыптасуына, толысып пісіп-жетілуіне үлкен тарихи үш арнаның ықпал жасағанын байқаймыз. Ол жас шағынан бастап тек қана қазақтың емес, сонымен қатар шығыс пен батыстың рухани құндылықтарының үздік үлгілерімен, ғылыми жетістіктерінің негізгі методологиялық принциптерімен, жалпы өрениеттіліктің ерекшеліктерімен, айырмашылықтарымен зор зеректікпен өз бойына сіңіре білген.

С.Сейфуллин XX ғасырдың басындағы Еуропаның кейбір елдеріндегі саяси-философиялық идеялық бағыттағы мектептердің бағыт-бағдарларымен таныс болған. Әсіресе, Еуропадағы үздік ілімінің негізгі идеялық маңызымен және оның Азия елдеріне таралуы, қалай насихатталуы жайларымен хабарлас болған. С.Сейфуллиннің дүниеге көзқарасын зерттеуші ғалымдар оның француз ойшыларының философиялық, әлеуметтік, саяси мәні бар мәселелер көтерген шығармаларды құмарта оқып, олардан өзінің шамасы келгенше тұжырымдар жасап, шығармашылық қызметінің кейбір жақтарын анықтауда, көркемдік және қоғамдық құбылыстарды талдауда басшылыққа алып отырған. Осы жоғарыда аталған мәселелер жайлы Т.Кәкішев, М.Қаратаев, С.Қирабаев сияқты ғалымдар өздерінің зерттеулерінде көлемді мәліметтер келтіре отырып, С.Сейфуллиннің қоғамдық идеяларының сипатын анықтаған. С.Сейфуллин өзінің негізгі шығармаларында қазақ халқының қандай жағдайда алдыңғы қатарлы өркениетті елдерге жететін мүмкіндіктерінің бар екенін, қандай тарихи объективтік алғышарттардың барын, қоғамдық тіршіліктің қандай қозғаушы күштерінің болатынын, қоғамдық сананың тарихи сипаты туралы тереңнен ой қозғайды. С.Сейфуллин шығармашылығында адамның дүниеде алатын шынайы орны қандай, саналы тіршіліктің мәні неде, өмірдегі ақиқат пен жалғандықтың, әділеттілік пен әділетсіздіктің, өмір мен өлімнің, уақыт пен кеңістіктің, адам мен табиғаттың, адам мен қоғамның, адам бостандығының, беделінің әрі даналығының мәні неде деген философиялық сұрақтарға тынышсыз жауап іздейді. Адамзат баласы жарық дүниеге келгелі бұл тәріздес сұрақтарға жауап күтуде, бірақ ондай мәңгілік мәселелердің түйінін бірден шешу мүмкін емес. Қазақ халқының дарынды ойшылары да адам болмысының мәні туралы көптеген құнды ойлар айтқан. Солар сияқты С.Сейфуллин де адамның өмірінің мәні туралы ғылыми мәні бар ойлар айтқан:

Тұңғыықтан сән іздеп,
Толқын жұтып өлгенше,
Өмірден бір мән іздеп,
Тұншықтырып көмгенше.

Жалпы, С.Сейфуллиннің әлеуметтік-философиялық пайымдауы бойынша, адам баласының өмірінің, бақытының мәні адал еңбек етіп, адамдық қасиетті асқақ тұтып, өзінің дүниеден орнын дұрыс табу үшін, өзінің өзіндігін танып білу үшін, соны көрсету үшін, соны анықтау үшін, соны баянды ету үшін күресуді білу керек дейді. С.Сейфуллин классикалық әлеуметтік-философиялық трактаттар жазбағынымен, ол өзінің тамаша көркем ой бейнелерінің астарларында дүниенің мәні туралы ғылыми мәні бар ойлар айтқан.

С.Сейфуллиннің көптеген қоғамдық-философиялық идеяларын «Әдебиет Һәм оның бағыттары», «Асау тұлпар туралы», «Кеңестер одағында еңбекші тап жазушылары ұйымының сана идеология және көркем-сөз туралы жобасы», «Әдебиетті бағалау және құлық сананы тексеру», «Тар жол, тайғақ кешу», «Көкшетау», «Қызыл ат», «Қызыл сұңқарлар» т.б.қолжазбаларында жазған. С.Сейфуллин өзінің шығармаларында жалпы қоғамдық сананы тұтастай алып, оның кейбір маңызды тұжырымдарының қалай пайда болған жайларын, ерекшелік мәнін, әмбебапты заңдылықтарын, ізгі принциптерін, белгілі қарқынмен даму немесе дағдарыстар туралы өзінің қызмет еткен дәуірінің танымды тұрғысынан зерттеп, дұрыс сипаттама беріп, ғылыми мәні бар тұжырымдар жасаған.

С.Сейфуллин қазақ халқының өнерінің, мәдениетінің, қоғамдық идеяларының тарихын тереңнен зерттеп, танымды талдау әдістерін жетілдіріп, болашақтағы даму бағыттарын анықтап, көркемсөз өнерінің маңызды формаларын ғылыми талапқа үйлестіріп, идеялық құрылымдарын белгілі гармониялық бірлікке құрып, қоғамдық сананың философиялық негізін байымдап, үнемі шығармашылық ізденісте болған ойшыл. Профессор Тұрсынбек Кәкішев С.Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» туындысын тұтасымен алып, ондағы қолжазба иесінің негізгі айтпақ болған философиялық идеясының «жаңа мен ескінің арасындағы күрестің сырын ашуы, шынайы өмірдің терең құпиясына ой жүгіртуін көріп, құлақпен естігенді нақты образдармен беруі жарқын болашаққа барлау жасауы тамаша көркем пейзажды, адам психологиясын ашу талабы, сюжетті нақ тартып, шығарманың композициясын, құрылысын шымырландыра түсуі сияқты ірі табыстармен өзінің шығармашылық талантын танытқанына көңіл аударған [8].

Жалпы халықтың бас бостандығы ең бір саяси-қоғамдық, әлеуметтік мәні бар мәселе екеніне ешқандай күмән жоқ. Қазақ елі өзінің тарихи даму кезеңдерінде еркіндік үшін күресе білген. С.Сейфуллин көркем және ғылыми шығармаларында қоғамдық, әлеуметтік, саяси, ой бостандығы өте маңызды орын алды. Ол қазақ халқының қараңғылығынан түбегейлі арылуына өзіндік патриоттық өлеңімен үлес қосқан. Ал сонымен қатар, ол әрқашанда ел намысын қорғай білген ірі тарихи тұлға.

С.Сейфуллин уақытысында ел бостандығы туралы былай деп толғаған:

Адамзат, сестеніп көзінді аш, жүрме бос.
Ұран сал, алға бас, бірігіп тізе қос.
Патшадан әділдік жоқ еді,
Ұлықтар паракор тоқ еді.
Бұқара халықты кем тұтқан,
Бек керген, итімен тең тұтқан.
Қоспаған санына адамды,
Айламен ұстаған надан ғып [9].

Қай дәуірде болса да адамзат зұлымдықпен, жауыздықпен күресіп, жеңе де білген. Қазақ халқы жалпы адамзат баласының құндылықтарын, мұратын дұрыс қабылдап, оның адам қызметіндегі алатын орнын да білген. Ал, С.Сейфуллин де өзі өмір сүрген дәуірдегі жамандықтың жақтарын жақсы танып біліп, шын мәніндегі адамзаттық жақсылықтың үлгілі мұраттарын өзінің шығармашылық тұрғысынан дамытып, оны өмірмен ұштастыра білген.

Сонымен С.Сейфуллин адам өмірінде даңғыл жол жоқ екенін дұрыс сезінген, түсінген, ұғынған, барлық болмыс-білімнің диалектикалық құрылымын, заңдылығын айқын білген. Сондықтан ол өзінің бейнелі ой өрнегін былай тізбектейді:

Болса да жолым қиын михнатты,
Сол жолда басшы қылдым жалғыз хақты.
Дариға қайық салған өр балаңды,
Қолда енді, бабаларым аруақты.

С.Сейфуллин көркем шығармаларында өмірдегі шындықты, адамдықты, адалдықты, әділеттілікті ағартушылық ілімінде үнемі басшылыққа алып, нағыз гуманистік философияның идеясын қолдайтынын ашық көрсетеді.

С.Сейфуллиннің көпқырлы мемлекеттік және шығармашылық қызметтерінің ішінен ерекше орын алатын мәселе – ол тіл мәселесі. Оның қазақ тілінің мемлекеттік статусы және сол бағытта атқарылып жатқан істерді ұғындыру үшін жазған материалдары өте көңіл аударарлық. С.Сейфуллиннің осыдан 80 жылдан астам бұрын тіл саласы майданында атқарған табандылығы мен осы тақырыпта жазған материалдарындағы ойлары күні бүгін де маңызын жойған жоқ.

С.Сейфуллин әуелі республикаға «қазақ» атын қайтару мәселесін қолға алды. 1925 жылдың ортасына дейін орысша «Қырғыз» республикасы атанып келген өлкеде «Қазақты қазақ дейік, қатені түзетейік»

деген ащылығы удай мақала «Еңбекші қазақ» газетінің бетінде 1923 жылы 15 ақпанда жарияланды. Бұған ешқандай қарсылық бола қоймады.

С.Сейфуллинді 1923 жылдың 17-25 сәуір аралығында өткен партияның XII съезі ұлт мәселесін әңгіме еткен соңғы жиыны қатты ойландырады. Онда орыс мәдениеті басқа ұлттар мәдениетін жеңбей қоймайтыны, орыс ұлтының басқалардан басымдылығын нығайту жөніндегі ойлар ашық айтылған болатын. Осыны күйзеле тыңдаған С.Сейфуллин өз ұлтының тағдырына қалай қолқабыс тигізудің амалын іздейді. Ол қазақ тілінің мемлекеттік дәрежеге көтерілу қамын ойлап, күрделі мәселелерді көтере бастайды. Өз ұлтының арғы-бергі тарихына көз сала отырып, содан үлгі алар өнеге тұтар тұлғалардың іс-әрекетін қастерлей қарастыра бастайды. Бүкіл қазаққа ілім-білім нұрын шашқан Алаш көсемдерінің бірі Ахмет Байтұрсынұлын ардақ тұтқан. С.Сейфуллин қазақ тілін кеңсеге, яғни мемлекеттік мекемеге енгізбей елде тұтастық болмайтынын, көсегеміздің көгермейтінін айтып, тікелей іске кіріседі. Қазақ тілінің беделін көтермей, қазақтың беделі көтерілмейтінін уағыздай бастайды. 1923 жылы 9 маусымда «Кеңсе істерін қазақ тілінде жүргізу керек» деген мақаласын жариялайды. Жалпы тіл мүддесін қорғайтын 9 мақала жазған екен. Өзі басқарып отырған «Еңбекші қазақ» газетін тиімді пайдаланды. С.Сейфуллиннің ыждаһаттылығының арқасында 1923 жылдың 22 қарашасында Орталық Атқару Комитеті декрет қабылдаған. Сол бойынша кеңсе істері 1924 жылдың 1 шілдесінен бастап қазақ тілінде жүргізілетін болған. Бұл арқа сүйер құжат болды. Енді ол өзінің алдына мақсат етіп қойған істеріне екпіндірек кірісті. Қазақстанның Орталық Атқару комитеті бұдан кейін де ниеттестік білдірмегеннен кейін С.Сейфуллин өзінің мақалаларын нақты іске айналдыруға, губернияларға ашық хат жазуға көшті. Бұл мәселе туралы ол Совнаркомнан кеткенше айтып-жазып жүрді, кей уақытта әкімшілік шара қолданған кезі де болды.

Дарынды ақынның қазақ тілінің проблемаларына байланысты жазған мақалаларында айтқан ойлары күні бүгінге дейін маңызын жойған жоқ. Оған көз жеткізу үшін оның мақалаларын оқып көрейік.

С.Сейфуллиннің алғашқы «Не қылдыңдар» атты мақаласында партияның 12 съезінде «әрбір аймақта қай халық көп болса, сол аймақтың кеңселерінде іс сол жергілікті көпшілік халықтың тілінде жүрсін» деген қарардың шығарылғандығын, патша заманында кемдікте болып, өгейсірей бастаған халықтар тілінің болашағына жол ашылғандығын қуанышпен айта келіп, «қазағы көп жерде кеңсе істерін қазақ тілінде жүргізу ретінде ел аралаған, қала аралаған жұмыскерлердің бәрі де жәрдем қылып, жол көрсетіп, бұл мәселенің орындалуын тексеріп отырулары керек. Міне сөйтіп, жұмылып, жалпы жұрт кіріссе ғана бұл істен көңілдегідей жеміс шығады.

Кеңселерде қызмет істері қазақша жүргенде ғана бұл күнге шейін қадірсіз болып келген қазақша хат білетін адамдардың бағалары артады. Жұрт оқуға ынталырақ болып кіріседі.

Бұл Қазақстанның, жалпы еңбекшілердің алдағы бір тығыз керекті ісі», - деп қорытындылайды.

Осы мәселеге байланысты тағы бір «Қазақстанның заң комиссаритына келіндер» деген мақаласында: «Бұл әр жерден келіп жатқан хабарларға қарағанда, қазақ тілін іске асыруға көп жерлерде іс басындағы жігіттердің көбі онша ынталы көрінбейді.

Өртүрлі себептер айтады. Ақша жоқ дейді. Қазақша іс жүргізуді білетін кісілер жоқ дейді, әлі толып жатқан сары уайым, қауіп-қатерлерді жанбырдай жауғызды.

Әрине, ол белгілі. Ынтасыз іске, көңілсіз іске сансыз бөгет, сансыз уайым табуға болады. Бірақ, біздің айтуымызша, бұл іске бөгеттің көптігі басқа себептерден. Себептің ең алды – іс басындағы адамдардың бұл іске шындап кіріске ниеттерінің жоқтығы, ынталарының жоқтығы», - деп берекесіздіктің қайдан шығып отырғандығын сынайды.

1924 жылғы наурыздың 6-санында Қырғыз ОАК Президиумының мәжілісі болып, онда кеңсе істерін қазақ тілінде жүргізу жөніндегі комиссияның жұмысы талқыланады. Мәжіліс біршама тартысты өтіп, 1923 жылғы қаулының толық орындалмай, түрлі тосқауыл-кедергілерге кездесіп отырғандығы айтылып, осыған орай ҚырОАК Президиумының мәжілісінен кейін С.Сейфуллин Қазақстанның губерниялық және уездік комитеттерінің төрағаларына мына мазмұнды хат жазған: «Қазақстанда әрбір мекемеде қызмет қылып жүрген азаматтар хәм қызметтен тыс адамдар жалпы бұл іске кіріссе, бұрынғы патшалардың замандарынан бері жұмылған ауызда булығып келген қазақ тілі совет мекемесіне кіруі хақ. Жалпы жігер, жалпы ынта керек...»

Біздің қазақ коммунистерінің кейбіреуі қазақ тілі туралы қатты кірісуге «біреу ұлтшыл деп айтады...» деп бой тартады. Бірақ ол – қулық, бұл – коммунистік қылық емес, сасық, жалмауыз демагог өзін «жақсы коммунист екен...» деп айтсын деп, қазақ тілін кіргіземін деп жүрген белсенді адамдарды «анау ұлтшыл, мынау ұлтшыл» дер. Бірақ, сондай сасық демагогтар коммунист париясының Орталық Комитетін «ұлтшыл» деп айта алмас», - деп келіп, ел арасындағы хат білетін адамдардың тізімін алу, әсіресе, жастарды іске тарту жөнінде төрағаларға кеңес береді [10].

Өмірдің алтын дінгегі – оқу-ағарту ісі С.Сейфуллин үшін қатардағы міндеттерін бірі емес, кезек күттірмей шешетін қауырт мәселенің негізгілерінің өзектісі. Қазан төңкерісінен кейінгі дәуірде оның ағартушылық ой-пікірлері барынша қомақтана, нақтылана түсті. Егер ол бұрын үндеу, шақыру, өнер-білімге ұмтылғандарды сынап, әжуалаудан әрі бара алмаса, енді жаңа жағдайда насихаттық қызметті нақты практикалық іспен сабақтастырып отыруға тиіс болды.

Жаңа заманда оқу-білімсіз, ғылымсыз жаңа өркениетті ел қатарына қосылу мүмкін еместігін бар жанымен сезген С.Сейфуллин мемлекеттік қызметтерінде де, публистикалық материалдарында да оқу, ағарту ісін, мектеп, медресе жайын оқушы, оқытушы хал-жайын өзекті арқау еткен. Оқымаған адам, оқымаған халық қашанда қараңғы, надан, соқыр болытынын, соқырдың күні қараң екендігін түсінген ол өзінің практикалық қызметінде де, материалдарының бәрінде де барлық күшті оқуға деп, жалпы халықты білім алуға, сауат ашуға үндеді. Оның оқу, білім туралы жан сөздері қоғам қайраткерінің биік өресін бірден танытты. Сол үшін де елі, халқы оны ардақ тұтты, қадірледі, құрметтеді.

Мәселен, «Барлық күш оқуға», «Қазақстандағы губерниялық атқару комитеттеріне, әрі оқу бөлімдеріне», «Қазкомның 2-ші жалпы жиылысы» атты мақалаларында жас кеңес өкіметінің шаруашылығы енді-енді оңала бастағанын кезекке қойып, аяғынан тік басып кету шараларын қарастырып жатқандығын айта келіп: «Енді оқу жұмысын ілгері бастырудың жол-жобасы көрсетіледі, ендігі зор міндет оқу орындарының мойнында қалды. Бұл жұмысқа исполкомдар шын көңілімен кіріссе, жауымыз наданшылықтың сөзсіз жеңілуіне жетеді» деп бір жағынан ел басшыларын қамшылай, екінші жағынан ертең бар ел екендігімізге сендіріп, жігерлендіре түсті.

Қайнаған өмірдің бар саласында өзінің мемлекеттік парасатын әрқашан танытқан С.Сейфуллиннің жаңа заманның жаңа мәдениеті қарышты қадаммен алға басар шақта үкімет басшысы болуының өзі зор сәттілік еді.

С.Сейфуллин 1922 қараша айының басында Қазақстан Халық комиссарлар Кеңесінің төрағасы болып сайланғаннан кейін 21 қараша күні «Зор міндет» деген публикациясын, шынын айтқанда, билік рәмізі бар нұсқауын жариялады. 24 қарашада «Әр қазақтың жадында оқу болсын» деген мақала емес, жан сөзі «Еңбекші қазақ» газетінде жарияланғанда «Қазақ халқына ең әуелі оқу керек, оқу керек, оқу керек» деп ұрандатты. Онан кейінгі «Барлық күш оқуға» деген мақаласында «Қазақстан ел қатарына кірсін деген кісі оқу ісіне бар ынтасын салып, жәрдем, көмек қылуы керек. Губерниялық комитеттер қаражаттың көбін оқуға жұмсауға тиіс», - десе, 1923 жылы 19 ақпандағы мақаласында «жер-жердегі мекемелер қолындағы барлық қаражаттың қақ жартысын оқу ісіне жұмсау керек» деп билік айтты. Республиканың санаулы бюджетінің тең жарымын өзі үкімет басында отырған жылдары оқу ісіне бөліп, өлкелік партия ұйымынан ескерту естігені де бар. Оның есесіне халық мәдениеттің дәмін мықтап тата бастады.

С.Сейфуллиннің мол әдеби мұрасы әр салада жазылған. Оның алғашқы жинағы 1914 жылы жарық көргенін атағамыз. Оның шығармашылық талантына, қайраткерлігіне лайықты баға бергендер аз болған жоқ. Пәтуәлі сөзді Сәбит Мұқановтан бастасақ, ол былай дейді: «Сәкеннің сақталған өлеңдеріндегі революциялық сарын 1917 жылы «Кел, жігіттер!» деген атпен жазылған шығармадан бастады. Бұл – бүкіл қазақ әдебиетінде Октябрь революциясына қосылған үн.

Сәкенді «Қазақ совет әдебиетінің іргесін қадаушылардың бірі ғана» деу тарихқа қиянат жасау. Ол «бірі» болар еді, егер Октябрьден туған қазақ совет әдебиетінің алғашқы іргесін онымен қатар қаласқан тағы да біреу болса...

Ақын өлеңдерінің поэтикалық өзгешеліктеріне де көп сөз айтуға болады. Қысқа түрде ғана айтарымыз: қазақ поэзиясының мазмұнына революция жасағаны. Сәкен дәл осындай революцияны оның лексикасы мен түріне де жасады. Оған көп мысалдарының біреуі – «Советстан». Жазушының қаламынан туған прозалық шығармалардың жалпы қазақ прозасында ерекше бір орны бар. Ең алдымен «Тар жол, тайғақ кешу» туралы. Түр жағынан бұл, «мемуарлық» шығармалардың тобына қосылады. Бұл тұрғыдан «Тар жол, тайғақ кешу» жалпы қазақ әдебиетіндегі бірінші шығарма. Ол – қазақ еліндегі тап тартысын, Октябрь революциясының жеңісі мен жемісін көрсеткен саяси, тарихи мәні зор кесек документ. Бұл жағынан қазақ прозасында бұған дейін тең келегін шығарма жоқ. Жазылуы шебер, сондықтан оқылуы аса қызғылықты. Сәкеннің қазақтың социалистік мәдениетін, оның ішінде әдебиетін жасауда еңбегі зор. Ол – қазақ әдебиетінің атасы».

Мұхтар Әуезов «Шыншыл, тәкаппар ақын» деген мақаласында: «Жемісі үзілмей келген жиырма жылдық ақын жолы жеңіл жол емес. Күш-қуат, ой-сезім, істегі нәр атаулының барлығын қуаныш пен күйініш, қинау мен тебірену араларында, жалындай жанып, ортаға салған жылдар. Бұл жолға барлық жас қуаты, өмірлік бейнеті, жүрек қанын сарп етілген. Осы күйді Сәкен басынан мол кешті», - деп ой

сабақтайды. Әуезов Сәкен шығармаларындағы ерекшеліктерін оның жалтағы жоқ шыншылдығы және ақындық тәкаппарлығымен байланыстырады.

Ғабит Мүсіреповтың Сәкен туралы айтар ойы қысқа да нұсқа: «Тұла бойы тұнып тұрған ақындық еді, қара тырнағына шейін ақындық үшін жаратылған. Поэзия құлагері Ілияс Жансүгіров өзімен тағдырлас, сырлас та мұңдас досына:

«Жырламасқа теңіздей,
Қуаныштың шегі жоқ.
Ардақталған өзіндей,
Қазақта тегін ақын жоқ.

Әйгілі музыка зерттеушісі, этнограф А.В.Затаевич: «Сәкен тамаша әнші әрі күйші. Ақмола өңірі ән-күйлерінің жетік білгірі» деп жазған-ды. Ол «Қазақ халқының 1000 әні» деген кітабына Сәкеннің орындауында «Тоқа», «Терісқақпай» күйлерін, «Шаш сипар», «Сауытбектің зары», «Күн мен ай», «Толғану» атты әндерді жазып, енгізген. Осы арқылы Сәкеннің Совнарком төрағасы бола тұрып, ұлт өнерін жаңғыртуға уақыт тауып, оған үлкен мән бергенін көруге болады. Бұның өзі ақын Сәкеннің, жазушы Сәкеннің тамаша музыкант екенін айғақтаса керек [11].

Ал, белгілі жазушы, қоғам қайраткері Галина Серебрякова былай деп жазады: «... Сәкен Сейфуллин мені өзінің еркекке тән ерекше сұлулығымен таң қалдырды. Ол сұңғақ бойлы және өте келісті кісі болатын. Қайратты қара торы жүзі жиі-жиі құбылып, кес-келбетін сан өзгертіп тұрады. Әсіресе, ұшқын атқан байсалды, мойылдай қап-қара көзі есімде қалыпты. Ол кісіге тіке, әрі батыл, адал кейіппен қарайтын. Осы қалпында ол ертедегі парсы жауынгерлерінің батырлығы мен ержүректілігін ойға сап, паш етіп тұрғандай көрінетін.

Сырт сұлулығына осы оның ішкі жан дүниесінің көріктілігі де мол екен. ...Әсіресе, ол Қазақстанның сұлулығы мен оның бай табиғаты жайында ерекше шабытпен және сүйінішшілікпен әңгімеледі. Сейфуллиннің отты да әсем әңгімесін естігенде соң бейтаныс алыс өлке маған алғаш рет ұнап еді.

Ол өз Отанын бар жан-тәнімен сүйген еді. Және оның тарихының елеусіз ой-шұқырларына дейін білетін».

Сәкен Сейфуллиннің қайталанбас болмысы, қадір-қасиеті туралы өткен ғасырдағы және тәуелсіздік жылдарындағы аузы дуалы зиялылардың берген бағасының бірі міне, осындай.

Кеңес дәуірі кезіндегі қазақ әдебиетінде елеулі орын алатын көрнекті шығармалардың бірі – Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» мемуарлық романы екенін жоғарыда атағанбыз. Бұл туынды Қазан төңкерісі мен Кеңес өкіметін орнату сияқты саяси-тарихи аласапыран оқиғалардың шындығын айқыны бейнелеп көрсетуімен құнды деп есептеледі. Шығарманың өнбойында ұшырасып отыратын көркем прозаға да, деректі прозаға да тән бейнелі тіркестер, айшықты образдар баршылық. Туындыға эстетикалық-идеялық бедел әперген фактор – жазушының тарихи шындықты көркем кестелеп жеткізу шеберлігі деуге болады.

С.Сейфуллиннің осынау ұлағатты еңбегі толып жатқан құжаттар мен автордың өзі басынан кешкен оқиғаларына, сан-салалы өмір фактілеріне сүйеніп жазылған. Автор өзінің жеке көзқарастарында Кеңес өкіметінің дұшпандарын жеккөрініштілікпен бейнелеуге тырысатынын жоққа шығаруға болмайды. Жергілікті жерлерде жаңа ғана орнаған жас өкіметті төңкеріп тастап, орнына адмирал Колчак бастаған ақ әскерлердің билігін әкелген революция жауларын автордың сынап-мінеуі, олардың жаппай етек алған теріс пиғылды әрекеттерін жеріне жеткізе суреттеуі тек идеологиялық ыңғайда ғана емес, тарихтың өтпелі кезеңіндегі ауыр нәубеттерді шынайылықпен суреттеуге жасаған ұмтылысы деуге болады. Патша өкіметі тұсында-ақ қазақ жерін бейбастықпен билеп-төстеген орыс отаршылдары енді совет өкіметімен күрес барысында да сол бір жүгенсіздіктерін одан әрмен үдетіп жіберген. Қым-қиғаш соғыстың сылтауымен қорғансыз қазақ халқының төбесіне қан шашыратқан атамандар мен ақ гвардияшылдардың қылықтары қасірет болып үйірілді.

Қаншама жылдар бойы азаттықты аңсаған қазақ зиялыларының кеуделерінде Қазан төңкерісімен бірге үміт оты да оянған болатын. Осы түпкі мақсаттарын жүзеге асыру үшін көзі ашық оқыған азаматтар екі түрлі бағытта іс-әрекетке кіріскен. Оның бірі - қантөгіс арқылы жаңадан орнап жатқан Кеңес өкіметінің езілуші бұқараға берген уәдесін пайдаланып, таптық күресті ұлт-азаттық күреспен ұштастыру. Екінші топтағылардың мақсаты – большевиктер билігін орнатуға тікелей атсалыспастан, тәуелсіз қазақ мемлекеттілігінің негізін құру. Алғашқы азаматтардың ішінде Сәкен Сейфуллин де жүрді. Жай жүріп қана қоймай, Кеңес өкіметінің тірегі Совдепті ұйымдастырушылардың бірі болды. Солай бола жүріп, большевиктер партиясының бағдарламасы бойында түптің түбінде қазақ халқының толық азаттыққа

қолы жететініне сенді. Ал екінші топтағылар уақытты босқа жіберместен осынау саяси-тарихи аласапыран кездегі негізгі мәселе таптық күрес емес, езгідегі туған жұртқа саяси тәуелсіздік әперу деп білді. Сөйтіп олар шамалары келгенше өздерінің саяси партияларын құрып, өз өкіметтерін орнатуды жөн көрді. Осынау ұлттық мүддені көздеген партияны «Алаш» деп, ал үкімет «Алашорда» деп аталды.

Кеңес өкіметінің белсенді түрде қолдаушы қайраткері ретінде Сәкен Сейфуллиннің алаштықтарды қабылдай алмай, сынап-мінеуі, олардың бүкіл іс-әрекеттерін жоққа шығаруға тырысуы заңды да болатын. Романның көптеген жерлерінде автордың осындай субъективтік пікірлері, эмоциялық көңіл-күйі көрініс тауып отырады.

Бұл туындыда ел үшін жүрген белсенді қайраткерлердің арасында өзара алауыздық, келіспеушілік мәселелері де назардан тыс қалмайды. Ұлттан шыққан қайраткерлердің көздейтін түпкі мақсаттары біреу. Ол – ғасырлар бойы патшалық Ресейдің езгісінде болып келген қазақ жұртының шын мәніндегі азаттыққа қолын жеткізу. Осынау игі мақсат жолындағы амал-әрекеттері де, игеруге тиісті саяси-әлеуметтік салалары да бірдей. Барлығы да қазақтың саяси тәуелсіздігін, жеке автономия болуын, оқу, білім, жер, дін, экономика, сот мәселелерінің толығымен шешілгенін мақсат етеді. Бірақ түпкі мүдделері және оларды іске асыру амалдары ұқсас болғанымен, өзара келіспей қалатын жерлері аз емес. «Алаш» партиясы құрылысымен, көп ұзамай Қазақстанның солтүстік аймақтарында «Үш жүз» партиясы құрылады. Бұның да мақсаты алаштықпен бірдей. Үш жүз партиясы жасалғаннан Алаш партиясының басындағыларды боқтай, сөге түрегелді» деп жазады кітап авторы [12]. Бұдан әрі қарай ортақ мақсат көздеген екі ұлттық партияның бір-бірімен ешқандай мәмілеге келе алмай, ақыр соңында екеуінің де бірінен кейін бірі өмір сүруін тоқтатқаны айтылады. Ақыр соңында екі партия өзара соғысып жатқан орыс билеушілерінің құрбандығына айналады.

Сөйтіп, «Тар жол, тайғақ кешу» кезінде еңбекші халықтың саяси жағынан жетіле түсуіне, оң-солын жедел танып, уақыт жүрісінен қалыспай алға баса беруіне көп септігін тигізген таңдаулы рухани қазынаның бірінен саналады. С.Мұқановтың оны «бір жағынан тарих, екінші жағынан саяси оқулық, үшінші жағынан оқушыны өзіне еріксіз тартып отыратын өте көркем шығырма» деуі тегін емес.

С.Сейфуллиннің мол әдеби мұрасының қомақты бір саласы – әр жылдары, әртүрлі тақырыпта жазған поэмалары. Жинақтай алғанда, оның талантты қаламынан туған: «Советстан», «Көкшетау», «Аққудың айырылуы», «Альбатрос», «Қызыл ат», тағы басқа туған даламыздың шежіресі іспетті дүниелер [13].

Ақын «Көкшетау» поэмасында сонау ерте кездегі көшпелі халықтардың арасында болған бір қанды шайқасты сипаттай отырып, оқырмандар назарын қатардағы қарапайым адамдардың тағдырына аударады. Шынайы сүйіспеншілік сезімінің, адамгершілік қасиеттің қашанда өктемдік, қиянат-қысымынан жоғары тұрғанын әңгімелейді.

Халық аңыздарын зерттей отырып, ақын осы поэмасында Арқаның көрікті жері – Көкшетауды ел тарихымен, оның ізгілік жолындағы күрестерімен байланыстыра жырлайды. Мағжан Жұмабаев шығармаларында, әсіресе, оның «Батыр Баян» поэмасында табиғат ылғи қара жамылған қасіретті күйінде көрінсе, Сәкен «Көкшетауда» табиғаттың ашық көркем күйін жаңа адамдардың жарқын болашағымен байланысты суреттейді:

Арқаның кербез сұлу Көкшетауы,
Дамылсыз сұлу бетін жуған жауын.
Жан-жақтан ертелі кеш бұлттар келіп,
Жүреді біліп-кетіп есен-сауын.
Сексен көл Көкшетаудың саясында,
Әрқайсы алтын кесе аясында.
Ауасы дертке дауа, жұпар исі -
Көкірек қанша жұтса, тоясың ба?
Ырғалған көкке бойлап қарағайы,
Қасында көк желекті аппақ қайың.
Жібектей желмен шарпып төңіректі,
Балқытып мыс қылады иіс майы.

Поэманы оқып отырғанда Сәкеннің негізгі ойы – Көкшенің көркем табиғатын жырлау болғандығын байқау қиын емес. Ол қандай уақиғаны әңгімелесе де Көкшетаудың табиғат байлығымен, көлінің, тауының әсем көріністерімен байланыстырып, соған меңзей отырады. Кейде ол өзінше тауға, шыңға, көлге портрет, мінездеме береді. Жеке батырды ол ұйықтап жатқан батыр күйінде:

Батырдың қырыққа таяу келген жасы,
Сақалы төсін жапқан, қыр мұрынды.
Киюлі баста жатыр дулығасы, - деп бейнелесе, Оқжетпес шыңының биіктігін:
Тілдесіп тау мен аспан сүйіседі,
Сәлем қып бұлттар басын иіседі.
Қиырдан келген қаңғып түрлі бұлттар,
Бас қосып тау үстінде түйіседі, - деп суреттейді.

Шынында да, «Көкшетау» поэмасындағы С.Сейфуллиннің қолы жеткен ең басты табысы – табиғаттың сұлу көркін ерекше ақындық шабытпен әсерлі суреттеуінде. Және автор оны уақиғамен шебер байланыстырады. Көкшетау көрінісі мен ол туралы ақын әсері поэманың тек басында ғана емес, өнебойынан еркін сіңісіп, сюжетпен органикалық байланыста беріледі.

С.Сейфуллин мұнда өткен дәуірлердің ұнамсыз сыпаттарына, қатыгез хандарының озбырлықтарына әділ үкім айтты. Сондықтан «Көкшетау» біздің мәдени мұрамызға жаңа дәуір тудырған тамаша туындылардың бірі болып кірді.

Тарихи деректерге сүйенсек, Қазақстанда 1932-1933 жылдардағы аштықта 2 миллион 300 мыңдай адам құрбан болған. Қазақ елін қасіретке душар еткен осы солақай саясатты Сәкен «Қызыл ат» поэмасында батыл әшкерелеген. Сол үшін Голощекин ақынға өшігеді. Қуғын-сүргінге ұшыратып, жан шыдамас азапқа салады. Соңғы деректерге қарағанда, Сәкен 1938 жылы атылмаған. Ол Магаданға жер аударылып, сонда 1940 жылы наурыз айына дейін дін-аман жүрген. Кейіннен табылған мәліметтер мұның растығын айғақтауда [14].

С.Сейфуллиннің туған елімен қоштасқан өлеңін онымен түрмеде бірге болған, қилы азапты басынан кешіп, Сібірдің бір меніреу қиырында он бес жыл айдауда жүріп, елге оралған адам Сәкеннің туған елімен қоштасқан өлеңін елге ала келіпті:

Сәлем де Көкшетаудың биігіне,
Баурында ойнақ салған киігіне.
«Халық жауы» дейтұғын айып тақты,
Қайтып кеп оралам ба үйіріме?!
Халқыма оқ атқам жоқ, атпаймын да!
Халқымды сатқамын жоқ, сатпаймын да!
«Халық жауы» дейтұғын айып тақты,
Білемін бұл сапардан қайтпаймын да...
Жауым деп халқым мені ойламасын,
Сәкенін кейінгі ұрпақ есіне алсын... [15].

Бұл С.Сейфуллиннің ет жүрегі елжіреп, ел-жұртқа қапастан жолдаған қоштасу өлеңі еді.

Сәкен Сейфуллин – ел үшін еңіреген ер, ұлы тұлға, қайтпас қайсар күрескер, біздің ұлттық мақтанышымыз, оның қалдырған рухани-әдеби мұрасы да өте бай. Ол өзінің барлық өмірін мен еңбегін тек туған халқының игілігіне жұмсады. Сәкен сияқты халқының ары, абыройы болған қайраткерлерімізді қадірлеу, есте ұстау, олардың есімін келер буынға лайығымен табыстау бүгінгі ұрпақтың міндеті. Сәкен бастаған жол жалғасын тауып, бүгінгі жастарымызды жоғары технологиялар заманында көштен қалмай, саналы білім алып, еліміздің болашағы жолында еңбек етіп, тәрбиелеу тұрғысынан біз үшін алып арқау боларын, үлгі-өнеге болуына сенуіміз мол.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қараңыз: Алдажұманов Қ.С, Қасымов С.С. Сәкен Сейфуллин және Ақмола, Семей облыстарының Қазақ Кеңестік Автономиялық Республикасына қайтарылуды // Отан тарихы – 2008, № 2 (46). – 91 б.
2. Бұл да сонда. – 91 б.
3. Мальшиева М. Казахи в Сибири в период демографических кризисов (1919-1954 гг.). Диссертация на соиск... д.и.н.: 07.00.02. – Семей, 2002. – С.110
4. Бұл да, сонда. – 111 б.
5. Бейсембаев С. Ленин және Қазақстан (1897-1924жж.). – Алматы: Қазақстан баспасы, 1970. – 223 б.
6. Қараңыз: Алдажұманов Қ.С, Қасымов С.С. Сәкен Сейфуллин және Ақмола, Семей облыстарының Қазақ Кеңестік Автономиялық Республикасына қайтарылуды. - Отан тарихы. – 2008, №2 (46). – 95 б.
7. Бұл да сонда. – 97 б.
8. Валихановские чтения- 3 (Материалы научно-практической конференции). Часть 4. – Көкшетау, 1996. – С. 91.

9. Сейфуллин. Жас қазақ марсельезасы. Шығ. 1- том. – Алматы, 1985. – 63 б.
10. Алдабергенов Қ. Тарих тудырған тұлғалар // Сарыарқа самалы. – 19 тамыз, 2004 жыл.
11. Арынұлы Сағат. Сәкен – біздің ұлттық мақтанышымыз // Ақ жол. – 14 ақпан, 2013 жыл.
12. Сейфуллин. Тар жол, тайғақ кешу. – Алматы, 1960. – 75 б.
13. Қараңыз: Қирабаев С. Сәкен Сейфуллин. – Алматы, 1962.
14. Қараңыз: Арынұлы Сағат. Сәкен – біздің ұлттық мақтанышымыз // Ақ жол. – 14 ақпан, 2013 жыл.
15. Арынұлы Сағат. Сәлем де Көкшетаудың биігіне // Жас алаш. – 19 желтоқсан, 2012 жыл.

Резюме

Выдающаяся личность из края Сарыарка

Абсаттаров Р.Б.¹, Шалтықов А.И.² – член - корреспондент НАН РК,
доктор философских наук, профессор, заведующий кафедры политологии и социально - философских дисциплин
КазНПУ им. Абая¹; доктор политических наук, профессор КазНПУ им. Абая²

В статье рассматриваются патриотическо – культурная и социально – политическое мировоззрение С.Сейфулина. Более подробно изучена его политическо – культурная деятельность. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: государство, автономия, партия, политика, культура, язык, декрет, край, область, казах, общество, жизнь, свобода, права.

Abstract

An outstanding person from Sary-arka area

Absattarov R.B.¹ Shaltykov A.I.² - Head of the department of political science and social and philosophical disciplines,
KazNPU named after Abay, doctor of philosophical sciences, professor, corresponding member of the National Academy
of Sciences of RK¹; doctor of political Sciences, Professor KazNPU named after Abay².

The article discusses the patriotic – cultural and socio – political ideology of S.Seifulin. More in detail researched his political and cultural activities. At the same time in article is paid the attention to debatable questions.

Key words: state, autonomy, party, politics, culture, language, decree, area, region, Kazakh, society, life, freedom, rights.

МРНТИ 11.25.43

ПРАВОВОЙ МЕНТАЛИТЕТ В КАЗАХСТАНЕ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ

Абсаттаров Г.Р. – кандидат политических наук,

зам. директора института филологии и полиязычного обучения КазНПУ им. Абая

В статье рассматриваются актуальные вопросы правового менталитета в Казахстане, которые еще не изучены в политической науке. Вместе с тем, в статью уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: государство, право, политика, закон, менталитет, нигилизм, сознание, правовая культура, система, анализ, критерия.

Проблема исследования правового менталитета, и выяснения места и роли его в структуре правовой культуры Казахстана является чрезвычайно актуальной, интересной и перспективной для науки. При этом, его сущность, характер взаимодействия с другими явлениями представляются не менее интересными – тем более, что данный вопрос практически не рассматривался в политической науке.

К сожалению, понятие «менталитет» по существу, не разрабатывалась в казахстанской политической науке применительно к правому сознанию, праву. Правовое сознание населения представляет собой «совокупность взглядов на действующее право, на существующие правовые нормы.

Правосознание граждан, их отношение к закону... определяет правовая культура, отражающая сложившиеся в обществе юридические нормы» [1].

Следует сказать, что правовой менталитет стал рассматриваться в качестве самостоятельного предмета исследования в науке сравнительно недавно. Политологический анализ имеющихся в научной литературе определений правового менталитета характеризует о том, что в понимании самой его сути в целом нет серьезных разногласий, а есть только разница в текстуальном.

Понятие «правовой менталитет» является одним из основных проблем теории правовой культуры в Казахстане. Это в первую очередь связано с тем, что без данного понятия политологическое исследование глубинных структур правовой культуры, идейно – политологических основ правового сознания

индивида, социальной группы, общества затруднено. Для того, чтобы выявить специфику правовой культуры Казахстана, требуется не только праворациональное объяснение, но и интуитивное проникновение в исходные элементы правовой сферы социума. При этом без правовой ментальности последнее невозможно, ибо как раз правовой менталитет включает в себя систему образов и представлений социальных групп. Кроме того, понимание законодателям, правоприменителем сущности правового менталитета нации, народности, национальных и этнических групп делает их юридически – политически значимые действия обоснованными и поддерживаемыми населением. В случае движения законодательного и правореализующего правового сознания в сторону целенаправленного познания политическо – юридической ментальности казахстанского общества правовое, политическое поведение и юридические, политические акты государства станут более «осозаемыми» и понятными для казахстанцев.

Следует сказать, что говоря о культурно – историческом и духовном статусе правового менталитета в Казахстане, следует подчеркнуть его определенную автономность по отношению к правовому сознанию. Правовая ментальность в Казахстане не тождественна последнему, сохраняет особенную идентичность, бережет свои богатые, неисчерпаемые внутренние душевные силы. Наличие у правового менталитета имманентной рефлексии по поводу собственного места в ряду других правовых, политических феноменов Казахстана показывает его культурную и духовную самобытность принятой народом порядка, основанного на обычном праве. Обычное право в Казахстане «возникло в глубокой древности, связано с условиями кочевого общества. Ни одно человеческое общество не может существовать без определенного порядка, соблюдение которого является обязательным. За нарушение его следовало наказание. Вот это и есть право, установленное правящей частью общества» [2].

Здесь важно сказать, что понятие «правовой менталитет» в Казахстане не должно подменять понятия правового сознания казахстанцев. У казахстанского правового менталитета свое особенное место в идеологических структурах правового сознания, что связано с социальными, этническими, религиозными, научными, культурными и иными стереотипами, доведенными до автоматизма действиями казахстанских людей, самобытностью их включенности в тот или иной социум и т.д. В системе элементов правового сознания правовая ментальность казахстанцев предстает в виде его глубинного слоя, в определенной мере смыкаясь с правовым, политическим бессознательным уровнем, с юридическим, политическим подсознанием. Правовая ментальность людей - это политическо – правовая система мыслей, верований, навыков духа, создающая относительно целостную картину мира», [3] права и скрепляющая единство культурной, правовой традиции общества и воспроизводящая правовых, нравственно – политических ценностей.

Надо отметить, что правовой менталитет казахстанцев в его содержательной специфике, с одной стороны, является продуктом долгой кристаллизации обстоятельств и форм жизни поколений Казахстана, результатом сложного переплетения факторов самого различного характера. С другой стороны, он в каждый исторический момент Казахстана оказывается некой заданной предрасположенностью, системной установкой, находящих свое отражение во всех составляющих казахстанской правовой культуры. Правовой менталитет казахстанцев есть тот умственный стержень, при помощи которого правовая культура казахстанского общества этнически «пульсирует», функционально обеспечивает собственную культурную самость. В этом случае правовая культура как раз и предстает как качественное правовое состояние Казахстана.

Мы придерживаемся точки зрения, согласно которой правовой менталитет казахстанцев придает правовой системе страны ее неповторимое лицо. При этом можно указать на следующие важнейшие черты, признаки, характеризующие правовой менталитет казахстанцев: он выражает соответствующий образ восприятия, оценки, переживания, в общем, осмысления правовых реалий, который является важнейшей основой правовой культуры Казахстана, пронизывает все ее элементы; определяет базовые параметры правового сознания и правовой действительности Казахстана, в том числе, образует духовно – психологическую основу положительного права, является своего рода культурной парадигмой отражения юридической действительности; предопределяет в содержательном и функциональном плане культурологическую, политологическую специфичность конкретной правовой культуры Казахстана, а также выступает средством ее познания; представляет собой этноправовой инвариант правовой культуры Казахстана, «хранитель» юридической, нравственно – политической традиции казахстанского общества; выражая системообразующие духовно – интеллектуальные константы, обуславливает способность различных элементов правовой системы казахстанского общества к постоянству, устойчивости в различные периоды ее развития (в том числе кризисные); обеспечивает интеграцию личности казахстанца в правовую, общественно – политическую жизнь конкретного нашего общества.

Следует отметить, что казахстанская правовая культура является уникальной [4] для мировой правовой практики. Вполне очевидно, что в этом случае дает основания говорить о связующем положении казахстанской правовой культуры по отношению к западной и восточной, европейской и азиатской, ее самобытности. Специфическое (геополитическое) положение Казахстана в цивилизационно – мировом пространстве закономерно предопределяет то, что и казахстанскую правовую культуру в целом оказывается невозможно отнести ни к западной, ни к восточной, ни к европейской, ни к азиатской. С учетом изложенного, как нам представляется, на сегодняшний день вполне оправданно считать казахстанскую правовую культуру как новый, самобытный тип современных правовых культур Евразии.

В связи с этим, надо сказать, что правовой менталитет казахстанцев рожден не внутренней духовной природой степи, а его социально – политической природой, общностью совместного хозяйствования на казахской земле. Он сформирован всем укладом хозяйственной, общественно – политической жизни многонационального, многоконфессионального Казахстана.

Политическо – правовая природа менталитета казахстанцев предполагает наличие в его структуре таких базовых правовых, политических ценностей как свобода, равенство, правда, справедливость и т.д.

Об этом свидетельствуют результаты политологического анализа системы правовых и нравственно – политических ценностей населения Кызылординской области, проведенных социологических опросов кафедрой политологии и социально – философских дисциплин КазНПУ имени Абая (2012 г.), 150 респондентов). Во-первых, на протяжении последних лет наиболее важными для жителей Кызылординской области стабильно остаются такие нравственно – политические критерии личности как справедливость, свобода, честность, правдивость, порядочность, уважение к родителям, близким и коллегам. Во-вторых, сравнительно слабым математическим ожиданием отличаются соблюдение законов (законопослушность), уважение к чужой собственности, выполнение гражданских обязанностей, что свидетельствует о небольшой ценности указанных явлений для жителей области. Примечательно, что каких – либо возрастных различий в оценке важности нравственно – политических и правовых ценностей в ходе научно – политологического анализа не выявлено.

Как мы полагаем, что представленный политологический анализ еще раз подтвердил, насколько глубоко и прочно в обыденном правовом сознании жителей Кызылординской области заложены нравственно – политические критерии традиционной правовой культуры. При этом как известно, источниками ценностей выступают правовые нормы, в данном случае, нормы правового обычая казахов [5].

Следует сказать, что активную роль правового менталитета в Казахстане мы можем наблюдать в сохранении и воспроизводстве такого противоположного по своей сущности социально – политическо – правового явления как правового нигилизма в государственно – правовой, политической сфере казахстанского общества, характерные для правового сознания казахстанцев.

В связи с этим, можно констатировать, что правовой нигилизм в стране как отрицание существующих правовых, политических ценностей, правовых, политических норм, правил и правовых, политических идеалов, то есть правовой, политической системы страны в целом, это есть явление социально – политическое. Он возникает вместе с правом, политикой и существует в рамках права и политики.

Изучение правовой культуры Казахстана свидетельствует о существовавших нигилистических тенденциях в казахстанском правовом сознании на всех исторических этапах его развития.

Своеобразие правового нигилизма в Казахстане заключается в том, что правовой нигилизм питаются юридическим невежеством, деформированным правовым сознанием, дефицитом политико – правовой культуры и т.д. Кроме того, мы полагаем, что правовой нигилизм связан с многими факторами социально – политического бытия народа Казахстана.

Следует отметить, что правовой менталитет на переходных этапах общественного развития Казахстана играет существенную роль в признании или признании казахстанским обществом предлагаемых государством правовых, политических норм, ценностей, правовых, политических институтов, правовой, политической системы в целом.

Вполне очевидно, что правовой менталитет казахстанцев сформирован всем укладом общественно – политической, хозяйственной жизни многонационального, многоконфессионального Казахстана. Поэтому, правовой менталитет казахстанцев – это исторически сложившиеся ценности – правовые, нравственно – политические ориентации казахстанского социума и личности казахстанца, позволяющие объяснять и оценивать реалии социально – политической действительности.

В заключении, следует сказать, что правовой менталитет в Казахстане во-первых, является глубинным слоем правового сознания, непосредственно смыкающимся с правовым бессознательным. Тесная связь с правовым бессознательным придает правовому менталитету консервативность, обеспечивает его

способность выполнять функцию стабилизации, консервации качеств общественного правового сознания, а вместе с тем, и всей правовой системы страны. Во-вторых, правовой менталитет казахстанцев определяет культурно – политический облик всей правовой системы страны, придает всем ее элементам особенные качественные черты, признаки, которые устойчиво воспроизводятся на протяжении всего существования казахстанской правовой системы. Правовой менталитет казахстанцев также предопределяет качественную специфику функционирования казахстанской правовой системы и составляющих ее элементов. В – третьих, с учетом описанных свойств правовой менталитет казахстанцев можно рассматривать в качестве основополагающего критерия для разграничения казахстанской правовой культуры, выделив ее как новый, уникальный тип – казахстанской правовой культуры Евразии.

Список использованных источников:

1. Большая актуальная политическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2009. – С.254.
2. Кишибеков Д.К. Ментальная природа казаха. – Алматы: НИЦ «Фильм», 2005. – С.151.
3. Философский словарь. – Киев, 2006. – С.549.
4. См.: Абсаттаров Г.Р. Сущность правовой культуры населения Казахстана в контексте политического процесса // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. – 2016, №4. – С.9 – 12.
5. См.: Смагулова А.С. Казахское обычное право: принципы и их роли в регулировании отношений в обществе // Проблемы современной науки и образования. – 2016, №3. – С. 137-140.

Түйін

Қазақстандағы құқықтық менталитет: саяси ұғыну

Әбсаттаров Г.Р. – саяси ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы филология және көптілді институты директорының орынбасары

Мақалада саяси ғылымда әлі де жете зерттелмеген қазақстандағы құқықтық менталитеттің өзекті мәселелері қарастырылады. Сондай-ақ мақалада дискуссиялық мәселелерге көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: мемлекет, құқық, саясат, заң, менталитет, нигилизм, сана, құқықтық, мәдениет, жүйе, талдау, өлшем.

Abstract

The legal mentality in Kazakhstan: political understandings

Absattarov G.R. – candidate of political Sciences, Deputy Director of the Institute of Philology and multilingual education, KazNPU named after Abay

In the article are considered topical issues of legal mentality in Kazakhstan which is still insufficiently studied in political science. At the same time in article is paid the attention to debatable questions too.

Key words: state, right, politics, law, mentality, nihilism, consciousness, legal culture, system, analysis, criteria.

МЕРЕЙ ТОЙ ЮБИЛЕЙ

МЕРЕЙ ТОЙ 50 ЖАС ПАРАСАТТЫ АЗАМАТ

Саясат адамзат өркениетінің бөлінбес бөлігі болып табылады, онсыз қоғамның, тұлғаның өмір сүруінің әлеуметтік прогресі мүмкін болмас еді. Адамзат өмірі дамуының өзекті, шешуші мәселелері түгел дерлік саясатпен байланысты. Саясат олардың мақсат-міндеттерін және құндылықтарын іске асырып, шындыққа айналдырудың негізгі құралы мен тетігі болып табылады. Саясаттың әлеуметтік міндеті қоғамдық дамуда әділ әлеуметтік тәртіпті нығайту, мемлекеттік күштеуді тежеу және адам құқығының басымдылығын қамтамасыз ету болып табылады.

Адамзат өркениетінің қазіргі эволюциясы жағдайында саясат қоғамды модернизациялаудың құралы, әдісі және жолы болып табылады. Осындай саясат қоғамдық жүйені өзгертудің, жаңартудың құралы, тәсілі және әдісі бола отыра, экономикалық, әлеуметтік және мәдени салаларды дамытуды үнемі күн тәртібіне қояды және іске асырады.

Азамат, тұлға өз мүддесін қорғау үшін саясатты білуге міндетті. Саясатты білу, саяси белсенділік және саяси мәдениет халықтың да, биліктің де сапасын көтеруге көмектеседі. Аристотельдің пікірінше, «саясатты білетін адам әдемі өмір сүре алады».

Саясаттану адамдарға саяси қажеттіліктерін мемлекет тарапында іске асырудың жолдары мен әдістерін дұрыс тандап алуға, демократиялық тәртіптерді және қоғамдық институттарды қалыптастыруға көмектеседі. Ол саяси төзімділікті, келісімге, серіктестікке, мәмілеге келе білуді, саяси шиеленіс, дау-жанжалдарды дер кезінде шешуді, ұлтжандылықты, қоғам мен мемлекет алдындағы азаматтық парызды, жауапкершілікті сезінуге ықпал етеді.

Бүгінде осындай саясаттану ғылымының өмірлік шындықтан, оны жан-жақты терең және дәлелді талдануынан туындайтын ғылым екенін, осы салада өз еңбектерімен айшықтап жүрген ғалымдарымыздың бірі - қазақ қызы Сейсен Найля Бақытбекқызы.

Сейсен Найля Бақытбекқызы 1966 жылы Қызылорда облысы Қармақшы ауданында дүниеге келген.

Ол текті отбасынан шыққан азаматша. «Қазақ ата көрген оқ жанады, ана көрген тон пішеді», - дейді. Еліміздің тәуелсіздікке қолы жетіп, оңымыз бен солымызға көз тастап, өткенге барлау жасағанда текті сөз тегін айтылмайтын шығар деп ойлаймыз.

Өйткен, оның әкесі философия ғылымдарының докторы, профессор Сейсенов Бақытбек Сейсенұлы, бүкіл өмірін жастарға білім беру мен ғылымға арнады.

Бақытбекті мен Т.Г. Шевченко атындағы Киев мемлекеттік университетінің аспирантурасында оқып жүрген кезінен бастап білемін. Сол кезде мен де осы университеттің аспирантурасында оқитын едім. Бәкең - менің тануымда айдыңды азамат, педагог, ғалым.

Киев университетінің аспирантурасында оқып жүрген кезінде Бақытбек өзін жақсы жағынан танытты. Еңбекқор еді, достарын құрметтеп сыйлай білетін ұлтжанды азаматтың бірі. Әрине ауылдан шығып, ұстаздықтан ғылымның шыңына шығу - философия ғылымының докторы, профессор болу оңай емес. Ұстаздық қызметті ғылыммен ұштастыру қиынның қиыны. Бақытбек сол қиындықтарды жеңе отырып, физика, техника, математика және философия проблемаларын ерінбей-жалықпай зерттеді.

Ол еңбек жолын мектепте ұстаздық етуден бастап, Қорқыт - ата атындағы университеттің оқытушысы, аға оқытушысы, доценті, профессоры, кафедра меңгерушісі, деканы болып жауапты да абыройлы жолдан өтті. Сондай-ақ, Қазақ құқық және халықаралық байланыс институтының Қызылорда филиалының директоры, Қызылорда экономика, экология және құқық академиялық университетінің ректоры қызметтерін атқарды.

Ал анасы Күмісай да ұлағатты ұстаз болатын, отыз жылдан астам білім беру саласында қызмет етіп, көптеген шәкірттер тәрбиелеген. Қызылорда қаласындағы №140, №12 мектептерінде биология, география пәндерінен сабақ беріп зейнеткерлікке шыққанша 1 Май және №43 орта мектептерде директордың оқу ісі жөніндегі орынбасары қызметтерін атқарды. Не нәрсеге де болмасын байыппен қарап, байсалды, бағалай білетін Күмісай, қызметте кіші, үлкенге бірдей сыйлы, қадірлі жан болатын.

Міне, осындай адал еңбек пен адамгершілікті ту еткен, ғалым, ұстаз отбасында дүниеге келген қызына ұлы ғалым, тұңғыш академик қазақ қызы Найля Базанованың есімі берілуі тегін емес.

Болашақ мамандығын таңдауда адамға ортасы, ата-анасы, мектебі, тіпті белгілі бір адамдардың ықпал жасайтыны белгілі. Табиғатына жақын, тәрбиене бейім мамандық таңдау және сол мамандықты ғылыммен ұштастыру, оқыған мамандығыңның шыңына шығу кез-келген адамның қолынан келе бермес қасиет. Сондықтан Найля өзіне халық мақтаныш тұтатын қазақ тұңғыш академик апамызды идеал етті және де сол кісінің есімін алып жүргенін мақтан тұтты.

Біздің тарихымызда қазақ әйелдерінен ұлттық ұлы мақсаттарға қызмет етуде өлшеусіз қажыр-қайрат көрсеткен, өнегелі, тағылымды із қалдырған қайраткерлер шыққан. Солардың бірі, қазақ қыздарын оқуға, білім алуға, шақырып, игілікті ғылым жолында көп тер төккен, есімі еліміздің тарихында алтын әріппен жазылған Найля Базанова апамыз. Осындай халқымыз мақтаныш тұтатын қазақ әйелдерін ұмытпай, үлгі ете білсек, кейінгі ұрпаққа жақсы өнеге болары даусыз.

Найляның тұла бойындағы туа біткен асыл қасиеттерін бәрі де өзін дүниеге келтірілген ата-анасымен әжесінің адамгершілік асыл қасиеттерімен тікелей тамырласып жатқандығын білуге болады. Өйткені ол өзінің әсерлі әңгімелерінде үнемі аяулы Егізек әжесі жайлы тебірене сыр шертеді. КСРО кезінде бүтін бір ұлттардың қуғын-сүргінге ұшырап, қазақ еліне зорлықпен жер аударылғаны баршаға аян. Кеңес өкіметінің қаһарына ұшырап, арып-ашып келген халықтарға қазақ халқы аяушылық сезіммен қарап, үлкен жанашырлық танытты.

Осындай соғыс жылдары, соншалықты таршылық кезеңде әжесінің үш панасызды бауырына басып, асыраған. Сол сұрапыл соғыс жылдары Қызылорда жерінде де еріксіз қоныс аударылып келген басқа ұлт өкілдері көп болды. Әркім шамасына қарай тырбанып, өз күнін өзі көрген таршылық уақытта, әжесі қараусыз қалған жетім төрт жасар шешен баласы Сараны, Николай есімді орыс жігітін және түрік жігіті Сейфулланы асырап, өз балдарынан кем көрмей ел қатарына қосқан. Біздің тарихымызда асыл әжелерімізбен аналарымыздың жүрек жылуы, дархандылығы мен мейірімі қатты тебіренетеді... Осындай қамқорлықтың нәтижесінде қазақстанға жер аударылғандар тезірек аяғынан тік тұрып кетті. Зорлықпен көшірілген халықтар қилы заманда Қазақ өлкесінен пана тауып қана қойған жоқ, бастарынан қиыншылықтарды бастан өткізе отырып, өздері және ұрпақтары үшін екінші Отанын тапты. Олар ездерінің ұлттық ерекшеліктерін сақтап қалды, көпұлтты Қазақ өлкесінен өзіне лайықты орын тапты.

Кез келген адамның мінезі, ең алдымен, ата-бабасынан дарыған қасиетке, бойына ана сүтімен сіңген тәрбиеге байланысты. Ана сүтімен берілген сол бір мейрім шапағаты Найляның бітім болымысынан да байқаймыз. Мұны қазақ этносына тән педогогикалық жүйеде айтсақ кездейсоқ әсер емес, табиғи жалғастық, дәстүрдің нәсілінен бастау алған игі келбеті. Өнегелі өмір сабақтастығы. Осы орайдан келгенде, ата-бабамыздың оқығаны аз болғанмен де, көңіліне тоқығаны мол, ақыл парасаты мен имандылығы, бүгінгі оқығаны көп болғанмен ақыл-имандылығы әлсіз, жалт еткенге жаңылып қалғыштармен салыс-

тыруға келмейтіндігі көңілге қаяу түсіреді. Әрине айту оңай. Мәселе айтып қоюда ғана емес, оны жөндеу, дұрыс жолға салу тағатсыз талпынысты тілейді.

Осындай ортада өскен Найляның көргенді, білімді болуы заңды құбылыс деп ойлаймын. Ата-анасының қанымен берілген ұстамдылығы мен алғырлығы өзінің білімге құштарлығы оны осы дәрежеге әкелді.

Сейсен Найля Бақытбекқызы 1983 жылы Қызылорда қаласындағы №4 орта мектепті бітірген. 1984 жылы Алматы халық шаруашылығы институтына түсіп, 1988 жылы «Халық шаруашылығын жоспарлау» мамандығы бойынша «Экономист» біліктілігін алды. 1988-1997 жылдар аралығында Қызылорда облысының кәсіпорындары мен мекемелерінде мамандығы бойынша әртүрлі қызметтер атқарды.

Найля Бақытбекқызы Тәуелсіз Қазақстанның негізгі кітаптарының бірі болып саналатын көп томдық «Қазақстан» Ұлттық энциклопедиясының алғашқы төрт томының шығуына үлес қосты. Ол 1997 жылдан 2013 жылға дейін ҚР Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясында бас бухгалтер қызметін атқарды. Сол кездегі жаңа форматтағы талап бойынша мекемедегі бас есепші ішкі және сыртқы келісім шарттарға, қаржы мәселесіне жауапты болатын, бұл өте жауапты қызмет еді. Өйткені, Қазақ ұлттық энциклопедиясының дүниеге келуі тәуелсіз еліміздің ғылыми мәдени өміріндегі елеулі құбылыс болды. Егемен мемлекетіміздің дербес елдігін танытатын Әнұран, Елтаңба, Ту сияқты мемлекеттік рәміздер қатарында ұлттық энциклопедияның қалыптасуы да танылды. Ол да тәуелсіздігіміздің алғашқы жылдарындағы кезек күттірмес маңызды істердің бірі болатын.

2004-2006 жылдары ҚР білім және ғылым министрлігінің Философия және саясаттану институтында «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасының Бас ғалым хатшысы болып қызмет атқарды. Бұл «Мәдени мұра» мемлекеттік стратегиялық ұлттық жобасы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың басшылығымен қолға алынған болатын. Оның басты мақсаты – халқымыздың ғасырлар бойы қордаланған рухани байлығын барынша ғылыми електен өткізе отырып ғылыми жүйелеу арқылы оқырман қауымға ұсыну, сонымен қатар әлемдік ғылыми ойдың үздік үлгілері мен жетістіктері негізінде гуманитарлық білімнің мемлекеттік тілдегі толыққанды қорын жасау болатын.

2006 жылдың шілдесінен бастап «Стратегия» Талдау орталығында сарапшысы болып қызмет атқарды. 2003 жылы өндірістен қол үзбей жүріп, Қызылорда экономика, экология және құқық академиялық университетін «Құқықтану» мамандығы бойынша бітірді.

Найля Бақытбекқызы өмірлік тәрбие жинап және ағарту саласындағы жұмыстарға белсенді араласқаннан кейін ғылым жолына бет бұрды.

Ол 2010 жылы «Қазақстан Республикасындағы саяси жаңғыртудың құндылық өлшемдері» тақырыбында кандидаттық диссертация қорғап, саяси ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алды. Ғалым кандидаттық диссертация аясында мемлекеттік қызметтің қазіргі кезде қоғамда аса зор қызығушылық туғызып отырған саяси модернизациялау және ондағы құндылықтар проблемасы болып табылатын мәселелер кешенін терең зерделеді.

Диссертацияда жүзеге асырылған, өзінің жан-жақты терең зерттеу негізінде «Қазақстан Республикасындағы саяси жаңғыртудың құндылық өлшемдері: ұлттық және жалпыадамзаттық мәселелері» (2015 ж. - 400 б., 23 б.т., 23 б.т.) атты монографиясы жарық көрді. Автор Қазақстанда толық зерттеле қоймаған саяси жаңғыртудың құндылық өлшемдерінің мәні мен мазмұны, негізгі ұстаңымдары, оның қалыптасуы мен дамуындағы ұлттық ерекшеліктер мен жалпыадамзаттық мәселелеріне талдау жасалады. Сондай-ақ, Қазақстан қоғамындағы құнды үрдістерді дамытуға жаңғыртушылықтың тигізетін ықпалы және саяси жаңғыртудың жүзеге асырылуына салыстырмалы талдау жасалады.

Найля Бақытбекқызы, нағыз ғалым ретінде елдің саяси жағдайына барынша объективті баға беруге, елдегі жүзеге асырылып жатқан саяси-экономикалық дағдарысқа шынайы, сыни тұрғыда қарауға тырысты.

Құқықтық мемлекетті қалыптастыру және жаңғырту үрдістерін дамыту үшін Қазақстанда ұлттық құндылықтарды қалыптастыру, сонымен бірге, мемлекеттік биліктің жаңа демократиялық институттарын құру міндеті атқарылуда.

Демократиялық институттар мен жекеменшіктің болмауы, экономикалық және саяси дағдарыс, халықтың өмір сүру деңгейінің құлдырауы жағдайлары құндылықтар жүйесіне біршама өзгеріс әкелді. Соған орай саяси-экономикалық қайта құруды жүзеге асыру үшін мемлекетті басқарудың бағыт-бағдарын айқындауы тиіс. Осыған сәйкес, Қазақстанда, ең алдымен, елдің бірден бір топ ұлты болып табылатын қазақ халқы, Қазақстанды мекендеген барша ұлт өкілдерімен ұлтаралық келісімін құрудың ұйытқысы болуы тиіс болғанын айрықша атап өтті. Бұл мақсатқа жету үшін ақылға қонымды шараларды қабылдау қажеттілігін негіздей келе ғалым бұл жағдайларды қазақстандық қоғамды саяси жанарту үрдісінде қоғам-

дық дамудың белгілі бір үлгісін жетілдіру жалпы маңызы бар құндылықтар негізінде белгіленеді. Жалпыәлемдік мәдениет, ғасырларға созылған дәстүрлер, қазақтардың өзіне тән менталитеті саяси реформалар серпініне және оны қалыптастыруға, сонымен бірге, жалпықазақстандық менталитетті дамытуға елеулі ықпал етті және солай жалғасады, сондықтан саяси жаңғыртуды жүргізуде тұтастай алғанда, біздің еліміздің азаматтары мен әлеуметтің өмір тіршілігінің мәдениеті, дәстүрлері, сондай-ақ, өзге де экологиялық аспектілердің ықпал етуін зерттеу, сонымен бірге, қазақстандық қоғамның мәдени-құндылықты аспектілерін өзгертуге, жаңартуға саяси жаңғыртудың әсер етуін зерделеу қажет екендігін айтады.

Автордың пікірінше, осының бәрі де Қазақстан Республикасының қоғамдық өмірінің барлық саласында демократиялық мәдениетті енгізу, азаматтық қоғамды қалыптастырып дамыту, мемлекеттік билік органдарын, мемлекеттік демократияландыру бойынша саяси өзгерудің қазақстандық тәжірибесін қорытындылау, сондай-ақ, зерделеу маңызды қажеттілік екені заңдылық деп тұжырымдайды. Осы монография Қазақстанның саяси жүйесін жаңғыртуды және өзгертуді дамыту, құндылықты өлшемдегі демократияны қалыптастыру мәселелерін зерттеуге қосқан маңызды бір ғылыми үлес болып табылады деуге болады.

Найля Бақытбекқызы экономика, құқық пен саясаттану мамандығын жақсы меңгерген. Қазақстан Республикасының салық саясатының қалыптасуы мен даму ерекшеліктері аясында «Қазақстан Республикасының салық саясаты: ұлттық және жалпыұлттық мәселелері» (2011 ж., 17 б.т., 259 б.) атты монографиясы баспадан шығарды. Автор ұлттық экономиканың күрделі проблемаларының шешімдерін іздей отырып, салық саясаты ұстанымдарына қарай салық салу тәсілдерінің практикалық тетігін икемді реттеу, ұштастыру жолдарын берді.

Отандық экономиканы дамытудың стратегиялық міндеттерін қабылдауға жауап іздеу мақсатында автор шетелдік тәжірибелерге де сүйенеді. Шетелдік ғалымдардың көзқарасын зерделей отырып, ғалым олардың "қуып жетуші елдер артта қалушылықтың салыстырмалы ақиқатын - абсолютті артықшылығын пайдаланулары керек" деген пікіріне назар аударады. Ұлттық экономика жаңдайын жан-жақты зерделей келе, ғалым проблемаларды тез еңсеру жөнінде қиялға берілмеу қажеттілігін де баса айтты.

Автордың пікірінше, еліміздегі саяси-әлеуметтік бағдарламаларды нарықтық экономика мен құқықтық-демократиялық мемлекет өркениетті тұрғысынан қарастырылып, саяси-әлеуметтік жағдайдың тепе-теңдігі мен тұрақтығын сақтаудағы мемлекет қазынасы - бюджетті нығайтуға және салық саясаты мен мемлекеттің фискальдық құрылымының негізгі мәселелерін талдап, салық жүйесін жетілдіруге мән беру қажет. Бұл ұлттық мақсаттарға жететін бірігей мүмкіндік деп тұжырым жасайды.

Найля Бақытбекқызы қазіргі уақытта - ұлтаралық және конфессияаралық қатынастар, этносаяси қауымдастық, ұлттық және жалпы қазақстандық сана-сезім, келісім, ұлттық қарама-қайшылықтар мен оларды шешу жолдары тақырыптарын белсенді түрде зерттеуде. Бұл өзекті ғылыми бағыттар, әсіресе ұлтаралық және конфессияаралық қатынастар мемлекеттің жаңа саяси бағытының біріне айналған Қазақстанның жаңа тәуелсіз кезеңімен байланысты қалыптасқан болатын.

Сейсен Н.Б. осы зерттеулерінің негізінде: «Қазақстан Республикасындағы ұлтаралық және конфессияаралық қатынастардың өзіндік ерекшеліктері: саясаттанулық талдау» (2015 ж., 320 б., 31 б.т.) атты монографиясын жариялады. Бұл Қазақстандағы ұлтаралық және конфессияаралық қатынастардың мәселелеріне арнап жазылған алғашқы және іргелі ғылыми еңбек. Соңғы жылдары қоғамдық саяси және әлеуметтік-экономикалық үдерістерді заманауиландыру кезеңінде, «жаңаша жаңғырту» тұжырымдамалары пайда болған кезеңде этносаралық және конфессияаралық қатынастарды тиісті ғылыми-теориялық негізде этноұлттық саясатты жаңаша жаңғырту үдерісгері аясында он тәжірибені қолданып, сабақтастық пен дамуды сақтай отырып, заңды түрде қарастырған жөн.

Автордың пікірінше, сонда ғана қоғамның нақты салаларын реформалау саясатының тәсілдерін, принциптерін, мақсаттары мен міндеттерін анықтауға болады. Тек осылай ғана этносаралық және конфессияаралық қатынастардың дамудың күрделі құбылыстары мен үдерістерінің шынайы көрінісін көруге болады. Мұндайда адам мен қауымдастықтар, этностар мен қоғам, ұлт ретіндегі этностар, конфессиялар мен азаматтық қауымдастық ретіндегі ұлт-мемлекеттер туралы білімдер сабақтастырылады.

Этносаралық және конфессияаралық қатынастардың түрлі деңгейлерге тән, көп бағытты және көп компонентті сипаттары мол. Сондықтан автор бағалау межелеуіштерінің ішінде-әлеуметтік-экономикалық ахуал; әлеуметтік-саяси ахуал; тілдік ахуал; азаматтардың өзін-өзі сәйкестендіруі мәселелері; этностық қоғамдастықтар мен топтардың қоғамдық үдеріске қосылғандығы ескерілуі қажеттігі айтылады.

Осы күрделі монографияда автор, Қазақстанның көпэтносты қоғамындағы этносаралық және конфессияаралық қатынастардың дамуының теориялық тұрғыдан негізделген, тәжірибемен қорытындыланған Қазақстан Республикасы саясатында жүзеге асқан үлгісін (моделі) ғылыми тұрғыда қарастырады. Қазіргі проблемаларды әділдікпен көрсете отырып, түрлі этностар мен конфессиялардың өзара ықпалдасуы жолындағы қазақстандық тәжірибені ашық зерделеді. Осындай озық ойлы ғалымның зерттеулері қазіргі күні өзінің өзектілігі мен маңыздылығын сақтауда.

Сейсен Найля Бақытбекқызы отыз жылдық қызметіндегі, 15 жылдан астам уақытын ғылым мен білім беру саласында қызмет етуде. Ол 30-ға жуығы шетелдерде жарық көрген 100-ден астам ғылыми мақалалар мен төрт монографияның авторы. Сонымен қатар, оның магистранттарға арналған бес оқу-әдістемелік нұсқаулықтары жарық көрген.

Салмақты ой-түйіндерге толы еңбектері орыс, ағылшын, ұйғыр, кәріс және тағы басқа тілдерге аударылған. Германияда 0, 24-0,32 деңгейдегі (Impact faktor) жинақта 2 мақаласы мен Web of Knowledge (Thomson Reuters, АҚШ) халықаралық ақпараттар қоры мен Scopus дерекқорына (Elsevier.Нидерланды) кіретін ғылыми басылымда мақаласы жарық көрген.

Қазіргі кезде Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры міндетін атқарады.

Ол білім мен тәжірибе біте қайнасқанда ғана жауапты істің жігі қанығын ұқты. Оқу әдістемелерін шыңдап, аудиторияда сөйлеу мәнерін игеріп, тәрбиелік жұмыстардың тәліміне терең бойлап, магистрлердің сеніміне, ықыласына бөленді. Ұстаз шеберлігінің бір ұшы жүйелі ғылыми жұмыста жатқандығына ерте көз жеткізген ол оқыта жүріп үйренді, үйрете жүріп оқыды. Бұл қасиет оның кәсіби қағида-сының өзегіне айналды.

"Шәкіртсіз ұстаз ..тұл" деген халық қағидасын ұстанған ғалым жолында жүрген шәкірттерінен қамқорлығын аямайды. Өзі жеткен жетістіктер мен асуларға әрдайым шәкірттерін де жетелеп, жан тәнімен бағыт бағдар беріп, үнемі биіктерге қарай сүйреп жүреді. Сейсен Н.Б. «Қазақстан мен Венгрияның саяси жаңғыруы мәселелері: салыстырмалы талдау» тақырыбына докторлық диссертация қорғаған және ҚР ЖАК бекіткен PhD докторант С.А. Жанкулиеваның қосалқы жетекшісі болды. Сонымен қатар кафедраның он бестан астам, оның ішінде үшеуі шетелдік магистранттарына ғылыми жетекшілік етті.

Сейсен Н.Б. университеттік, республикалық және халықаралық гранттық зерттеулерді орындады және орындап келеді.

Ол шетелдік «Politische und philocphische Grundlagen des Multikulturalismus», Берлин 2011-2014 жж., атты ғылыми жобаға қатысты және 2013-2015 жж. Абай атындағы ҚазҰПУ «Қазақ даласының әлеуметтік-саяси ойшылдары» жобасына қатысты.

Сейсен Н.Б. көптеген республикалық және халықаралық конференцияларға қатысқан. Ол ұлт пен диаспора мәселесін зерделеген ғалымдардың бірі. Екі рет ғылыми баяндама жасауға халықаралық конференцияға Оңтүстік Кореяға шақыртылып, Чоннам университетінде дәрістер оқыды. Ол халықаралық және республикалық сертификаттардың иегері.

Найля Бақытбекқызы 2013 жылдан бастап Оңтүстік Кореяның Бүкіләлемдік глобальдік диаспоралар Қауымдастығының халықаралық қатынастар бөлімінің директоры.

Найля Бақытбекқызы университеттің рухани мәдени, әлеуметтік өміріне, тәрбие жұмыстарына белсене араласады.

2011-2014 жылдар аралығында Абай ат. ҚазҰПУ ХАБАРШЫСЫ. «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы (КНАСОН) журналының бас редактордың орынбасары, 2014 жылдан бастап редакция алқасының мүшесі.

Ол еңбек атқаратын кафедрада шетелдердің көптеген ғылыми мекемелерімен ынтымақтастық орнатқан. Осындай ынтымақтастықтың нәтижесі өткілген халықаралық семинарлар, дөңгелек үстелдер, ғылыми конференциялар, симпозиум мен кітап шығару болып табылады. Найля Бақытбекқызы кафедра менгерушісінің халықаралық байланыстар жөніндегі көмекшісі болғандықтан, осындай университетіміздің тірлігіне белсене араласып, оның көркеюіне, көрсеткішінің өсуіне, көптеген шаралардың жүзеге асуына өзіндік үлесін қосуда.

Сейсен Найля Бақытбекқызы Қазақстан Республикасының ғылым мен білім беру саласын дамытуға қосқан үлесі, ғылыми зерттеу жұмыстарына белсене қатынасқаны және тәрбие жұмыстарына қосқан зор үлесі үшін «Бейбітшілік әлемі» халықаралық қазақ шығармашылық бірлестігінің «Шоқан Уалиханов» медалімен және Құрмет грамотыларымен марапатталды.

Найля Бақытбекқызы тәуелсіз Қазақстанның болашақ жолы "Мәңгілік ел" идеясын жүзеге асыруда әлі де өз үлесін қосып, еліміздегі саясаттану ғылымының қарыштап ілгеруіне, әлемдік деңгейде танылуына зор еңбек сіңіріп келеді.

Шығыстың ұлы ойшылы Әбу Насыр әл-Фараби бабамыздың: "Ұстаз - тумасынан өзіне айтылғанының бәрін жетік түсінген, естіген және аңғарған нәрселерінің бәрін жадында сақтайтын, олардың ешбірін ұмытпайтын, алғыр да зирек ақыл иесі өте шешен, өнер білімге құштар, аса қанағатшыл, жаны таза және әділ, жұртқа жақсылық жасап, үлгі көрсететін, қорқу мен жасқануды білмейтін батыл, ержүрек болуы керек" - деп, ұстаз тұлғасына берген осы бір парасатты да пайымды сөздері Найля Бақытбекқызының болмысына дөп келеді десек қателеспеген болар едік.

Қазақ қыздарын халқымыз қашан да мақтан тұтып, марапаттауды да өзінің ар-намысы деп санаса, Найляның өнегелі өмірі оны барлық жағынан дәлелдеп отыр. Оның осындай бойындағы тектілік, таза-лық, мамандық пен қызметке деген адалдық қасиеттері ғылым жолында жүрген жастарға, барлық қазақ қыздарына керемет үлгі өнеге, тәлім тәрбие. Мұның бәрі "Ізгі іс етсең - текті тірлік сүйгенің" деген халық даналығын айғақтайды.

Найля Бақытбекқызы үлгілі зиялы отбасының ірге тасын қалаушы қадірлі ана. Қызы Арайлым-әлеуметтану ғылымының магистрі, қазіргі кезеңде Түркияда жолдасымен бірге қызмет етуде. Ұлы Қожа - Ахмет қазақ түрік лицейінде 10 сыныпта оқиды.

Біз мерейлі елу жылдық тойдың мерекелі де, еңбектің берекелі болуын тілек ете отырып, қаулап өсіп келе жатқан қыз-келіншектердің ғылым жолындағы ізденісін қолдап, тәуелсіз еліміздің игілігі үшін жаңа арнаға, асқар биіктерге бастай береді деген сеніміміз мол.

Раушанбек Әбсаттаров –
ҚР ҰҒА корреспондент – мүшесі, философия ғыл., профессор